

bilig

Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences of the Turkic World

KIŞ WINTER 2022 • SAYI NUMBER 100

bilig

Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences of the Turkic World

KIŞ WINTER 2022 • SAYI NUMBER 100

Sahibi Owner
Ahmet Yesevi Üniversitesi Adına Mütevellî Heyet Başkanı
Prof. Dr. Muhittin ŞİMŞEK

Yayın Yönetmeni Editor in Chief
Prof. Dr. Frat PURTAŞ • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Misafir Editör Guest Editor
Prof. Dr. İbrahim KALIN • T.C. Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü

Yayın Kurulu Editorial Board
Prof. Dr. Nâzım Hikmet POLAT • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Yüksel ÇELİK • Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Yunus KOÇ • Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Tuba DURMUŞ • TOBB ETÜ
Dr. Murat YILMAZ • Cumhurbaşkanlığı Sosyal Politikalar Kurulu Üyesi

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü Managing Editor
Emine Sıdıka TOPTAŞ

Teknik Redaksiyon Redaction
Prof. Dr. Tuba DURMUŞ

Özetlerin İngilizcesi English Abstracts
Ebru SEVEN

Özetlerin Rusçası Russian Abstracts
Liliya SATTAROVA

Yönetim Merkezi Management Center
Aşağı Öveçler Mahallesi, 1314. Cadde, No: 19 Çankaya/Ankara
Tel : (0 312) 216 06 00 • Faks : (0 312) 216 06 09
www.ayu.edu.tr
bilig.yesevi.edu.tr • e-posta: bilig@yesevi.edu.tr

Abonelik Subscription
bilig@yesevi.edu.tr

Abone Bedeli
Yurt içi (Yıllık) : 100 TL (Öğretim üyesi, öğretim ve öğrencilere %50 indirimlidir)
Yurt dışı (Yıllık) : 150 ABD Doları

Yayın Türü
3 aylık, yaygın, süreli

Tasarım&Baskı Design&Printed by
SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık Ltd. Şti.
+90 (312) 472 37 73
www.sfn.com.tr

Basım Yeri: ANKARA
Basım Tarihi: 27/01/2022

ISSN: 1301-0549

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Abdıldacan AKMATALIYEV
Millî Bilimler Akademisi / Kırgızistan

Prof. Dr. Ramiz ASKER
Bakü Devlet Üniversitesi/Azərbaycan

Prof. Dr. Viktor BUTANAYEV
Hakas Katanov Devlet Üniversitesi / Rusya Federasyonu

Dr. Serdar ÇAM
Kültür ve Turizm Bakanlığı/Türkiye

Prof. Dr. Nurettin DEMİR
Hacettepe Üniversitesi/Türkiye

Prof. Dr. Edward FOSTER
Talibman/ABD

Prof. Dr. Güler GÜLSEVİN
Ege Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Osman HORATA
Hacettepe Üniversitesi/Türkiye

Prof. Dr. Lars JOHANSON
Mainz Üniversitesi/Almanya

Prof. Dr. Mustafa S. KAÇALIN
Marmara Üniversitesi/Türkiye

Prof. Dr. İbrahim KALIN
Cumhurbaşkanlığı/Türkiye

Prof. Dr. Rafael MUHAMMEDİNOV
Bilimler Akademisi/Rusya Federasyonu

Prof. Dr. Mahir NAKİP
Çankaya Üniversitesi/Türkiye

Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/Türkiye

Prof. Dr. Mehmet ÖZ
Hacettepe Üniversitesi/Türkiye

Prof. Dr. Ali Yaşar SARIBAY
Uludağ Üniversitesi/Türkiye

Prof. Dr. Ali Ekber ŞAHİN
Hacettepe Üniversitesi/Türkiye

Prof. Dr. Muhittin ŞİMŞEK
Marmara Üniversitesi/Türkiye

Prof. Dr. Cengiz TOMAR
Ahmet Yesevi Üniversitesi/Kazakistan

Prof. Dr. Refik TURAN
Gazi Üniversitesi/Türkiye

Prof. Dr. Musa YILDIZ
Gazi Üniversitesi/Türkiye

Makalelerde ifade edilen fikir ve görüşler sadece yazarların olup, Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevellî Heyet Başkanlığının görüşlerini yansıtmazlar.

The opinions and views expressed in the articles are the authors' solely and do not reflect the views of the Ahmet Yesevi University Board of Trustees.

Değerli Okuyucular,

bilig, Türkiye ile Kazakistan'ın ortak eseri olan ve Pir-i Türkistan Hoca Ahmet Yesevi'nin adını taşıyan üniversitemizin Türk dünyasında sosyal bilimlere yön verme iddiasıyla yayınladığı bilimsel bir dergidir. 1996'dan günümüze kesintisiz bir şekilde yayınlanan zengin içeriğiyle Türk düşünce dünyasının eşsiz hazinelerini okuyucuya ulaştıran *bilig*, geleneği yaşatarak her daim yenilenen, öncü ve örnek olma bilinciyle sürdürülen bir çabanın neticesidir. Böylesine anlamlı bir çalışmanın parçası olmak ve *bilig*'in 100. sayısını size sunmaktan büyük mutluluk duymaktayım.

bilig'in, Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı tarafından yayınlanması dergiye ayrı bir anlam ve değer yüklemektedir. Türkiye ile Kazakistan'ın ilk uluslararası üniversitesi olan ve Türk dünyasının geleceğini inşa edecek yeni kuşakları yetiştirme misyonu ile kurulan Ahmet Yesevi Üniversitesi'nin, SSCI ve Scopus başta olmak üzere uluslararası saygın indeksler tarafından taranan bilimsel bir dergiye sahip olması takdire şayandır. Bu açıdan *bilig*; dile, tarihe, edebiyata, felsefeye, sosyolojiye ve sosyal bilimlerin diğer alanlarına dair kendi bakış açımızı ortaya koyma, kendi tasavvurumuzla hikâyemizi dünyaya anlatma iddiasına sahip bir dergidir.

Türkiye'de ve dünya genelinde tarih yazıcılığından uluslararası sistem tartışmalarına, felsefeden edebiyata, iktisattan toplum çalışmalarına Avrupa-merkezci bir sosyal bilim anlayışı hâkimdir. Bu bakış açısı Türk-İslam dünyasını görmezden gelen ya da edilgen kılan neticeler ortaya çıkarmaktadır. Tarih, felsefe, edebiyat gibi alanlarda disiplinler arası ve çok boyutlu derinlikli çalışmalar yapmadan kültürel mirasımızın engin zenginliklerini tam anlamıyla kavrayabilmemiz mümkün değildir. Oryantalizmin dayattığı bilgiye eleştirel bir yaklaşım geliştirebilmek, alternatif bir bilim felsefesi oluşturmak açısından *bilig* gibi platformlar hayati işlevler görmektedir.

2021 yılında Türk cumhuriyetleri bağımsızlıklarının 30. yılını doldurmuşlardır. 12 Kasım 2021 tarihinde İstanbul'da düzenlenen Türk Konseyi Devlet Başkanları Zirvesi'nde Türk cumhuriyetleri arasındaki çok taraflı iş birliği yapısı Türk Devletleri Teşkilatı'na dönüştürülmüştür. Bu çatı altında siyasi, iktisadi ve ticari alanlarda sürdürülen iş birliği yanında insani alanlarda da pek çok proje yürütülmektedir. Bunlardan biri de Ahmet Yesevi Üniversitesi'nin dönem başkanlığını yürüttüğü Türk Üniversiteler Birliği'dir. Türk Üniversiteler Birliği, üye ülkelerin üniversiteleri arasında öğrenci ve akademisyen hareketliliğini artırma, ortak bilimsel projeler geliştirme, ortak bilimsel etkinlikler ve yayınlar yapma gibi hedefleri hayata geçirmek için faaliyet göstermektedir. Bu açıdan Ahmet Yesevi Üniversitesi ve *bilig* dergisi, Türk devletleri arasındaki bilim diplomasisinin somut çıktılarından en parlaklarıdır.

İnsanlığın karşılaştığı ortak sorunları ele almak ve yapıcı uluslararası ortaklıklar kurmak için devletler arasında bilimsel işbirliklerinin tesis edilmesi olarak tanımlanabilecek bilim diplomasisi kapsamında; ortak üniversiteler ve enstitüler kurulması, eğitim bursları, yaz kampları, sergiler ve festivaller gibi etkinlikler sıralanabilir. Kuruluşu, amaçları ve gerçekleştirdiği faaliyetler göz önünde bulundurulduğunda Ahmet Yesevi Üniversitesi Türkiye ve Kazakistan'ın yürüttüğü başarılı bir bilim diplomasisi örneğidir.

Yaşadığımız dönemde tarih baş döndürücü bir hızla akmakta, ancak bir asra sığabilecek gelişmeler bir yılda ortaya çıkabilmektedir. Bu koşullarda akademik çalışmaların eleştirel düşünceden vaz geçmeden ve çağın ruhuna teslim olmadan, çağla beraber ve onun ötesinde bir yaklaşımla kaleme alınması hayatiyet kazanmaktadır. Çağın esiri olmadan, çağın gerekleri

doğrultusunda iyi, güzel ve doğru arayışından vaz geçmeden çalışmak pek çok toplumsal meselenin çözümünün reçetesidir. Uzun tarihi perspektiften baktığımızda, Orta Asya'nın derinliklerinden çıkarak Avrupa'ya kadar yayılan Türkler, kültürel etkileşime ve küreselleşmeye hiçbir zaman yabancı olmadılar. Bin yıllık bu büyük yürüyüşe baktığımızda atalarımızın, yol boyunca farklı kültürlerle, dillerle, dini gruplarla, siyasi yapılarla yoğun bir etkileşim içerisinde oldukları ve kendilerine özgü bir medeniyet havzası inşa ettikleri açıkça görülür. Dolayısıyla bugünkü küreselleşmenin ortaya koyduğu tehditler, sınımlar karşısında birlikte güç alarak güçlü bir duruş sergilemekteyiz.

Fakir bir dille zengin bir düşünce dünyası kurmak, başkalarının kavramları ve tasavvurları ile meselelerimize çözüm üretmek kabili mümkün değildir. Orta Asya'nın derinliklerinden başlayıp, Balkanlara, Orta Avrupa'ya kadar uzanan coğrafyada tarih boyunca kültürün, medeniyetin, barışın, insanlığın, ahlakın, cömertliğin, hamiyetin timsali olan Ahmet Yesevilerin, Mevlanaların, Yunusların varisleri olarak bizler kendi tasavvurumuzu yeniden inşa ve ihya etmek için *bilig* gibi eserlerimizin sayısını daha da artırmalı, niteliğini daha da yükseltmeliyiz. Bu düşüncelerle *bilig*'in 100. sayısının hayırlı olmasını temenni eder, iyi okumalar dilerim.

Prof. Dr. İbrahim Kalın

T.C. Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü

Dear Readers,

bilig is a journal, pioneer in the field of social sciences in the Turkic world. Being published uninterruptedly since 1996 and conveying the unique treasures of the Turkic intellectual world to the readers with its rich content, *bilig* is the product of an effort that is always updated by keeping the tradition alive. It has the purpose of being a leader and a model among the academic journals. As the member of Board of Trustees of Ahmet Yesevi University, I am delighted to be a part of such meaningful work and present the 100th issue of *bilig* to you.

It is admirable that Ahmet Yesevi University, which is the first international university of Turkey and Kazakhstan and was established with the mission of raising new generations that will build the future of the Turkic world, has a scientific journal scanned by internationally respected indexes, particularly SSCI and Scopus. In this respect, *bilig* is a journal asserting to present our perspective on language, history, literature, philosophy, sociology, and other fields of social sciences, and telling our story to the world through our imagination.

In Turkey and around the world, a Eurocentric perspective of social sciences is dominant, from historiography to international system discussions, from philosophy to literature, and from economics to social studies. Such a perspective produces results that overlook or de-subjectifies the Turkic-Islamic world. It is not possible for us to fully comprehend the richness of our cultural heritage without conducting interdisciplinary and multidimensional studies in fields like history, philosophy and literature. Platforms such as *bilig* have essential functions in terms of being able to develop a critical approach to the knowledge imposed by orientalism and creating an alternative philosophy of science.

In 2021, the Turkic republics have completed the 30th anniversary of their independence. At the Summit of the Turkic Council Heads of State held in Istanbul on 12 November 2021, the multilateral cooperation structure between the Turkic republics was transformed into the Organization of Turkic States. In addition to the political, economic, and commercial cooperations, many projects are also carried out in humanitarian fields under the same roof. One of them is the Union of Turkic Universities, of which Ahmet Yesevi University is the term president. The Union of Turkic Universities operates to accomplish the goals such as increasing the mobility of students and academic staff between the universities of member countries, developing joint projects, and organizing joint activities and publications. In this respect, Ahmet Yesevi University and *bilig* are the most promising result of science diplomacy among the Turkic states.

Activities such as establishing joint universities and institutes, awarding scholarships, and organizing summer camps, exhibitions, and festivals can be listed within the scope of science diplomacy, which can be defined as the establishment of scientific cooperation among states to address the common problems faced by humanity and to form international partnerships. Considering its establishment, goals, and activities, Ahmet Yesevi University is a successful example of science diplomacy carried out by Turkey and Kazakhstan.

While the time we live in is elapsing at a dizzying speed, developments that can only fit in a century occur just in a year. Under these conditions, conducting academic studies without abandoning critical thought and surrendering to the spirit of the age and with an approach keeping up with and being ahead of the time is crucial. Working in line with the necessities of the time without being enslaved by it and leaving the search for goodness, fairness, and truth is the formula for solutions to many social problems. From a long historical perspective,

the Turks, who spread to Europe from the depths of Central Asia, have never been out of the cultural interaction and globalization. When the thousand-year-old great march is taken into consideration, it is observed that our ancestors have been in intensive interaction with different cultures, languages, religious groups, and political structures along the way, and they have built a unique base of civilization. Therefore, we stand against the threats and challenges posed by today's globalization conditions by gaining strength from the unity.

It is impossible to establish a productive world of thought with a poor language and to find solutions to our problems with the concepts and imagination of others. As the heirs of Ahmet Yesevi, Mevlana, Yunus, and many others who have been the symbols of culture, civilization, peace, humanity, morality, generosity, and patriotism throughout history in geography that starts from the depths of Central Asia and extends to the Balkans and Central Europe; we must increase the number and the quality of our works such as *bilig* even more to rebuild and revive our imagination. To this respect, I celebrate the 100th issue of *bilig* and I wish you a good reading.

Prof. Dr. İbrahim Kalın

T.C. Presidential Spokesperson

Дорогие читатели,

«Билиг» - научный журнал, издаваемый университетом, который создан совместно Турцией и Казахстаном и носит имя туркестанского суфия Ходжи Ахмеда Ясави. Журнал призван дать направление общественным наукам в тюркском мире. Публикуемый с 1996 года, «Билиг» своим богатым содержанием доносит до читателя уникальные сокровища тюркского интеллектуального мира; журнал является результатом усилий, направленных на сохранение традиций, постоянно обновляясь, он является первопроходцем и ведет за собой. Я очень рад быть частью такой важной и содержательной работы и представить вам 100-й выпуск журнала «Билиг».

«Билиг» издается Полномочным советом Университета имени Ходжи Ахмеда Ясави, и этот факт придает ему особую значимость и ценность. Достоин восхищения то, что первый международный казахско-турецкий университет, имеющий миссию воспитания новых поколений для созидания будущего тюркского мира, издает научный журнал, индексируемый международными базами данных, особенно SSCI и Scopus. В этой связи «Билиг» является изданием, предназначенным раскрыть нашу собственную точку зрения на язык, историю, литературу, философию, социологию и другие области социальных наук, рассказать миру нашу версию собственной истории.

В Турции и во всем мире преобладает европоцентристское понимание социальных наук, от историографии до международных системных дискуссий, от философии до литературы, от экономики до социальных исследований. Эта точка зрения приводит к результатам, которые игнорируют или представляют пассивным тюрко-исламский мир. Мы не можем в полной мере осознать богатство нашего культурного наследия без междисциплинарных и многоплановых исследований в таких областях, как история, философия и литература. Такие платформы, как «Билиг», имеют жизненно важные функции с точки зрения развития критического подхода к знаниям, навязываемым ориентализмом, и создания альтернативной философии науки.

В 2021 году тюркские республики отметили 30-летие своей независимости. На саммите Тюркского совета, состоявшемся в Стамбуле 12 ноября 2021 года, структура многостороннего сотрудничества между тюркскими республиками была преобразована в Организацию тюркских государств. Под её эгидой, помимо сотрудничества в политике, экономике и торговле, осуществляется множество проектов в гуманитарной сфере. Один из них - Союз тюркских университетов, в котором в настоящее время председательствует Университет Ахмеда Ясави. Союз действует для реализации таких задач, как повышение студенческого и академического обмена между университетами стран-членов, развитие совместных научных проектов, совместная научная деятельность и публикации. В этом смысле Университет Ахмеда Ясави и журнал «Билиг» являются наиболее яркими из конкретных результатов научной дипломатии между тюркскими государствами.

В рамках научной дипломатии, которую можно определить, как установление научного сотрудничества между государствами для решения стоящих перед человечеством общих проблем и конструктивного международного партнерства, возможно осуществление многих мероприятий: создание совместных университетов и институтов, образовательные стипендии, летние лагеря, выставки и фестивали.

Учитывая цели и реализуемую деятельность Университета Ахмеда Ясави, его создание является успешным примером научной дипломатии, проводимой Турцией и Казахстаном.

В наше время история течет с головокружительной скоростью, и события, которые раньше умещались в целое столетие, могут произойти всего за год. В этих условиях становится жизненно важным вести академические исследования, не отказываясь от критического мышления, не идя на поводу у своего времени, отражать эпоху и выходить за ее рамки. Работать, не оказываясь в плену конкретной эпохи, не отказываясь от поисков хорошего, прекрасного и правильного, соответствующего требованиям времени, — вот рецепт решения многих социальных проблем. Если обратиться к исторической перспективе, то тюрки, вышедшие из глубин Центральной Азии и расселившиеся до самой Европы, никогда не были чужды культурному взаимодействию и глобализации. В течение тысячелетия наши предки находились на этом пути в интенсивном взаимодействии с различными культурами, языками, верованиями и политическими структурами, и они создали собственную цивилизацию. Поэтому перед лицом угроз и вызовов, связанных с сегодняшней глобализацией, мы занимаем твердую позицию и ощущаем силу, черпая ее в нашем единстве.

Невозможно создать богатый мир мысли с помощью бедного языка, нельзя найти решение наших проблем с помощью чужих концепций и представлений. Как наследники Ахмеда Ясави, Мевляны, Юнуса Эмре, которые на протяжении истории воплощают культуру, цивилизацию, согласие, человечность, нравственность, щедрость и преданность в огромном мире, простирающемся от Центральной Азии до Центральной Европы, мы должны приумножать и совершенствовать подобные «Билиг» проекты, чтобы заново создать и выразить наше собственное видение истории. В заключение выражаю пожелание, чтобы 100-й выпуск журнала «Билиг» был полезным, а ваше чтение приятным.

Профессор Ибрагим Калын,
Пресс-секретарь Президента Республики Турция

İÇİNDEKİLER / CONTENTS**Cengiz Buyar, Uğur Ünal**

Contribution of Organization of Turkic States Members to World Heritage at a Time of Cultural Convergence from the Past to the Future / 01-35

Geçmişten Geleceğe Kültürlerin Yakınlaşma Rotasında Türk Devletleri Teşkilatı Ülkelerinin Dünya Mirasına Katkıları

Seyfullah Yıldırım, Mehmet Topay

Perception of Turks and Common Ancestor in Kazakh Genealogy / 37-58

Kazak Şecerelerinde Türk Algısı ve Ortak Ata

Ordaly Kongyratbayev, Saulebek Rustemov, Bakytzhan Zhursunbayev, Seiilkhan Tokbolat

19. Yüzyılın Sonu ve 20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı – Kazak İlişkilerinin Seyri ve Rusya'nın Karşı Tedbirleri / 59-75

The Role of a Common Ideology in the Relationship between Kazakhs and Ottoman Turks (The Second Half of the 19th and Early 20th Centuries)

Ainur Akhmetova

Tursinhan Zakenoğlu'nun *Mangıtas* (Bengütaş) Romanındaki "Mangilik El" (Ebedî Ülke) Kavramının Sanatsal Sunumu / 77-97

Artistic Representation of The Concept "Eternal Nation" in the Novel "Mangıtas" by Tursunkhan Zakenuly

Kamelya Tekne

Romanya'daki Türk-Tatar Toplumunun Matbuat Mirasından: Bora (Viscolul) / 99-122

From the Press Heritage of the Turkish-Tatar Community in Romania: Bora (Viscolul)

Pervane Memmedli

Pioneer of Southern Azerbaijan Children's Literature: Samed Behrengi / 123-136

Güney Azerbaycan Çocuk Edebiyatının Öncüsü: Samed Behrengi

Muharrem Tuna, Başak Özyurt, Ayşe Selin Dülger, Fatih Türkmen, Necmi Uyanık

Türk Dünyasında Turizmin Ülkeler Arası İş Birliği Temelli Geliştirilmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma / 137-175

A Qualitative Research on the Cooperation-Based Development of Tourism in the Turkic World Countries

Salih Yılmaz

Land Swap Formula in the Nagorno-Karabakh Crisis Solution: Goble Plan and Lavrov Plan / 177-209

Dağlık Karabağ Krizi Çözümünde Arazi Takası Formülü: Goble Planı ve Lavrov Planı

Selcen Özyurt Ulutaş, Gaye Yavuzcan

Amerika'da Gönüllü Bir Osmanlı Elçisi General Lew Wallace / 211-245

A Volunteer Ottoman Ambassador in America; General Lew Wallace

Yayın Değerlendirme / Book Reviews**Alfina Sibgatullina**

Krasnoyarsk Esirlerinin Sesi: Vâveylâ Gazetesi Dizini. Haz. Dr. Merve Üner, Post Yayınevi, 2021, 112 s. / 247-252

2021 Makale Adı Dizini / 2021 Index of Articles / 253-259

2021 Yazar Adı Dizini / 2021 Index of Authors / 261-267

Yayın İlkeleri / 269-284

Contribution of Organization of Turkic States Members to World Heritage at a Time of Cultural Convergence from the Past to the Future*

Cengiz Buyar**

Uğur Ünal***

Abstract

In its journey from ancient history, human society has brought along many cultural and architectural values or properties. Some of which have reached our days and some of which have not for various reasons. Cultural values that are part of the common history of mankind are called world heritage. Since 1972, UNESCO has included cultural and natural heritage sites that can be considered as common assets of all mankind in the World Heritage List and work to protect them. UNESCO's work on the World Heritage List fulfils the important task of making the values that humanity is about to lose visible and permanent again. As of 2019, there are 1,121 cultural heritage sites on the UNESCO World Heritage List. In this study, the cultural and natural heritage of the countries belonging to the Organization of Turkic States has been discussed using statistical and descriptive analysis methods according to the ten main criteria defined by UNESCO. Thus, it aims to jointly examine the cultural and natural heritage of the Turkish world inscribed on the World Cultural Heritage List and to assess them from an awareness-raising perspective.

Keywords

Culture, World Heritage List, UNESCO, Turkic World, Organization of Turkic States.

---

* Date of Arrival: 04 February 2020 – Date of Acceptance: 04 February 2021

You can refer to this article as follows:

Buyar, Cengiz, and Uğur Ünal. "Contribution of Organization of Turkic States Members to World Heritage at a Time of Cultural Convergence from the Past to the Future." *bilig*, no. 100, 2022, pp. 1-35.

** Assoc. Prof., Kyrgyz-Turkish Manas University, Faculty of Humanities, Department of History – Bishkek / Kyrgyzstan

ORCID: 0000-0002-0549-4463

cengiz.buyar@manas.edu.kg

*** Assoc. Prof., Kyrgyz-Turkish Manas University, Faculty of Communication, Department of Public Relations and Advertising – Bishkek / Kyrgyzstan

ORCID: 0000-0003-0294-0082

ugur.unal@manas.edu.kg

Introduction

“Heritage is our legacy from the past, what we live with today, and what we pass on to future generations. Our cultural and natural heritage are both irreplaceable sources of life and inspiration.”
(whc.unesco.org)

Since humankind first appeared on the stage of history, he has built a living world of his own around him and struggled to leave traces that will carry his culture to future generations. The events that disturbed the international community regarding cultural heritage preservation have resulted in the popularization of the world heritage concept. The first event in history that was significant in that aspect occurred with the arrangement to build the Aswan Dam in Egypt. The valley where the Abu Simbel temple is located, an important work of the Ancient Egyptian Civilization, was in danger of submersion in water. Therefore, after eight years of work to save the Abu Simbel temple from submergence during the building of the Aswan Dam, the temple situated on the banks of Lake Nasser was relocated up the hill (Ürün 4).

With the aim of embracing the values that are accepted as the heritage of humanity as a shared history, promoting and transferring these values to posterity, UNESCO embraced “*The Convention Concerning the Protection of World Cultural and Natural Heritage*” in the 17th General Conference organized in Paris in 1972. As per this conference, a project was undertaken to prepare a “*World Heritage List*” containing natural and/or cultural properties guaranteed for protection by the government of the country they are located in and considered to have significance for the whole world.

With this project, UNESCO aimed at establishing international collaboration in preserving the humanity’s shared heritage. The objective was set for promoting the natural and cultural properties having universal values and considered to be the common heritage of the whole humanity, raising awareness in society about embracing this universal heritage and to ensure collaboration necessary to conserve the cultural and natural values damaged or destroyed for various reasons (Yıldız & Derman 5-7).

Monuments, natural formations, and archeological sites of international significance and thus needing to be appreciated and preserved are given the status of *World Heritage*. Based on the heritage classifications identified by UNESCO, the world heritage is divided into three categories: cultural, natural, and mixed (both cultural and natural) heritage (Huang et al. 829). UNESCO aims to identify, preserve, and promote the notion of conserving the natural and cultural heritage deemed important for humanity. The term cultural heritage pertains to “monuments, the groups of building, and historical sites, archeological, ornamental, scientific, ethnological, or anthropological” value. Natural heritage connotes to “the unique formations which demonstrate physical, biological, and geological features; natural terrain of endangered species which consist of both animals and plants, and sites of scientific, conservational, or aesthetic value” (Somuncu & Yiğit 2).

As far as a historical viewpoint is concerned, an awareness toward the protection of heritage in the international community and the process of forming of World Heritage Convention are known to have started with cultural heritage. It is also clear that natural heritage sites are represented to a lesser degree than cultural heritage sites. This study, therefore, aims at identifying the properties and attributes which have been bequeathed to humanity by Organization of Turkic States formed by Turkey, Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Uzbekistan, and are in UNESCO’s World Heritage List. However, intangible heritage was not included in the project, which covered only properties of tangible heritage.

The 1990s, a time when the international system experienced a transition to a new era, was a period of great excitement for countries such as Turkey and those which just proclaimed their independence, including Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Uzbekistan. While these leading players of the Turkic World were struggling to build their nation-states following their independence in an environment of reunion and reacquaintance for the Turkic world, they also started to develop bilateral and multilateral relations with one another (Erol & Çelik 20).

In this context, the International Turkish Culture Organization (TURKSOY) was established by Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Turkey, Turkmenistan and Uzbekistan in 1993 for the following purposes. To enable Turkic countries and peoples of Turkish origin and speaking Turkish language

to understand each other better; To show future generations that Turkish culture has an important place in the formation of all human civilization; To make people feel that it is necessary to protect, revive and develop the culture and art of the Turkish-speaking countries and peoples; In this way, to teach the young generations of the member countries the fundamentals of national culture and thus to establish mutual friendly contacts (turksoy.org.tr). However, priority should be given to the efforts to ensure the cultural integration of the Turkic world (Arslan 149-216). As for the activities it carries out within this framework, conducting effective studies in strengthening the cultural partnership between member countries can be mentioned. It is a cultural cooperation organization that contributes to the intercultural rapprochement process with its activities aimed at promoting Turkish culture. It functions as the UNESCO of the Turkish world. In addition to being an effective cultural diplomacy tool, it is an institution that serves for the development of world civilization and universal human values (Purtaş, *Cultural Diplomacy* 91-114). At same time first of all, an institutionalization was needed in regulating relations and some steps were taken in this direction. Activities on cultural relations between Turkey and the Turkic Republics, such as Turkish Cooperation and Development Agency (TIKA), Ministry of National Education (MEB), Higher Education Institution (YÖK), Ministry of Culture, Presidency of Religious Affairs, Turkish Radio and Television General Directorate (TRT), Yunus Emre Institute, etc. realized by national institutions (Çandarlı Şahin 7).

For these purposes, TURKSOY tries to strengthen the cultural interaction and communication between Turkic Republics and Turkic communities by organizing various scientific and artistic meetings in all fields of culture and art, from painting to music, from literature to fine arts, from theater to cinema. Working to promote and develop the beauty, originality and diversity of the rich Turkish culture, TURKSOY plays an important role in the rise of Turkish civilization and in its cooperation with other cultures. Today, political and economic cooperation between the Turkic republics has also gained momentum. TURKPA was established in Baku in 2009, which works for cooperation between parliamentary diplomacy and legislative bodies. In the same year, the establishment of the Organization of Turkic States for political integration between Turkic states came into question. TURKSOY, which is a cooperation initiative launched in the cultural field,

has ensured the realization of these cooperation initiatives in the political field with its successful works. It is seen that the success achieved in the field of cultural integration paves the way for cooperation in political and economic fields (Akillı 3-14).

As a product of a series of summits that lasted until 2010, the Organization of Turkic States, as of then the Cooperation Council of Turkic Speaking States (Akillı 14), was formed in 2009 under the Nakhchivan Agreement in the capacity of an international organization aimed at promoting comprehensive collaboration between Turkish speaking countries. It is the only official body incorporated to conserve the heritage of the Turkic World in all areas (Yılmaz 124).

The objectives of the Organization of Turkic States are stated in detail in the second article of the Nakhchivan Agreement which is the principal and constitutive document of the organization. 10th paragraph of this article states, “Supporting interaction between the press and media of the Parties toward the evaluation, promotion, and dissemination of the rich cultural and historical heritage of Turkic peoples.” As pointed out in the said paragraph, it is the main principle of the Organization of Turkic States to establish cooperation to uncover the heritage of the Turkic World and make them available to all humanity.

It is also among the objectives of the project to raise awareness for transferring the said properties which strengthen universal values to future generations. Another objective set for the project is to determine the potential of the countries in the Organization of Turkic States in handing down their heritage to future generations, also taking into account the values included in UNESCO’s World Heritage Tentative List. With such a formation, the study examines the issue through statistical and descriptive analysis method. With such systematics, this study has the potential to serve as a foundation for future, more comprehensive studies. In this context, as the values of the Turkic World are not limited to the countries of the Organization of Turkic States, it will prove highly beneficial to study the heritage of the Turkic World on a much broader landscape stretching from the Adriatic Sea to the Great Wall of China.

World Heritage Awareness and Its Value

The “World Heritage List” incorporating the most significant examples of humanity’s shared heritage demonstrates the richness of the world’s history and the variety of its nature. Selected under different criteria, these sites have very important roles from historical, natural or scientific perspectives.

If a property meets one or more criteria on the following list, the Committee acknowledges the property as possessing exceptional universal value. Therefore, the properties to be nominated must (kvmgm.ktb.gov.tr/11.12.2019):

- I. represent a masterpiece of human creative genius;
- II. exhibit a significant transaction of human values on architectural or technological developments as well as advancements in monumental arts, urban planning or landscape design, within a time period or a cultural region of the world;
- III. bear a unique or at least exceptional testimony to a cultural tradition or a civilization – living or disappeared;
- IV. be an outstanding example of a type of building, architectural or technological ensemble or landscape which illustrates a significant stage or stages in human history;
- V. be an outstanding example of a traditional human settlement, land-use, or sea-use which is representative of a culture (or cultures), or human interaction with the environment, especially when it has become vulnerable under the impact of irreversible change;
- VI. be directly or tangibly associated with events or living traditions, ideas, or beliefs, works of artistic or literary value having exceptional universal significance. (The Committee considers that this criterion should preferably be used in conjunction with other criteria);
- VII. contain supreme natural phenomena or areas of exceptional natural beauty or aesthetic significance;
- VIII. be outstanding examples representing major stages of earth’s history, including the record of life, significant on-going geological processes in the development of landforms, or significant geomorphic or physiographic features;

- IX. be outstanding examples of significant on-going ecological and biological processes in the evolution and development of terrestrial, freshwater, coastal, and marine ecosystems and plant and animal communities;
- X. contain the most remarkable and significant natural habitats for in-situ conservation of biological diversity, including endangered species of outstanding universal value from a scientific or conservational viewpoint.

The sites meeting criteria 1-6 are considered *cultural heritage*, those meeting criteria 7-10 are considered *natural heritage*, and those meeting at the minimum one criteria of both natural and cultural criteria are regarded as *mixed heritage*.

Following a series of processes starting with the application of member countries that agreed upon the convention to UNESCO and finalized with the assessment of applications by specialists from International Council on Monuments and Sites (ICOMOS) and International Union for Conservation of Nature (IUCN), the nominated properties are given this status in line with the decision of World Heritage Committee. As of 2019, 1121 cultural and natural heritage properties are registered in the UNESCO World Heritage List around the world; 869 of these are *cultural*, 213 are *natural*, and 39 are *mixed (cultural/natural)* properties. This number is increasing with each annual meeting held by the World Heritage Committee (kvmgm.ktb.gov.tr/11.12.2019). Table 1 shows the distribution of this heritage by region.

Table 1
Number of World Heritage Properties By Region

Regions	Cultural	Natural	Mixed	Total	Percentage (%)	States Parties
Arab League	78	5	3	86	7.67	18
Latin America and the Caribbean	96	38	8	142	12.67	28
Africa	53	38	5	96	8.56	35
Asia Pacific	189	67	12	268	23.91	36
Europe and North America	453	65	11	529	47.19	50
Total	869	213	39	1121	100	167

As shown in Table 1, world heritage was found in five different parts of the world, including the Arab League, South America, and the Caribbean, Africa, Asia Pacific, and Europe and North America. Furthermore, based on 2019 data, the number of states housing the 1121 world heritage properties is 167 in total. The number of countries in the world is 236, whereas, according to the United Nations (UN), it is acknowledged that there are 193 sovereign states. In such a case, it is highly significant that contributions are made to the world heritage in 167 out of 192 states as officially acknowledged by the UN. This can be viewed as an effort to maintain continuity in creating values and transferring these values to future generations throughout the world.

Another critical point is the numeric distribution of properties that make up the world heritage by different categories. The highest number of properties in world heritage has been found under the *cultural* category. Based on Table 1, this number is 869/1121. Under the *natural* category, the number of properties in the world states is 213/1121. The number in the *mixed* category, on the other hand, is falling and is 39/1121 at the moment. From this distribution, we can infer that the world states seem to have reached a certain level in creating cultural value.

Authenticity and Integrity of Heritage

The concept of the common inheritance of humankind is used identically with the world heritage concept. Until today, the ‘common heritage’ concept has been used in various settings based on different partnerships (Kiper 118-119):

- It has been used as an instrument of religion-based partnerships at times. The Aga Khan awards given to successful examples of Islamic architecture as ‘common values of Islam’ are examples of this.
- Sometimes, natural and cultural values are embraced at regional scales-common Heritage of the Balkan Countries, Mediterranean Common Heritage, etc.
- The concept of common heritage has also been used on a continental scale, like the principles for protecting European Cultural Heritage. In this framework, the Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe has been established.

- The concept of common heritage is most commonly used on a global scale.

Properties nominated to World Heritage under criteria 1-6 must fulfil the ‘*authenticity*’ conditions. The conditions of authenticity might vary relying on the variety of cultural heritage and the framework it is a part of. Thus, there is a tendency to evaluate the authenticity of cultural heritage within its cultural contexts (Şakacı 466-467). Frankly, depending on the cultural context and the type of cultural heritage, in order for the properties to provide the conditions of authenticity, they must have the following attributes truthfully and credibly (Ahunbay 131-132):

- Authenticity in form and design,
- Authenticity in materials and substance,
- Authenticity in use and function,
- Authenticity in traditions, techniques and management systems,
- Authenticity in location and setting,
- Language and other forms of intangible heritage,
- Spirit and feeling,
- Other internal and external factors.

Characteristics, for example spirit and feeling, are less likely to be suitable for practical applications of the authenticity conditions. Nonetheless, they are deemed essential measures of character and sense of place in communities that maintain traditional and cultural continuousness. The adoption of aforementioned sources provides a profound comprehension of the inherent social, historic, artistic, and scientific dimensions of cultural heritage. In this connection, it is vital to use all physical, written, oral, and figurative sources enabling us to have knowledge about the nature, specificities, significance, and history of the cultural heritage. To this end, the State Party initially needs to distinguish significant applicable elements of authenticity. The articulation of authenticity is supposed to demonstrate the level to which authenticity is in existence among each of these noteworthy factors.

With regard to authenticity, it is solely justifiable in unexceptional conditions in which the archaeological relics, historical constructions, or the districts necessitate the reconstruction. Reconstruction can solely be accepted if it is

based on complete and detailed documentation (World Heritage Center 31 www.whc.unesco.org; *Dünya Mirası Konvansiyonunun...*).

In addition to authenticity, it is also crucial that the cultural properties proposed for World Heritage are well preserved, and their deterioration processes are under control. The whole of the properties which are nominated for being listed in the World Heritage List should actualize the conditions of ‘*integrity*’ (Ahunbay 133). ‘*Integrity*’ is a measure of the wholeness and intactness of the natural and/or cultural heritage and its attributes. Therefore, inspecting the conditions of integrity necessitates assessing the extent to which the property (World Heritage Center 32 www.whc.unesco.org):

- a) includes all elements necessary to express its Outstanding Universal Value;
- b) is of adequate size to ensure the complete representation of the features and processes which convey the property’s significance;
- c) suffers from adverse effects of development and/or neglect.

“The integrity includes the intangible aspects of the being as well as its physical state. The evaluation study carried out for this purpose is included in the application file as the ‘Integrity Report’” (Ahunbay 133). In this framework, the aim is to include unique areas for the whole world that preserve their authenticity and integrity in this list and ensure a balanced distribution geographically. Member countries are advised not to nominate non-unique monuments or sites of local or national significance to the world heritage list.

Since the protection of works and sites of universal value is of global importance, the Convention’s member states are expected to share this responsibility. Hence, great emphasis is placed on raising public awareness, creating a sound management system for this purpose, and pursuing continuous monitoring policies, especially in order not to lose exceptional universal values (Ahunbay 133-134).

Its structure that is open to improvement is one of the important features of the Convention. For instance, positions such as the introduction of new concepts, opening ways of cooperation with national non-governmental organizations, as well as the development of the criteria for the “*universal exceptional value*” concept over time, are considered essential in order to make the Convention fit the needs of the time (Başlar 49).

Contribution of Organization of Turkic States Members to World Heritage

Organization of Turkic States functions as the umbrella organization of the Turkic World. Organization of Turkic States, as of then the Cooperation Council of Turkic Speaking States, was formed in 2009 in the capacity of an international organization aimed at promoting extensive cooperation between Turkic countries. The founding members of the Organization of Turkic States are Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Turkey. Uzbekistan became a full member at the 10th anniversary of its foundation.

In addition to economic and political cooperation between the member countries, the Council supports cooperation in the fields of education, youth and sports, transportation, customs, tourism, diaspora, information and communication technologies, media and information.

As per the Nakhchivan Agreement of 3 October 2009 and the Istanbul Declaration of 16 September 2010, which are the constitutive documents of Organization of Turkic States, member states of Organization have embraced the principles and purposes of the United Nations Convention as well as other universally accepted principles granted by international law.

The Organization of Turkic States, which has been an observer member of the Organization for Economic Cooperation since 2012, has been awarded by the United Nations World Tourism Organization (UNWTO), the United Nations Development Program (UNDP), the United Nations Southern Cooperation Office (UNOSSC), the United Nations Alliance of Civilizations (UNAOC), There are Memoranda of Understanding of Cooperation signed with the World Customs Organization, the Islamic Cooperation Organization and SESRIC. It is also in cooperation with the Organization of Turkic States, OSCE, BSEC, CICA, UNECE, UNESCO, ASEAN and TIKA.

In the preface to Nakhchivan Agreement, the member states acknowledge their commitment to the purposes and fundamentals of the United Nations Convention and defined the central purpose of the Organization of Turkic States as “expanding the extensive collaboration between Turkish-speaking states and contributing to regional and global peace and stability. The member states further expressed their commitment to core principles such

as democracy, having respect to human rights, the rule of law and good governance. The collaboration within Organization of Turkic States is built on the basis of special solidarity stemming from a common history, identity between the member states, and the linguistic bond between Turkish speaking peoples” (www.turkkon.org/2019).

The study aimed at questioning both qualitative and quantitative values of the contribution of Organization of Turkic States members to world heritage and coming to a conclusion by taking both the values in the current list and those in the tentative list into consideration; thus, looking at the bigger picture by means of demonstrating the contribution of Organization of Turkic States members to humanity. For this purpose, the states in Table 1 were primarily distributed by the properties they have.

Table 2

Distribution of the Contribution of Organization of Turkic States Members to World Heritage

No	State	Year	Name of Heritage	Selection Criteria	
				Cultural	Natural
1	TR	1985	Goreme National Park and the Rock Sites of Cappadocia	I., III., V.	VII.
2	TR	1985	Great Mosque and Hospital of Divriği	I.	
3	TR	1985	Historic Areas of Istanbul	I., II., III., IV.	
4	TR	1986	Hattusha: The Hittite Capital	I., II., III., IV.	
5	TR	1987	Mount Nemrut	I., II., IV.	
6	TR	1988	Hierapolis-Pamukkale	III., IV.	VII.
7	TR	1988	Xanthos-Letoon	II., III.	
8	TR	1994	City of Safranbolu	II., IV., VI.	
9	TR	1998	Archaeological Site of Troy	II., III., VI.	
10	TR	2011	Selimiye Mosque and Its Social Complex	I., IV.	
11	TR	2012	Neolithic Site of Çatalhöyük	III., IV.	
12	TR	2014	Bursa and Cumalıkızık: The Birth of the Ottoman Empire	I., II., IV., VI.	

13	TR	2014	Pergamon and Its Multi-layered Cultural Landscape	I., II., III., IV., VI.	
14	TR	2015	Diyarbakır Fortress and Hevsel Gardens Cultural Landscape	IV.	
15	TR	2015	Efes	III., IV., VI.	
16	TR	2016	Archaeological Site of Ani	II., III., IV.	
17	TR	2017	Aphrodisias	II., III., IV., VI	
18	TR	2018	Göbekli Tepe	I., II., IV.	
19	AZ	2000	Walled City of Baku with the Shirvan-shah's Palace and Maiden Tower	IV.	
20	AZ	2007	Gobustan Rock Art Cultural Landscape	III.	
21	AZ	2019	Historic Centre of Sheki with the Khan's Palace	II., V.	
22	KZ	2003	Mausoleum of Khoja Ahmed Yasawi	I., III., IV.	
23	KZ	2004	Petroglyphs within the Archaeological Landscape of Tamgaly	III.	
24	KZ	2008	Saryarka – Steppe and Lakes of Northern Kazakhstan		IX., X.
25	KZ	2014	Silk Roads: the Routes Network of Chang' an-Tianshan Corridor *	II., III., V., VI.	
26	KZ	2016	Western Tien-Shan *		X.
27	KG	2009	Sulaiman-Too Sacred Mountain	III., VI.	
28	KG	2014	Silk Roads: the Routes Network of Chang' an-Tianshan Corridor *	II., III., V., VI.	
29	KG	2016	Western Tien-Shan *		X.
30	UZ	1990	Itchan Kala	III., IV., V.	
31	UZ	1993	Historic Centre of Bukhara	II., IV., VI.	
32	UZ	2000	Historic Centre of Shakhrysbz	III., IV.	
33	UZ	2001	Samarkand – Crossroad of Cultures	I., II., IV.	
34	UZ	2016	Western Tien-Shan *		X.

Those marked with a star are considered as transboundary property.

Source: <https://whc.unesco.org/en/list/>

A significant archive of specimens of world history brought together, each with specific characteristics of its own, UNESCO World Heritage List contains 18 World Heritage Sites from Turkey as of 1 September 2019, 16 of which are cultural and 2 are mixed properties. There are 3 cultural heritage sites in Azerbaijan. Kazakhstan has 5 heritage sites 3 of which are cultural, and 2 are natural. Also, based on the definition of UNESCO, 2 of these heritage sites are transboundary properties. Kazakhstan has 3 heritage sites 1 of which is cultural, and 2 are natural. 2 of the heritage sites in Kyrgyzstan are transboundary properties. Uzbekistan has 5 heritage sites, 4 of which are cultural, and 1 is natural.

A property from Turkey first entered the world heritage list in 1985 (Akyol et al. 50-64). Finally, Göbekli Tepe entered the list in 2018 (<http://www.unesco.org.tr/Pages/125/122/UNESCO-Dünya-Mirası-Listesi>). Examination of the distribution of the 18 properties included in the list so far indicates that properties number 1 and 6 are mixed, and all the others have cultural value. It was also found that six different cultural criteria were distributed to the properties. The only natural criterion in 2 properties under the mixed category is criteria 7 A property from Azerbaijan entered the world heritage list for the first time in 2000. The most recent entry of a property from Azerbaijan into the world heritage list in 2019. All three of these properties in Azerbaijan have cultural value. The first property from Kazakhstan entered in the world heritage list in 2003. Kazakhstan's most recent entry in the list was in 2016. While 2 of these 5 properties included in the list have natural value, the remaining 3 properties are only cultural. It has also been stated that the cultural property number 25 and the natural property number 26 in Table 2 from Kazakhstan are also transboundary properties. As shown in Table 2, of the 3 properties from Kyrgyzstan, which first entered the list in 2009, and finally in 2016, 2 have cultural, and 1 has natural value. Additionally, it has been stated that the cultural property number 28 and the natural property number 29 in Table 2 from Kyrgyzstan are also transboundary properties. Table 2 shows that one property from Uzbekistan entered the list for the first time in 1990, and the most recent entry was in 2016. Uzbekistan has entered the World Heritage List with 4 cultural and 1 natural property. In addition, it has been pointed out that the cultural property number 34 is a transboundary property.

Table 3

Matrix of Contribution Organization of Turkic States Members To World Heritage

Category	Criterion	Organization of Turkic States Members					Total
		Turkey	Azerbaijan	Kazakhstan	Uzbekistan	Kyrgyzstan	
Cultural	I To represent a masterpiece of human creative genius;	9	-	1	1	-	11
	II To exhibit an important interchange of human values, over a span of time or within a cultural area of the world, on developments in architecture or technology, monumental arts, town-planning or landscape design;	11	1	1	2	1	16
	III To bear a unique or at least exceptional testimony to a cultural tradition or to a civilization which is living or which has disappeared;	11	1	4	2	1	19
	IV To be an outstanding example of a type of building, architectural or technological ensemble or landscape which illustrates (a) significant stage(s) in human history;	15	1	1	4	1	22
	V To be an outstanding example of a traditional human settlement, land-use, or sea-use which is representative of a culture (or cultures), or human interaction with the environment especially when it has become vulnerable under the impact of irreversible change;	1	1	1	1	1	5
	VI To be directly or tangibly associated with events or living traditions, with ideas, or with beliefs, with artistic and literary works of outstanding universal significance. (The Committee considers that this criterion should preferably be used in conjunction with other criteria);	6	-	1	1	2	10

Natural	VII	To contain superlative natural phenomena or areas of exceptional natural beauty and aesthetic importance;	2	-	-	-	-	2
	VIII	To be outstanding examples representing major stages of earth's history, including the record of life, significant on-going geological processes in the development of landforms, or significant geomorphic or physiographic features;	-	-	-	-	-	0
	IX	To be outstanding examples representing significant on-going ecological and biological processes in the evolution and development of terrestrial, fresh water, coastal and marine ecosystems and communities of plants and animals;	-	-	1	-	-	1
	X	To contain the most important and significant natural habitats for in-situ conservation of biological diversity, including those containing threatened species of outstanding universal value from the point of view of science or conservation.	-	-	2	1	1	4

The matrix in Table 3 shows that the only criterion which has not yet been met by a property in a Organization of Turkic States member is number VIII. It also indicates that 22 properties meet criterion IV, which is the highest, and 1 property meets criterion IX., which is the lowest.

When examined in detail, the matrix demonstrates that Organization of Turkic States members have 11 heritage properties under criterion I for “representing masterpieces of human creative genius, 16 heritage properties under criterion II covering architecture or technology, monumental arts, town-planning or landscape design”; 19 heritage properties under criterion III for “bearing a unique or at least exceptional testimony to a cultural tradition or a civilization”, 22 heritage properties (buildings) under criterion IV for “illustrating (a) significant stage(s) in human history”, 5 heritage properties under criterion V for “being an exceptionally excellent

instance of a traditional human settlement, land-use, or sea-use”, 10 heritage properties under criterion VI for “being directly or tangibly associated with living traditions, with ideas, or with beliefs, with artistic and literary works” and 2 heritage properties under criterion VII for “containing superlative natural phenomena or areas of extraordinary natural beauty and aesthetic significance”. They also have 1 heritage property under criterion XI for “being outstanding examples representing significant on-going ecological and biological processes” and finally 4 heritage properties under criterion X for “containing the most significant and essential natural habitats for in-situ conservation of biological diversity”.

From the distribution of criteria in the matrix, it is understood that Organization of Turkic States members have 40 different types of diversity for 10 criteria. Of the heritage properties of Organization of Turkic States, which appears to have left a heritage under each criterion, Western Tien-Shan stands out. Western Tien-Shan is situated in the Tien-Shan mountain range, which is one of the largest in the world. It stretches along the borders of Uzbekistan, Kazakhstan, and Kyrgyzstan. Western Tien-Shan is located at an altitude between 700 and 4503 meters. It has been acknowledged as a world heritage housing incredibly rich biodiversity, exhibiting transboundary properties for its rich landscapes and as the most significant and outstanding natural habitat within the borders of Organization of Turkic States.

Tentative List Period for the Contribution of Organization of Turkic States Members to World Heritage

Alongside these heritage properties included in UNESCO World Heritage List, there is also a World Heritage Tentative List containing heritage properties being evaluated for inclusion in the list. The Tentative List serves as an inventory for member states, and the sites to be nominated for the official list are selected from this list. 1700 heritage properties from 178 state parties are included in UNESCO’s World Heritage Tentative List.

A total of 78 heritage properties from Turkey made it to the tentative list, 73 of which are cultural, 2 are mixed, and 3 are natural, as initially submitted in 1994 and finally updated in 2019. The Tentative List also includes a total of 9 heritage properties from Azerbaijan (5 cultural and 4 natural), 13 heritage properties from Kazakhstan (5 cultural, 3 natural and 5 mixed), 2 heritage

properties from Kyrgyzstan and 30 heritage properties from Uzbekistan (24 cultural, 3 natural and 3 mixed).

Table 4
Turkey's Tentative List For World Heritage

No	State	Application Date	Name of Heritage Property	Selection Criteria
				Cultural/ Natural/Mixed
1	TR	1994	Aizanoi Antique City	II, IV
2	TR	2000	Akdamar Church	I, II, III, IV
3	TR	2000	Alahan Monastery	I., III., IV.
4	TR	2000	Alanya	III, IV
5	TR	2000	Anatolian Seljuks Madrasahs	II, IV
6	TR	2000	Ancient Cities of Lycian Civilization	III, IV
7	TR	2000	Ancient City of Anazarbos	III, IV, VI
8	TR	2000	Ancient City of Kaunos	I, II, III, IV
9	TR	2000	Ancient city of Kibyra	III, IV
10	TR	2000	Ancient City of Korykos	II, III, IV
11	TR	2000	Ancient City of Stratonikeia	II, IV
12	TR	2000	Archaeological Site of Arslantepe	II, III, IV
13	TR		Archaeological Site of Assos	III, IV, VI
14	TR	2009	Archaeological Site of Kültepe-Kanesh	II, III
15	TR	2009	Archaeological site of Laodikeia	II, III, IV
16	TR	2011	Archaeological Site of Perge	II
17	TR	2011	Archaeological Site of Priene	II, III, IV, VI
18	TR	2012	Archaeological Site of Sagalassos	II, III
19	TR	2012	Archeological Site of Zeugma	II, III, IV
20	TR	2012	Ayvalık Industrial Landscape	III, V
21	TR	2012	Basilica Therma (Sarıkaya Roman Bath)	IV
22	TR	2012	Dardanelles and Gallipoli Battle Zones in the First World War	VI

23	TR	2012	Early Period of Anatolian Turkish Heritage: Niksar, The Capital of Danishmend Dynasty	II, IV, VI
24	TR	2012	Eflatun Pinar: The Hittite Spring Sanctuary	III, IV, VI
25	TR	2012	Eshab-ı Kehf Kulliyesi (Islamic-Ottoman Social Complex)	III, VI
26	TR	2012	Esrefoglu Mosque	II, IV
27	TR	2012	Gordion	III, IV, VI
28	TR	2012	Güllük Dagi-Termessos National Park	
29	TR	2013	Hacı Bayram Mosque and its Surrounding Area (the Hacı Bayram District)	IV, VI
30	TR	2013	Hacı Bektas Veli Complex	III, VI
31	TR	2013	Harran and Sanliurfa	I, II, III, IV
32	TR	2014	Hatay, St. Pierre Church	III, VI
33	TR	2014	Historic City of Harput	III, IV, VI
34	TR	2014	Historic Guild Town of Mudurnu	II, IV
35	TR	2014	Historic Town of Birgi	II, IV
36	TR	2014	Historical Monuments of Niğde	II
37	TR	2014	Ishak Pasha Palace	I, III, IV
38	TR	2014	Ismail Fakirullah Tomb and its Light Refraction Mechanism	IV, VI
39	TR	2014	Ivriz Cultural Landscape	II, III, IV
40	TR	2014	İznik	II, III, V
41	TR	2014	Karain Cave	III, VI
42	TR	2014	Kekova	
43	TR	2014	Kızılırmak Delta Wetland and Bird Sanctuary	VII, X
44	TR	2014	Konya-A capital of Seljuk Civilization	I, II, IV
45	TR	2015	Lake Tuz Special Environmental Protection Area (SEPA)	VII, VIII, X
46	TR	2015	Mahmut Bey Mosque	II, IV

47	TR	2015	Mamure Castle	IV, V
48	TR	2015	Mardin Cultural Landscape	II, III, IV
49	TR	2015	Mausoleum and Sacred area of Hecatomnus	I, III, IV
50	TR	2015	Medieval City of Beçin	II
51	TR	2015	Mount Harşena and the Rock-tombs of the Pontic Kings	III, VI, VII
52	TR	2015	Mountainous Phrygia	II, III, IV
53	TR	2015	Nature Park of Ballica Cave	VII, VIII
54	TR	2015	Nuruosmaniye Complex	II, III, IV
55	TR	2016	Odunpazari Historical Urban Site	III, VI
56	TR	2016	Seljuk Caravanserais on the route from Denizli to Doğubeyazıt	II, III, IV
57	TR	2016	Sivrihisar Great Mosque	II, IV
58	TR	2016	St. Nicholas Church	III, IV
59	TR	2016	St.Paul Church, St.Paul's Well and surrounding historic quarters	II, III, IV
60	TR	2016	Sultan Bayezid II Complex: A Center of Medical Treatment	II, IV, VI
61	TR	2016	Sümela Monastery (The Monastery of Virgin Mary)	I, III
62	TR	2016	The Ancient City of Sardis and the Lydian Tumuli of Bin Tepe	I, II, III
63	TR	2016	The Bodrum Castle	II, III, IV
64	TR	2017	The Bridge of Justinian	III, IV
65	TR	2017	The Bridge of Uzunköprü	III, IV
66	TR	2017	The Malabadi Bridge	III, IV, VI
67	TR	2018	The Theatre and Aqueducts of the Ancient City of Aspendos	I, II, IV
68	TR	2018	The Tombstones of Ahlat the Urartian and Ottoman citadel	I, III
69	TR	2018	The Underground Water Structures in Gaziantep; Livas' and Kastels	III, IV

70	TR	2018	Tomb of Ahi Evran	III, VI
			Trading Posts and Fortifications on Genoese	II, IV
71	TR	2018	Trade Routes from the Mediterranean to the Black Sea	
			Tushpa/Van Fortress, the Mound and the Old City of Van	II, III, IV, VI
72	TR	2018		
73	TR	2018	Vespasianus Titus Tunnel	I, IV
			Wooden Roofed and Wooden Columned Mosques in Anatolia	II, IV
74	TR	2013		
75	TR	2016	Yesemek Quarry and Sculpture Workshop	II, III
76	TR	2019	Yivli Minaret Mosque	II, IV
77	TR	2000	Yıldız Palace Complex	II, III, IV
			Zeynel Abidin Mosque Complex and Mor Yakup (Saint Jacob) Church	III, IV
78	TR	2000		

Source: <https://whc.unesco.org/en/tentativelists/state=tr>.

The first six of the criteria for the above properties of heritage to be left to humanity are cultural, and criteria seven to ten are natural. Examination of the distribution of (78) properties in Turkey's World Heritage Tentative List in Table 4 above by selection criteria indicates that a vast majority of properties have cultural value. Only properties 43, 45, and 53 meet the natural criteria.

Table 5

Azerbaijan's Tentative List For World Heritage

No	State	Application Date	Name of Heritage Property	Selection Criteria
				Cultural/ Natural/Mixed
1	AZ	30/09/1998	“Baku Stage” Mountain	VII, IX
2	AZ	30/09/1998	“Binegadi” 4th Period Fauna and Flora Deposit	VIII, IX
3	AZ	30/09/1998	“Lok-Batan” Mud Cone	VII, VIII, IX
4	AZ	30/09/1998	Hyrkan State Reservation	VII, X
5	AZ	24/10/2001	Ordubad historical and architectural reserve	I, IV, V
6	AZ	30/09/1998	Surakhany, Atashgyakh (Fire – worshippers, temple – museum at Surakhany)	I, III
7	AZ	24/10/2001	Susha historical and architectural reserve	I, IV, V, VI
8	AZ	24/10/2001	The Caspian Shore Defensive Constructions	
9	AZ	30/09/1998	The mausoleum of Nakhichevan	I, IV

Source: <https://whc.unesco.org/en/tentativelists/state=az>.

A member state of the Organization of Turkic States, Azerbaijan has 9 properties in World Heritage Tentative List. These properties appear to meet all criteria both natural and cultural, except for selection criterion II. Table 5 shows that the application was made for these properties between the years 1998 and 2001. The number of properties that entered the Tentative List was 6 in 1998 and 3 in 2001.

Table 6
Kazakhstan's Tentative List For World Heritage

No	State	Application Date	Name of Heritage Property	Selection Criteria
				Cultural/ Natural/Mixed
1	KZ	06/02/2002	Aksu-Zhabagly state natural reserve	VII, X
2	KZ	24/09/1998	Archaeological sites of Otrar oasis	III, IV
3	KZ	24/09/1998	Barrows with stone ranges of the Tasmola culture	
4	KZ	24/09/1998	Cultural landscape of Ulytau	
5	KZ	24/09/1998	Megalithic mausolea of the Begazy-Dandybai culture	II, III, IV
6	KZ	06/02/2002	Northern Tyan-Shan (Ile-Alatau State National Park)	X
7	KZ	24/09/1998	Paleolithic sites and geomorphology of Karatau mountain range	
8	KZ	10/06/2016	Petroglyph Site of Sauyskandyk (XVIII BC – III AD)	II, III, IV
9	KZ	24/09/1998	Petroglyphs of Arpa-Uzen	II, III, IV
10	KZ	24/09/1998	Petroglyphs of Eshkiolmes	
11	KZ	03/05/2012	Silk Road	II, III, IV, V, VI
12	KZ	06/02/2002	State National Natural Park "Altyn-Emel"	VII, VIII, IX
13	KZ	24/09/1998	Turkic sanctuary of Merke	

Source: <https://whc.unesco.org/en/tentativelists/state=kz>.

Table 6 shows the properties included in the Tentative List For World Heritage by Kazakhstan. This tentative list contains 13 properties. Selection criteria indicate that both natural and cultural values are distributed on average. Kazakhstan initially applied for 8 properties in 1998 and this was

followed by another application for 2 properties in 2002 and another 2 in 2012 and 2016 for 1 property each.

Table 7

Kyrgyzstan's Tentative List For World Heritage

No	State	Application Date	Name of Heritage Property	Selection Criteria
				Cultural/ Natural/Mixed
1	KG	29/01/2001	Saimaly-Tash Petroglyphs	III, IV, VI
2	KG	19/02/2010	Silk Roads Sites in Kyrgyzstan	II, III, IV, V, VI

Source: <https://whc.unesco.org/en/tentativelists/state=kg>.

As shown in Table 7, Kyrgyzstan has applied to the World Heritage Tentative List for 2 properties. Its initial application in 2001 was followed by the second application in 2010. Based on the selection criteria, both applications are in the cultural category.

Table 8

Uzbekistan's Tentative List For World Heritage

No	State	Application Date	Name of Heritage Property	Selection Criteria
				Cultural/ Natural/Mixed
1	UZ	18/01/2008	Abdulkhan Bandi Dam	IV
2	UZ	18/01/2008	Ahsiket	I, II, III, IV
3	UZ	01/06/1996	Ak Astana-baba (mausoleum)	I, II, III
4	UZ	18/01/2008	Ancient Pap	I, II, IV
5	UZ	18/01/2008	Ancient Termiz	I, II, III, IV, V, VI, IX
6	UZ	18/01/2008	Andijon	III, IV, V
7	UZ	18/01/2008	Arab-Ata Mausoleum	II
8	UZ	18/01/2008	Bahoutdin Architectural Complex	IV
9	UZ	18/01/2008	Boysun	IV, V, VII, IX

10	UZ	18/01/2008	Chashma-Ayub Mausoleum	II
11	UZ	18/01/2008	Chor-Bakr	IV
12	UZ	01/06/1996	Complex of Sheikh Mukhtar-Vali (mausoleum)	I, II, III
13	UZ	18/01/2008	Desert Castles of Ancient Khorezm	I, II, III, IV, V, VI
14	UZ	18/01/2008	Gissar Mountains	VII, VIII, X
15	UZ	18/01/2008	Historic Center of Qoqon	II
16	UZ	18/01/2008	Kanka	II, III, IV, VI
17	UZ	01/06/1996	Khanbandi (dam)	I, II, III
18	UZ	18/01/2008	Khazarasp	I, II, III, IV, V
19	UZ	18/01/2008	Minaret in Vobkent	I, II, III
20	UZ	18/01/2008	Mir-Sayid Bakhrom Mausoleum	III
21	UZ	18/01/2008	Poykent	II, III, IV, VI
22	UZ	18/01/2008	Rabati Malik Caravanserai	I, II, III, IV, V, VI
23	UZ	18/01/2008	Sarmishsay	VI, IX
24	UZ	18/01/2008	Shahruhiya	II, III, IV, VI
25	UZ	18/01/2008	Shokhimardon	IX, X
26	UZ	19/02/2010	Silk Roads Sites in Uzbekistan	II, III, IV, V, VI
27	UZ	18/01/2008	Siyantosh Rock Paintings	II, III
28	UZ	18/01/2008	Varakhsha	IV, V
29	UZ	18/01/2008	Zaamin Mountains	VIII, IX, X
30	UZ	18/01/2008	Zarautsoy Rock Paintings	I, II, III

Source: <https://whc.unesco.org/en/tentativelists/state=uz>.

Uzbekistan's applications in Table 8 show that Uzbekistan is in the tentative list with 30 properties. Uzbekistan applied to World Heritage Tentative List for 3 properties in 1996, 26 properties in 2008, and 1 property in 2010. The distribution by selection criteria in Table 8 shows that the applications were made for properties that have cultural, natural, and mixed value.

Table 9
Matrix of the Tentative Lists of Organization of Turkic States Members

Category	Criterion	Organization of Turkic States Members					Total
		Turkey	Azerbaijan	Kazakhstan	Uzbekistan	Kyrgyzstan	
Cultural	I To represent a masterpiece of human creative genius;	12	4	1	14	-	31
	II To exhibit an important inter-change of human values, over a span of time or within a cultural area of the world, on develop-ments in architecture or technolo-gy, monumental arts, town-plan-ning or landscape design;	40	-	4	19	1	64
	III To bear a unique or at least exceptional testimony to a cultural tradition or to a civilization which is living or which has disappeared;	49	1	5	17	2	74
	IV To be an outstanding example of a type of building, architec-tural or technological ensem-ble or landscape which illus-trates (a) significant stage(s) in human history;	54	3	4	16	2	79
	V To be an outstanding example of a traditional human set-tlement, land-use, or sea-use which is representative of a culture (or cultures), or human interaction with the environ-ment especially when it has become vulnerable under the impact of irreversible change;	3	2	1	8	1	15
	VI To be directly or tangibly as-sociated with events or living traditions, with ideas, or with beliefs, with artistic and literary works of outstanding universal significance. (The Committee considers that this criterion should preferably be used in conjunction with other criteria);	21	1	1	8	2	33

Natural	VII.	To contain superlative natural phenomena or areas of exceptional natural beauty and aesthetic importance;	4	3	2	2	-	11
	VIII.	To be outstanding examples representing major stages of earth's history, including the record of life, significant on-going geological processes in the development of landforms, or significant geomorphic or physiographic features;	2	2	1	2	-	7
	IX.	To be outstanding examples representing significant on-going ecological and biological processes in the evolution and development of terrestrial, fresh water, coastal, and marine ecosystems and communities of plants and animals;	-	3	1	5	-	9
	X.	To contain the most important and significant natural habitats for in-situ conservation of biological diversity, including those containing threatened species of outstanding universal value from the point of view of science or conservation.	2	1	2	3	-	8

Table 9 shows the extent of the contribution made by Organization of Turkic States Members to the World Heritage Tentative List. It is clear these states leave heritage under each criterion. As shown in the table, Organization of Turkic States Members have applied to the Tentative List for 31 properties under criteria I, 64 properties under criteria II, 74 properties under criteria III, 79 properties under criteria IV, 15 properties under criteria V, 33 properties under criteria VI, 11 properties under criteria VII, 7 properties under criteria VIII, 9 properties under criteria IX and 8 properties under criteria X. With their heritage under every criterion, the extent of their contribution to world heritage is evident.

Based on the matrix, the diversity of criteria that the properties in the Organization of Turkic States Tentative List fall under deserves attention, with criteria distribution at a diversity of 331 in total. The matrix shows that 282 of this diversity is under criteria I, II, III, IV, and VI. When examined in detail, these criteria demonstrate that Organization of Turkic States members abundantly and intensively possess properties that have the quality of representing masterpieces of human creative genius; involving architectural or technological designs, monumental arts, urban planning or landscape design elements; bearing a unique, exceptional testimony to a cultural tradition or a civilization; being a building illustrating a significant stage or several stages in human history; directly or tangibly associated with living traditions, ideas, or beliefs, or works with artistic and literary value.

Conclusion

It is a fact that today, the significance of culture and history of local sites increases as they are influenced by globalization. Therefore, it is better to view them as places where people come to discover their own identities.

This study, which was carried out precisely for this purpose, bears great significance regarding the formation of a collective consciousness towards the conservation of the cultural heritage of the Turkic World. The Organization of Turkic States members have been home to many civilizations. A landscape where different schools of wisdom, artistic movements, and religions have emerged, mixed, and spread around, Central Asia, Caucasia, and Anatolia are lands of a cultural mosaic. The cultural heritage of these civilizations handed down from generation to generation has also become an important tool for publicity. Cultural heritage, which is the purest expression of the culture of a society, not only demonstrates the relations of that culture with its surrounding region but reflects the cultural diversity of the world at the same time (Horata 127). Also heritage education should be included in teacher training to inform teachers about heritage and its educational value (Dönmez & Yeşilbursa 425-442).

Central Asia, which has a very rich cultural heritage that the Turkish-Islamic civilization brought to the world civilization and humanity, lived its golden periods in the Middle Ages when the Silk Road was alive (Purtaş 10, Işıқтаş & Duran 584-596). Today, those who think on issues such as re-launching

the Silk Road and opening it to international trade make geopolitical and geostrategic initiatives and describe future scenarios (Taşağıl 2294). At the Fourth Summit of the Organization of Turkic States held in 2014, a decision was taken to develop a common product in the field of tourism. Then, “Organization of Turkic States Silk Road Joint Tour Package” studies were started in this direction. The project was designed to raise global awareness about the historical and cultural significance of the Silk Road, which stretches across the Organization of Turkic States member countries and the wider geography. It is very important in terms of bringing the natural and cultural heritage elements of Turkish countries to tourism at national, regional and international level (Deniz & Karadağ 96). In the project where the first tour was held in 2018, it was aimed to recognize the Turkish World, to create its advertisement and image at the international level. Uzbekistan and Turkmenistan’s participation is expected in a short time, “Grand Package” also known by the name of the tour, currently in Turkey – Azerbaijan – Kazakhstan – Kyrgyzstan covers (<http://www.modernsilkroadtour.com>). However, heritage tourism is gaining importance day by day (Aliğaoğlu 51-53). It is also seen that the interest of tourists is much higher in the areas on the World Heritage List (Poria et al. 162-178, Edson 133).

Based on the results of our study, it can be asserted that Organization of Turkic States made up of Turkey, Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Uzbekistan show an increased awareness in promoting the cultural and natural properties in within their borders with universal values and considered to be the common heritage of the whole humanity, also raising awareness in society about embracing this universal heritage and to ensure collaboration necessary to conserve the cultural and natural values damaged or destroyed for various reasons. With properties that meet a total of 10 criteria (6 cultural and 4 natural) set by UNESCO for World Heritage, Organization of Turkic States members have contributed to the World Heritage List with 34 properties in total.

In fact, it is evident that the properties of Organization of Turkic States members in the World Heritage List contribute to the *memory of the world* and *bridging cultural differences* to a considerable extent. For instance, *Gobustan Rock Art Cultural Landscape* in Azerbaijan is an extraordinary collection with more than 6000 engravings bearing a 10.000-year testimony

to rock art. *Silk Roads: the Routes Network of Chang'an-Tianshan Corridor* within the borders of Kazakhstan and Kyrgyzstan is a 5000km part of the vast network of Silk Roads stretching from Chang'an/Luoyang, Chinese capital during Han and Tang dynasties, to the Zhetysay region in Central Asia. It was formed between the 2nd century BC and 1st century AD and was actively used until the 16th century, connecting various civilizations. It facilitated large-scale interchange activities in commerce, religious beliefs, scientific knowledge, technological advancements, and cultural practices. As another example, Sulayman Mountain in the city of Osh in Kyrgyzstan is an important historical, geographical and sacred site illustrating the cultural layers of the entire human history (Buyar 13-42). *Göbekli Tepe* archeological site in Turkey is now considered to be the most important heritage site of all human history and referred to as *zero point in time* with its history of 12 thousand years. Göbekli Tepe attracts more attention every day as a heritage site changing everything we knew about the lives and belief systems of the prehistoric hunter-gatherer groups. *Samarkand* in Uzbekistan is defined as a *crossroad of world cultures* (<https://whc.unesco.org/en/>). Since it is located on the Silk Road which has an important place in history, it served as one of the most important centers for commercial and social life. The palace, mosques, madrasahs, and mausoleums in the city date back to hundreds of years ago. Most of these works are covered with blue tiles.

The tentative list figures indicate that the quantity of properties on the World Heritage List will soon increase further. Based on the findings of the study, while Turkey has 78 properties in the World Heritage Tentative List, Azerbaijan has 9, Kazakhstan has 13, Kyrgyzstan has 2 and Uzbekistan has 30 properties. In this context, Organization of Turkic States members have applied for a total of 132 properties in the World Heritage Tentative List. The distribution of cultural, natural, and mixed value in these properties and their contribution to world heritage is meaningful and indisputably significant.

From this perspective, Organization of Turkic States appears to play a significant role in completing the cultural inventory in terms of conserving the cultural heritage of the Turkic World and transferring it to the World Heritage as well as in mapping the heritage still underground and building a common understanding of collaboration for the zoning, restoration,

exhibition of the discovered properties and connecting it to the World Heritage. This role is highly essential to ensure the global promotion and preservation of our natural and cultural assets of universal value, therefore, to pass them down to future generations.

References

- Ahunbay, Zeynep. “UNESCO Dünya Miras Listesi ve Miras Yönetimine Etkisi”. *Kültürel Miras Yönetimi*, Ed. Asu Aksoy, T.C. Anadolu Üniversitesi Yay., 2012, pp. 125-142.
- Akıllı, Erman. “Turksoy, Organization of Turkic States and Cultural Diplomacy: Transactionalism Revisited.” *bilig*, no. 91, 2019, pp. 1-25.
- Akyol, Gülsüm, Sefer Çon, Zöhre Polat. “Türkiye’nin Dünya Miras Alanları.” *Journal of Travel and Tourism Research*, no. 15, 2019, ss. 39-68.
- Aliğaçoğlu, Alpaslan. “Sosyo-Kültürel Miras Turizmi ve Türkiye’den Örnekler.” *Ankara Üniversitesi Coğrafi Bilimler Dergisi*, vol. 2, no. 2, 2004, pp. 50–64.
- Arslan, Siddik. “Türk Dünyasının Birlikteliğinde Kültürün Rolü.” *Turkish Studies. International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, vol. 11, no. 2, 2016, pp. 149-216.
- Başlar, Kemal. “Kırkıncı Yılında Dünya Mirası Sözleşmesi (1972-2012).” *Uluslararası Hukuk ve Politika*, vol. 7, no. 27, 2011, pp. 25-52.
- Buyar, Cengiz. “İpek Yolu Üzerinde Tarihi Bir Şehir: Oş.” *Kırgızistan Araştırmaları 2019*, 2019, pp. 13-42.
- Çandarlı Şahin, Aslı. “Türk Dünyası ile Kültürel İlişkiler Bağlamında Yapılandırılan Kurum ve Kuruluşlar.” *Turkish Studies (International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic)*, vol. 12, no. 26, 2017, pp. 81-100.
- Deniz, Taşkın, and Doğan Karadağ. “Türk Dünyası’nın Tanıtımında Modern İpek Yolu Ortak Tur Paketi.” *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi / Journal of Turkish Tourism Research*, vol. 3, no. 1, 2019, pp. 93-101.
- Dönmez, Cengiz, and C. C. Yeşilbursa. “The Effect Of Cultural Heritage Education On Students’ Attitudes Toward Tangible Heritage.” *Elementary Education Online*, vol. 13, no. 2, 2014, pp. 425-442.
- Dünya Mirası Konvansiyonunun Uygulanmasına Yönelik İşlevsel İlkeler, Dünya Mirası Merkezi*. <http://alanbaskanligi.bursa.bel.tr/wp-content/uploads/2015/07/Uygulama-Rehberi-2008-TR.pdf>, 2008.
- Edson Gary. “Heritage: Pride or Passion, Product or Service?” *International Journal of Heritage Studies*, vol.10, no. 4, 2004, pp. 333-348.
- Erol, Mehmet Seyit & Kadir Ertaç Çelik. “Türk Dünyası’nda İşbirliği Denemesi: Türk Keneşi ve Kazakistan.” [The Cooperation Test in Turkish World:

- Organization of Turkic States and Kazakhstan]. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/ Journal of Turkish World Studies*, vol. 17, no. 2, 2017, pp. 15-32.
- Horata, Osman. "Türk Dünyası'nın Kültürel Ufukları: Tarihsel Bağlam İçinde Genel Bir Değerlendirme." *bilig*, no. 82, 2017, pp. 117-131.
- Huang, C. H., & Tsaur, J. R., & Yang, C. H. "Does World Heritage List Really Induce More Tourists? Evidence from Macau". *Tourism Management*, vol. 33, no. 6, 2010.
- ICOMOS *Dünya Mirası Kültür Varlıkları için Etki Değerlendirmesi Rehberi. Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi. January.* <http://www.alanbaskanligi.gov.tr/evrak/4365kmed-rehberipdf.pdf>, 2011.
- İşıktaş, Erkan, and Alev Duran. "Geçmişten Günümüze İpek Yolu'nun Önemi ve Buna İlişkin Yapılmış Bilimsel Çalışmalar." *Social Sciences Studies Journal*, vol. 3, no. 8, 2017, pp. 584-596.
- Kiper, Perihan. *Küreselleşme Sürecinde Kentlerin Tarihsel-Kültürel Değerinin Korunması-Türkiye-Bodrum Örneği*. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi, 2004.
- Poria, Y., A. Biran, A. Reichel. "Heritage Site Management: Motivations and Expectations." *Annals of Tourism Research* no. 33, 2006, pp. 162-178.
- Purtaş, Fırat. *Orta Asya ile Güney Asya Arasında Modern İpek Yolu Projesi*. 2011.
- Purtaş, Fırat. "Cultural Diplomacy Initiatives of Turkic Republics." *Perceptions*, vol. XXII, no 1, 2017, pp. 91-114.
- Somuncu, Mehmet, and Turgut Yiğit. "World Heritage Sites in Turkey: Current Status and Problems of Conservation and Management." *Coğrafi Bilimler Dergisi*, vol. 8, no. 1, 2010, pp. 1-26.
- Şakacı, Bilge Kağan. "Doğal ve Kültürel Mirasın Hayati Sorunu: İstisnai Evrensel Değer (UNESCO Dünya Mirası Listesi)." *Çankırı Karatekin Üniversitesi SBE Dergisi*, vol. 6, no. 1, 2015, pp. 455-472.
- Taşgöl, Ahmet. "İpek Yolu'nun Tarihi Temelleri." *İpek Yolu-Silkroad-Velikiy Şelkovy Put*, <https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/02/%c4%b0pekyolu-silkroadac.pdf>, pp. 2294-2301.
- Ürün, Şule. *Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunmasına Dair Sözleşme: Doğal Miras Alanları Başvuru, Adaylık ve Değerlendirme Süreçleri*. Turkey: UNESCO Türkiye Millî Komisyonu Tez Çalışması, 2016.
- Yıldız, Sevcan, and Engin Derman. "Kültürel Miras: UNESCO Dünya Mirası Listesi Türkiye Örneği." *Uluslararası Kültürel Miras ve Turizm Kongresi / International Congress On Cultural Heritage and Tourism / ICCHT*. May 19-21. 2017, pp. 5-7.
- Yılmaz, Murat (Ed.). *Türk Dünyası Kültürel Mirası Envanter Çalışması*. Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları, 2015.

Electronic References

- <http://www.modernsilkroadtour.com/>
<http://www.unesco.org.tr/Pages/125/122/UNESCO-Dünya-Mirası-Listesi>
<https://whc.unesco.org/en/list>
<https://whc.unesco.org/en/tentativelists/state=az>
<https://whc.unesco.org/en/tentativelists/state=kg>
<https://whc.unesco.org/en/tentativelists/state=kz>
<https://whc.unesco.org/en/tentativelists/state=tr>
<https://whc.unesco.org/en/tentativelists/state=uz>
www.iccrom.org/09.01.2020 ICCROM The International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property
www.icomos.org/12.01.2020 ICOMOS International Council on Monuments and Sites
www.iucn.org/16.01.2020 IUCN International Union for Conservation of Nature
www.kulturturizm.gov.tr/12.01.2020 Republic of Turkey Ministry of Culture and Tourism/Dünya Mirasında Türkiye (Turkey on the World Heritage List)
www.kulturvarliklari.gov.tr/18.01.2020 Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü (Directorate General of Cultural Assets and Museums)
www.mfa.gov.tr/06.01.2020 Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs
www.turkkon.org/10.12.2021 Türk Devletleri Teşkilatı (Organization of Turkic States)
www.turksoy.org, Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TURKSOY) / International Organization of Turkic Culture.
www.whc.unesco.org/06.01.2020 UNESCO Dünya Miras Merkezi (UNESCO World Heritage Center)

Geçmişten Geleceğe Kültürlerin Yakınlaşma Rotasında Türk Devletleri Teşkilatı Ülkelerinin Dünya Mirasına Katkıları*

Cengiz Buyar**

Uğur Ünal***

Öz

İnsanoğlu tarihi süreçte çok sayıda somut kültürel değer ortaya koymuş, bunların bir kısmı günümüze ulaşmış, bir kısmı da çeşitli sebeplerden dolayı ulaşamamıştır. Bunlardan insanlığın ortak geçmişinin bir parçası olan kültür değerlerine *Dünya Mirası* denilmektedir. UNESCO 1972 yılından beri tüm insanlığın ortak değeri kabul edilebilecek kültürel ve doğal miras alanlarını, Dünya Mirası Listesi'ne almakta ve bu alanların korunması için çalışmaktadır.

UNESCO Dünya Kültür Mirası Listesi çalışmasıyla, insanlığın kaybetmek üzere olduğu değerleri tekrar görünür ve kalıcı kılarak önemli bir görevi yerine getirmektedir. 2019 yılı itibariyle UNESCO Dünya Mirası Listesi'nde 1121 miras bulunmaktadır. Bu çalışmada Türk Devletleri Teşkilatı'nda yer alan ülkelerin sahip olduğu kültürel ve doğal miraslar UNESCO'nun belirlemiş olduğu on temel kriter üzerinden istatistiksel ve betimsel analiz yöntemleri kullanılarak ele alınmıştır. Böylelikle Dünya Kültür Mirası Listesi'nde yer alan Türk dünyasının kültürel ve doğal miraslarının bir arada ele alınması, farkındalık oluşturacak bir bakış açısıyla değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler

Kültür, Dünya Kültür Mirası Listesi, UNESCO, Türk Dünyası, Türk Devletleri Teşkilatı.

* Geliş Tarihi: 04 Şubat 2020 – Kabul Tarihi: 04 Şubat 2021

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Buyar, Cengiz, ve Uğur Ünal. "Contribution of Organization of Turkic States Members to World Heritage at a Time of Cultural Convergence from the Past to the Future." *bilig*, no. 100, 2022, ss. 1-35.

** Doç. Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü – Bişkek / Kırgızistan
ORCID: 0000-0002-0549-4463

cengiz.buyar@manas.edu.kg

*** Doç. Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü – Bişkek / Kırgızistan

ORCID: 0000-0003-0294-0082

ugur.unal@manas.edu.kg

Вклад стран Организации тюркских государств в мировое наследие в контексте сближения культур*

Дженгиз Буяр**
Угур Унал***

Аннотация

За всю историю человечества было создано множество материальных и культурных ценностей, дошедших до наших дней, а также утраченных по разным причинам. Ценности, являющиеся частью всеобщей истории человечества, называются Всемирным наследием. С 1972 года ЮНЕСКО вводит в Список всемирного наследия объекты культурного и нематериального наследия, которые могут считаться общей ценностью всего человечества, и работает над их защитой.

Благодаря Списку всемирного наследия, ЮНЕСКО выполняет важную задачу, а именно восстанавливает объекты, находящиеся на грани исчезновения и придает им былую значимость. По состоянию на 2019 год в Список всемирного наследия ЮНЕСКО входит 1121 объект. В данном исследовании культурное и нематериальное наследие стран, входящих в Организацию тюркских государств, было рассмотрено с использованием методов статистического и описательного анализа по десяти основным критериям, определенным ЮНЕСКО. Таким образом, исследование направлено на изучение культурного и нематериального наследия тюркского мира, включенного в Список ЮНЕСКО, их оценку и повышение осведомленности.

Ключевые слова

Культура, Список всемирного культурного наследия, ЮНЕСКО, тюркский мир, Организация Тюркских Государств

* Поступило в редакцию: 04 февраля 2020 г. – Принято в номер: 04 февраля 2021 г.

Ссылка на статью:

Buyar, Cengiz, and Uğur Ünal. "Contribution of Organization of Turkic States Members to World Heritage at a Time of Cultural Convergence from the Past to the Future." *bilig*, no. 100, 2022, pp. 1-35.

** Доц., д-р, Кыргызско-Турецкий университет «Манас», Гуманитарный факультет, Отделение истории – Бишкек / Кыргызстан.

ORCID: 0000-0002-0549-4463

cengiz.buyar@manas.edu.kg

*** Доц., д-р., Кыргызско-Турецкий университет «Манас», Факультет коммуникации, Отделение связей с общественностью и рекламного дела – Бишкек / Кыргызстан.

ORCID: 0000-0003-0294-0082

ugur.unal@manas.edu.kg

Perception of Turks and Common Ancestor in Kazakh Genealogy*

Seyfullah Yıldırım**

Mehmet Topay***

Abstract

The chart showing all the members of the genealogy, starting from the farthest ancestor of a person or family to him, is defined as the genealogy. These genealogies, called “Şejire” (шежіре) in Kazakh Turkish, are an important genre in Kazakh oral literature, and have long been sung by representatives of oral utterance tradition such as aqyn and zhyrau in oral tradition and delivered to the present day, and today they have been substantially in written form. Genealogies, although have undergone major changes when being verbally transmitted from generation to generation, are one of the most important sources of oral history. So much so that we learn many historical personalities and events, Oghuz Khan for the beginning, which is of great importance in Turkish history, from the so-called “Oghuznāma”. Kazakh genealogy is seen to be particularly influenced by the works of *Shajara-i Tarākima* (*Genealogy of the Turkmens*) by Abu al-Ghazi Bahadur Khan and *Jāmi' al-tawārikh* (*Compendium of Chronicles*) by Rashīd al-Dīn Hamadānī. In this article, we will focus on the genealogy tradition of Kazakh Turks and the perception of Turks in genealogies linking the Kazakhs to the Turkish origin and the individuals considered common among Turks will be tried to be pointed out.

Keywords

Kazakh Turks, the tradition of genealogy in Kazakhs, Turkish Perception, Common Ancestor, Oghuz Khan.

* Date of Arrival: 07 December 2020 – Date of Acceptance: 26 April 2021

You can refer to this article as follows:

Yıldırım, Seyfullah, and Mehmet Topay. “Perception of Turks and Common Ancestor in Kazakh Genealogy.” *bilig*, no. 100, 2022, pp. 37-58.

** Ass. Prof. Dr. Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature – Ankara / Turkey

ORCID ID: 0000-0002-4345-6524

s.yildirim@ybu.edu.tr; seyfiyildirim@gmail.com

*** Lecturer, Ankara Yıldırım Beyazıt University, Rectorate / DILMER – Ankara / Turkey

ORCID ID: 0000-0003-4191-7838

mtopay@ybu.edu.tr

Introduction

Mankind began to think about the world in which he lived since his creation and asked himself questions pertaining the creation of the world he lives in with all its elements and himself. His sacred answers to questions about himself and the world have revealed myths. In order not to forget about the adventure he had throughout the history, in the later periods of his existence human beings on the world began to record of this historical adventure of his own bloodline orally or in writing in an attempt to both recall and transfer experience.

In the historical process, as in other communities on earth, Turkish communities and representatives of this bloodline have always considered genealogies important and these were tried to be preserved in writing or orally. To have the knowledge of genealogy also means to know and protect its place in the history scene. Therefore, the tradition of genealogy, which we can call history or oral history, is in a way the cultural history of the communities as well as the political history. Exogamy is widespread among Turkish communities, especially in Kazakh and Kyrgyz Turks, and hence disclosure of belonging and identity through lineage and the knowledge of the bloodline is of great importance for these reasons. Therefore, the transfer of genealogy to younger generations and the knowledge of ancestors became a compulsory cultural knowledge. Therefore, the saying of “a Kazakh/Kyrgyz, who does not know his seven ancestors, is not a real Kazakh/Kyrgyz” among the Kazakhs and Kyrgyz remains valid and strong today (Çeribaş, *Kırgız Şecerecilik* 63). As a similar tradition in Turkmenistan Turks, it is considered important to know the seven ancestors, and even some laws have been passed in the post-independence period (İllyev x). Also, in the Kazakh and Kyrgyz today, it is considered forbidden to marry young people with kinship ties among them up to seven ancestors (Arvas 104; Yeşil, *Türk Dünyasında* 165) has made it kind of mandatory to know genealogy. The obligatory acceptance of knowing the seven ancestors and genealogy is based on the belief that they can benefit from the spirit of ancestors in shamanism (Yeşildal 53).

The tradition of genealogy was preserved verbally as a result of the way of life. The tradition of oral expression ensures the continuity and development of the cultural elements necessary for the continuation of

human generation (Yeşil, *Türk Sözlü* 14). After these communities with oral tradition were represented by a specific management unit through an institutional structure, transferring cultural elements belonging to that society to written form to a certain extent started. Different literary and narrative types have emerged about the forms of expression of cultural elements both verbally and in writing. These types are genealogy, gene-epistles, genealogical tree, etc. In addition, some of the works described by genealogy are not only limited to these, but also some epics have this feature when viewed in broader sense. Oghuz Khan's Islamic period variants and narratives classified under the name of historical epic in the tradition of Turkish World epic are also included in this group. Because epics are also heroic together with social values, historical events, ideal types, love of homeland, etc. they were considered useful in terms of ensuring social coexistence intended to be transferred to the next generations (Kayabaşı 11). Therefore, the introduction of historical heroes in epics can be regarded as a clear indication that he, in a way, serves his genealogical consciousness.

Şecere (genealogy) is described as coming from the root of Arabic word *şücur* (tree) with a meaning of “The schematic drawing of the most distant ancestors in the form of a tree showing the root of a family by imaging fathers and their children in the position of a trunk and branches” in the *Islamic Encyclopedia* (Bozkurt 403; *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü* 381). In Turkish, the same concept is expressed with the word *soyağacı* and in Turkish dictionary it is described as a *chart in which the genealogy and the descendants of ancestors are written* (2210). The concept of *şecere* passed from Arabic to Turkish, with some phonetic changes as *şejire* in Kazakh Turkish, *şəcərə* in Azeri Turkish, *şəcərə* in Bashkir Turkish, *sancıra* in Kyrgyz Turkish, *şəcərə* in Tatar Turkish, *şəcərə* in Uzbek Turkish, *şecere* in Turkmen Turkish, *şəcirä* in Uyghur Turkish (*Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü* 381). In the *Qazaq Ädebi Tilinin Sözdigi* (321) we see the following definitions of the terms “*şecire*” and “*şecerci*” as in article “Şejire” (шәжіре) as the case in which historical events are written and a branch of history of science indicating the roots and the spread of a nation; and in article “Şejireşi” (шәжіреши) as a person who verbally transfers the history of the people, the way of living from generation to generation. Genealogies, apart from the task of a chart showing the family tree, have become a literary genre with

the name “gene-epistles” by including the epic stories that existed among the people over time. It is possible to consider genealogies in two categories when analysing in terms of the Turkish cultural circle with works such as *Oghuznāma*, *Cengiznāma*, *Shibanīnāma* (*where nāma means epistle*), which based the genealogy of Turks on Noah’s son Jafes, mentioning the cult line in certain cult circles (Karasoy et al. 7, 18).

Nations have written works of genealogy based on the idea of how old they have existed in the historical process. These works sometimes begin with the common ancestor of the people as Adam, and sometimes Noah as the second ancestor, and sometimes the communities in which they lived together in the past in the union of origin and culture. The works that mention the family tree of Turks or Turkish communities are generally in this manner and descendants of Turks are shown to be Jafes, son of Noah. In later periods, Turkish communities referred to by different names also had their own governments and administrative structures in time and began to write works about their own bloodline. The work of the 16th century *Mejmu’a al-tawārikh*, which started with the Islamic Prophet and also mentioned religious, historical and cultural heroes such as the Twelve Imams, Genghis Khan, Emir Timur¹, Toktamish Khan and Manas, is one of the distinguished examples of genealogies created in Turkish world in the Uzbek-Kyrgyz cultural circle (Çeribaş, *Mecmû’üt-Tevârih* 12; Temur 225-226).

According to Şakârim Qudayberdiuli (7), there is no genealogy from Adam to present without interruption. The Torah is the source of all genealogies from Adam to Noah. The sequel is usually created with hearsay information. As well as the share of reality, many feigned genealogies that tell the story of coming from a noble or scholars’ family, binding those to the descendants of khans were formed. This is also observed in some Kazakh genealogies.

In the 15th century, Janibek Sultan and Kerei Sultan did not accept the domination of the Uzbek Khan Abu al-Hayr and established the Kazakh khanate with their respective tribes and different Turkish tribes within the borders of the khanate were called “Kazakh” (Kesici 17). Among Kazakh Turks who are the important representatives of horseback nomadic culture, *soy* and kinship ties are given much importance. According to social rules, each individual is obliged to learn at least 7 ancestors² in childhood. With phratry boys and wise old men this number goes up to 15-20 ancestors. The

master in genealogy called “Şejireşi” (шежіреші, *chronicler*) can count up to 77 ancestors and transfer the important events that happened during the period of these ancestors. Only children who have lost their parents at a very young age are excluded from this social obligation with the saying *Jeti atasıñ bilmegen jetimdiktiñ saldarı* (not knowing the seven ancestors is an indicator of orphanage) (Mırñjan 38).

Shajara-i Tarākima (Genealogy of the Turkmens) by Abu al-Ghazi Bahadur Khan, considered as a sequel to the work of *Jāmi‘ al-tawārīkh (Compendium of Chronicles)* by Mongolian historian Rashīd al-Dīn Hamadānī, was acknowledged by all the Turkish communities and led to the formation of a genre under the name of *Oghuznāmas (Çeribaş Kırgız Şecerecilik 62)*. *Oghuznāmas* held an important place to the descendants of Kazakh Turks, which is important in the tradition of Kazakh genealogy, by placing their genealogies to Noah and his son, Jafes, and in the line of forefathers, to the Turkic Ata. With the words of Kazakh historian Maqsat Alpısbesulı, “genealogy shows that it is not possible to evaluate Kazakh history beyond the general Turkish history until the end of the Middle Ages” (Alpısbesulı 8). Therefore, in the tradition of genealogy among the Kazakhs, this approach in general is observed.

As a result of the nationalities policy laid in the Tsarist period, in the Soviet era Kazakh and other Turkic phratries were made to be removed from Turkic and Islamic circle in which they had belonged to. As a natural result of this, certain changes in the names of the origin and natural countries were observed as in the name of the Turkestan was replaced by the name of Central Asia, the Kazakh by the Kyrgyz, and the Kyrgyz by the Black Kyrgyz. The effort to create an artificial history and origin with very few written history traditions to communities living a nomadic life such as Kazakh and Kyrgyz reached its peak during the Soviet Union (Çeribaş, *Manas Destanı’nın* 207-208). Ultimately, it is seen that these efforts to show the Turkish phratries as separate nations proved to be successful. As a result of the policies applied in this period, the idea of being a detached nation seen in the Turkish descendent communities in the Soviet Union reperculated in the Kazakhs. The effects of this situation showed themselves in Kazakh genealogy, regardless of the tradition of *Oghuznāma*, in that genealogies that narrated Kazakhs and Kazakh phratries as a separate nation

from the Turks were also formed. This study focuses on the genealogies that connect Kazakhs to the Turkic lineage and aims to lay out the perception of the Turkic image and narrative of the common figures among the Turks in these mentioned genealogies.

Kazakh Genealogies

Folklore products of Kazakh Turks from past to present within the scope of *Mädeni Mura* (Cultural Heritage) project, which was created with the incentive of the founding President of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev, were collected in 100 volumes of *Babalar Sözi*. The 32nd, 81st and 82nd volumes of the work are dedicated to Kazakh genealogies. These three volumes consist of 47 genealogies. There are also separate genealogies of people such as Şäkärım Qudayberdiuli, Mäşhur Jusip Köpeyuli (2007). In general, when Kazakh genealogies are examined in general it can be said that these three main views on the lineage of the Kazakhs have come forward: 1. Those who accept the Kazakhs directly from the Turkish descendants, 2. Those accepting the Kazakhs from the Arab descendants, 3. Those who considered the descendants of a person who went from Central Asia to Arabia and hence with Turkish/Kazakh origin but Arabian tradition. In our study, we examine six genealogies included in the series (32, 81st and 82nd volumes) from “Babalar Sözi” that stand out among 47 genealogies considering Kazakhs as Turkish, and evaluate the Turkish perception and common ancestor subject.

General Genealogy of Kazakhs

The genealogy known as *Qazaqtıñ Jalpı Şejiresi* is a genealogy found verbally and in writing among the Kazakhs in the Altai region of East Turkestan. It is a genealogy in the form of verse and compiled and prepared for publication from Kitapbay Aqmollaulı (*Babalar Sözi* 32/ 376).

Tarihtı zerttegen jan jönin tabar, The person who examines history
finds the truth.
Älemnen on segiz mın bolsa habar. News coming from eighteen thou-
sand universes.

(*Babalar Sözi* 32/ 9).

It suggests that starting with genealogy in this way makes the reader or listener to feel from the very beginning that what is told is a historical reality.

In genealogy, the name of Adam is first mentioned, and then passed directly to Noah simply by saying *there are many ancestors among them*. According to the genealogy, Noah had three sons and three daughters. The names of the male are Ham, Sam and Yapas (Jafes) and the holy books Psalms, the Bible, the Torah and the Quran are shown as the source. The ancestors of the nations on earth are attached to the three sons of Noah. It was narrated that Ham's descendants are Americans, Africans, Indians and Afghans; Sam's descendants are Arabs. Yapas has eight children. One of them is Turk. Turk has four sons: Tütik, Hakal, Barısjar and Ämlaq³. In the narration; Eljahan, son of Tutik, Baqoy Khan son of Eljahan, Kiyik of Baqoy, Kiyik's son Alañı Khan, Alañı's son, Moñgol (Mongol) and Tatar. Moñgol also has four sons. These are Özhan, Yıldızhan, Közhan and Karahan.⁴ In the genealogy, Oghuz Khan is the son of Karahan and the grandson of Moñgol. It is noted that while Oghuz Khan lived and for many years after he died the Turks lived without religion for a long time. Then Buddhism spread among the Turks, and they ultimately adopted the religion of the Prophet Muhammad, Islam.

Although Oghuz Khan was mentioned to be a great khan that lived for many years and whose fame spread to the world, there is no information about Oghuz Khan's wives, his expeditions and the 24 phratries of Oghuz. Oghuz Khan's children's names are Ayhan, Künhan, Juldızhan, Tavhan, Kökhan and Teñizhan and in the genealogy they are narrated according to the characteristics of speech in Kazakh Turkish. However, the generations of Oghuz Khan's lineage were not continued after Bozok and Üçok, and the genealogy continued to be told through Teñizhan. Although in *Shajara-i Tarākima*, the names of the six sons born of Oghuz Khan's main wives and 23 children of his second wives are mentioned, in this genealogy only the names of Teñizhan's sons are narrated. Teñizhan had two wives. He had four sons from his main wife, Ava, Qanıq, Eljan and Negiz⁵, and 24 sons⁶ from the second wives. Turks are said to come from the descendants of their sons born from Teñizhan's second wife, but which of the 24 sons they come from is not mentioned. This aspect is described in genealogy as follows:

Toqaldan jıyırma tört ul köriпти.

He had twenty-four sons from second wives.

Tänir asırıp bäri de körkeyipti.

God raised, and they were all beautiful.

*Tarağan qalıñ qavım osılardan,
Äygilep bir kindikten sonşa köpti.*

*Tarağan osılardan qalıñ Türük,
Şejire-şejire bolmas aytsa ötirik.*

(*Babalar Sözi* 32/ 13).

In the Kazakh genealogy named *Qazaqtıñ Jalpı Şejiresi*, the family register of the Kazakhs comes from Noah, to Yafes, to Tütik, to Eljahan, to Baqoy, to Kiyik, to Alanşı, to Mongol, to Karahan and to Oghuz Khan respectively. It is said that there are countless generations derived from Oghuz Khan, and the descendants of Turks come from Deniz Khan, son of Oghuz Khan, and the Kazakhs are also included in this lineage. The children of Oghuz Khan's other sons are not in the genealogy. After the common ancestor that went up to the children of Deniz Khan, genealogy continues narrating Kazakhs by stating that they are descendants of Turks and without mentioning any other ancestors and how long it had passed. Among the Turks, phratries who lived freely nomadic life in the steppe, first referred to as “kaçak (fugitive)”, then this word was transformed to the word “Kazakh”, after which it was noted that those who continued nomadic life with animal husbandry were called “Kazakhs”⁷. Turks are said to build cities and engage in agriculture and crafts.

*Türkiler otırıktı el bolısqan,
Tuvıstıq aytqandarı em bolısqan.
Qala bop qalıñ avıl ornalasıp,*

Egin men qolönerge qol qoyısqan..

*Köşpendi el jüre bergen Qazaq bolıp,
Tartqanı qıs pen jutta azap bolıp.*

(*Babalar Sözi* 32/ 17).

Crowds spread out of them,
Spread so many people from the same
lineage

Crowds of Turk spread from them,
Genealogy wouldn't be a genealogy if
told a lie.

Turks have chosen the sedentary life,
Relative's word is medicine.
Crowded villages settled and became
a city,

They were engaged in agriculture and
craft.

Nomadic people, then called Kazakh,
Had their punishment in winter and
famine.

Heroic Turk, The First Ancestor of the Kazakhs

The copy of *Qazaqtıń Tüp Atası-Batır Türik* was compiled from a source named Bedelbek Ezhenbekuly from Dörbiljin (Emin) county of Tarbagatay region in 1990. It is also known among the local people as the “Epic of Kazakh History”. First of all, the date of the narration and the narrators are unclear. But the source, that is Ezhenbekuly, said, “I heard that this genealogy was written by Şäkärım Qudayberdiulı from my elders, but I do not know for sure” (*Babalar Sözi* 32/ 376).

<i>Qazaqtın tüp atası batır Türik,</i>	The first ancestor of the Kazakhs, the heroic Turk,
<i>Arapstıñ deǵen sózdin bári ötirik.</i>	You’re an Arab! What you say is all fabricated.
<i>Ğakaşa sahabanıñ urqsıñ dep,</i>	Claiming you are descendant of sahaba Ukasha,
<i>Aldaǵan din jamılǵan önkey jülik.</i>	All those who cheat in the guise of religion are deceitful.

(*Babalar Sözi* 32/ 59)

From the first line of genealogy, it is stated that the origin of the Kazakhs is Turkish, and the idea seen in some Kazakh genealogy that Kazakhs are descendants of sahabas (companions) like Ğakaşa/ Ukaşa (Ukasha) and/or Annas/ Ānes, namely descendants of Arab, are opposed with a definite attitude. In the genealogy, Turk is the son of Jafes and the grandson of Noah. In the Kazakh genealogy tradition, there are examples connecting the origin of the Kazakhs to the Arabs. An example is a genealogy called *Jazuvǵa Şejireni Aldım Qalam* (I got the pen to write the Genealogy). In this genealogy *Araptan Qazak eli taraldı* (Kazakh people derived from the Arab), *Türikpenmen irgeles avıl boldı* (Then neighbored a Turkmen village), *Er túrlü şejireden kördik solay* (We have seen so in many genealogies), *Birev Ğakaşadan dese, Taǵı birev Makkay Annastan der* (If one says from Ğakaşa, some other says from Makkay Annas). In many verses like this, the descendants of the Kazakhs are shown as Arab origin and are linked to the sahabas (*Babalar Sözi* 32/ 103). We can say that this situation was caused by the influence of Islam. However, during the Soviet Union, since then the ban was imposed on all things that were especially religious in the period, this issue was

discussed in a different way, notably in order to break the relationship to the Turks of Turkey and the Turkic World. This time, in contrast to the example given above, Turkish Turks have been accused of Arabizing. For example, Kyrgyz genealogy and epics narrate about going to Anatolia and talking about the Arabized Turks. In this context, Sagımbay Orozbekov's Manas Epic expresses the Turks who went to Anatolia and hence Arabized, and Turks who went to Tajikistan and became like the Tajiks. This situation is a result of the "They are not Turks anymore, do not look up to them, take care of yourself" propaganda of the Russians to the Turkish phratries who accepted Turkey as a leader. Seeing the reflections in the genealogies as well demonstrates that the propaganda had been effective in the eye of society as well (Çeribaş, *Manas Destanı'nın* 223).

An important issue that should be emphasized in this genealogy is the mention of the real name of the Turk as "Näduvleşe" (*Babalar Sözi* 32/ 59). According to the genealogy, Năduvleşe is also the one who found the fire. The name Năduvleşe and the discovery of fire recalls one of the legends about the derivation of the Göktürks from the wolves. Legend has it that the ancestors of the Göktürks lived in the north of the Huns. One of their chief's children was born of the wolf and then married the daughters of the summer and winter gods. Then he had four children, and the eldest of them lived in the mountains of Chien-su and Xin. He found the fire because these mountains were very cold and fed the people who lived there. Then they met with the other brothers, and their brothers elected him as leader and gave him the title of Turk. In addition, the special name of the Turk is Na Tu-liu (Ögel 1/ 27-28). It can be considered that, the cold Chien-su and the Xin mountains in the legend were replaced by the snowy Altai mountains and Na Tu-liu, which was written in Chinese spelling, was adapted in the form of *Năduvleşe* to Kazakh. Apart from this, the name "Năduvleşe" is not seen in any other sources we can reach. Only Samat Sıpatayulı refers to this term. According to Sıpatayulı, the origin of the word is Neduvleş, and the letter "e" at the end was added afterwards. "Năd" is the word for "supreme" that the Kipchaks in Hungary continue to use today. He says that the word "uvleş" means "bird". So, he describes "Năduvleşe" as "Ulukuş (supreme bird)" (5).

<i>Qarlı Altay qattı suvıq tavda jurıp,</i>	Lived in the very cold mountain in Snowy Altai
<i>Ot jaqqan Näduvleşe tastı urıp.</i>	Näduvleşe hit the stone and lit a fire.
<i>Suvıqtan elin söytip saqtağan son,</i>	Upon protecting his people from the cold
<i>Türük dep han kötergen patşa qılıp.</i> (<i>Babalar Sözi</i> 32/ 59)	They named him Turk khan, a king.

After the mention of Jafes's son named Turk in the genealogy, the other ancestors who were in between were skipped and the genealogy continued to tell about Oghuz Khan. Oghuz was said to be the grandson of the Mogul Khan, but Oghuz's father, wives and children were not mentioned. Oghuz Khan, who lived 340 years before the Prophet conquered all of Asia and then conquered the Greek land, the West and most of the Arab lands, was mentioned that his fame spread throughout the earth as a valiant, wise and fair leader. In this genealogy, Attila, the European Hun Emperor, who is not found in other genealogies, was also described. According to the genealogy, Attila is the son of the Mogul Khan. He completely conquered Asia and Europe. It has been 1350 years since his death. If we accept this correctly, based on the date of Attila's death, we conclude that the genealogy was written in 1803. But the fact that Attila was the son of the Mogul Khan means that he was the father or uncle of Oghuz Khan. This suggests that genealogy is not reliable in the historical source aspect.

Among the Kazakh genealogy examined, *Qazaqtıñ Tüp Atası-Batır Türük* includes parts about Suleyman Shah, Ertughrul Ghazi and some other Ottoman sultans and doing so can be stated as the biggest difference that distinguishes this genealogy from others from the point of view of perception of Turks. In other Kazakh genealogies, after a point the connection with Turks was severed, and the genealogy continued in specifics with Kazakhs. In this genealogy, both the ancestors of the Kazakhs in their territory and the Turks who migrated to the west, accepted in the concept of common ancestors for the Kazakhs, and regarded the ancestors of the Anatolian Turks as their ancestors. In genealogy the following is said about this topic:

Uğıp al osı sözdi, jas ulandar,	Know this saying o' youth,
Öz bavırın ol Türik osını añğar.	That Turk is your brother, you realize that.
Qorlıqta biz qul bolıp otırsaq ta,	Although we are servants under persecution
Köp şıqqan atamızdan arıstandar.	Many of our ancestors have thrived.

(*Babalar Sözi* 32/ 63)

Again, this genealogy is in the highest level of highlighting awareness and pride of Turkishness among Kazakh genealogy. This can be understood from the following lines.

Türikten şıqqan talay sayıpqıran,	Many mighty leaders rose from the Turk,
Jer yüzi titiregen Türik dese.	The earth trembled when heard Turk.

(*Babalar Sözi* 32/ 59)

As can be seen in this genealogy, Turks left Turkestan and arrived in Anatolia, and so it differs in the way it shows common Turkish ancestors and Turkishness consciousness. It is clear that the perception of common culture and belonging continues is indicative that this work was written when assimilation policies were not yet formed or fully settled among the public. This strengthens the idea that genealogy was written at least before the Soviet Union era.

Turkish Tribes and Kazakh Wusuns⁸

The genealogy named *Türik Taypaları jäne Qazaq Üysiñderi* was created by Töltay Meñlibayulı from the stories gathered from the common people. This genealogy, which describes the division of the Kazakhs from Adam into *zhuzes* (*horde*), is located in Volume 81 of the *Babalar Sözi* (*Babalar Sözi* 81/ 371).

Jazuvğa Türik näsili aldım qolga,	Now to discuss the Turkish generation,
Järdem et, Jaratuvşı, öziñ oñda	Help me, o' Creator, watch over me.

(*Babalar Sözi* 81/ 11).

In the continuation of the genealogy of which the first two lines given above, a long prayer and praise⁹ of Allah (j.j.) comes. In the following parts, the next generation of man is based on Adam, and the beginning of history is based on Noah. Noah has three sons: Ham, Sam, and Yafes. From Yafes, two tribes called Asia and Turan were formed. Turk tribe was formed from

Turan, and two tribes named Turk and Skif (Scythian) from Turk. The Tatars and Mongols were derived from the Turks and it was stated that the Turks were related to the Finns. When it comes to Oghuz Khan, it is said that five phratries named Turkmen, Uzbek, Kumuk, Haye¹⁰ and Kipchak descended from him. In addition, important historical figures such as Tomris Khan and Mahmoud of Kashgari are mentioned in the genealogy.

In this genealogy, shortcomings are noticeable about specifying the family tree of Turks starting from Adam. The genealogy can be referred as a poetic description of revealing a long history rather than a genealogical tree. But the connection of the Kazakh generation to Turk, the son of Jafes, as seen in Oghuznāmas, is important in terms of our subject matter.

Kazakh Genealogy

The narrator of the genealogy known as *Qazaq Şejiresi*, Jaqsılıq Tölepuli was known for his epic and storytelling among the people and was born in the province of Konırat, located within the borders of today's Karakalpakstan. The copy of Babalar Sözi in volume 81 is written in Arabic letters and was taken from J. Aralbayev in 1946 (373).

The genealogy named *Qazaq Şejiresi* is not an example of genealogy progressing like the others starting from Adam and continuing to Noah, Jafes and Turks. It is worth noting in that it contains the Kazakh variant of the Ergenekon Epic. According to the genealogy, Turks, Tatars, Kazakhs and Sozaks¹¹ had always lived together. When the populations and animals of these communities were multiplied, they became incapable of fitting where they were. In the territorial war with the Chinese and the Mongols, they took a great defeat and were banished from the Altai region. After a long journey, the people settled in a place where it did not even see the sun, lived and propagated four centuries away from war, without even seeing the sun rise and set. They called this place Erkinahun (Ergenekon)¹². Eventually, they got out of there by finding a way out. The people who saw the sky, the moon and the stars feasted for two months. They named this holiday as Kegen-Shagan. Afterwards, they fought again with the Chinese and the Mongols to take back their homeland Altai, but they were defeated again. After this defeat, the Turks, the Tatar and the Kazakhs headed west. Sozaks stayed in Saryarka and separated from the others. After the Turks,

Tatar and Kazakhs visited many places in the West to keep their homeland together, the Turks fought with the Romans. As a result of long wars, the Turks conquered¹³ Istanbul and settled there. The Kazakhs couldn't find a home in the Crimea, the Caucasus, the Balkans and many other places, and eventually they returned to Saryarka. There is no information about where the Tatars settled in the genealogy.

The Turks are not shown as the ancestors of the Kazakhs in this genealogy. In the episode where there is a variant of the Ergenekon Epic, Turks, Kazakhs, Tatar and Sozak were shown as brother communities to Each other. It is said that Uzbek Khan was the first khan of the Kazakhs, and after his death Turk's son, Alaş¹⁴ became the Kazakh khan.

<i>Türük hannıñ balası Alaş attı,</i>	Son of Turkish khan, named Alaş,
<i>Oqığan, tereñ oylı, mağlumattı.</i>	He's educated, thoughtful, knowledgeable.
<i>Özbek han ölgennen soñ han boldı,</i>	Took throne after Uzbek Khan died,
<i>Alaşa dep alıptı "Alaş" attı</i>	As he is short, had the name "Alaş".
<i>(Babalar Sözi 81/ 52)</i>	

A Brief Summary of Kazakh Genealogy Written as a Poem

This genealogy of *Qazaq Şejiresinin Öleñmen Jazılğan Qısqaşa Mazmundama* was written in Arabic letters and the manuscript was taken from Qanen Qorjınu. Genealogy was first published in volume 81 of the *Babalar Sözi* (374). This genealogy is not a shortened form of any other genealogy. It is a self-contained short Kazakh genealogy written as a verse.

In the genealogy, the idea that the Kazakhs were of Arab origin was claimed false and the causes and source of this false information were explained. By saying *Qazaqqa Arab bolmaq ğajap is, sekildi jer men köktiñ şeqarası* (It is interesting to see Kazakhs as Arab descendants, as to see the edge of earth to the sky) it was emphasized that it was impossible that the Kazakhs were of Arab origin (*Babalar Sözi* 81/ 54). So why is it seen in some genealogies that Kazakhs come from Arab origin? In the genealogy, this issue is clarified. When the Russians took over the Kazakhs, they were ridiculed by saying that the Kazakhs were heathen¹⁵. They were said to show their genealogies to prove that they were Muslims. But because of the destruction of the archives,

they could not prove that they were a Muslim community. After that, the Kazakhs sent two people named Qunanbay and Mırqı on a pilgrimage to Shaykh al-Islām Seyyidzāde. Seyyidzāde wrote a genealogy showing that the Kazakhs came from the descendants of Ānes, one of the *sahabas* of Prophet Muhammad, and said “If anyone asks, you show this.” This genealogy, which Kazakhs had thereafter, was then approached by other scholars as if it were real. In the genealogy *Qazaq Şejiresinin Öleñmen Jazılğan Qısqaşa Mazmundama*, this error was clearly highlighted in such a way that it stated the error should no longer be repeated, and the fact that the ancestor and the language of the Kazakhs was Turkish, and their religion was of Turkish and Tatar religion, i.e. Islam.

<i>Boladı şın atamız bizdin Türik,</i>	Our true ancestor is Turk,
<i>Negizsiz nege kerek qur ötirik.</i>	Why the need for the unfounded rumour?
<i>Jönsiz bosqa adasuvdñ jolı bar ma,</i>	What’s the point in being unfair, wrong?
<i>Däleldi ras sözdi köre turup.</i>	After seeing the proven true word.
<i>Tilimiz – tüpki atamız Türik tili,</i>	Our language and ancestor is Turkish,
<i>Dinimiz – Türik-Tatar tutqan dini</i>	Our religion is religion of Turk-Tatar.

(*Babalar Sözi* 81/ 56).

Division of Communities on Earth into Tribes and Phratries

The handwritten genealogy called *Düniyejüzindegi Halıqtarñ Taypa, Ruwlarğa Bölünüvi* was given to the Manuscripts Foundation in 1975 by Minat. It is impossible to read as the text is very archaic. It was transferred to the Cyrillic alphabet on an unknown date by someone whose name is unknown. Some pages were also lost during the transfer. It was originally published in volume 82 of *Babalar Sözi* (*Babalar Sözi* 82/ 363).

From the beginning to the *Moñgoldardan Handıqtñ ketip, Arkınaqun tavına qaşıp barganı* (Mongols lost the khanate and fled to Mount Ergenekon) section, this genealogy can be defined as the verse written form of Abu al-Ghazi Bahadur Khan’s *Shajara-i Tarākima*.

In the second title of the genealogy, *Moñgoldardan Handıqtñ ketip, Arkınaqun tavına qaşıp barganı*, the Ergenekon epic, which we know tells

the time of Göktürks, is told as the Mongolian epic. According to the genealogy, the Mongols who lost their war with the Tatars took refuge in Mount Ergenekon, lived there for 400 years and left, and then fought the Tatars again and avenged¹⁶. Rövsen Alizade describes this as “müncer”¹⁷, that is, as a result of the indoctrination of the political authority of the Mongols, the source individuals showed the phenomena belonging to Turks such as Oghuznāma and Ergenekon as Mongols (29).

In the continuation of the genealogy, name taking of the Mongolian and Turkish phratries inspired by the Oghuznāmas and the division of the Kazakhs into zhuzes were explained. By saying *Qazaqtıñ arǵı atası Türikten erur, Yapıstan bolǵanına ärkim sener* (First ancestor of the Kazakhs comes from the Turk, everyone believes that he is Yafes) (*Babalar Sözi* 82/ 296), the emphasis on Turkishness was made before moving onto telling of the division to the zhuzes.

Conclusion

The Kazakh genealogy remained in the outlines of the works of *Jāmi' al-tawārikh* and *Shajara-i Tarākima*. Except for genealogy written on order, where the descendants of Kazakhs were linked to the Arabs, and only the Kazakh phratries were told, the Kazakhs have included themselves to the ancestors in these two basic sources. The genealogies examined point out that Kazakhs are derived from the Turkish common ancestor and history confirms that they are descended from the same bloodline, and of course there are reasons as to why Kazakhs and Turks are referred as different nations. Seeing of this situation in other Turkish communities that have been subjected to Russian invasion, indicates the adherence to the policies that Russians have applied to Turkish phratries under their dominance.

It was seen that Turkishness consciousness existed in Kazakh genealogy which took an epic appearance in the state of verse. So much so that these genealogies are critical in order to gather Turkish people who are fragmented by many factors such as the change of geography, differentiation of historical flow, founding of different states, being referred with different names, political interventions, etc. in a common ancestor, i.e. under the identity of Turkish.

Notes

- 1 Emir Timur's lineage was unified with Genghis Khan through his ancestor Tumanay Khan on the one hand, and his descent was taken back to Ali b. Abi Tâlib on the other, in the genealogies created by his successors (Yüksel 22, 44).
- 2 Seven ancestors are named as "âke, ata, âz ata, father, tektin, torkin, tuqiya" (Arğınbayev et al 6).
- 3 In *Shajara-i Tarākima*, the sons of Turk are "Tütek, Cigil, Barschak and Amlak" (Ebülğazi Bahadır Han 24). In *Mejmu'a al-tawārikh*, Prophet Noah has three sons: Ham, Sam and Yafes, and Jafes has three sons, Karahan, Azarhan and Küçihan (Çeribaş, *Mecmû'üt-Tevârih* 57).
- 4 In Rashîd al-Dîn's *Jâmi' al-tawārikh*, Mongol Khan is referred to as "Dhîb Yavqu Khan" and his sons as "Qara Khan, Or-Han, Kur-Khan and Küz-Khan" (Togan 17). In *Shajere-i Terakime* Mongol Khan is mentioned as the grandfather and Karahan as the father of Oghuz. Karahan's brothers are Kur Khan, Kır Khan and Or Khan (Ebülğazi Bahadır Han 25). Unlike Reşideddin and Abu Ghazi Bahadır Khan's depictions, in *Mejmu'a al-tawārikh*, Mongol Khan is shown as the only son of Oghuz Khan (Çeribaş, *Mecmû'üt-Tevârih* 57).
- 5 In *Shajara-i Tarākima* (Ebülğazi Bahadır Han 45) mentioned as Igdir, Bügdüz, Ava and Kınık but in *Jâmi' al-tawārikh* as Yigdir, Bügdüz, Yıva, Kınıq (Togan 51-52).
- 6 Kine, Köne, Turpaqlı, Kereyli, Soltanlı, Oqlı, Kökli, Sojlı, Arasanlı, Yoritşı, Toreş, Qomı, Sorqı, Qorçuq, Qaraçıq, Suraçık, Qazğurt, Tiyken, Lale, Mart, Suvi, Qırğız, Sayit Qatarlılar (*Babalar Sözi* V: 32 13). These 24 names are named as 23 people as Kene, Köne, Turbatlı, Gireyli, Sultanlı, Oklı, Kökli, Suçlı, Horasanlı, Yurtçı, Çamçı, Torumçı, Kumı, Sorkı, Kurçık, Suraçık, Karaçık, Kazgurt, Kırğız, Tigin, Lala, Mürdeşuy, Sayır in *Shajara-i Tarākima*. It is said that it was not known which son or sons of Oghuz Khan were from his second wives (Ebülğazi Bahadır Han 45).
- 7 In Kazakh and Kyrgyz genealogy, "etymological views" of naming tribes continue to exist as a tradition. It is worth noting that these etymological views are not only in genealogy, but also in legends and heroic epics. The etymological analysis of the name Kyrgyz in *Mejmu'a al-tawārikh* was performed and also in the Kyrgyz Manas Epic following lines can be seen regarding the name Kyrgyz: "Kirdağı Uguz baldarı (Oghuz sons in the steppe), Kır Uguz dep atağı (fame appeared as Kır Oghuz (Kyrgyz). Kırğız çığıp kır cakka (Kyrgyz come out to the steppe), Kır Uguz dep kalıptır (Kır Oghuz remained as his named) (Çeribaş, *Manas Destanı'nın* 225-226). Also, see Timurlan Omarov (2008).

- “Turk Tribes according to Kyrgyz Genealogies”. Ankara University Institute of Social Sciences, Department of History (General Turkish History). Master’s Thesis, p. 14-15.
- 8 The phratries that play an important role in shaping the social structure of the Kazakhs (Kalkan 224).
  - 9 As a tradition in classical genealogy works in the region (such as *Shajara-i Tarākima* and *Mejmū’a al-tawārikh*), the works begin with “purpose of statement, praising of god and appeal to god.
  - 10 It is not understood what phratry this was. In genealogy it is stated that this phratry found a state in 1100 but it disappeared in the 12th century. We predict that it may be Khorezmshahs who established and destroyed a state in the given dates.
  - 11 Sozaks are considered as the ancestors of Karalpak Turks. <https://abai.kz/post/43733> (Access date: 16.02.2020).
  - 12 Ergenekon epic and its name are also seen in *Mejmū’a al-tawārikh*. In the work, it is based on a war between the sons of Oghuz and the Iranians, whence the Oghuz sought refuge to a mountain called Akanatun/ Ergenetun, where they propagated and continued their lives there until the time of the Prophet Muhammad (Çeribaş, *Mecmū’ü’t-Tevârih* 58).
  - 13 *Türiktiñ Ctamboldı meñgergeni, qasırđıñ on ekinşi orta kezi* (*Babalar Sözi* V: 81 49). (Turk ruled Istanbul, the middle of the twelfth century) the date that the Turks took Istanbul was given incorrectly.
  - 14 The legendary ancestor of the Kazakh Turks.
  - 15 Essentially, this is not just a mockery. During the Tsarist Russia, in order to Russify and Christianize the Kazakhs, Nikolay Ilminskiy made suggestion to the Russian Government that it would be easier to assimilate the Kazakhs removed from Islam. Ilminsky’s views were deemed appropriate and, both during the Tsarist and Soviet Russia times, practices to remove the Kazakhs from the religion of Islam were implemented as a state policy by missionaries to the Kazakh by continuous suggestion that they were shamans or heathens. Thus, the influence of Islam religion, which was the most important element that held Turkestan Turkishness together, was aimed to be broken (Yıldırım 300).
  - 16 Bahaeddin Ögel reports that the Ergenekon epic was completely Mongolified in the Hamadani’s *Jāmi’ al-tawārikh*, which is the most important source of the epic. He also says that Rashīd al-Dīn considers the Mongols as a separate phratry of the Turks (Ögel 60-61).
  - 17 Carry away (*Türkçe Sözlük* 1728).

References

- Alizade, Rövsen. “Moğol-Türkmen Siyasi Karşıtlığı Bağlamında Oğuznameler ve Ergenekon Destanı.” *Aydın Türklük Bilgisi Dergisi*, no. 2, 2016, ss. 13-31.
- Alpısbesulu, Maqsat. *Qazaq Şejiresi: Tarihnamalıq-Derektanuvlıq Zerttev*. BG-Print, 2013.
- Arğınbayev, H. Et al. *Qazaq Şejiresi Haqında*. Atamura Baspası, 2000.
- Arvas, Abduselam. “Kırgız Şecereleeri Üzerine Bir Değerlendirme.” *Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, vol. 4, no. 2, 1996, ss. 103-115.
- Bozkurt, Nebi. “Şecere.” *İslâm Ansiklopedisi*, C. 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Çeribaş, Mehmet. “Manas Destanı'nın Sağımbay Orozbekov Varyantında Aidiyet Duygusu ve Türk Kimliği.” *Türk Dünyası Araştırmaları*, no. 196, 2012, ss. 201-228.
- Çeribaş, Mehmet. “Kırgız Şecerecilik Geleneği ve Bu Gelenekte Türk Boyları Meselesi ve Oğuz Kağan.” *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, vol. 5, no. 1, 2012, ss. 61-78.
- Çeribaş, Mehmet. *Mecmû'û't-Tevarih-Türklerin Soyağacı ve Manas Destanı'nın Tarihi Kaynağı*. Kesit Yay, 2019.
- Ebülgazi Bahadır Han. *Şecere-i Terakime*. Haz. Muharrem Ergin, Tercüman 1001 Eser Yayınları, 1974.
- İllyev, Murat. *Türk Tarihinde Şecere Geleneği: Türkmen Şecereleeri Örneği*. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi, 2010.
- Kalkan, Mustafa. *Kırgızlar ve Kazaklar*. Selenge Yay, 2006.
- Karasoy, Yakup, ve Mustafa Toket. *Türklerde Şecere Geleneği ve Anonim Şibanî-nâme*. Tablet Kitabevi, 2005.
- Kayabaşı, Onur Alp. *Destan ve Hükümdar, Türk Destanlarında Devlet ve Yönetim*. Konya: Kömen Yay, 2016.
- Kesici, Kayyum. *Dün Bugün ve Hedefteki Kazakistan*. IQ Kültür Sanat Yayınları, 2003.
- Köpeyulu, M. J. *Qazaq Şejiresi*. Altın Kitap, 2007.
- Mıñjan, Niğmet. *Qazaqtıñ Qısqaşa Tarihi*. Jalın Baspası, 1994.
- Omarov, Timurlan. *Kırgız Şecereleerine Göre Türk Boyları*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, 2008.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi*. C. 1. Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993.
- Sıpatayulu, Samat. “Turan eli-Qıran Eli.” *Alaş Aynası*, no. 5, 26.03.2010.
- “Şejirelik Dastandar.” *Babalar Sözi*, no. 32, 2006.
- “Şejirelik Jır, Añızdar.” *Babalar Sözi*, no. 81, 2012.
- “Şejirelik Jır, Añızdar.” *Babalar Sözi*, no. 82, 2012.

- Temur, Nezir. “Sözlü Tarih ve Destan Bağlamında Mecmuatı’t-Tavorih.” *Türkbilig*, no. 35, 2018, ss. 223-231.
- Togan, Zeki Velidî. *Oğuz Destanı: Reşideddin Oğuznamesi Tercüme ve Tahlii*. Enderun Yayınları, 1982.
- Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*. C. 5. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2006.
- Türkçe Sözlük*. TDK Yayınları, 2011.
- Yeşil, Yılmaz. *Türk Dünyasında Geçiş Dönemi Ritüelleri*. Grafiker Yayınları, 2014.
- Yeşil, Yılmaz. *Türk Sözlü Anlatılarında Şekil Değiştirme*. Kalem Kitap Yayınları, 2015.
- Yeşildal, Ünsal Yılmaz. “Atalar Kültüne Dair İnanmaların Türklerin Ad Verme İnanç ve Gelenekleri Üzerindeki Tesiri.” *Milli Folklor*, no. 119, 2018, ss. 48-59.
- Yıldırım, Seyfullah. “Bağımsızlık Sonrası Dönemde Kazak Kültürünün Korunmasına Yönelik Yapılan Çalışmalar.” *Türk Cumhuriyetlerinde Bağımsızlık ve Devlet İnşa Süreci*, ed. Mehmet Akif Kireççi, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, 2018, ss. 293-308.
- Yüksel, Musa Şamil. *Timurlularda Din-Devlet İlişkisi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2009.
- Qazaq Ādebi Tiliniñ Sözdigi*. C. 15. Dävir Baspası, 2011.
- Qudayberdiultı, Ş. *Türük, Qırğız-Qazaq Häm Hanlar Şejiresi*. C. 28. Altın Kitap, 2007.
- <https://abai.kz/post/43733> (Erişim Tarihi: 14.12.2019).

Kazak Şecerelerinde Türk Algısı ve Ortak Ata*

Seyfullah Yıldırım**

Mehmet Topay***

Öz

Şecere, bir kişinin veya ailenin en uzak atasından başlayarak kendisine kadar gelen bütün fertlerini gösteren çizelge, soyağacı olarak tanımlanmaktadır. Kazak Türkçesinde “Şejire” (шежіре) olarak adlandırılan, Kazak sözlü edebiyatında önemli bir tür olan şecereler, sözlü gelenekte uzun yıllar jırav, akın gibi sözlü icra geleneğinin temsilcileri tarafından söylenerek günümüze ulaştırılmış ve bugün büyük oranda yazıya geçirilmişlerdir. Şecereler, her ne kadar sözlü olarak nesilden nesle aktarılırken büyük değişikliklere uğramış olsa da sözlü tarihin en önemli kaynaklarından biridir. Öyle ki Türk tarihi açısından büyük önem arz eden Oğuz Kağan başta olmak üzere birçok tarihi kişiliği ve olayları “Oğuzname” olarak adlandırılan şecerelerden öğrenmekteyiz. Kazak şecerelerinin de özellikle Reşideddin’in Cami’ü’t-Tevarih ve Ebülğazi Bahadır Han’ın Şecere-i Terakime adlı eserlerinden etkilendiği görülmektedir. Bu makalede Kazak Türklerinin şecerencilik geleneği üzerinde durulacak ve köken olarak Kazakları Türk kökenine bağlayan şecerelerdeki Türk algısı ve Türkler arasında ortak kabul edilen şahsiyetler ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Kazak Türkleri, Kazaklarda Şecerencilik Geleneği, Türk Algısı, Ortak Ata, Oğuz Kağan.

* Geliş Tarihi: 07 Aralık 2020 – Kabul Tarihi: 26 Nisan 2021

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Yıldırım, Seyfullah, ve Mehmet Topay. “Perception of Turks and Common Ancestor in Kazakh Genealogy.” *bilig*, no. 100, 2022, ss. 37-58.

** Ass. Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature – Ankara / Turkey

ORCID ID: 0000-0002-4345-6524

s.yildirim@ybu.edu.tr; seyfiyildirim@gmail.com

*** Lecturer, Ankara Yıldırım Beyazıt University, Rectorate / DILMER – Ankara / Turkey

ORCID ID: 0000-0003-4191-7838

mtopay@ybu.edu.tr

Восприятие тюрков и Общий предок в казахской генеалогии*

Сейфуллах Йылдырым**

Мехмет Топай***

Аннотация

Шеджере представляет собой схему, которая показывает всех предков отдельной личности или всех членов семьи, фактически это родословное древо. Родословия, которые на казахском тюркском языке называются шежіре, являются важным жанром в казахской устной литературе, на протяжении многих лет они исполняются представителями устной традиции, такими как джирав и акын, и в наши дни большое число их записано. Шеджере являются одним из важнейших источников устной истории, хотя, передаваясь устно из поколения в поколение, она могла претерпеть большие изменения. Например, из шеджере под названием «Огузнаме» мы узнаем о многих исторических личностях, особенно Огуз Кагане, и событиях, которые имеют большое значение с точки зрения тюркской истории. Видно, что на казахские генеалогии особенно повлияли «Джами ат-таварих» Рашид ад-Дина Хамадани и «Родословная туркмен» Абулгази Багадур-хана. В данной статье делается акцент на генеалогической традиции казахов и предпринимается попытка раскрыть восприятие тюрков в шеджере, в которых казахи связываются с их тюркскими предками, а также выявляются общие личности тюркской истории.

Ключевые слова

Казахские тюрки, традиция шеджере у казахов, восприятие тюрков, общий предок, Огуз-хан.

* Поступило в редакцию: 07 декабря 2020 г. – Принято в номер: 26 апреля 2021 г.

Ссылка на статью:

Yıldırım, Seyfullah, and Mehmet Topay. "Perception of Turks and Common Ancestor in Kazakh Genealogy." *bilig*, no. 100, 2022, pp. 37-58.

** Доц., д-р, Университет Йылдырым Беязит, Анкара, факультет гуманитарных и социальных наук, кафедра турецкого языка и литературы – Анкара / Турция

ORCID ID: 0000-0002-4345-6524

s.yildirim@ybu.edu.tr; seyfiyildirim@gmail.com

*** Преп., Университет Йылдырым Беязит, Анкара, ректорат / ДИЛМЕР – Анкара / Турция

ORCID ID: 0000-0003-4191-7838

mtopay@ybu.edu.tr

19. Yüzyılın Sonu ve 20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı – Kazak İlişkilerinin Seyri ve Rusya'nın Karşı Tedbirleri*

Ordaly Kongyratbayev**

Saulebek Rustemov***

Bakytzhan Zhursunbayev****

Seilkhan Tokbolat*****

Öz

Bu çalışmada, 19. yy. sonu ve 20. yy. başındaki Kazak Türkleri ile Osmanlı Türkleri arasındaki ilişkileri ele alınmaktadır. Bahsi geçen bu devirde Kazak Türkleri Rusya'nın hâkimiyeti altında bulunmasına rağmen, Türkistan topraklarında hürriyet ve eşitlik uğruna birçok isyan gerçekleştirmişlerdir. Bu bağlamda Kazak Türkleri ile Osmanlı Türkleri ortak ideoloji altında birleşerek, Çarlık Rusya hükümetinin sömürgeci siyasetine karşı durmaya gayret göstermişlerdir. Anadolu ile Türkistan bölgeleri arasındaki gelişen ilişkiyi tehlikeyi bulan Çarlık Rusya hükümeti ise, önlem almaya çalışmıştır. Dolayısıyla Kazak Türkleri ile Osmanlı Türkleri arasındaki ilişkiler, Rusya yönetimi tarafından sıkı denetim altına alınmıştır. Rusya'nın uygulamaya çalıştığı denetlemelere rağmen Kazak Türkleri ile Osmanlı Türkleri arasındaki kültürel ilişkilerin kesintisiz devam etmesi hür ve huzurlu yaşamayı arzu eden millî iradenin gelişmesini etkilediğini söylemek mümkündür. Çalışmamızda bu kültürel ilişkinin süreçleri belgelere istinaden ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler

Kazak-Osmanlı ilişkileri, İttihat-ı Terakki, Pantürkizm, Ceditçilik, Matbuat, Balkan Savaşı.

* Geliş Tarihi: 30 Mayıs 2018 – Kabul Tarihi: 28 Ağustos 2019

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Kongyratbayev vd. "19. Yüzyılın Sonu ve 20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı – Kazak İlişkilerinin Seyri ve Rusya'nın Karşı Tedbirleri." *bilig*, no. 100, 2022, ss. 59-75.

** Prof. Dr., Auezov Güney Kazakistan Devlet Üniversitesi, "Muhtartanu" Araştırma Merkezi – Çimkent / Kazakistan
ORCID: 0000-0002-5116-4123
ordaly1962@mail.ru

*** Dr., Valikhanov Tarih ve Etnoloji Enstitüsü, Kazakistan'ın Yeni Tarihi Bölümü – Almatı / Kazakistan
ORCID: 0000-0002-1870-5004
rust965@mail.ru

**** Dr., Muhammed Haydar Dulati Taraz Devlet Üniversitesi, Tarih Bölümü – Taraz / Kazakistan
ORCID: 0000-0001-7476-4968
bakytzhan_72@mail.ru

***** Dr., Uluslararası Taraz Yenilikçi Enstitüsü, Tarih ve Coğrafya Bölümü – Taraz / Kazakistan
ORCID: 0000-0003-3987-2917
seiltokbolat@gmail.com

Giriş

1991 yılında Kazakistan Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan ettiğinde ilk tanıyan ülke Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. Bu yıllardan itibaren iki ülke arasındaki kültürel ve medenî ilişkiler gelişerek devam etmektedir. Kazakistan Cumhuriyeti'nin bağımsız olmasıyla birlikte yeniden başlayan ilişkilerin tarihî dönemlerdeki özelliklerine de dikkatle bakılması elzemdir. Bu alanda yapılan çalışmaların günümüz Türk kökenli halkları arasındaki ilişkilerin geçmişinin değerlendirilmesinde katkısı büyüktür.

Kazak Türkleri ile Osmanlı Türklerinin 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başındaki ilişkileri tarihçiler tarafından yeterli seviyede araştırılmamıştır. Dolayısıyla ele alınan konunun tarih bilim dalında özgün olduğunu ifade etmek mümkündür.

Araştırmamızın kuramsal ve metodolojik temeli alternatif verilerden oluşmaktadır. Bu bağlamda 19. yüzyılın II. yarısı ve 20. yüzyılın başındaki Kazak Türkleri ile Osmanlı Türkleri arasındaki kültürel ilişkilerle ilgili yazılmış bilgiler kullanılmıştır.

Araştırmanın kaynakları aşağıdaki arşiv materyallerinden oluşmaktadır:

Kazakistan Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi, Özbekistan Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi, Tataristan Cumhuriyeti Ulusal Arşivi, Rus İmparatorluğu'nun Dış Politika Arşivi ve Rusya Federasyonu Devlet Arşivleri.

Ele aldığımız konuyla ilgili bilgilere daha önce de yerli ve yabancı olmak üzere birçok değerli bilim adamlarının eserlerinde değinilmiştir. Bu araştırmacıların bazılarını saymak gerekirse, M.A. Terentyev'in Erken dönem Rus emperyal politika araştırmaları (19-20. yüzyıl) (Terent'yev) ve B. Golstrem'in Pantürkizmin bir tezahürü olarak Kazak ve Osmanlı Türkleri arasındaki ilişkilerin karakterize edildiği çalışmalarda (Gol'strem) bu konu bazı yönleriyle incelenmiştir. A. Arşaruni, H. Gabidullin (Arshaluys and Gabidullin) ve Khalfina'nın (Khalfin) da benzer konuda araştırmaları mevcuttur. Bunun yanı sıra 20. yüzyılın ikinci yarısında A. Bennigsen, Sh. Lemerrier-Quelquejay (Alexsander and Lemerrier-Quelquejay), (Zenkovsky) gibi bilim adamları da medeniyet teorisi perspektifinden bu konuyu analiz ederek, Kazak Türkleri ile Osmanlı Türkleri arasındaki ilişkilerde sistematik bir reaksiyon-negatif başlangıcı olmadığını öne sürmüşlerdir. Sovyetler birliği kurulduktan sonra, Türkiye'ye göç eden Zeki Velidi, Osmanlı Türk-

leri ile Kazak Türkleri arasındaki ilişkilerin ilerleyen yönlerini (Velidi) yazan araştırmacılarıdır. Günümüzde de birçok araştırmacının araştırma konusunu teşkil eden bu başlık altında Türkiye'de (Saray), Rusya'da (Vasil'yev), Kırgızistan'da (Orozaliyeva) olmak üzere birçok bilim adamı Kazak Türkleri ile Osmanlı Türkleri arasındaki ilişkilerin tarihsel süreçlerini yeni teorik ve metodolojik açıdan ele almaktadır. Bizim arşiv bilgilerine istinaden ele aldığımız araştırmada ise, sebep-sonuç ilişkisi açısından yeni bilgiler verilmeye gayret gösterilmiştir.

Orta Asya'da Osmanlılar

Çarlık Rusya 1853-1856 yıllarında gerçekleşen Kırım savaşında mağlup olmasına rağmen, bundan sonraki on sene zarfında Orta Asya'da hâkimiyetini sürdürerek, bu bölgedeki sömürge siyasetine devam eder. Böylece Çarlık hükümeti Orta Asya'da yaşayan tüm halkların dış ilişkilerinin kontrolünü denetlemeye başlar. Bu bağlamda Rusya'nın himayesi altına alınan Buhara ve Hive hanlıklarının durumu da diğerlerinden farklı değildir.

Çarlık hükümeti, Orta Asya'da yaşayan halkların diğer ülkelerdeki din ve dilleri ortak uluslarla ilişki kurmasını yasaklamanın sonu ayaklanmaya götüreceğini düşünerek engel olmak için politikalar üretiyordu. Ancak Çarlık hükümeti, Osmanlı Türklerinin belli sınırlamalarla Orta Asya bölgesine girmesine ve yerli etnik yapı mensuplarının Osmanlı topraklarına gitmesine imkân sağlamıştır. Bununla birlikte Rusya topraklarına yasal yollarla gelerek ticaret ve diğer işlerle uğraşan Osmanlı Türkleri ile diğer yabancıların ülkeye zararı olduğu takdirde bu kişilerin hükümetin kararına göre ülkeden çıkarılacağına dair yasa kabul edilmiştir. Hâlbuki bu yasanın yürürlüğe girmesine rağmen, 1870 yılında sömürgeci idare, Osmanlı Türklerinin Kazak topraklarında bulunmasını tehlikeli bularak, onların halkı isyana teşvik edeceğinden şüphelenmişlerdir (KC MDA fon. 25, liste.1, dosya. 2192, 1-4).

Bu şüphenin ortaya çıkmasında Çarlık Rusya hükümetinin 1867-1868 yıllarında uyguladığı siyasi ve idari reformlarına itiraz eden Kazakların etkisi vardır. Bunun yanı sıra gerçekleşen eylemler sürecinde önderlik edenlerin arasında Osmanlı topraklarına sığınanlar da olmuştur.

Sömürgeci güç, Orta Asyalı halk mensuplarının Osmanlı bölgesine izinsiz giderek oranın vatandaşlığına geçmesini engellemeye çalışmıştır. Bu bağlamda 1864 yılında kendi imkânlarıyla İstanbul'a giderek Türk vatandaşlığı-

na geçen iç merkezdeki ahunun (imamın) eski yardımcısı ve oradaki Kazak okulunda İslam dininin temelleri dersinden öğretmenlik yapan Absattar Cabirov'un 1871 yılının Temmuz ayında akrabalarıyla görüşmek için memlekete döndüğünde Çarlık hükümeti tarafından tutuklandığı bir örneği olarak sunulabilir. Ancak Çarlık hükümeti yerli Müslümanların ayaklanmasına neden olabileceğinden çekinerek Absattar Cabirov'u ağır bir şekilde cezalandırmamıştır. İçişleri Bakanlığı tarafından Absattar Cabirov'un halk arasında propaganda yapmadığı dikkate alınarak Ocak 1872'de hapisshaneden çıkmasına izin verilmiştir. Bunun yanı sıra Cabirov'un Osmanlı bölgesine geri gönderilerek Rusya topraklarına gelmesi yasaklanmıştır (RF DA fon. 109, liste. 212, dosya.186).

Çarlık Rusya topraklarında ve Orta Asya'da yaşayan Müslüman halklar Osmanlı devletindeki iç çatışmadan haberdar olmasına rağmen Türk sultanına iltifat gösterirler. Rusya Müslümanlarının hacca Anadolu üzerinden gitmesi ve birçok Türk sultanını halife olarak görmesi Osmanlı Türklerine olan ilgi ve hürmeti arttırmıştır. Bunun işareti olarak Türkistan'daki camilerin kubbesine Osmanlı camilerindeki gibi yarım ay (hilâl) simgesi koyulmaya başlanmıştır (Zagidullin 136).

1877-1878 yılları arasındaki Rus-Türk savaşı sırasında Çarlık hükümeti Rusya topraklarında yaşayan Müslümanların Türk sultanına olan ilgisini tehlikeli bulmuştur. Zira savaş başlanırken Türk askerinin başkanlığı Kafkas bölgesindeki Müslüman dinî liderleri arasında faaliyetler yaparak, Kafkas Müslümanlarını ayaklanmaya teşvik etmiştir. Temmuz 1876'da İçişleri Bakanlığı yerli yönetim merkezlerine özel bildirim yollayarak ülkeye Türk casuslarının girme tehlikesinin önlenmesi gerektiği önerilmiştir. Bu özel bildirimde İstanbul'daki dinî liderlerin Rusya Müslümanlarıyla ilişki kurarak, onların dini bilgisini arttırmak bahanesiyle millî isyanlar oluşturmak istediği kaydedilmiştir. Bu talepten sonra sömürgeci idare merkezleri acil bir şekilde Müslümanların yaşadığı bölgede kontrolü arttırmış ve bu süreç zarfında Orenburg şehrinden, Torğay ilinin Elek ilçesinden ve Ufa ilinin Menzelinsk ilçesinden üç Türkiyeli; Türkistan Askeri Valiliği sınırları içinden iki Türk vatandaşı yakalanıp tutuklanmıştır (KC MDA fon. 769, liste. 1, dosya.2, 3).

Anadolu'dan gelen dini temsilcilerin bölgedeki Müslümanların arasına girmesine engel olmak amacıyla başlatılan faaliyetler Çar II. Aleksandr tarafından desteklenerek, yerli yöneticilere (gubernatorlara) denetimin daha

da ayrıntılı yapılmasına dair resmi talimat verilmiştir (KC MDA fon. 25, liste.1, dosya.2251, 9).

Sömürgeci idare birimleri Türk temsilcilerini tespit etmek amacıyla Orta Asya bölgesinde belli yasaya uygun kayıt olarak türlü işlerle meşgul olan Osmanlı Türklerini ülkeden çıkarmayı ele almıştır. Örneğin, bu süreçte tüccar olan Şeyh Ali adlı Osmanlı Türkü Davut adlı oğluyla birlikte İç Orduda tutuklanarak, ülkesine gönderilmiştir (KC MDA fon. 78, liste.1, dosya.168).

Aktöbe bölgesinde yaşayan Kazaklar arasında kitap ticaretiyle uğraşan Osmanlı Türkü olan Hapez Hüseyin adlı kişiden şüphelenen yöneticiler onu arayarak ülkesine döndürmeye çalışmıştır. Hatta bu arama sırasında Hapez Hüseyin'in yakın arkadaşı olan Aktöbe ilinin sakini Hazret Nurpeyis Bayğarin'i de sorguya çekmiştir.

Çarlık hükümeti, Türkiye ile savaş çıktığı takdirde Orta Asya'nın yerli halklarının isyan edeceğini düşünmüştür. Bu kuşku, Rus-Türk savaşı başladıktan sonra daha da artarak yönetici birimler her ildeki durumu sıkı denetime almışlardır.

Ancak Rus-Türk savaşı sırasında Orta Asya bölgesinde Çarlık hükümetinin beklediği isyan yaşanmamıştır. Burada isyanların daha ziyade Kuzey Kafkas halklarının arasında ortaya çıktığını belirtmekte yarar vardır (Avakyan 79). Yönetici birimler savaş sırasında Orta Asya halklarının arasında Çarlık hükümetinin propagandasını yaparak, cephede yaralanan Rus askerlerinin tedavisi için halktan yardım toplayan Kızıl Krest'in şubelerini her bölgeden açmışlardır (KC MDA fon. 21, liste. 1, dosya.377, 3). Ancak bu teşebbüsün neticesi beklediği gibi olmamıştır.

Türk askeri Rus-Türk savaşında mağlup olduktan sonraki dönemlerde de Osmanlı Türkleri ile Orta Asya'nın yerli halkları arasında kültürel ilişki kesilmemiştir. Bu dönemde Rusya'da Hıristiyan olmayan halkları Ruslaştırma ve vaftiz etme faaliyetinin yürütülmesinden dolayı yerli Müslümanlar arasında Osmanlı Topraklarına göç etme isteğini uyanmıştır (Mazin 288). Bu dönemde Osmanlı topraklarına Bekniyaz Nuranov gibi birçok Kazak göç etmiştir. Ural il Kayınlı ilçesi 1 numaralı köyde yaşayan Bekniyaz Nuranov, 1895 yılında ailesiyle birlikte Osmanlı vatandaşlığına geçmiştir (KC MDA fon. 40, liste. 1, dosya.599, 13).

19. yüzyılın sonuna doğru dinî propaganda yapmak amacıyla bazı tarikat mensubu kimseler Osmanlı'dan Orta Asya bölgesine sık sık gelmeye başlamıştır. Bu din temsilcileri Buhara, Hive hanlıklarıyla birlikte Türkistan ve Bozkır vilayetlerinde de faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Örneğin, 1891 yılında Semey eyaletinin Zaysankasabasında Osmanlı Türklerinden Mustafa Seyitata isimli dini vaaz söyleyici olarak görev yapmıştır. Mustafa Seyitata, Kara Estis kasabasının imamı Cakıp Bitimov ve Kalcır kasabasının imamı Bolat Şıncırbayev ile yakın arkadaşlık etmiş ve onlarla birlikte Çin hâkimiyeti altındaki Kazak köylerine de gitmiştir. Kazak toplumunun Mustafa Seyitata'ya fazla hürmet göstermesinden kuşkulanan Zaysan kasabası yöneticileri onu bölgeden uzaklaştırmak amacıyla askeri başkanlığa şikâyet etmişlerdir. Bu şikâyet neticesinde milleti isyana teşvikle suçlanan Mustafa Seyitata, 1892 yılının sonuna doğru Semey Eyaletinden gitmeye mecbur bırakılmıştır (KC MDA fon. 15, liste. 2, dosya.250, 6).

Semey Eyaletinde bulunan Osmanlı Türklerinden biri Mehmet Sadık Ahmet Tefvikoğlu, Semey şehrine 29 yaşında, yani 1887 yılında gelip, orada 10 yıldan fazla yaşamış ve hekimlik yapmıştır. Sömürge gücün taleplerine boyun eğmediğinden dolayı, 1892 yılında Don Kozak liderinin yardımcısı Egor Gareev'in halka gösterdiği haksızlığa dayanamayıp, onu dövdüğü için Ombı askeri başkanlığının kararıyla 1 ay hapis cezasına çarptırılmıştır. Bunun yanı sıra 1888 yılında Öskemen'e gittiği zaman pasaportunu zorla almak isteyen polislerle de tartışmıştır (KC MDA fon. 64, liste. 1, dosya.417, 11).

Mehmet Sadık Ahmet Tefvikoğlu, Semey Eyaleti valiliği tarafından kendisine tedavi işlemi yapmasına yasak konmasına rağmen, hekimlik hizmetine devam etmiştir. Böylece Semey şehri ve çevresindeki Müslüman sakinlerinin takdirini kazanmıştır. Eylül 1897'de Akmola'da bulunduğu günlerde şehir camisine her gün giderek, oradaki cemaatle yakından tanışma fırsatı bulur. Mehmet Sadık Ahmet Tefvikoğlu'nun halk arasında kısa zamanda tanınmasından şüphelenen yerli idare teşkilatı, onu Semey ve Akmola Eyaleti çevresinden çıkarmaya gayret gösterir. Neticede Mehmet Sadık Ahmet Tefvikoğlu, Osmanlı topraklarına dönmeye mecbur kalmıştır.

1898 yılında gerçekleşen Andican hareketinden sonra Orta Asya bölgesindeki Türk vatandaşlarını kovma işlemi hızlanır. Çarlık hükümetinin bu kararı almasına Andican hareketinin önderlerinden biri sayılan Dukçi İşan'ın

Türk sultanı II Abdülhamit'e mektup yazarak, gizli iletişim kurması sonucunda eylem organize edilmiş olması etkili olmuştur. Bununla birlikte Çar hükümetinin Buhara bölgesindeki siyasi bürosu, "Osmanlı Genelkurmayı tarafından Türkistan bölgesine sekiz subay casus olarak göndermiştir" şeklinde özel bildiri göndermiştir. Bu bildiriden sonra sadece Türkistan bölgesinde değil, Orenburg ve Step Başkomutanlıkları kendi bölgesindeki Türk subaylarını yakalamaya yönelik işlemler başlatmışlar ve bu faaliyetlere yerli merkez birimlerinin de destekte bulunması önerilmiştir (KC MDA fon. 369, liste. 1, dosya.922, 3).

Türk casuslarını araştırmaya başlayan sömürge idare birimleri nihai neticeye ulaşamasa da, Orta Asya bölgesindeki yabancılara verilen şartlara uygun çeşitli işlerle uğraşan Osmanlı Türklerini tutuklamış ve hızlı bir şekilde ülkesine geri göndermişlerdir. Örneğin, Karkaralı kasabasının başkanı, Semey Eyaleti askeri idarecisine Kazak köylerinde ilaç satmakla uğraşan Kerim Tamasukoğlu ile Mehmet Hacı Bekiroğlu isimli Türk vatandaşlarının ülkeden çıkarılmasıyla ilgili yazı yazmıştır. Bununla birlikte bu Osmanlı Türklerinin Rusya'nın İstanbul'daki konsoloslukunda resmi kaydı olmasına rağmen, Karkaralı ilçesi mahkemesi tarafından "İçişleri Bakanlığının izni olmaksızın Orta Asya bölgesine girdiğinden" sorguya çekilerek, bir buçuk ay hapis cezası kararı verilmiştir. Ancak kasaba mahkemesi tarafından verilen kararın yasaya uygun olmadığını öne süren eyalet mahkemesi bu işlem hakkında özel hüküm çıkarmıştır. Buna rağmen Polis idaresinin kararı gereği bu kişilerin Rusya topraklarında bulunması yasaklanmıştır (KC MDA fon. 922, liste. 1, dosya.2199, 6).

Orta Asya bölgesinden Osmanlı Türklerini çıkarmak amacıyla sömürgeci idare tarafından onlara iftira da atılmıştır. Hatta onların Rusya hükümetine hakaret ettikleri iddia edilmiştir. Bunun bir örneği olarak, Atbasar şehrindeki sergiye giden üç Osmanlı Türkünün biri Rusya hükümetine hakaret etmekle suçlanarak tutuklandığı gösterilebilir. 1900 yılında sadece Kokşetav bölgesinde yerli halkı isyana teşvik ve Çar'ın namına hakaret suçuyla altı Osmanlı Türkü tutuklanarak Ombi'daki hapishaneye kapatılmıştır. Bu Türk vatandaşlarının hepsi daha sonra Bozkır Askeri Valiliğinin kararı gereği Rusya topraklarından sınır dışı edilmiştir (KC MDA fon. 369, liste. 1, dosya.797, 15).

Andican hareketinden sonra Orta Asya'daki sömürgeci idare birimleri Mekte'ye hacca gidip gelen yerli kişilerin Türk casusu olabileceğini öne sürmüşleridir. Dolayısıyla onları takip altında tutmaya başlarlardır. Hatta bazı bölgelerdeki kasaba idarecileri hacca gidip gelenlere dair asılsız şikâyetlerde bulunarak, onların huzurunun kaçmasına neden olmuşlardır. Örneğin, Cetisu Eyaletinin Kapal kasabasında yaşayan Maman Kalkabayev'in hacca gidip geldiğinde gözaltına alınmıştır. Bu şikâyetnamede, "Maman Kalkabayev hac seferi sırasında Türk padişahına Kapal kasabasındaki dört köyde yaşayan Kazakları himayesine alması hakkında dilekçe vermiştir" şeklindedir. Ancak denetleme sırasında bu nitelikteki şikâyetlerin asılsız olduğu tespit edilmiştir (KC MDA fon. 64, liste. 1, dosya.811, 8).

Türklerin Orta Asya bölgesine olan etkisini önlemeye çalışanların arasında Türkistan Askeri Valisi S.M. Duhovskiy'nin 1899 yılında Çar'a yazdığı *Türkistan'daki İslam* başlıklı yazısında Türkiye'de neşredilen eserlerin çeşitli yollarla Orta Asya'ya ulaştığı, Kazaklar arasında Müslüman fanatizminin artmasına etki etmekte olduğu ve ülkedeki istikrarın korunmasına zarar verdiği öne sürülmüştür (ÖC MDA fon. 461, liste. 1, dosya.1260, 7). S.M. Duhovskiy, Osmanlı Türklerinin Orta Asya'ya girmesinin tehlikeli olduğunu öne sürerek, onların yerli halkı isyana teşvik etmek amacıyla gelen casuslar olduğunu ispatlamak için gayret göstermiştir (Rİ DPA fon. 147, liste. 485, dosya.1256, 9).

Basın Yayın Faaliyetleri ve Karşı Tedbirler

I. Rus devrimi (1905) yıllarında Rusya'daki Müslüman halkların hakkını korumak amacıyla milliyetçi aydınların Rusya genelindeki Müslüman kongresini düzenleyerek, "Rusya Müslümanlar Birliği" adlı siyasi topluluk kurmaya çalışmaları üzerine Polis idaresi bu girişimde Türkiye'nin etkisi olduğundan şüphelenmiştir. Bu şüphenin Türkiye'deki Jön Türk hareketinden sonra daha da arttığını söylemek mümkündür. Çar hükümeti, Türkiye'deki İttihat ve Terakki partisi tarafından başlatılan Pantürkizm ideolojisinin Rusya Müslümanlarına ulaşmasına engel olmaya çalışmıştır. Ancak edilen tüm teşebbüse rağmen Orta Asya ile diğer bölgelerde yaşayan Müslümanlar arasında Türkiye'ye gidip eğitim almak isteyenlerin sayısı az değildir. Örneğin, 20.y.y. başında İstanbul'daki yüksek öğretim kurumlarında A. Ğaysin, S. Şanov, D. Kölbayev, M. Turġanbayev gibi Kazak gençleri eğitim almışlardır (Ahmedov 136).

İstanbul'da okuyan Buharalı gençler Orta Asya bölgesinden gelen gençlere yardım ederek onları bilinçlendirmek amacıyla 1909 yılında “Buhara Eğitim ve Alanında Yardımlaşma Vakfı” adlı topluluk kurmayı başarmışlardır (Rİ DPA fon. 147, liste. 485, dosya.1256, 153).

Söz konusu bu topluluğun faaliyetleri Türkistan bölgesine kadar uzanmıştır. Bu faaliyetten haberdar olan Türkistan bölgesi güvenlik teşkilatı topluluk üyelerinin Jön Türklerin talimatına göre çalışmakta olduğundan şüphelenmiştir (RF DA fon. 102, liste. 240, dosya.74, 14).

Osmanlı topraklarında mülteci olarak yaşayan A. İbrahimov, A. Agayev, K. Karabekov, A. Tajetdingibi Tatar ve Azerbaycan gençleri Jön Türkler devriminden sonra gazete ve dergiler çıkararak, bu yayın organlarının aracılığıyla Rusya'daki Türk kökenli Müslüman halklar arasında bilinçlendirmeye çalışmışlardır. Örneğin, I. Rus devrimi sırasında Bakü'de *İrşad ve Tarakki* adlı gazeteler çıkaran A. Agayev, İstanbul'a geldikten sonra Nisan 1910'dan itibaren *Hikmet* adlı gazete çıkarmaya başlamıştır. 1905-1907 yılları arasında Petersburg'da Tatarca olarak yayınlanan *Ülfet* dergisinin redaktörlüğü görevinde bulunarak, bu gazetenin Kazakça yayınlanan *Serke* adlı ekinin çıkarılmasına önayak olan A. İbrahimov, 1910 yılından itibaren İstanbul'da *Tearüf-ül Müslimin* dergisiyle birlikte *Sırat-ül Müstakim* adlı dergiyi de çıkararak, bu dergileri Rusya'da yaşayan halklara gizli yollarla ulaştırmıştır. Bu dergilerde Rusya Müslümanlarının hür ve huzurlu yaşaması arzu edilerek, birlik beraberliğe çağıran yazıların bolca yer alması Çarlık hükümetinin tedbirini arttırmıştır (RF DA fon. 102, liste. 240, dosya.74, 43).

Çarlık hükümetinin Rusya Müslümanları arasında Panislamizm ilkesini savunan yayın organı olarak değerlendirdiği *Tearüf-ül Müslimin* ve *Sırat-ül Müstakim* dergileri sömürgeci gücün baskısında bulunan Müslümanların diğer halklarda eşit derecede yaşamasına yönelik çalışmalar yapmıştır. *Sırat-ül Müstakim* dergisinin Ocak 1911'de yayınlanan sayısında Samizade Süreyya adlı yazarın *Müslüman Dünyasındaki Uyanış* başlığıyla neşredilen yazısında, Müslümanların nerede yaşadığına bakılmaksızın diğer halklarla eşit haklara sahip olması, Avrupalılar gibi sanayi ve eğitim merkezlerinin sahibi olabilmesi ve 20. yüzyılda sömürgeci gücün baskısına uğrayan Müslümanların hürriyete kavuşması söz konusu olmuştur. *Tearüf-ül Müslim*'in dergisinin ilk sayısında da bu konuya benzer yazılar yayınlanarak, sömürge olarak yaşayan Türkistan halkının durumu şöyle anlatılmıştır: “Türkistan,

eskiden İslam'ın kutsal mekânıydı. Günümüzde oradaki Müslüman uluslar ezilip çekmektedir. İslami değerler kaybolmaktadır. Bu din kardeşlerimizin durumu söz konusu olduğu zaman bizim yüreğimiz ezilerek, gözümüzden yaş parlar” (Rİ DPA fon. 147, liste. 485, dosya.1256, 325).

Mevcut durum sürecinde Rusya Müslümanlarının uyanışına Türkiye'nin doğrudan etkisi olduğuna şüphelenen Çarlık hükümet yöneticileri, olası tehlikeyi önlemeye çalışmışlardır. Rusya'daki Türk kökenli halkların günlük hayatında bilinçlendirme hareketleriyle siyasi faaliyetlerin artması Jön Türklerin etkisiyle ilişkilendirilmiştir. İdari birimler Jön Türklerin Türkiye'deki teşebbüslerinin Rusya Müslümanlarını da etkileyeceğinden endişelenmişlerdir (Rİ DPA fon. 147, liste. 485, dosya.1258, 1). Türkiye'nin Rusya Müslümanlarına etkisi 1910 yılında İçişleri Bakanlığı bünyesinde kurulan Müslümanların meselesine dair danışma kurulunun gündemine alınmıştır. Kurul üyeleri, Türkiye'nin İslam'ın ilkeleri aracılığıyla Rusya Müslümanlarını kendi hedeflerine çekmeye çalıştığına dair görüşlerini öne sürerler (Kempbell 146). Bu görüşün neticesinde Polis idaresi tarafından jandarma komutanlarının Rusya topraklarında Pantürkizm'i savunan gazete ve dergilerin dağıtılmasını engellemesi hakkında görev verilir (ÖC MDA fon. 461, liste. 1, dosya.2, 196).

Rusya idari birimlerinin Türkiye'ye karşı uyguladığı engellere rağmen, Rusya Müslümanları ve Kazaklar 1911 yılında Trablusgarp ve 1912-1913 yıllarındaki Balkan savaşları sırasında Türkiye'yi desteklemişlerdir. Bu sürecin gelişmesinde İstanbul'da bulunan Rusyalı Müslüman mültecilerin hazırlayıp dağıttığı gazete dergilerin de payının olduğu bir gerçektir (TC UA fon. 199, liste. 1, dosya.906, 109).

Balkan Savaşları ve Rusya'daki Yankıları

Polis idaresinde bulunan belgelere göre, Türkistan vilayetindeki yerli uluslar Türklerin Balkan devletleriyle yaptığı çatışmalardaki başarısızlığının nedeni olarak Rusya'nın Balkan Slav halklarına yaptığı yardımlarıyla ilişkilendirilmiştir. Böylece Rusya'da sömürgeci güce karşı isyan artar. Bununla birlikte Kazaklar arasında Müslümanların birliğine engel olmaya çalışan Çarlık Rusya siyasetine karşı faaliyetler düzenlenmiştir. Bu durum karşısında Türkistan Müslümanları arasında savaş sırasında yaralanan Türk askerlerine yardım toplamaya davet eden broşürler dağıtılmıştır. Bu broşürlerde yaralanan Türk

askerlerine bağış yapan kişilerin adları ve verilen yardımın maddi miktarı Müslüman basın yayın organlarından birinde yayınlanacağı belirtilmiştir (KC MDA fon. 25, liste. 1, dosya.372, 22).

Balkan savaşı başladıktan sonra Rusya'daki Müslüman halkları savaş hakkında bilgilendirme işini üstlenen Orenburg'da Tatarca yayınlanan *Vakit* gazetesi, Fatih Karimov'u Türkiye'deki muhabiri olarak görevlendirmiştir. 9 Ekim 1912 – 18 Mart 1913 tarihleri arasında Anadolu'da bulunan Fatih Karimov'un *Vakit* gazetesinde savaş süreci ve Türklerin durumuyla ilgili yazıları sürekli olarak yayınlanmıştır. Bu yıllarda Rusya Müslümanları Balkan savaşı hakkındaki bilgileri Türkiye'den gelen *Tanin* ve *İkbal* gazetelerinden de öğreniyorlardı. Bu gazetelere çoğunlukla Kazan Üniversitesinde eğitim almakta olan Tatar, Başkurt ve Kazak gençleri abone olurdu. Rusya'da yüksek öğretim kurumlarında okuyan Müslüman öğrencilerin Türkiye'yi destekleyen hareketinin başlamasına bu yayın organlarında yayınlanan yazıların etkisi büyüktür. Petersburg'da öğrenim gören Kazak, Özbek, Tatar gençlerin hareketi ise, 1912 sonbaharında gerçekleşmiştir. Bu yıllarda Petersburg Üniversitesi Hukuk bölümü öğrencisi olan Mustafa Çokay, hareketin nasıl başladığını anılarında şöyle anlatmaktadır: “Ben Rusya'daki krizin arttığı ve tüm üniversitelerin doğrudan polis denetimine alındığı 1910-1914 yıllarında Petersburg Üniversitesi öğrencisiydim. Durumun çatışmasına rağmen, öğrenci arkadaşlarla siyasi eylemlere çıkıyorduk. Hükümetin kararını kınayarak, sokaklarda eylem yapardık. Balkan savaşı, Petersburg'daki öğrencilerin isyanlarını körüklemişti. Bu yıllarda Rusya tarafsız pozisyondaydı. Ancak tarafsız olmasına rağmen, Türkiye'ye karşı olan Balkanlı Slav halklarına açık şekilde yardım ediyordu. Petersburg sokaklarında “Ayasofya üstüne haç” koymayı talep eden eylemler yapılıyordu. İşte, bu manzara bizi, yani öğrencileri çok etkilemişti. Sınıftaki devrimci Rus arkadaşlarımızla hep birlikte eylem yapamazdık. Bu sebeple biz, Rus ve Rus olmayan öğrencilerle birlikte fakülte avlusunda Balkanlı Slav halklara yardım toplayanlara engel olurduk. Bu duruma ek olarak daha da teşebbüs göstermemiz lazımdı. Böylece biz Azerbaycan, Tatar ve Türkistanlı öğrenciler olarak Ruslardan ayrı hareket etmek istedik” (Shokai 512). Türkler Balkanlı Slav halklarıyla savaşırken Rusya'daki Türk kökenli halklarla birlikte Kazaklar da Türklere yardım etmeye gayret göstermiştir. Orenburg jandarmasının verdiği bilgilere göre, Fatih Karimov Türkiye'ye gitmeden önce Orenburg'da yaşayan Müslümanlardan 50 bin ruble toplayarak, daha sonra bu parayı Türk askerine yardım olarak teslim

etmiştir (TC UA fon. 199, liste. 1, dosya.914, 6). Balkan savaşı sırasında yaralanan Türk askerlerine yardım olarak para toplama faaliyeti Rusya'nın sadece Orenburg bölgesinde değil, diğer bölgelerde de yaygınlaşmıştır. Örneğin, Yalta Müslümanları 20 bin som, Kafkas Müslümanları 150 bin ruble (Abdullayev 149), Hokand şehri sakinleri 23 bin ruble ve Moskova'da yaşayan Müslümanlar ise, 400 bin ruble değerindeki yardımlarını Türkiye'ye göndermişlerdir. Sırderya Eyaleti Sozak bölgesi Kazakları ise, Türkiye'deki kardeşleri için 40 bin som bağış toplamışlardır. Verniy şehri ve çevresindeki Müslümanları da Türkiye'ye yardım olarak 10 bin ruble gönderdikleri kayıtlara geçmiştir (ÖC MDA fon. 461, liste. 1, dosya.1026, 39).

Çarlık Hükümeti Rusya'daki Müslümanların Türklere yardım teşebbüsüne engel olmak ve bu tür faaliyetleri düzenlemekte olan Türk casuslarını tutuklamak için yerli idare birimlerine özel talimat vermiştir. Bu talimattan sonra jandarma teşkilatı halk arasında bağış toplayan Türkiye vatandaşlarını aramaya başlamıştır. Bu araştırma ve soruşturma sırasında Sozak bölgesindeki Kazaklar arasından Mahmut Salih, Kemaleddin İbrahim ve Hasan Yahyaoğlu adlı Osmanlı Türkleri yakalanıp yargılanmıştır (KC MDA fon. 145, liste. 1, dosya.884, 79).

Rusya'daki Müslüman halklarla birlikte Kazakların Balkan savaşı yıllarında Türk kardeşlerine yapmaya çalıştığı yardımlar sadece para bağışıyla sınırlı kalmamıştır. Türkiye'de eğitim almakta olan Rusyalı Müslüman halkların temsilcileri ve Kazak gençleri de Türk askerinin hastanelerinde yaralı askerlere yardım etmişlerdir. Buna dair en açık kanıt Fatih Karimov'un İstanbul'da bulunduğu yıllarda Türk askeri hastanesinde gönüllü olarak çalışmakta olan iki Kazak öğrenciyle tanışarak onlarla birlikte çektiği fotoğrafıdır (Karimi 149).

Orta Asya bölgesindeki Rusya'nın sömürgeci birimleri yerli halkın Osmanlı Türklerine olan ilgisine karşı hareket yapmayı düşünerek, bu alandaki casusluk işlere önem verirler. Bu faaliyetlerinin neticesinde Yetisu bölgesindeki halk arasından Türkiye ile gizli bağlantı kuran şahıslar tespit edilmiştir (Makhaeva 270).

I. Dünya Savaşı başladığı yıllarda Çarlık hükümeti Rusya topraklarında Türk vatandaşlarının bulunmasını yasaklamıştır. Bakanlar kurulunun kararına göre, resmi ve toplumsal kurumlarda, bununla birlikte özel şirket-

lerde hem Rusya hem de Rusya ile ittifak halindeki devletlerle savaşan ülke vatandaşlarının çalışmasına izin verilmemiştir. Müslüman halklar arasında eskiden olduğu gibi Türkiye için bağış toplayanlar tespit edildiğinde hemen tutuklanması talep edilmiştir. Rusya ile düşman ülkelerin vatandaşları sınır dışı edilirken onların mal mülkü hiçbir ödeneğe tabi tutulmadan devletin hesabına geçirilmiştir. Bu bağlamda Evliya Ata bölgesinde yakalanan Mevlet Bayramoğlu ve Şevki Meguşoğlu adlı Osmanlı Türklerinin bindiği atları haciz edilerek, kendileri derhal sınır dışı edilmiştir (KC MDA fon. 146, liste. 1, dosya.2, 6).

Sömürgeci idari birimleri, Osmanlı Türklerinin Orta Asya'ya Doğu Türkistan aracılığıyla geçmesini önlemek için oradaki konsolosluklara da talep göndermiştir. Dolayısıyla konsolosluk görevlileri bu bölgeye gelen her Türk vatandaşını takip etmeye başlamıştır. Hatta onlar hakkında idari birimlerine özel bilgi göndererek bilgilendirmişlerdir. Konsolosluğun bu tür bilgilendirmelerinin birinde, 5 Türk vatandaşının Kuçar'a geldiği, onların eskiden sınırdan izinsiz geçmek istediği için Rus hükümeti tarafından tutuklandığı yerden, yani Semerkand'tan kaçan Türkler olduğu, bunlardan ikisinin tespit edildiğine dair bilgi verilmiştir (KC MDA fon. 44, liste. 1, dosya. 38239, 42).

Çarlık Rusya hükümeti I. Dünya savaşı sırasında Orta Asya bölgesine geçen Osmanlı Türklerinin yerli halkı isyana teşvik edebileceğinden şüphelenerek, onlara karşı uygulamalar düzenlemişlerdir. Ancak bunca engellemelere rağmen, Osmanlı Türklerinin Orta Asya bölgesindeki etkisi devam etmiştir.

Sonuç

19. yüzyılın II. yarısı ve 20. yüzyılın başında Kazak halkı Rusya'nın sömürgeci siyasetine karşı durmaya gayret göstermiştir. Bu bağlamda Osmanlı Türkleriyle bağlantı kurarak onların desteğine dayanmaya çalışmıştır. Ancak Çarlık Rusya hükümetinin idare birimleri Kazak Türkleri ile Osmanlı Türkleri arasındaki bağlantıyı kesmek amacıyla birçok faaliyetler düzenlemişlerdir. Dolayısıyla Kazak topraklarına gelen Osmanlı Türklerini sıkı takibe alarak türlü bahanelerle tutuklayıp sınır dışı ederlerdi.

Çarlık Rusya hükümetinin karşı olmasına rağmen, Kazak Türkleri Anadolu bölgesinde yaşayan kardeşlerine 20. yüzyıl başında geçen Trablusgarp ve Balkan savaşı sırasında ellerinden geldiği kadar destek olmaya çalışmışlardır.

Osmanlı askerine gönderilen maddi yardımlar bu dayanışmanın bir örneğidir.

I. Dünya savaşı başladıktan sonra Rusya hükümeti Osmanlı Türkleri ile Kazak Türklerinin arasındaki bağlantıyı kökünden kesmek istemiştir. Ancak bu yıllarda da Osmanlı Türkleri, Kazaklar arasındaki iletişim zayıflasada devam etmiştir.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Kazakistan Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi, (KC MDA).

Özbekistan Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi, (ÖC MDA).

Rus İmparatorluğu'nun Dış Politika Arşivi, (Rİ DPA).

Rusya Federasyonu Devlet Arşivleri, (RF DA).

Tataristan Cumhuriyeti Ulusal Arşivi, (TC UA).

Eserler

Abdullayev, R. M. "Integratsionnyye Protsessy v Musul'manskom Mire i Turkestanskiye Dzhadidy." *Dzhadidizm: Bor'ba Za Reformu, Obnovleniye, Nezavisimost' i Progress*, 1999, pp. 69-82.

Ahmedov, Galim. *Alash "Alash" Bolganda: Estelikter Men Tarihi Dereker*. Jalin, 1996.

Alexsander, Bennigsen, and Chantal Lemercier-Quequejay. *The Evolution of the Muslim Nationalities in the USSR and Their Linguistic Problems*. 1961.

Arshaluys, Arşaruni, and Gabidullin H. *Ocherki Panislamizma i Pantyurkizma v Rossii*. Bezbozhnik, 1931.

Avakyan Arsen. *Cherkesskiy Faktor v Osmanskoy Imperii i Turtsii (Vtoraya Polovina XIX-Pervaya Chetvert' XX Vv.)*. Gitutyun Yay, 2001.

Gol'strem, Vladimir. *Musul'manskaya Pechat' v Rossii v 1910 Godu*. 1911.

Karimi, Fatih. *Istambul Maktublari*. 1913.

Kempbell, Yelena. "Musul'manskiy Vopros v Rossii: Istoriya Obsuzhdeniya Problemy." *Istoricheskkiye Zapiski*, vol. 4, no. 122, 2001, pp. 132-57.

Khalfin, Naftula. *Prisoyedineniya Sredney Azii k Rossii*. 1965.

Makhaeva, Aitkul. *Qazaq-Qırğız Sayasi Baylanıstarının Tarihi (XVIII Gasırdın Ekinshi Jartisi – XX Gasırdın Bas Kezi)*. 2007.

Mazin, Konstantin Anatol'yevich. "Religioznaya Emigratsiya Iz Dorevolyutsionnoy Rossii." *Istoricheskkiye Zapiski*, vol. 6, no. 124, 2003, pp. 241-94.

- Orozaliyeva, Aykokul. *Istoriya Kyrgyzsko-Turetskikh Otnosheniy Ot Istokov Do 20 Veka*. 2002.
- Saray, Mehmet. *Rus İsgali Devrinde Osmanlı Devleti İle Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875) – Prof. Dr. Mehmet Saray | Kitapyurdu.Com*. 1994.
- Shokai, Mustafa. *Shokai M. Tandamali*. Kainar, 1998.
- Terent'yev, Mikhail. *Rossiya i Angliya v Sredney Azii*. Merkul'yeva, 1875.
- Vasil'yev, Aleksandr Dmitriyevich. *Znamya i Mech Ot Padishakha. Politicheskiye i Kul'turnyye Kontakty Khanstv Tsentral'noy Azii i Osmanskoy Imperii (Seredina XVI – Nachalo XX Vv.)*. Institut vostokovedeniya RAN, 2014.
- Velidi, Akhmed. *Bügüngü Türkilii (Türkistan) ve Yakin Tarihi*. 1981.
- Zagidullin, İl'dus. *İslamskiye Instituty v Rossiyskoy Imperii: Mecheti v Yevropeyskoy Chasti Rossii i Sibiri*. 2007.
- Zenkovsky, Serge. *Pan-Turkism and Islam in Russia*. Harvard University Press, 1960.

The Role of a Common Ideology in the Relationship between Kazakhs and Ottoman Turks (The Second Half of the 19th and Early 20th Centuries)*

Ordaly Kongyratbayev**

Saulebek Rustemov***

Bakytzhan Zhursunbayev****

Seilkhan Tokbolat*****

Abstract

The purpose of this article is to discover the peculiarities of the relationship between Kazakhs and Ottoman Turks in the late 19th and early 20th centuries.

In the considered historical period, the Kazakh lands became a colony of the Russian Empire. In opposition to the colonial system of Tsarist Russia, the Kazakhs sought to establish interconnection and receive the support of Ottoman Turks. However, the Russian Empire tried in every possible way to prevent the establishment of this connection. Fearing the consolidation of the relationship of Kazakhs with Ottoman Turks, the authorities of Tsarist Russia strengthened control over the local people. Despite the total supervision of the Tsarist authorities, the Kazakhs attempted to establish contact with the Ottoman Turks did not cease. The article analyzes the implementation of this relationship by specific source documents.

Keywords

Kazakhs, Ottoman Turks, pan-Turkism, Jadidism, colonial policy, liberation movement.

* Date of Arrival: 30 May 2018 – Date of Acceptance: 28 August 2019

You can refer to this article as follows:

Kongyratbayev et al. "19. Yüzyılın Sonu ve 20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı – Kazak İlişkilerinin Seyri ve Rusya'nın Karşı Tedbirleri." *bilig*, no. 100, 2022, pp. 59-75.

** Prof. Dr., Auezov South Kazakhstan State University, "Mukhtartanu" Research Center – Shymkent / Kazakhstan
ORCID: 0000-0002-5116-4123
ordaly1962@mail.ru

*** Dr., Valikhanov Institute of History and Ethnology, Modern History of Kazakhstan – Almaty / Kazakhstan
ORCID: 0000-0002-1870-5004
rust965@mail.ru

**** Dr., Muhammed Haydar Dulati Taraz State University, Department of History – Taraz / Kazakhstan
ORCID: 0000-0001-7476-4968
bakytzhan_72@mail.ru

***** Dr., International Taraz Innovative Institute, History and Geography Department – Taraz / Kazakhstan
ORCID: 0000-0003-3987-2917
seiltokbolat@gmail.com

Роль общей идеологии в отношении между казахами и османскими турками (вторая половина XIX – начало XX века)*

Ордалы Коныратбаев **

Саулебек Рустемов ***

Бакытжан Журсунбаев ****

Сейлхан Токболат *****

Аннотация

Основная цель статьи - раскрыть особенности взаимоотношений казахов и османских турок в конце XIX – начале XX вв.

В рассматриваемом историческом периоде казахские земли стали колонией Российской империи. В противостоянии колониальной системе царской России казахи стремились установить взаимоотношения и получить поддержку османских турок. Однако Российская империя старалась всячески препятствовать установлению данных отношений. Опасаясь консолидации казахов с османскими турками, органы власти царской России усилили контроль над местным населением. Несмотря на тотальный надзор царской власти, попытки казахов установить связь с османскими турками не прекращались. В статье на основе конкретных исторических источников анализируются попытки установления указанных отношений.

Ключевые слова

казахи, османские турки, пантюркизм, джадидизм, колониальная политика, освободительное движение.

* Поступило в редакцию: 30 мая 2018 г. – Принято в номер: 28 августа 2019 г.

Ссылка на статью:

Kongyratbayev vd. “19. Yüzyılın Sonu ve 20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı – Kazak İlişkilerinin Seyri ve Rusya’nın Karşı Tedbirleri.” *bilig*, no. 100, 2022, pp. 59-75.

** Проф., д-р, Южно-Казахстанский государственный университет им. М.Ауэзова, исследовательский центр «Мухтартану» – Шымкент / Казахстан

ORCID: 0000-0002-5116-4123

ordaly1962@mail.ru

*** Д-р, Институт истории и этнологии имени Ч.Ч.Валиханова, Отделение Новой истории Казахстана – Алматы / Казахстан

ORCID: 0000-0002-1870-5004

rust965@mail.ru

**** Д-р, Таразский государственный университет имени Мухаммеда Хайдара Дулати, кафедра истории – Тараз / Казахстан

ORCID: 0000-0001-7476-4968

bakytzhan_72@mail.ru

***** Д-р, Международный Таразский инновационный институт, историко-географический факультет – Тараз / Казахстан

ORCID: 0000-0003-3987-2917

seiltokbolat@gmail.com

Tursınhan Zakenoğlu'nun *Mangitas* (Bengütaş) Romanındaki "Mangilik El" (Ebedî Ülke) Kavramının Sanatsal Sunumu*

Ainur Akhmetova**

Öz

Günümüzde sanatsal bilimsel edebiyat eleştirisi kategorisinin sanatsal eserlerde ele alınması, Kazak edebî eleştirisinde de önemli yere sahiptir. Kazak edebiyatında uzun süreli oluşma, gelişme ve canlanma tarihi olan "Ebedî Ülke" kavramı, ulusal sanat kavramlarının bir parçasıdır. Tarihsel, yazınsal ve bilimsel araştırmalara göre "Ebedî Ülke" kavramının etimolojisinin 6. – 8. yüzyıllardaki "Bilge Kağan", "Tonyukuk", "Kül Tegin" ve diğer Eski Türk yazıtları metinlerine, bazı eski kaynaklarda daha da önceki yüzyıllara dayandığı düşünülmektedir. Yazar Tursınhan Zakenoğlu'nun *Bengütaş* adlı romanında "Ebedî Ülke" kavramı üzerinde bir sanat birleşmesini yaratan bireysel yazma sistemleri, semboller, metaforlar, denklemler v.b. yöntemler çokça kullanılmıştır. Romanda yazarın sanatsal bakış açısına göre, "Ebedî Ülke" kavramı, "Yaradan'ın belirlediği Mahşer gününe kadar ulusun maddi ve manevi değerleri kendisine ait ve ebedî olmalıdır." anlamına gelen geleneksel yaratıcı fikirler ile aynı anlama gelmektedir. İsmi geçen romandaki millî değerler, Türk halkının değerleri ve kahramanlarının betimlenmesi "Ebedî Ülke" kavramının tanıtımını oluşturur.

Anahtar Kelimeler

"Ebedî Ülke", Kazak romanı, Türklük kavramı, "Ebedî Ülke" kavramı, sanatsal sunum.

* Geliş Tarihi: 07 Mayıs 2019 – Kabul Tarihi: 20 Kasım 2019

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Akhmetova, Ainur. "Tursınhan Zakenoğlu'nun *Mangitas* (Bengütaş) Romanındaki "Mangilik El" (Ebedî Ülke) Kavramının Sanatsal Sunumu." *bilig*, no. 100, 2022, ss. 77-97.

Bu araştırma "AP09259694 Modern Edebiyat Bilimi ve Bilişsel Paradigma" başlıklı bilimsel proje kapsamında yazılmıştır.

** Dr., M.O. Auezov Edebiyat ve Sanat Enstitüsü, Bağımsızlık Dönemi Edebiyat ve Kurgu Gazeteciliği Bölümü – Kazakistan; Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Avrasya Araştırma Enstitüsü, Toplum ve Kültür Bölümü – Türkistan / Kazakistan

ORCID: 0000-0003-0990-1182

qazakhmetova@gmail.com

Giriş

Günümüzde Kazak edebiyatı ile sanatındaki “Ebedî Ülke” kavramını araştırma işi önemli bir yere sahiptir. Çünkü Türk topluluklarının fikri dünyasında uzun asırlar önce yerleşen “Ebedî Ülke” kavramı 2014 yılında Kazak toplumunda tekrar yenilenmeye ve canlanmaya başlamıştır. Mevcut küreselleşme devrinde Kazak halkının millî kimliğini korumak ve uzun geçmişi olan tarihini, kültürünü diğer ülkelere tanıtmak için Kazak yazarları edebî eserlerinde Türk kültüründe eski zamanlarda yer alan “Ebedî Ülke” kavramını tekrar kullanmaya ve canlandırmaya başladılar. “Tekrar canlandırmaya başladılar.” dememizin sebebi Türk halklarının fikri dünyasında “Ebedî Ülke” anlamının ilk temelleri 6. – 8. yüzyıllarda oluşmaya başlamasıdır. Bununla ilgili tarihî vesikalar Orhun-Yenisey nehirlerinin kıyısından bulunan “Bilge Kağan”, “Tonyukuk” ve “Kül Tigin” yazıtlarında karşımıza çıkmaktadır (Ahmetoğlu vd. 128).

Günümüzde edebî eserlerdeki “Ebedî Ülke” kavramı ilmî çalışmalarda ele alınmakla birlikte son yıllarda Kazakistan devletinin de girişimleriyle Kazak halkının millî ülküsü olarak belirlenmiştir. Kazakistan Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı N. Nazarbayev şöyle demiştir: “Ben toplumda “Kazak halkının millî ülküsü nasıl olması lazım?” sorusunun sık sık tartışıldığını görmekteyim. Bizim için geleceğimize yön verecek, milleti bir araya getirip büyük amaçlara götürececek bir ülkü var. O, – “Ebedî Ülke” ülküsüdür” (Nazarbayev 3).

Kazak edebiyatı ile ilgili yapılan çalışmalarda “Ebedî Ülke” kavramı daha çok millî ülkü olarak incelenmiştir. Tarihçi H. Abcanov kendi çalışmasında “Ebedî Ülke” anlayışının ve ülküsünün temel özelliklerini ortaya koymuştur. Edebiyat bilimi ve Türkoloji alanında “Ebedî Ülke” ülküsü üzerinde çalışan bilim adamları arasında Ş. Eleukenov, M. Joldasbekov, U. Kalicanov, C. Dadebayev, T. Jurtbay, A. Şarip, D. Kıdıralı, Ö. Abdımanoğlu, K. Sartkocaoğlu, A. İsimakova, A. Abdulina, A. Temirbolat, N. Akış vd. vardır. “Eski ve Hanlık Devri Edebiyatındaki “Ebedi Devlet” Millî Ülküsü” adlı kolektif monografide araştırmacılar Kazak edebiyatının eski devrindeki edebî örnekleri ile şairlerin şiirlerindeki “Ebedî Ülke” ülküsünün sanatsal boyutunu incelemiştir (Daha fazla bilgi için bkz. Abdımanoğlu 2016).

Dünyada genel anlamda edebiyat biliminde “kavram” kategorisini edebî eserler üzerinden ele alma meselesi önemli sayıldığı için “Ebedî Ülke” anlayışının Kazak edebiyat biliminde de “kavram” terimi olarak incelenmesi gerektiğini düşünmekteyiz. Araştırmacı B. İ. Nurdauletova’ya göre: “...Kavram vasıtasıyla ifade edilenleri anlamak için belirli bir kültürü benimseyenler arasında oluşan dünyayı tanıyıp bilmek lazım... Dil ve kültürdeki değerler kavram vasıtasıyla görülür. Kavram olabilecek anlamlar sınırlıdır. Kavram olması için belirli bir kültürde önemli, değerli ve çok kapsamlı dilsel birlikleri içeren deyim ve atasözlerine, şiirsel ve edebî metinlere konu olabilecek gerçek olguların olması lazım.” (Nurdauletova 59). “Ebedî Ülke” kavramı 8. yüzyıldan başlayıp 21. yüzyıla kadar halkın hafızasında birkaç defa yenilenerek bilimsel çalışmalarda (eski Orhun-Yenisey yazıtlarının metinlerinde, Farabî’nin “Erdemli Şehir Sakinlerinin Görüşleri Hakkında” ve Yusuf Has Hacib’in “Kutadgu Bilig” adlı eserlerinde vd.) teorik ve kavramsal temelleri oluşturulup yazarların bireysel edebî eserlerinde daha da gelişerek çok yönlü sıfat kazanmıştır. Bu bakımdan “Ebedî Ülke” kavramının edebî bir kavram olarak incelenmesi gerektiğini düşünmekteyiz.

“Ebedî Ülke” kavramı, diğer Türk halklarıyla birlikte Kazak halkının da zihniyetinde önemli bir rol oynamaktadır. S. Stepanov’a göre kavram, kültürün insan bilincine entegrasyonu, kültürün insanın zihinsel dünyasına konsantrasyon veya yoğunlaşma yoluyla girmesi demektir (Stepanov 43). “Ebedî Ülke” kavramı, insanların kendi doğduğu topraklarda bağımsız olarak yaşama hayallerinin sanat eserlerine yansıtılması anlamına gelir. Bu kavramın tarihsel, dini, felsefi, kültürel, edebi ve estetik temellerini eski Türk yazıtlarında görmek mümkündür (Ahmetoğlu vd. *Ādebi...* 128). 6. – 8. yüzyıllarda «Ebedî Ülke» kavramı Türk, Kazak, Özbek, Azerbaycan, Kırgız, Gagavuz ve diğer Türk topluluklarının zihniyetinde bağımsız ülke olmak, büyük imparatorluklar kurmak gibi hayallerden ortaya çıkmıştır. Çeşitli kavramlar, fikirler, sosyal görüşler ve kavram kapasitesinde olan düşünceler başlangıçta ulusların akıllarında “doğar” ve sonradan büyümeye başlar. Günümüzde bağımsız devlete sahip olan Kazak Türkleri’nin edebiyatı ve sanatında “Ebedî Ülke” kavramı, manevi uyanış ve gelişme anlamına gelmektedir. Bunun en büyük nedeni, 1991 yılında Kazakistan’ın SSCB’den ayrı bağımsız bir devlet olarak kurulmasıdır. Çünkü Kazak şair ve yazarları Sovyetler Birliği’nin baskısından kurtularak eserlerinde ulusun meydana gelmesi, onun tarihini, maneviyatını, dinini vb. konuları ele almaya başlamışlardı.

Yazar T. Zakenoğlu'nun "Bengütaş" romanı 2012 yılında yayınlanmıştır. "Bilge Kağan", "Tonyukuk" ve "Kül Tigin" yazıtlarında isimleri geçen Türk milletinin kağanları ve devlet adamlarının sözleri romanda kullanılmış ve yeni hikâyenin temelini oluşturmuştur. Yazarın çalışmalarında ebedî bir ulus olma fikri metaforlar, semboller, geçişler, eşdeğerler, sınıflandırmalar, gösteri gibi edebî unsurlar yoluyla ön plana çıkartılmıştır. Eski Türk anlayışındaki ebedî bir ulus olma hayali bağımsızlık, tarih, gelenekler, birlik, barış, manevi değerlerin sanatsal ifadesi bağlamı ile ortaya çıkarılmıştır. "Bengütaş" romanı, 13 yüzyıl önceki eski Türk toplumlarının barış içinde yaşadıkları dönemi panoramik bir şekilde göstermesi ile özeldir. T. Zakenoğlu'nun "Bozkurtların Gözyaşları" adlı romanında da, "Ebedî Ülke" kavramının birçok sanatsal çeşidi vardır. Kazak edebiyatında 6. – 8. yüzyıllardaki Türk halklarının hayatını betimleyen başka eserler yoktur. Makalede, "Bengütaş" romanının edebiyat bilimi yöntemleriyle tahlili yapılarak yazarın "Ebedî Ülke" anlayışına ilişkin düşüncelerini belirlemeye çalışılacaktır.

Romanın Tarihçesi

Yazar Tursınhan Zakenoğlu'nun 2012 yılında yayımlanan "Bengütaş" romanının yazılmasına Orhun Yazıtları'na yansıyan kadim Türk düşünce sistemi ve 2001 yılında Japonya'da yapıldıktan sonra "Kül Tigin Yazıtı" anıtının kopyasının Kazakistan'ın başkenti Astana'ya getirilmesi vesile olmuştur. Eseri sanatsal ve belgesel bir düzey yazı örneği sayabiliriz. Çünkü bu eserde Kazakistan'ın önemli devlet adamlarının isimleri, onların kültür ve politika alanındaki çalışmaları herhangi bir değişiklik yapılmadan verilmiştir. Anıtın açılması sonucu gerçekleşen bilimsel konferanstaki Kazakistan Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı N. Nazarbayev'in konuşmasına, İ. Tasmagambetov'un Kazak kültürünün gelişimine katkıları, vb. ünlü kişilerin sağladıkları katkılara eserde de değinilmiş ve yazar bu konuları kendine has özel üslupla ele almıştır. Roman, aydınların buluşması ve "Kül Tigin" anıtının kopyasını karşılama sevinçleriyle başlar. Metin bağlamında yazarın Türk ve ulusal değerlere saygı duyduğu ve şefkat gösterdiği hissedilir. Bu romanın önsözünü yazan ünlü yazar ve bilim insanı Tursın Jurtbay, "Konuya Kazak halkının yeni başkentinin bin yıllık tarihsel değerlere tekrar kavuşmasından başlayarak, okuyuculara "Kül Tigin" anıtı bizim için neden gerekli? Neden değerli?" sorularını sorarak, bu soruların cevabını bin yıllık tarihi olan taşların ruhunda aradı" (Jurtbay 3) diyerek düşüncelerini paylaşmıştır. Yazarın

kendisi, “Kül Tigin” anıtı sayesinde, halkımızın tarihî bilincinin yeni bir boyut kazanacağını düşünüyorum” (Zakenoğlu, *Mängitas* 9) sözleriyle eseri yazma amacını okuyuculara belirtmiştir.

Sanatsal Metin İçinde “Ebedî Ülke” Kavramını Uygulama Yolu

Yazar T. Zakenoğlu'nun “Bengütaş” romanında 6. – 8. yüzyıllarda Türk kabilelerinin kağanı olan Bilge Kağan ve veziri Tonyukuk'un Yollug Tigin'e ebedî bir ülke kurma hayali hakkındaki düşüncelerini bir taşta yazdırması interaktif ve sanatsal bir detay olarak kullanılmıştır. Yazar romanı “Bilge Kağan”, “Tonyukuk” ve “Kül Tigin” anıtlarındaki insanların başka ülkelere bağlı olmadığı, ülkeyi iç ve dış düşmanlardan korudukları, olumsuz tutumları bıraktıkları, insanları adalete, birliğe davet ettikleri fikirlerine dayanarak yazmıştır. Roman kahramanı Erkebulan, Göktürk kağanı Bilge Kağan'a benzetilen bir hayali kahraman ile bir diyalog kurmaktadır. Bu hayalet eski devirlerin hikâyelerini anlatmaktadır. Okuyucu adeta “Ebedî Ülke” kurmayı hayal eden eski Türklerin dönemine bir geziye çıkmaktadır. 21. yüzyıldaki çeşitli olaylar ve 6. – 8. yüzyıllardaki Türk Hanlığı olayları paralel olarak anlatılır.

T. Zakenoğlu'nun “Bengütaş” adlı romanında “Ebedî Ülke” kavramı dokuz yerde bulunmaktadır. Yazar romanının bir kısmında Türkler dönemindeki kağanların hayalini kurdukları “Ebedî Ülke” kavramının ütopya olduğunu söyleyerek kendi düşüncelerine karşı çıkmaktadır. Eserinde derecelendirme yöntemiyle Türk halkının sonsuzluğu fikrini, Kazakistan'ın bağımsız bir devlet olması gerçeğiyle bağlar “...Bugünkü Kazak devleti, 2. Göktürk Devleti topraklarında yer almaktadır. Bin iki yüz yetmiş yılın geçmesine rağmen Kazaklar hiçbir yere gitmedi. ... Kazakistan, o güçlü devletin 20. yüzyılda tekrar canlanmasıdır” (Zakenoğlu, *Mängitas* 17-18).

Yazar, sanatsal kişiliğiyle birlikte eski yazıları okuyabilen bir tarihçidir. O, Eski Türklerle ilgili tarihi bilgileri Çin arşivlerindeki kaynaklardan araştırıp, onları romana eklemiştir. Yazara göre, bugün dünya haritasında yüzölçümü bakımından dokuzuncu sırada olan Kazakistan devletinin temeli Göktürk döneminde atılmıştır. Araştırmacılara göre; bu düşüncenin bir kanıtı da Eski Türklerin yaşadıkları bozkırlara günümüzde yalnızca Kazakistan devletinin tamamen yerleşmesidir. “Şükürler olsun, bugün biz, Türk'ün atayurdu olan

topraklarda dünyaca tanınan Kağanlığımızı kurduk ve onun geçmişi ile geleceğini devam ettirebilecek bilge lidere sahibiz!" (Zakenoğlu, *Mängitas* 24).

Roman metninde 6. – 8. yüzyıllarda "Kazak" isminin bulunmamasına rağmen, yazar o sırada devlet sembollerinin ve bugünkü Kazak devletinin temelini o zamanda oluştuğu fikrini anlatır. Okuyucu okuduğu satırlardan yazarın Türk halkının ve Kazak milletinin temsilcisi olmaktan gurur duyduğunu hisseder.

Romanın "Eski Dünya" başlıklı bölümünde yazar, müzede Bilge Kağan'ın ruhu giren taş ile roman kahramanı Erkebulan'ı konuşturmuştur. Eski çağ ve 21. yüzyıl bir araya geliyor ve konuşuyor. Kazak Türkleri'nin temsilcisi Erkebulan, ülkedeki durumu anlatır. Moğolistan'da Orhun ve Yenisey nehirleri boyundaki eski anıtların çoğunun keşfedildiği bilinmektedir. Eski Türk dönemine ait eserlerin bu bölgelerde bulunması, onların bu topraklarda yaşadıklarının en büyük kanıtıdır. Roman içerisinde Erkebulan'ın her biri bugün ayrı bir devleti olan Türk halklarını, onların bugünkü durumlarını Bilge Kağan'ın ruhu girmiş taşa anlattığını görüyoruz.

Erkebulan'ın halkta o eski bozkurt benzeri davranışların azaldığını, dünya çapındaki tuzaklara, tehdit oluşturan ülkelere karşı mücadele etmeye güçlerinin kalmadığını üzgünce anlattığını da görmek mümkündür. Ona göre, – Türk halkı tekrar bir araya gelirse bozkurt gibi güçlü olacaktır. Fakat Erkebulan'ın Kazak halkının her durumda da eski Türklük hayalini gerçekleştirmeye çalışmasını bildiğini de sözlerinden anlıyoruz.

"Atalarım, Ebedî Ülke kurma hayaliniz bugün bizim de hayalimizdir" (Zakenoğlu, *Mängitas* 32) diyor eserin kahramanı Erkebulan. Burada yazar, "Ebedî Ülke" kavramıyla ilgili sanatsal düşünceleri, psikolojik diyalog biçiminde, kahramanın sözleriyle ifade eder.

Yazarın bilincinde bozkurt sembolü, Türk boylarının manevi dünyasının temsilinde önemli bir rol oynamaktadır. Mit, halk edebiyatı türlerinde, Türklerin cesareti ve gücü bozkurt ile karşılaştırılır. "Bengütaş" adlı roman da bozkurt kahramanlık ve cesaret sembolü olarak kullanılmıştır.

Araştırmacı A. Askoldov, sanatsal kavramın yer değiştirme etkinliğinin sembolizme has olduğunu belirtir. "...Konsepti yerine getiren sembol, bazen önceden bildirmek, belli bir şeyi yapabilmeyen bir sembolüdür" (269). "Ebedî Ülke" kurmayı hayal eden eski Türk milleti, bozkurt gibi büyük bozkırlarda

yaşayan, rızkını evinden uzakta arayan cesur, güçlü ve göçebe insanlardı. Günümüzde ise Kazakların eski bozkurt davranışlarından eser kalmadığı, sadece ruhu kaldığı düşüncesini sembolik yol ile anlatır.

Erkebulan'ın bugünkü durumunu üzgün bir halde anlattığı bölümde yazar, Astana'daki müzede bulunan taşları konuşturmuştur. İki kahramanın konuşmasından; okuyucu, bozkurdun Kazakların manevi dünyasında önemli bir yere sahip olduğu gerçeği de dâhil olmak üzere, genel Türk kültürü hakkında sanatsal ve bilimsel bilgiler edinir. "Türkün kutsal topraklarında, atayurdunda yaşayan, gök bayraklı ülkeniz de Güneş, Ay ve Toprak Ana ile sonsuza dek var olacaktır. Türkün kutsal topraklarını ve suyunu sahibi bozkurt korur" (Zakenoğlu, *Mängitas* 32).

Yazar, Türk milletinin bilimsel sistemini kendinde barındıran bol bilgiyi romanda sadece iki cümleyle anlatabilmektedir. Bozkurt sembolünün "Ebedî Ülke" kavramının sanatsal yapılarından biri olduğunu söylemek mümkündür. Yazar taşın can verme aracılığıyla, Bilge Kağan'ın ağzından mavi bayraklı Kazakistan'ın dünyada sonsuza dek var olacağı umudunu yansıtır. Romanın Erkebulan ile Bilge Kağan arasındaki diyalog kısmında yazar, hayal gücünü çok iyi şekilde kullanmıştır. Bununla birlikte yazar, okuyucuya Astana şehrinde bulunan müzede bulunan balbalların Moğolistan'dan getirildiği ile ilgili bilgiler de vermektedir. Bengü taşlara can vererek onları Türk kağanı adına konuşturması, yazarın olağanüstü hayal gücünün göstergesidir. Yazarın bu olağanüstü hayal gücünü onun ustalığı saymak mümkündür. Okuyucu diyalogun sonunda eski Türk tarihini ve 21. yüzyılın durumunu iyi bilen taşın Bilge Kağan'ın ruhunun bir göstergesi olduğunu anlatır.

Türk kabilelerinin bozkurdu totem olarak görme geleneği, yazarın hafızasındadır. Bozkurdun Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi olduğuna inanır yazar için totem çok kutsaldır. "Bozkurt olmasaydı, Türkler çoktan yeryüzünden silinip giderlerdi" (Zakenoğlu, *Mängitas* 108). Eserde Türk kültüründeki bozkurt motifini dikkate alan bilinç yeniden canlanmıştır.

"Bengütaş" romanında "Türk Serçeleri" kavramı görülmektedir. O dönemde her sene kuzeyden kara serçeler geldiğinde, Çinliler "Türk serçeleri" geliyorlar diye korkmaya başlıyorlarmış. Yazar, eserinde serçelerin arkasından binlerce atlı Türk'ün geldiğini ve Çin topraklarını yağmaladıklarını öne sürmektedir. Atlılarla birlikte kara serçeler de uçup gitmektedir.

Bu nedenle Çinliler Türk çocuklarını kara serçelere, yetişkinlerini ise kuzgunlara benzetmişlerdir. “Bengütaş” romanında ise Türk halkının kahramanlığı ve cesurluğu bozkurda benzetiliyor. “Türkler bozkurt gibi yaşar ve kendilerini bozkurt gibi korurlar. Sonunda da bozkurt gibi ölürlər” (Zakenoğlu, *Mängıtaş* 80). Bu romandan alınan metinde benzetme yönteminin kullanıldığını anlamak mümkündür.

Türk halkının kökenlerinin bozkurt ile bağlı olduğunu belirten çok sayıda tarihi efsane, mitler vardır. Bu mitlerin halk arasında günümüze kadar süremesi, hatta son zamanlarda daha da popüler olduğu bilinmektedir. Halk arasında bu mitolojik anlayışın günümüze kadar yaşadığına, hatta önem kazanmaya başladığına hayat tecrübemizle de şahit olmaktayız. Örneğin, “Türklerin ecdatları” adlı mitolojik anlatıda kurttan doğan İci-Nışıdu'nun ilk oğlunu Apanbu nesli han seçerek ona Türk adını verdiğiinden bahsedilir (Auespayeva 50). Ayrıca “Aşına”, “Gökbörü”, “Gök Türkler” gibi mitlerin olay örgüleri farklı olmasına rağmen ana fikri Türklerin bozkurttan doğduğunu anlatır (Auespayeva, *Babalar...* 50). 21. yüzyıldaki Türk halklarının bir kısmının, Kazak halkının kültürel anlayışında kendi kökenini bozkurtla ilişkilendirecek eski Türk değerlerinin tekrar ortaya çıkmasında mitolojik eserlerle birlikte “Tonyukuk”, “Kültigin” ve “Bilge Kağan” gibi anıtlardaki dünyayı algılama biçiminin de önemli yerinin olduğunu söyleyebiliriz. Söz konusu mitolojik eserlerle birlikte günümüzde Türk topluluklarının çoğunun İslam dinini kabul etmesine rağmen, onlardan bazıları kendi davranışlarını, huylarını, cesaretlerini bozkurdun gücüne, inadına benzetmektedirler. Türk halklarının bozkurtu kült olarak görme anlayışları dini inançlarını olumsuz etkilemez. Yazar eserinde, antik Yunan ve Türk mitolojisinde bulunan “centaur” kelimesini kullanmıştır. Yarı erkek, yarı at olan centaur karakteri, Kazak edebiyatındaki değişmez karakterlerden biridir. *Bengütaş* romanında, yazar, “centaur” kelimesini kullanarak hayali “Ebedî Ülke” kurmak olan, hayatı atın üstünde geçen Kazak toplumunun yaşamı ve Eski Türklerin göçebe kültürünü okuyuculara hatırlatmaktadır.

Romanın sanatsal bağlamında “Kut” kavramı da vardır. “Kut” kavramı Türk halklarının dünya görüşünde her tarihî dönemde çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Örneğin, araştırmacıların bazıları kut kavramının Türk halklarında İslam dini kabul edilene kadar can, ruh anlamında kullanıldığını ileri sürerler (Biyazdıkoğa 36). Bununla birlikte Kaşgarlı Mahmut'un “Dîvânu

Lugâti't-Türk'te", "Tonyukuk", "Kültigin" ve "Bilge Kağan" gibi Türk yazıtlarında "kut" kelimesi baht, zenginlik anlamında kullanıldığını görüyoruz (Biyazdikova, *Baht* 37). A. Taşağıl'ın tarih araştırmalarında "Ebedî Ülke" kavramındaki ülke (il) kelimesi Türk Kağanlığında büyük bir siyasi yapı olan devlet kelimesinin yerine kullanılmıştır. "Devlet – Tanrı tarafından verilen kut olarak sayılır." (Taşağıl 369). Bundan dolayı ülkeyi Tanrı'nın buyruğuyla kağan, bey, aygucu, ügeler (kağanın yardımcısı) yönetmiştir. "Kağan Tanrı tarafından gönderilirdi yada cezalandırılırdı. Ayrıca onların anlayışına göre, yönünü kaybedip, yolundan sapan Türk milletini ve kötü kağanları Tanrı bazen cezalandırarak ellerinden devletlerini almış. Devletini kaybetmek Türkler için büyük bir kaygıdır." (Taşağıl, *Tarix* 374).

Kut hem de Tanrı'dan buyruk alan kağanların halkına karşı sorumlulukları ve görevleri olmuştur. "Kültigin" yazıtında: "Tanrı öyle buyurduğu için, kutum, talihim olduğu için ölecek olan halkı dirilttim. Çıplak halkı zengin, az halkı çok kıldım. Devleti iyi kıldım. Dört bucaktaki halkları kendime tabi kıldım. Türk halkını düşmansız kıldım." (Ahmetoğlu, *Âdebi* 124) satırlarıyla verilmiştir. Araştırmalardaki "kut" kavramının açıklamaları onun baht, can, ruh, rızık ve bolluk, mutluluk, bereket, ülke yöneticisi, sevinç, neşe gibi anlamlarda kullanıldığını göstermektedir. Eski Türklerin anlayışında "kut'un sadece Tanrı tarafından verildiğine dair bir algı mevcuttur.

Türk halkının anlayışına göre, halkın mutlu yaşamı, huzuru, demokrasiye dayalı politik iktidar görüşü ile bağlantılıdır. Türk halklarında, kut kelimesinin Tanrı'nın armağanı olduğu anlatılır. T. Zakenoğlu tarafından yazılan "Bengütaş" romanındaki Eski Türklerin başkenti olan Ötüken şehri kutsallığın ve halkın zenginliğinin simgesidir.

Ötüken Türk halkı için bir mutluluk mekanıdır. "Kül Tigin" anıtının sol tarafında (K1 4, 1-14): "Bu sözümde yalan yok. Türk kağanı Ötüken'de oturursa, ülkede gam olmaz... Ötüken'de kervanları yollayıp oturursan sende gam yok. Ötüken'de oturursan, bengü el olacaksın. Türk halkı, sen aç da kaldın; tok da oldun. Aç olduğunda tok olmayı anlamadın. Bir doysan bir daha hiç aç olmayacak gibi oluyorsun sen" (Ahmetoğlu, *Âdebi* 124) satırlarından Türklerin güzel yerde yaşadıklarını anlamak mümkündür.

Bununla birlikte, Kaşgarlı Mahmut'un eserinde Ötüken, Orhun ve Selenga ırmaklarının arasında yer alan, halkı birlik olmaya, barış içinde yaşamaya

davet eden, doğası güzel ve güvenli yer olarak anılmıştır. "Kut" kavramı çerçevesinde "Ebedi Ülke" kavramının sanatsal ve bilimsel önemi artmaktadır. Ötüken gibi kut mekânı olan kavramlar, Türk edebiyatının çeşitli dönemlerine ait başka eserlerinde de bulunur. Mesela, Oğuz Kağan'ın soyuna dört asır boyunca mekân olan Ergenekon hakkında "Ergenekon" destanında; halkın mutluluğunun ve neşesinin, bereketinin kaynağı olan "Jeruyuk" hakkında Asan Kaygı'nın satırlarından görmek mümkündür. Filozof G. Yesim, Jeruyuk'un ulusal bir devletin kurulmasının ana fikri olduğunu belirterek, bu kelimeyi açıklamaya çalışmıştır.

Ona göre "jer" (yer), ulusal ideolojinin ana konseptidir; "uyuk" ise insanların, milletin, halkın birleşip bir devlet olması demektir. G. Yesim, Jeruyuk'un coğrafi olarak bugünkü Kazakistan Cumhuriyeti topraklarında bulunduğunu düşünmektedir (10). Asan Kaygı eserinde halk için en bereketli yer olarak Kazakistan'daki İdil ile Yayık ırmakları arasını belirtmiştir.

Her devirde, Türk halkının büyük isimlerine vatan olan, halk için kutlu mekan sayılan Ötüken, Ergenekon, Jiydeli Baysın, Jeruyuk gibi yerler 21. yüzyıldaki Kazak edebiyatında "Ebedi Ülke" kavramının temeli olarak düşünülebilir. Eski Türk kabileleri, aynı zamanda soyu için uğursuz olan yerlere de işaret etmişlerdir. Bunlar arasında Huanhe Nehri'nin (Sarıözen) Çin sınırına yakın üç dağı: Kulan Dağ, Börili Dağ, Şugay ve Ordos Ovası vardır.

Türklerin eski atayurdunu terk etmeleri için de sebepler vardı. Yazın yayla, kışın kışlak alanlarının Çin'e çok yakın olmasından dolayı, Türkler çok sayıda sorunla karşı karşıya kalırlardı ve bu durumlarda kan dökülürdü. Sınırda çok yakın oturduklarından dolayı Türklerin kağanlarının, beklerinin, erkinlerinin, şadlarının Çinli kızlara, altın ve gümüş takılara, ipek kumaşa kanmaları neticesinde Türk Devleti gücünü kaybetti, sonunda da Türk toprakları Çin İmparatorluğu'na dahil oldu. Çinliler Türk kızları ve kadınlarına, pahalı kıyafetler ve hediyeler vererek asıl hedeflerine ulaşmak için harekete geçmişlerdir. Bunun farkında olan Tonyukuk bilge ve İltiş Kutluk Kağan başkenti Ötüken'e taşımıştır.

Bereketli yer bulmanın sanatsal yöntemleri U. Dospanbetov tarafından 2004 yılında yayınlanan "Abılay'ın Beyaz Bayrağı" romanında başarıyla uygulanmıştır. Romanda Töle Biy, Ötegen Sabdenulı ve Dulat-Janıs boyundan çıkan Ötegen Ötekululu adlı kişileri "Jeruyuk'u" bulmaya gönderir. 18.

yüzyılda Kazak topraklarına her taraftan tehdit oluştuğu ve halk arasında kavgaların meydana geldiği zaman Töle Biy bir çözüm üretmiştir. İki kahraman Amuderya Nehri'nden, Afganistan ve Kafkasya'ya kadar olan yerleri gezip gördükten sonra Töle Biy'e anlatır. "Kardeşlerim, kardeş ülke, altı Alaş'ın erleri! Yarım dünyanın kayalık dağları ve taşlarında yorularak yer arayan erlerimiz haklı! Dünya'nın en bereketli yeri Alatau ve Karatau'dır! Onlardan sonrası Jetisu! Jeruyuk, bereketli yerler işte buralar!" diyerek Töle Biy'nin konuştuğu zaman, gökyüzü cam gibi kırılıp da halkın üzerine çökecek gibi olmuştu" (Dospanbetov 413). Yazarın kendi bakış açısıyla "Ebedî Ülke" kavramının temel yapısı genişledi ve Alatau, Karatau, Jetisu topraklarıyla doldu.

Manevi Değerler Bağlamında "Ebedî Ülke" Kavramının Yeniden Yapılandırılması

"Bengütaş" romanında, "Ebedî Ülke" kavramının sanatsal içeriğini kahramanlar arasındaki birlik, barış, merhamet hakkındaki konuşmalarından görebiliriz. Roman kahramanı Tonyukuk'a göre, her şeyden önce ailesine iyi davranan insan ülkesine de yardım eder. Yazar, Türk halkını birleştiren temel değerlerden birinin göçebe kültürü olduğunu anlatır. "Batıda Temirkapıktan doğuda Kıdırhan ovasına kadar yer alan büyük bozkırdan birlikte göç etmeseydik, birbirimize merhametli olmasaydık, hayvanlarımıza iyi bakmasaydık, büyükleri dinlemeyip küçüklere şefkatli olmasaydık Türk milleti çoktan yok olurdu" (Zakenoğlu, *Mangıtas* 140).

Bu makalede incelenen "Ebedî Ülke" kavramı, metin içerisinde millî değerler bakımından değer kazanmıştır. 6. – 8. yüzyıllardan 21. yüzyıla kadar Kazak halkı büyüklere saygılı, küçüklere şefkatli olmasaydı, toplumda birbirleriyle barış içinde yaşamasaydı, aralarındaki birliği muhafaza etmeseydi, "Ebedî Ülke" yani bağımsız bir devlet kuramayacaklarını yazar anlatmaya çalışmıştır. Kazak toplumu bu değerlere büyük önem verdikleri için, "Ebedî Ülke" kurma arzusu 21. yüzyılda da güncelliğini korumaktadır.

6. – 8. yüzyıllarda tüm Türk milletinin ana düşmanı Çin'di. Ayrıca, Türk kökenli olmalarına rağmen bir araya gelmeyen Türkes, Yenisey Kırgızları, Oğuzlar diğer Tibet halkları, Kıtan gibi iç ve dış düşmanları ile birleşerek ya da tek başlarına saldırı yaptıkları bilinmektedir. Türklerde düşmanı mağlup edecek Tengri'nin hediyesi olan güç de, börü ruhu da, at ile zırh da var-

dı. Ama Türklerin soyunu Çinileştiren, başka halkın dilini ve dinini kabul ettiren, milli kimliğini unutturan, en son olarak da Göktürk Devleti'nin çöküşüne sebep olan iç kavgalar, adaletsizlik, ihanet, kıskançlık ve taht için olan kavgadır.

V. Karasik ve G. Slyshkin'in çalışmalarında kültürü yansıtan dilsel ve kültürel kavramların değer niteliği ile karakterize edildiği yazılır (Karasik vd. 13-14). Eser, kültürün önemli bir unsuru olduğundan ve sanatsal metinde, milletin ve halkın büyük kültürel anlayışı şifrelediği için, araştırmacının bu fikrini doğru buluyoruz. "Ötüken'e geri dönüp, o toprakları kendi gözlemlerimle görmek, doğuda Kitan ve Kogur ile batıda Tibet, Tabgaç kabileleri ile barış içinde yaşamak benim hayalimdir. O günleri görsem, Göktürk Devleti'ni ebedî ülke edebilsem gözüm açık gitmem", dedi yanına gelip oturan Kulli-Çora bakarak" (Zakenoğlu, *Mängitas* 365). Devletin bağımsızlığını uzun süre boyunca korumak için, birlik, barış, özgürlük değerlerine bağlı kalmanın gerektiği açıktır. Bu değerleri oluşturmak, halkın hayatı boyunca, toprağa, dile, insanlara verdiği değerler ile eşit tutmak son derece önemlidir.

Göktürk Devleti döneminde birlik gibi değerlerin zayıfladığını, liderlerin eksikliklerini gören Tonyukuk ve Bilge Kağan gelecek nesile örnek olsun diye öğüt, nasihat sözlerini deri, ağaç, kağıda değil taşa yazmıştır. Bunu taş üzerindeki yazıların, yüzyıllar boyunca doğa olaylarına karşı durabileceklerini, sonsuza dek silinmeyeceklerini, bengu taş olacaklarını düşündükleri için yapmışlardı.

Yazıtların bilimsel anlamı da budur. Türk halkının insanlara ve gelecek kuşaklara nasihat olarak bırakacakları sözleri Türklerin kendi tarafından değil, aksine ata düşmanı olan Çin imparatoru tarafından seçilen bir usta tarafından yazılmıştır. Ülkesi için doğan, halkını ve ülkesini son nefesine kadar koruyan cesur erlere düşmanları bile saygı duymuş, ve dertlerine ortak olup, mektup yazmışlardır. Romanda Çin imparatoru olarak gösterilen Tan Gauzon Bilge Kağan, danışmanı Tonyukuk ve Kül Tigin vefat ettiği zaman onlar için yazıtlar diktirmek amacıyla ustaları Türk ülkesine kendisi göndermiştir.

Romanda özel ilham ve heyecanla anlatılan yerlere sıkça rastlanmaktadır. Yazarın, Türk dünyasına, tarihine ve geleneklerine olan saygısı ön plana çıkmaktadır. Yazarın dünya görüşünün bu konuya çok yakın olması tarihi yerlerin (Çin başkenti Chang'an, Altay, Ötüken dağları, Huanhe nehri vb.)

önemini anlatmakta, Türk (Ilik, Kara, Kutluğ, Kapagan) ve Çin imparator, kral ve kraliçeleri (Tan Taizon, Tan Gauzong, U-Mei), alplerin siyasi ve tarihi kişiliğini okuyucuya tanıtmakta yardımcı olmuştur.

İkinci Göktürk Devleti'nin temelini oluşturan Kutluğ Kağan'ın baş heykeli de romanda sanatsal bir unsur görevini almaktadır. Modern bilim çevrelerinde, Türkolog K. Sartkocaoğlu'nun Kutluğ Kağan'ın başının heykelini Moğolistan'dan çalarak getirdiği hakkında sözleri vardır. Bazı röportajlarında bilim adamının kendisi de bunu kabul eder. Eserlerinden anladığımız gibi, bu heykel Kutluğ Kağan'a ait anıt kompleksini kazarken bulunmuştur.

Yazar, Kazak devletinin, Tundra bölgesinden başlayarak, Pamir, Bulanay, Korgaljin-Tengiz dağlarının, Şu ve Talas nehirlerinin güney kıyılarında eski Türklerin yaşadığı topraklarda yer aldığını ileri sürmektedir. Roman, çoğunlukla İkinci Göktürk Devleti dönemindeki tarihi olayları içerir ve Astana'daki Mangilik El Kapısı'nın inşa edilmesi ile biter.

Eserin sanatsal önemine ek olarak, yüksek bilimsel ve tarihsel değerinden de bahsetmek gerekir. Yazarın, kelimelerle çizmekten ziyade tarihi gerçekleri okuyucuya sunma hedefini ön plana koyduğu görülmektedir. Buna, yazarın tarihi araştırmasıyla birlikte eski yazıları okuyabilecek kadar çeşitli dillere bilmesi sayesinde ulaştığı bilimsel başarıları kaynak olmuştur. O, hem yazar hem bilim adamıdır. Ancak, yazarın bu devrin önemli dönemlerini betimlerken kullandığı üslubu da dikkate almak gereklidir.

Romanda yazarın tarihi ve sanatsal derin düşüncelerini belirtmesinde kronotopik kategorinin önemi oldukça büyüktür. Yazar, bugün tarihsel alanda müphem olan 6. – 8. yüzyılların hikâyelerini anlatır, örnekleme, görselleştirme aracılığıyla 21. yüzyılın okuyucularına sunmaktadır. “Her yazar, kendisine fiziksel, duygusal, ahlaki ve entelektüel açıdan yakın olanı eserlerine yansıtmak istediğinden bu eserlerden yazarın düşünceleri, hayal gücü, dünya görüşü ve dünyayı nasıl kabul ettiği anlaşılır” (Temirbolat 14). Anlatıdaki statik (sabit) ve dinamik (hareketli) gelişmeler genellikle Göktürk Devleti'nin yeniden ikinci kez kurulmasını anlatır. Çağın ruhu hissettirilerek zafer ve şiddetli mücadelesiyle büyük bir devlet oluşturan Türk kağanlarının hatalarından ders almaya teşvik eder. Okuyucu o dönemin tarihsel gerçekliğini, resmini algılayabilir. Bu açıdan yazar, okuyucuya iyi bir resim çizmiştir.

“Kahraman” Kavramı İçindeki “Ebedî Ülke” Kavramının Önemi

N. Volodina, kahramanı konseptin bir türü olarak görmüştür (Volodina 20-21). Kelime dünyasındaki kültürün, diğer folklor literatüründe rastlanmayan, benzersiz, değişmeyen karakterler ve kahramanların çeşitlerinin ulusal kavramsal alanı geliştirdiği bilinmektedir. Aynı zamanda, biz de kahraman kavramını “Ebedî Ülke” sanat kavramı alanında göz önünde bulundurmaya istiyoruz.

Modern Kazak nesrinde, günümüzdeki Kazak topraklarında devlet kuran ve özel bir yasa, kültürel ve manevi değerler oluşturan Türklerin kahramanları olan kağan, beğ, alpların başkahraman olduğu romanlar neredeyse hiç yoktur. Bu tür eserler arasında sadece yazar Tursınhan Zakenoğlu'nun *Bengütaş* adlı romanından bahsedebiliriz. Romanda İlik, Tay, Kara, Nizek, İnan, Kutluğ, Bilge Kağanların, zekâsı ve diplomatik becerileri ile tarihte kalan Tonyukuk, Kül Tigin, Ümbe, Moşak, vb. karakterlere yer verilmektedir. Türk dünyasının kağanları ve kahramanları, halkın özgürlüğünü ve bağımsızlığını kişisel çıkarlarının üstünde tutmuştur. Türkolog K. Sartkocaoğlu'na göre, “Ebedî Ülke” fikrinin kurucusu Türk kağanının veziri ve danışmanı Tonyukuk olmuştur (Sartkocaoğlu 10). Yazar, eserin küçük bir bölümü vasıtasıyla, okuyucuya Kazakça ulusal şarkıların bilimsel içeriğinin sanatsal yorumunu açıklamaya çalışmıştır. Dombra ezgisinin etkisi ile eski Türk toplumunun göçü betimlenmiştir. Tonyukuk'un yüksek katlı kağan sarayının önünde oturması, İlateriş, Kapagan, Bilge Kağanlar ve Kül Tigin'in savaş silahları ve kıyafetleri tasvir edilmiştir. Edebiyattaki nadir kahramanları ve onların isimlerini duyduğumuzda yazar T. Zakenoğlu'nun *Bengütaş* romanındaki kahramanları hatırlıyoruz. Böyle seçkin kahramanlar dünya edebiyatında, özellikle de Türk topluluklarının eserlerinde çokça bulunmaktadır. Örneğin, Türk yazarı Hüseyin Nihal Atsız'ın “Bozkurtlar” adlı romanında bunu görmek mümkündür. Ancak, Kazak yazar T. Zakenoğlu'nun sanatsal bilgisinin yarattığı Tonyukuk, Bilge ve Kül Tigin gibi kahramanlar okuyucuların akıllarında kendi özellikleri ile kalmaktadır. “Kalbi nurla dolu yaşlı bir adam (Tonyukuk – yazar) tüm çevredeki insanlara memnuniyetle bakıyor” (Zakenoğlu, *Mängitas* 21). Romanın bu kısmında yazarın kahraman Tonyukuk'u mutlu ve memnun olarak göstererek “Ebedî Ülke” hayalinin Kazak topraklarında gerçekleştiğini, Kazak'ların bağımsız bir devlet kurduğunu anlatmak istemiştir.

Romandaki Tonyukuk ile ilgili olaylar zinciri, onun on üç yaşında eğitim almak için Çin'in (Tabgaç) başkenti Chanan'a gittiği an ile başlar. Taiyuan'da doğmuş, çocukluğu Kuzai tepelerinde geçmiş olan Tonyukuk, Çin'in başkenti Chanan'da eğitim görmüştür. Görüşmelerden birinde yazar, Tonyukuk karakterini yaratmanın kolay olmadığını dile getirir.

Yazar Bilge Kağan'ın doğumunu, Türk topluluklarının bereketli zaman içinde yaşayan dönemi ile paralel olarak gösterir. "Aynı yıl (683'te – yazar) yaz aylarında Börili Dağı'nın eteğinde, at ve beyaz koyunlarla dolu ovada, temiz havasından soluyarak ve tatlı suyunu içerek bir erkek çocuk doğdu. Adı Börili-Oğlan idi. Daha sonra bu çocuk bütün Türk halkını bir bayrak altında birleştiren Bilge Kağan olarak bilinmiştir" (Zakenoğlu, *Mängitas* 234). Yazar, okuyucuya Bilge Kağan şeklindeki kahramanı dünyaya geldiği andan itibaren anlatır. Gelecekte ülkenin gelişmesinde büyük rolü olacağı çocukluğunda belirlenmiştir. Kül Tigin ismi "Kağan'ın büyük oğlu" anlamına geliyor. Kül Tigin'in kahramanca görüntüsü Türk ordusunun, Çin savaşında tüm atlar ve develeri ele geçirmesi sırasında okuyucunun karşısına çıkacaktır. Türk askeri ile Çin topraklarına giden on üç yaşındaki Kül Tigin'le ilgili olaylar, derecelendirmeye tanımlanmıştır.

Romanda, ebedî bir ülke kuran Türklerin dini imgelemesini ve inanç sistemini yansıtan olaylar da anlatılmıştır. Mesela, babasının kardeşi Kapağan Kağan'dan sonra, Kül Tigin'in kardeşi Börili Oğlan (Kağan olana kadar kullanılan öz adı – yazar), yeni Türk kağanı olarak seçilmiştir. Bilge Kağan'ın emriyle danışmanı Tonyukuk, Kül Tigin ile birlikte, Yenisey Kırgızlarını, Türgişleri, Kıtanları ve küçük boyları fethederek Türk kağanına tabi kılar.

Az sayıda askerle iç ve dış düşmanlarını yenmenin bir yolunu ararken, bir falcının sözünü dinleyen düşmandan korkmayan bir yiğidini feda eder. Genel olarak, romandaki olaylar, Türk Kağanları onurlarına saygı göstermeyen temsilciler ve yabancı elçileri kurban etme konusunda dini bir geleneğe sahip olduğunu kanıtlıyor. "Kutsal Altay Dağları, Kök Tengri Türk halkının kutsal topraklarını destekledi. Köl-Şubar gibi kahramanların ruhu destek verdi. Kurbanlık kabul edildi. Bu büyük bir zaferdi" (Zakenoğlu, *Mängitas* 391). Bu Kül Tigin'in emri altındaki Türk ordusuna tehdit oluşturan Türgiş boyunun yenilgisiydi. Bununla birlikte, Türk inanç sisteminde Tanrı sözü, modern İslami anlayıştaki Yaradan kavramına denktir. Turan bozkırlarında

İslam'ın kurulmasından önce "Tanrı" kelimesi kullanılmıştır ve hala kullanılmaya devam etmektedir.

Yazar, esere "Bilge Kağan", "Tonyukuk" ve "Kül Tigin" yazıtlarındaki metin parçalarını eklemiştir. "Kül Tigin" anıtının bir kopyasının Astana'daki Kazakistan Müzesi'ne devredildiği anda, Kazakistan'ın ilk Cumhurbaşkanı N. Nazarbayev'in bütün halkı bu olay sebebiyle tebrik ettiği ana da rastlanmaktadır.

"Bilge Kağan" ve "Kül Tigin" anıtlarındaki "Türk, Oğuz beğleri, boyları! İşittin: Üstte gök basmasa, alta yer delinme Türk boyları! İlini ve töreni kim bozabilecekti? Türk boyları! Vazgeç, pişman ol!" (Zakenoğlu, *Mängitas* 25) metnini yazarın az bir değişikliğe uğratarak kendi eserinde kullanması ve onu başka kahramanlar tarafından değil Devlet büyüğü tarafından söyletmesi karmaşık tarihi olayı okuyuculara anlatmak istemesindedir.

Türk halkı, özellikle de kağan ve danışmanları arasındaki anlaşma, birlik, dayanışma değerlerinin zayıfladığı, Çinlilerin kut ve kadınlarına göz koyduğu zamanda Göktürk Devleti'nin çöküşü tarihine işaret eder, tarih sahnesinden Göktürk Devleti'nin kaybolduğu zamanı gösterir.

Yazar, "Ebedî Ülke" kavramının anlamını, Türklerin bozkırda saltanat kurdukları dönemde aramaktadır. Uçsuz bucaksız topraklara sahip olan Türk halkının kahramanlık ruhunu ve kahramanları okuyucunun hissetmesini sağlamak için, kahraman olarak Kazakistan'ın Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev ve dönemin Başbakan Yardımcısı İ. Tasmağambetov'u kullanır. Her iki karakter de Türklere, Kazak dünya görüşüne bakış açısı yakın, gelecek ve ruhsal değerlere bağlı, halka örnek kişi olarak yansıtılmaktadır.

Sonuç

Eski Türkler yıllar boyunca devlet halinde yaşamış ve devletlerini hep kendileri kurmuş kendileri yönetmiştir. Gerek olduğunda devlet için savaşmış, fakat esir olmamak için canlarını bile vermiş, komşu halklarla sık ilişki içinde olarak onları gerektiğinde kendisine tabi etmiştir. Türklerin bu toprak sevdası tarih boyunca nesilden nesile geçmiştir. Bugün dünyadaki 6 bağımsız Türk cumhuriyeti eski Türk Kağanlığı'nın topraklarında kurulmuş olan devletlerden çok da farklı değildir. Zakenoğlunun eserinden de bunu görmekteyiz.

Zakenoğlu sadece bir roman veya hikaye yazarı değildir, o, aynı zamanda Kazakistan'ın meşhur tarihçilerindedir. Göktürk tarihini Çince kaynaklardan okuyabilen Zakenoğlu Pekin Milletler Üniversitesi'nden mezun olduktan sonra Göktürk tarihi ile ilgili araştırmalara yönelmiş, “Unutulan Cumhuriyet”, “Orhun Abidelerinin Çince Metinleri”, “Taşlardaki tarih: Orhun yazıtlarındaki Çince metinler” gibi araştırma kitapları yayınladıktan sonra Kazakistan'da ders kitaplarına “Çin edebiyatı” bölümlerini yazmıştır.

Bundan önce yayınlanan “Bozkurtların gözyaşları” romanı Kazakistan Kültür Bakanlığı ödülüyle terfi edilmesi yanısıra “Gülbarçın” ve “Balkan dağına varanlar” hikayeleri de edebiyat çevreleri ve halk tarafından beğeniyle karşılanmıştır.

Yazar Tursınhan Zakenoğlu'nun *Bengütaş* romanında Göktürklerin fetret dönemini işleyen yazar “Ebedî Ülke” kavramının birçok sanatsal yapısını içerir. Yazar, “Ebedî Ülke” kurmayı hayal eden eski Türk halklarını ve onların bir parçası olan Kazak halkını bozkurda benzetmektedir. Kurtların dayanıklı, güçlü, cesur olması, özgürlüğü seven, kendine has yönleri, Türk halklarının yönleri ile karşılaştırılarak betimlenmiştir. Eserde, bozkurt 6. – 8. yüzyıllarda ve daha sonraki çağda yaşayan Türk halklarının cesaretinin sembolü olarak gösterilmektedir. O, eserinde Türk halklarının vatan sevdasını göstermekle yetinmemiş, Türklerin aile kültürünü, doğayla ilişkilerini bugünkü güne kadar nasıl koruduklarını, günümüz Kazakistan örneğinde göstermeye çalışmıştır. Kazak devletinin eski Türk kağanlığının torunu olduğunu Kazak töresinin bu ecdatlardan geldiğini her cümlede anlatmaya çalışmış ve bununla da ona sanatsal bir süsleme eklemiştir. Yazar, entelektüel, ruhsal-ahlaki ve fiziki potansiyeli olan güçlü bir ulusun bağımsız bir devlet kurabileceğine inanmaktadır. Bağımsızlık, birlik, vatan, devlet, sadakat, cömertlik, büyüklere saygılı, küçüklere şefkatli olmak gibi Türk halkının ulusal değerleri hakkında sanatsal düşünceler de “Ebedî Ülke” kavramının romanda yer alan içeriğini genişletmektedir. Burada yazar, insanların yaşam pratiğinde manevi değerleri takip etmesi durumunda devletin gelişmesine zarar vermeyeceği fikrine bağlı kalmaktadır.

İşte bu açıdan Zakenoğlu'nun eseri günümüzde aktüelliğini korumakta olup daha genç nesiller için önem taşımaktadır. Tarih ve kültürü edebiyatla süsleyen Zakenoğlu Türk halkı için aslında sadece bir kitap değil sanatsal bir kaynak ortaya çıkarmıştır. O, eski Türk kağanlığı ile modern Kazak devleti-

ni kıyaslamakla da farklı bir rota çizmiş, bu kıyası aile bağları ile bağlayarak Kazak edebiyatına örnek olmuştur. Buna yazarın eski dilleri bilmesi arşivlerden haberdar olması da yardım etmiştir. Zakenoğlu'nun *Bengütaş* eseri Kazak edebiyatının değil, Türk topluluklarının tarihi ve edebiyatının önemli bir parçası olma özelliği taşımaktadır.

Yazarın "Ebedî Ülke" kavramını yansıtan düşünceleri, bağımsızlık isteyen ve bu yolda hizmet eden eski Türk boyları ve Kazak halkının devlet liderleri imajına dayanarak güncelliğini yitirmemiştir.

Romanın yazarı eski Türk boyları döneminde ortaya çıkan "Ebedî Ülke" kurma ülküsünün günümüzde bağımsız Kazakistan'da gerçekleştirildiğine dair edebî fikrini eserinin temeli olarak ele almıştır. Romanda edebî bir unsur olarak kullanılan "Kül Tigin" abidesi eski Türk devri ile günümüz Kazakistan arasındaki manevi bir bağlantıdır. Yazar kendi hayal gücüyle iki tarihî döneme seyahat etmektedir. Eserde 6. – 8. yüzyıldaki Türk boylarının yaşadığı dönemle 21. yüzyıldaki Kazakistan toplumundaki betimlenen olaylar silsilesi eski Türk dünya görüşündeki "Ebedî Ülke'nin" günümüzdeki Kazakistan Cumhuriyeti olduğuyla ilgili edebî ülküyü öne sürmektedir. Yani, yazarın edebî hayal gücüne göre eski Türk boylarının "Ebedî Ülke" ile ilgili hayali gerçekleşmiştir. Romandaki olaylarla ilgili tarihî vesikalar okuyucuya Türk halklarına dair yeni bilgiler sunmaktadır.

Modern Kazak nesrinde, günümüzdeki Kazak topraklarında devlet kuran ve özel bir yasa, kültürel ve manevi değerler oluşturan Türklerin kahramanları olan kağan, beğ, alplerin başkahraman olduğu romanlar neredeyse hiç olmaması eseri bizim için ayrıca bir özel kılmaktadır. Yazar eserine tarih açısından Kazak milleti için önemli olan kahramanları da ekleyerek eseri okuyan genç tarihi ve edebiyatçılar için de önemli bir iş görmüş bu kahramarı Kazak gençliğinin tanınması için onlara edebi rol yüklemiştir.

Açıklamalar

- 1 Tursınhan Zakenoğlu – yazar, tarihçi. 1962 yılında Çin'e bağlı Altay Bölgesi'nde doğmuştur. Türkoloji konusunda 150'den fazla makalenin, "Taşlardaki Tarih: Orhun Yazıtlarındaki Çince Metinler", "Oyratnama: Jongar devletinin oluşumu, gelişimi ve yıkımı", "Çin edebiyatı" monografiler ve ders kitaplarının yazarıdır. *Balkan Dağına Varanlar, Bozkurtların Gözyaşları ve Bengütaş* adlı

- hikayeleri ve romanları yayınlanmıştır. Eserlerinde Türk halkının yaşam koşulları, ideolojileri, politik ve ekonomik ilkeleri hakkında yazmıştır.
- 2 Makalede Kazakistan Cumhuriyeti'nin başkentinin adının "Astana" olarak kullanılmasının nedeni 1998 – 2019 yılları arasında şehrin resmi adının bu şekilde olmasıdır. 20 Mart 2019'da, ilk Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in onuruna Nur-Sultan olarak değiştirilmiştir.
  - 3 Makalede, 6. – 8. yüzyıl Türk kabilelerine ait "Bilge Kağan", "Tonyukuk" ve "Kül Tigin" anıtları, M.O. Auevov Edebiyat ve Sanat Enstitüsü araştırmacıları tarafından yayınlanan ve 20 kitaptan oluşan "Edebi Miras" dizisinin 1. Ciltindeki Kazakça versiyonu kullanılmıştır.

Kaynaklar

- Abdimanoğlu, Ömirhan vd. *Ejelgi jäne xandıq дәwir әдебиетинеги "Mängilik el" идеясы*. Kazak Üniversitesi Yayınevi, 2016.
- Ahmetoğlu, Şadıman vd. "Köne дәwirдеги әдеби ескерткіштер." *Әдеби жәдігерлер*, C. 20, Taimas Yayınevi, 2017.
- Askoldov, Sergey. *Konsept i slovo*. Academia Yayınevi, 1997.
- Auespayeva, Pakizat vd. *Babalar Sözü. Yüz ciltte*. C. 78, Foliant Yayınevi, 2011.
- Biyazdikova, Aliya vd. *Baht Kavramının Türk Algısındaki Görünüşü*. Ulağat Yayınevi, 2018.
- Dospambetov, Uzakbay. *Abılaydın aq twı*. C. 2, Samara-Print Yayınevi, 2018.
- Karasik, Viktoriya vd. *Bazovye harakteristiki lingvokulturnyh konseptov*. C. 1, Paradigma Yayınevi, 2003.
- Nazarbayev, Nursultan. "Qazaqstan Jolı – 2050: Bir Maqsat, Bir Müdde, Bir Bolaşaq". *Egemen Kazakistan*. 18 Ocak 2014.
- Nurdauletova, Bibiayşa. *Kognitivtik lingvıstika*. Almatı, 2011.
- Sartkocaoglu, Karjaubay. "Moңgol" Degen Sözdin Özi Tw Basta "Mängilik El" İdeyasınan Şıqqan". *Jebe*. 3 Ekim 2013.
- Stepanov, Yurii. *Konstanty. Slovar' russkoy kul'tury*. Moskova, 1997.
- Temirbolat, Alua. *Problema khronotopa v sovremennoy proze*. Tsennıye Bumagi Yayınevi, 2003.
- Taşagıl, Ahmet. *Tarix – adam oyınnı qazınası*. C. 10, Foliant Yayınevi, 2006.
- Volodina, Nataliya. *Kontsepty, universalii, stereotipy v sfere literaturovedeniya*. Çerepovets Devlet Üniversitesi Yayınevi, 2010.
- Yesim, Ğarifolla. "Qazaq Filosofiyası". *Kazak Edebiyatı*. 20 Haziran 2003.
- Zakenoğlu, Tursınhan. *Mängitas*. Dauir-Kitap Yayınevi, 2015.
- Zakenoğlu, Tursınhan. "Adebiportal." <http://adebiportal.kz/kz/news/view/2064>. 10 Haziran 2015, 13 Aralık 2021.

Artistic Representation of The Concept “Eternal Nation” in the Novel “Mangitas” by Tursunkhan Zakenuly*

Ainur Akhmetova**

Abstract

Today, the process of considering the category of concepts in foreign cognitive literature in artistic works is also relevant and important in the literary studies of Kazakhstan. The concept “Eternal nation” is one of the national artistic concepts that have a long history of formation, development and modernization in the Kazakh literature. It is believed that the etymology of the concept “Eternal nation” in the historical and literary-cognitive researches has started in the texts of the ancient Turkic monuments such as “Bilge kagan”, “Tonykuk”, “Kul Tigin” and others that belong to the VI-VIII centuries, and according to some ancient sources it is thought to have begun in much more later epochs. The novel “Mangitas” (“Eternal Stone”) by writer Tursynkhan Zakenuly contains a system of individual authoring images, symbols, metaphors, equations, a lot of figurative devices and etc., which create an artistic association on the concept of “Eternal nation”. According to the artistic decision of the author in the novel, the concept of “Eternal nation” is explained with the help of the conditional and figurative thoughts that the material and spiritual heritage of the nation belong to the nation till the end of the universe set by the Creator and they should be eternal. The implementation of the national, Turkic values and figurative system of characters in this novel is a representation of the concept of “Eternal nation”.

Keywords

“Eternal nation”, Kazakh novel, Turkic concept, concept of “Eternal nation”, artistic representation.

---

* Date of Arrival: 07 May 2019 – Date of Acceptance: 20 November 2019

You can refer to this article as follows:

Akhmetova, Ainur. “Tursinhan Zakenoğlu'nun Mangitas (Bengütaş) Romanındaki “Mangilik El” (Ebedî Ülke) Kavramının Sanatsal Sunumu.” *bilig*, no. 100, 2022, pp. 77-97.

This research is conducted within the scope of the project entitled “AP09259694 Modern Literary Science and Cognitive Paradigm”.

** PhD, M.O. Auezov Institute of Literature and Art Department of Literature and Fiction Journalism of the Period of Independence – Kazakhstan; Khoja Akhmet Yassawi International Turkish-Kazakh University, Eurasian Research Institute, Department of Society and Culture – Turkestan / Kazakhstan
ORCID: 0000-0003-0990-1182
qazakhmetova@gmail.com

Художественная репрезентация концепта «Мәңгілік ел» в романе Турсынхана Закенулы «Мәңгітас»*

Айнур Ахметова**

Аннотация

Рассмотрение категории концепта художественного произведения считается сегодня актуальной и важной тенденцией в литературоведении Казахстана. Концепт «Мәңгілік ел» в казахской литературе входит в ряд национальных художественных концептов, имеющих длительную историю формирования, развития и возрождения. В исторических и литературно-познавательных исследованиях считается, что этимология концепта «Мәңгілік ел» берёт своё начало в текстах «Білге қаған», «Тонькөк», «Күлтегін» и других древнетюркских памятниках VI-VIII веков, а в некоторых древних источниках считают, что она началась в более древних эпохах. В романе писателя Турсынхана Закенулы «Мәңгітас» встречаются много систем индивидуальных авторских образов, символов, метафор, сравнений и других средств изображения, вызывающих художественные ассоциации с концептом «Мәңгілік ел». В соответствии с художественным решением автора концепт «Мәңгілік ел» обобщается условно-образными художественными идеями, утверждающими, что до наступления конца света, намеченного Создателем, материальное и духовное наследие нации должно принадлежать ей самой – это категория вечности. Образная реализация национальных, тюркских ценностей и системы персонажей в упомянутом романе составляет репрезентацию концепта «Мәңгілік ел».

Ключевые слова

«Мәңгілік ел», казахский роман, понятие тюркизм, концепт «Мәңгілік ел», художественная репрезентация.

* Поступило в редакцию: 07 мая 2019 г. – Принято в номер: 20 ноября 2019 г.

Ссылка на статью:

Akhmetova, Ainur. "Tursinhan Zakenoğlu'nun Mangitas (Bengütaş) Romanındaki "Mangilik El" (Ebedî Ülke) Kavramının Sanatsal Sunumu." *bilig*, no. 100, 2022, pp. 77-97.

Данное исследование было проведено в рамках научного проекта «AP09259694 Современное литературоведение и когнитивная парадигма».

** PhD, Отдел литературы периода независимости и художественной публицистики Института литературы и искусства имени М.О. Ауэзова; Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави, Евразийский научно-исследовательский институт, отдел общества и культуры – Казахстан

ORCID: 0000-0003-0990-1182

qazakhmetova@gmail.com

Romanya'daki Türk-Tatar Toplumunun Matbuat Mirasından: Bora (Viscolul)*

Kamelya Tekne**

Öz

Balkan Yarımadası'ndaki Türk varlığının tarihî alt yapısı kadim bir maziye uzanmaktadır. Bölge İskitler döneminden itibaren Türk kavimlerinin uğrak güzergâhlarından biri olmuştur. Yarımadadaki Türk kültür varlığına dair gerek lisânî gerekse fizikî manada çok sayıdaki yadigâr bu tarihî silsileyi izah eder niteliktedir. Balkan coğrafyası, Anadolu kökenli Türklüğün yanı sıra, Rus yayılmacılığının ve uyguladığı politikaların zorunlu kıldığı göçler sonucunda, özellikle bugünkü Romanya ve Bulgaristan'a yerleşmiş olan Kırım Türk-Tatar toplumunu da barındırmaktadır.

Romanya'daki Türk-Tatar toplumunun basın hayatının bir parçası olan *Bora* (Viscolul) 1938-1939 yıllarında yayımlanmıştır. On iki sayı gibi kısa ömürlü bir yayın hayatına sahip olmakla birlikte, Türklük bilinciyle faaliyet göstermesi noktasında geleceğe bırakılan emanetlerdendir. *Bora* dergisi Dobruca bölgesine bağlı Silistre (Durostor)'de basılmıştır.

Anayurdu dışında başka bir hâkim unsurun siyasî nüfuzu altında yaşamak durumunda kalan Türk-Tatar toplumunun millî şuur bilinciyle *Bora* gibi bir dergiye hayat vermiş olması başlı başına önemi haizdir. Çalışmamızın amacı Balkan coğrafyasında faaliyet göstermiş bu süreli yayının muhtevasını izah ederek bilinir kılmaktır.

Anahtar Kelimeler

Türk-Tatar, Bora, Viscolul, Dobruca, Silistre, Romanya, Türk dünyası.

* Geliş Tarihi: 20 Mart 2020 – Kabul Tarihi: 18 Şubat 2021

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Tekne, Kamelya. "Romanya'daki Türk-Tatar Toplumunun Matbuat Mirasından: Bora (Viscolul)." *bilig*, no. 100, 2022, ss. 99-122.

** Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü – Kırklareli / Türkiye
ORCID: 0000-0001-7635-2326
kamelyatekne@klu.edu.tr

*Çiğneyip geçme, dur, düşün burada bir ölü yatmıyor!
Yeşil Yurt'a ışık saçan güneş saklanıp duruyor.
Niyazi deyip geçme, tarih ona gün kesmiyor!
Düşman yüreğini titreten, O bir volkan, bir Bora!*

Çorabatır

Giriş

Balkanlar Türk tarihinin dolayısıyla da Türk kültür ve medeniyetinin ayrılmaz bir parçasıdır. Bölgedeki Türk varlığının oluşum süreci, Osmanlı Türklerinin bölgeye hâkim olmasından çok daha eskilere uzanmaktadır. Türkistan'dan Doğu Avrupa sahasına ilk göç eden ön Türk topluluğunun İskitler (Sakalar) olduğu bilinmektedir (Guboğlu, “Romen Ulusunun Eski Türk” 753). Arkeolojik verilerin de işaret ettiği gibi, Tuna ve Karadeniz bölgesinde, bugünkü Dobruca'da İskit boylarının uzun süre yaşamış olduğunu teyit eden bazı yer adları söz konusudur. Silistre (Durostor)'nin doğusundaki bir bölgenin adı olarak *Sakçi* ya da Transilvanya'nın güney bölgesindeki *Sacida-va* (Saklar Kalesi) (Guboğlu, “Romen Ulusunun Eski Türk” 755, Mahmut 126) gibi adlar bu nevidendir. Hatta İskitlerin çekilmesinin ardından Dobruca, belli bir zaman dilimi için *Scythia Minor* (Küçük İskit İli) tabiri ile anılmıştır (Decei 629). Tarihi kayıtların verdiği bilgiler ışığında Türk kavimlerinin VI. yüzyıldan başlamak suretiyle bu coğrafyayı kalıcı manada yurt tuttuğunu söylemek mümkündür (İnalçık 15). Buradaki Türk kimliğinin köklülüğüne delalet eden Romen diline yerleşmiş yer ve topluluk adları yine bu hususta en sağlam örnekleri teşkil etmektedir. Özellikle çalışmamızın konusu olan Bora dergisinin yayımlandığı Romanya Dobruca coğrafyasındaki *Sucidava* (Sukçi yani Savaşçılar Kalesi), *Căuşani* (Kuşanlar), *Buridava* (Buri yani Kurt Kalesi), *Beşenău / Pecineaga* (Peçenek), *Valea Uzului* (Oğuz Vadisi), *Teleorman* (Deliorman), *Comăneşti* (Kumanlı) gibi adlar bölgenin çeşitli Türk kavimlerinin geçiş yeri olduğunu vurgulayan niteliktedir (Mahmut 126). Hatta Dobruca (Dobrotiç'in ülkesi) adı, XIV. yüzyılın ikinci yarısında bu bölgede beylik kurmuş olan Kıpçak/Kuman asıllı Dobrotiç ve kardeşi Çolpan'ın kurduğu siyasi teşekkülden bir bakiyedir (İnalçık 15, Karpat 483). Balkanlara gelip yerleşen Sarı Saltuk'un önderliğindeki hareket ise bu coğrafyada İslâm dininin benimsenmesi noktasında yeni bir soluk getirmiş olup (İnalçık 16) bugünkü Romanya Dobrucası'na yerleştikten sonra dinî, kültürel ve askerî bağlamda bölgede önemli izler bırakmış bir şahsiyet olarak

kabul görmüştür (Büyükçınar 266). Hatta Sarı Saltuk rivayetlerini, Altın Orda Devleti zamanında Deşt-i Kıpçak'tan Dobruca'ya gelen Müslüman Tatar muhacirlerin ilk defa olarak bölgeye getirdiği bilinmektedir (Togan 1). Osmanlı Devleti'nin Balkanları fethetmesi ile başlayan Türk egemenlik yılları ise, XIX. yüzyılın sonlarına kadar bir bütünlük arz etse de Rusya İmparatorluğu'nun XVIII. yüzyılda önemli bir güç olarak ortaya çıkması, Dobruca bölgesinin tarihî seyrinde etkili olmuştur. Bölgenin Rus tehdidiyle karşı karşıya kalmasının başlangıcı 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'dır. Dobruca, 1853-1856 Kırım Savaşı esnasında Rus işgali altında kalmıştır ancak 1850 Paris Antlaşması'nın hükümleri gereğince Ruslar Tuna Nehri kıyısına çekilmişlerdir. Savaş sona ermeden önce ise yüz binlerce Kırım Türkü Dobruca'ya göç etmiştir. Göçmenlerin iskânı için de Mecidiye kasabası kurulmuştur (Karpat 484). 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) sonrasında toplanan Berlin Kongresi (13 Haziran 1878) sonucu imzalanan Berlin Anlaşması ile Balkanların durumu yeniden ele alınmıştır ve yeni millî Balkan devletleri şekillenmiştir. Bu yapı içerisinde Romanya'nın bağımsızlığı tanınarak Besarabya bölgesini Ruslara vermesinin karşılığında, Tulça ve Dobruca'ya sahip olmuştur (Gencer 517). Ancak burada Romanya'ya verilen kısım Dobruca'nın kuzeyidir. Güney Dobruca ise muhtariyetini kazanmış olan Bulgaristan'a bırakılmıştır (Karpat 484-485, Kiel 205). Böylece Dobruca kati bir şekilde Osmanlı Devleti'nden ayrılmıştır (Decei 639). 1880'de ise Dobruca'da kalan Osmanlı tebaası, çıkarılan bir kanunla Romen vatandaşı kabul edilmiştir (Decei 641). Bulgaristan'ın yenilerek çıktığı II. Balkan Savaşı sonucu imzalanan Bükreş Antlaşması (1913) ile Romanya, Dobruca ve Silistre üzerindeki tarihî haklarını gündeme getirerek Dobruca'nın güneyine de sahip olmuştur (Karpat 484-485, Kiel 205). Güney Dobruca Romanya'ya ilhak edilince Silistre (Durostor) ve Hacıoğlu-Pazarcık (Kaliakra)'daki Müslümanlar da 1880'de çıkarılan kanun gereği Romen vatandaşı sayılmıştır (Decei 641). 1940 yılına gelindiğinde ise Almanların baskısıyla yapılan Kraiova (Craiova) Antlaşması sonucunda Güney Dobruca tekrar Bulgaristan'a terk edilmiştir (Karpat 484-485, Kiel 205). Nihayetinde asırlar boyunca Türk kavimlerinin hem geçiş noktalarından biri hem de yurt tuttıkları bir bölge olan bugünkü Dobruca, kuzeyi Romanya (Tulça ve Köstence) güneyi Bulgaristan (Silistre ve Hacıoğlu-Pazarcık) topraklarına dâhil olan bir idarî birim statüsü kazanmıştır (Decei 629).

Türkler tüm bu siyasî gelişmelerin sonucu olarak Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet sahasından çıkan yeni millî Balkan devletlerinin sınırları içerisinde azınlık statüsünde kalmışlardır. Değişen siyasî tablo, bölgedeki Türk varlığının önemli bir bölümünün göçlerine sebep olsa da geride kalanların millî kimliklerini korumaya yönelik gayreti devam etmiştir. Romanya, içerisinde Müslüman azınlığı barındıran diğer Balkan ülkeleriyle kıyaslandığında müslim-gayri müslim ilişkileri açısından bir parça daha olumlu bir örnek teşkil etmektedir. Dobruca'daki Türkçe yerel gazetelerin Romen idaresine geçtikten sonra çıkmaya başlaması, bu olumlu havayı yansıtan bir özellik olarak görülebilir. Bu tarihten önce ise İstanbul'da basılan birkaç gazetenin ancak bölgeye ulaştığı bilinmektedir (Ülküsal, *Dobruca ve Türkler* 155). Bir başka deyişle bu durum, Romanya sınırları dâhilinde kalan Türklerin millî kimliğin, birliğin ve dayanışmanın korunması adına özellikle matbuat alanında daha faal olma imkânı bulduğunu göstermektedir. Öyle ki Romanya Bilimler Akademisi Kütüphanesi'nde bölgedeki Türk yayıncılık faaliyetine ait olan ve 1897-1940 yılları arasında yayın hayatına kazandırılan yirmi beş gazete ve dergi tespit edilmiştir. Bu yayınlarda kullanılan dil, Osmanlı Türkçesi ve Romence ile 1935'ten sonra Türkiye Türkçesi ve özellikle Dobruca bölgesindeki yayınların edebî kısımlarında Kırım Tatar lehçesidir (Ağuiçenoğlu, "Ak Toprakla Dobruca Arasında" 62). Bu husus konumuzun merkezini teşkil eden Dobruca bölgesinin demografik yapısı itibarıyla Osmanlı Devleti idaresindeki Balkanların geri kalan kısımlarından farklı bir karakter taşıdığına da işaret etmektedir. İçerisinde yoğun olarak Kırım ve Bucak Tatarlarını barındırması yönüyle Osmanlı idaresindeki Balkanların geri kalan kısımlarından ayrı bir özellik taşımıştır (Ağuiçenoğlu, "Ak Toprakla Dobruca Arasında" 62). Bu açıdan değerlendirildiğinde bölge kuzey Türklüğü ile batı Türklüğünün bir arada yaşadığı özellikli bir yapıyı içerisinde barındırmıştır.

Dobruca'da yayımlanan ilk Türkçe gazetenin 1 Eylül 1888-10 Nisan 1894 tarihleri arasında faaliyet gösteren *Dobruca Gazetesi* olduğu ve henüz yönetim açısından oturmamış Romen idaresinin Türkleri kazanmak gayesiyle çıkardığı bilinmektedir. Dobruca'daki Türk-Tatar toplumunu temsil eden yayıncılık faaliyetleriyle ön plana çıkan şahsiyetlerden biri olan Mehmet Ni-yazi Bey'in, "Dobruca Müslüman Matbuatının Bir Tarihçesi" başlıklı yazısında, 1896'da İbrahim Temo tarafından yayımlanan *Hareket* adlı risaleyi, "Dobrucamız namına kaydedilmesi gereken ilk matbuat adıdır." şeklinde

nitelendirdiği dolayısıyla da Dobruca'daki matbuat hayatının başlangıcı olarak kabul ettiği görülmektedir (Ülküsal, *Dobruca ve Türkler* 155-156). Devam eden süreçte Dobruca bölgesindeki Türklere ait, *Sadakat* (20 Mayıs – 15 Eylül 1897), *Şark* (19 Ekim 1896-10 Ocak 1897, Bükreş), *Sada-i Millet* (1898, Bükreş), *Dobruca* (1901, Köstence), *Çolpan* (Aralık 1909, İstanbul), *Tonguç* (1909, İstanbul), *Dobruca Sadası* (1910, Köstence), *Teşvik* (1910-1911, basım yeri İstanbul dağıtım yeri Köstence), *Işık* (1915, Mecidiye kasabasındaki Işık matbaasında basılmış olup Işık matbaası Dobruca'daki ilk Türk basımevidir.), *Mektep ve Aile* (1915, Mecidiye, mecmua), *Dobruca* (17 Aralık 1919-1923), *Hayat* (1921, Dobruca Basımevi, mecmua), *Tan* (1921, Dobruca Basımevi, mecmua), *Romanya* (5 Ağustos 1921, Pazarcık), *Haber* (19 Ağustos 1922, Pazarcık), *Tuna* (Mart 1925, Silistre), *Gümüş Sahil* (Mart 1928, 20 sayı), *Hak Söz* (22 Mayıs 1929-1941, Silistre, Dobruca'daki en uzun ömürlü Türk gazetesi), *Bizim Sözüümüz* (15 Haziran 1929, Pazarcık, 20 sayı), *Emel* mecmuası (1930-1940, Pazarcık), *Türk Birliği* (12 Şubat 1930-1940, Pazarcık), *Yıldırım* (1 Mart 1932-150 sayı, Pazarcık), *Tuna* (1936, Silistre), *Halk* (20 Şubat 1936, 16 sayı, Köstence), *Deli Orman* (20 Temmuz 1937, Silistre), *Çardak* (Kasım 1937, Silistre) ve *Bora* gibi gazete ve dergilerin bölgedeki yayın hayatına yön verdiğini söylemek mümkündür (Ülküsal, *Dobruca ve Türkler* 157-163). Söz konusu süreli yayınlar içerisinde Emel, istikrarlı ve uzun yayın süreci, nüshalarının günümüze kadar ulaşması ve Romanya'dan Türkiye'ye uzanan çizgide günümüze kadar mevcudiyetini sürdürmesi gibi yönleriyle ayırt edici özelliktedir. Emel 1 Ocak 1930 tarihindeki ilk sayısından itibaren Türkçülük ve milliyetçilik idealini benimseyen yayın anlayışına ilave olarak 15 Temmuz 1930 tarihli 14. sayısında *Kırım istiklâl davasının savunucusu ve yayın organı* olduğunu da ilan etmiştir (Ülküsal, *Kırım Yolunda Bir Ömür* 149-152) ve bu prensibini tüm yayın hayatı boyunca korumuştur.

Bora Dergisinin Kimlik Bilgileri

Bora, 1938-1939 tarihlerinde Romanya'nın Dobruca bölgesine bağlı Silistre'de yayımlanmıştır. Derginin idarehanesi olarak "*Silistre'de Plevne Caddesi, No. 16, Romanya*" adresi gösterilmiştir. Derginin sahibi ve sorumlu müdürü İrfan Fevzi'dir. İrfan Fevzi hakkında bildiklerimiz o sıralarda Bükreş Teknik Üniversitesi'nde öğrenci olduğundan ibarettir (Ülküsal, *Dobruca ve Türkler* 163). Dergide fikir yazılarının yanı sıra edebî yönünü yansıtan bir şiiri de

bulunmaktadır. Yayınlarında kimi zaman *Caş (Yaş) Keday* müstear adını kullanmıştır. Genç ozan (Muzafarov ve Muzafarov 156, 378) manasına gelen ve Kırım Türklerine dair halk bilimi öğelerinden biri olan bu tabir, İrfan Fevzi'nin anayurdu Kırım ile olan bağlarını somut bir şekilde yansıtmaktadır.

Mart 1938 tarihinde yayımlanmaya başlayan *Bora*, biri Türkçe diğeri Romence basılmış olan iki bölüm hâindedir ve iki kapak sayfası kullanmıştır. Romence kapak sayfasında “edebî ve bilimsel dergi”, Türkçe kapakta ise “ilmî, fennî, edebî aylık risâle” ifadeleriyle kendisini tanımlamıştır. Dergi misyonunu, Arap harfli Türkçe kapak sayfasında “Türk ve Tatar aynı ırk, aynı kan ve aynı nesil olduğunu unutmayalım.” cümlesiyle belirtmiştir. Yine aynı kapak sayfasında yayın hayatına başlaması hakkında “Mukaddeme: Maksad ve Mesâlik” başlığı ile şu girişi yapmıştır:

Bora, mensup olduğu Türk kavim gücünü maddi ve manevi felaketten korumak ve kurtarmak maksadına mebnî, zemin ve zamanın müsaadesi nispetinde icap eden her türlü fedakârlıkları ahidler ederek saha-yı ateşlere atılıyor.

Mecmuamız, sevgili ulusumuzun samimi bir rehberi olmakla İslâmiyet'in isnâd ettiği mühim bir gayeye dahi naçizane hizmet etmiş olacaktır.

İslâmiyet, cümlece malûm olduğu üzere ahlâk-ı hamid ve evsak-ı cemile ile emrettiğinden kavânin-i insaniyeye mutabık harekette bulunmamız icap ediyor.

Bora, Türk ve Tatar milletinin aynı ırk ve nesilden olduğunu ispata çalışacağından muhterem milletin muhabbet ve teveccühüne faaliyet-i şerefiyle müşerref ve bu sayede pâyidar olacağına iman-ı tam ve itimad-ı kavî beslemektedir, muvaffakiyet Cenabı Haktan. (*Bora*, “Mukaddeme: Maksad” 1)

İlk sayının Romence kısmında “Cuvânt Înainte” [İlksöz] başlığı altında *Bora*'nın yayın hayatına başlamasıyla ilgili benzer ifadeler yer almaktadır. *Bora*'nın Dobruca'daki Müslüman nüfus için hoş bir sürpriz olduğu, Emel dışında Romanya'da tamamen edebî ve bilimsel konulara dayanan Türkçe bir süreli yayının bulunmadığı ifade edilmiştir. Ayrıca millî edebiyatın işlevi de anlatılmıştır (Fevzi, “Cuvânt Înainte” 1). Genç kuşağa edebî anlamda Türk-Tatar toplumunun kahramanlık tarihinden, yaşamından ilham alma-

sını temenni eden sözlerin ardından bu yayın sayesinde genç edebiyatçılara fırsat verileceği, bilimsel bölümde milli kültürel tezahürlerin yansımaları olacak ilginç etnografik, tarihî, coğrafi çalışmaların yayımlanacağı duyurulmuştur (Fevzi, “Cuvânt Înainte” 1-2).

Derginin içerik listesi Romence kapak sayfasında yer almaktadır. İçerik listesinin genellikle yazarları ile birlikte belirtildiği ancak yazıların sayfa aralıklarının bulunmadığı görülmektedir. Mevcut sayılar incelendiğinde içerik listesinde gösterilmeyip derginin muhtevasında bulunan yazılara da rastlanmaktadır. Bu gösterilmeyen kısım daha ziyade Arap harfleriyle basılmış Türkçe kısımdaki yazılardır. Senelik abone bedeli yurt içinde 200 ley [Romanya'nın para birimi], yurt dışında 300 ley olan *Bora*'da görsel malzeme kullanılmamıştır. Hem Romence hem de Türkçe olmak üzere iki dilde yayın yapan *Bora*'nın Türkçe kısımlarının kimi zaman Latin harfleriyle ancak daha çok Arap harfleriyle basıldığını görmekteyiz. Bu durum, yani basın-yayın organlarında iki dilin kullanılması başka bir hâkim unsurun egemenliği altında yaşıyor olmanın olağan bir sonucu olmakla birlikte daha fazla okur kitlesine hitap etmek anlayışından kaynaklanmış da olabilir. İçerik incelendiğinde Latin harfli kısım ile Arap harfli kısmın sayfalarının birbirinin devamı şeklinde değil de ayrı ayrı numaralandırıldığı görülmektedir.

Bora'da İrfan Fevzi tarafından kaleme alınan Romence yazılar ile derginin bölgedeki Türk-Tatar toplumu için ifade ettiği anlamı ise bir okuyucu mektubundan şu sözlerle öğreniyoruz:

Kardeşim!

Büyük bir muvaffakiyetle mecmuanız Bora bir yaşını doldurdu. Bu sizin için pek büyük bir şereftir. Metanet ve cesaretiniz sayesinde buna muvaffak oldunuz. Çünkü Dobruca'da bizim Türk gazete ve mecmualarımızın ömürleri pek kısa olup bir iki ayda sönüp gidiyorlar. Binaenaleyh sizin büyük muvaffakiyetinizi candan tebrik ederim. Bir sene zarfında mecmuanızın pek büyük ve pek kıymetli Romence yazılarınız bütün Dobruca'daki Türk gençlerine büyük bir hiss-i millî ilga etti. Türk gençleri seninle iftihar ediyor. Çünkü altmış şu kadar seneden beri Dobrucamızda Romence bir Türk gazete ve mecmuası görmemiş idik. Daha doğrusu senin gibi Romencesi kuvvetli bir kalem yetişmemiş idi. Senin Romence yazıların ve üslûpların Türkleri

değil Romen muallimleri ve profesörleri hayrette bırakıyor. Ve bizden ziyade büyük bir merak ve büyük hevesle okuyor ve her vakitte medh ve senâ ediyorlar.

Bâ-husûs köydeki Romen muallimleri o kadar dikkat ve merakla okuyorlar ki mecmuanın sahibine beş gün sonra teslim ediyorlar. El elden görüyor. Hakikaten sen müstesna olarak yetiştin. Daha pek genç iken yani Balçık'ta, Tulça'da ve Silistre'de bütün bu üç kasabanın Romen mekteplerinde birinci olarak terfi-i sınıf ettin. Mamafih ibtidâyyeden lisenin son sınıfına kadar bulunduğu mekteplerde birinciliği kimseye vermemek şartıyla çalıştın. Bugün de birinci olarak Romence edebî mecmua çıkarmak Dobruca'da yegâne olduğuna büyük bir delildir. İlimde, fende ve kalemde arkadaşların arasında emsalin yok. Şimdiden Bükreş'teki Mühendis Mektebi'ndesin ve gayretin sayesinde Türklüğü yükseltiyorsun. Var ol İrfan kardeşim: Çalışkanlar dev cihanda olurlar makbul, ekme yince veremez arz mahsûl.

Nuri İbrahim (İbrahim 7-8).

Yazar kadrosu İrfan Fevzi ile birlikte Silistre sancağı kadısı Fevzi İbrahim Efendi, Mecidiyeli Hafız Latif Efendi, Köstence Askerî Müftüsü İslâm Ali Efendi, Pazarcıklı Hacı İsmail Efendi, Tulçalı Doktor Eyüp Musa, Tulçalı Bekir Efendi'den oluşmaktadır (Fevzi, “Teşekkürü Aleni” 8). Bu dâimî kadronun yanı sıra *Bora*'nın sayılarında ağırlıklı olarak Hamdi Giraybay'ın şiirleri olmak üzere Rıdvan Fevzi, İlyas Mirza-Ali Aytar, Deryadil'e ait şiirler de mevcuttur. Bu noktada dikkat çeken husus söz konusu isimlerden Deryadil ve Eyüp Musa'nın aynı dönemde yayın hayatına devam eden Emel mecmuasından aşına olduğumuz ortak isimler olmasıdır. Emel'de Eyüp Musa imzalı “Bir Dilek” (29), “Şille Gecesi” (19) ve Deryadil'e ait “Millete Ol Faydalı” (25-26) adlı şiirlerin varlığı söz konusudur.

Başlangıçta aylık yayımlanması planlanan *Bora*'nın mali sıkıntılar sebebiyle bazı sayılarının birleşik sayı usulünde çıktığı görülmektedir (Ağuiçenoğlu, *Zwischen Bindung und Abnabelung* 119). Hatta İrfan Fevzi tarafından okurlara abonelik ücretlerinin ödenmesine dair hatırlatmada bulunduğu dikkat çekmektedir (Fevzi, “Stimate Domnule abonat” 8). Derginin yayın hayatı hususunda Müstecip Ülküsal dokuz sayı çıkabildiğini söylerken (*Dobruca ve Türkler* 163) bugün on iki adetten oluşan mevcut sayılar dikka-

te alındığında dokuz sayıdan biraz daha uzun olan ve bir yılı aşan bir yayın süreci olduğu söylenebilir.

Bora'nın Muhtevasının Değerlendirilmesi

Bora dergisinin içeriği incelendiğinde yayının var oluş amacına uygun olarak duyarlılık gösterdiği konulara yer verdiği görülmektedir. Başlıca konular Romanya'daki Türk-Tatar toplumunun bütünleşmesini sağlayarak millî bilinci canlı tutmaya yönelik yazılar, millî edebiyat örnekleri (şiirler), İslâm dini ve Müslüman kimlik üzerine yazılmış bölümler, bölgedeki Türk-Tatar toplumunu ilgilendiren güncel meselelerdir.

Bora'nın hassasiyet gösterdiği gaye ve genel yayın anlayışını ortaya koyan yazılardan biri, "Türk ve Tatar Milleti" başlığını taşımaktadır. İçeriği daha ziyade Türk milletinin karakterini izah eden satırları ihtiva etmektedir. Buradaki önemli kayıtlardan biri Türk ve Tatarın hür ruhunu, birer şiar, şecaat teşkil edecek derecede kuvvetli oluşunu ifade eden "İnsan evde doğar, cenk yerinde can verir." (*Bora*, "Türklük ve Tatarlık" 2) atasözünün kullanılmasıdır. Bu atasözü, Türkler için ölümün en onurlu şeklinin savaşarak ölmek olduğu prensibini (Roux 207) çağrıştırması, bizi Türk tarihinin kadim zamanlarına götürerek gelenekli yapıyı yansıtmayı bakımından dikkate değerdir. Yine içerikte Türk kimliğini ifade eden adlandırmalar üzerinde durularak Türklük ve Tatarlık kavramlarının kaynağı da şöyle açıklanmıştır:

...Alelumûm Türk ve Tatar unsurunda üç türlü taksimata tesadüf edilir. Birincisi bir kumandan, han veyahut kağan adını takınanlardır ki Oğuz, Moğol, Cuci, Çağatay, Özbek, Selçuk, Osmanlı ve Nogay gibi namlarla anılan Türk ve Tatarlar hep bu kabildendir.

İkincisi memleketlerinin dağlarının veya sularının adlarıyla adlananlardır ki Kıpçak, Hazar, Kaşgar, Kırım, Kazan ve Altay Türk ve Tatarları bu kısımdandır.

Üçüncüsü tarzı maişetleri itibariyle isim alırlar ki Uygur, Kazak, Kırgız gibi isimler de bu suretle hâsıl olmuştur.

Mamafih Türk ve Tatar akvâmındaki ad ayrılığı bu üç tarikten biriyle husûl bulmuştur. Ve böylece Türk ve Tatarın aynı ırk, aynı kan, aynı can ve aynı nesil olduğunu ispat etmek kâfidir. (*Bora*, "Türklük ve Tatarlık" 2)

Aynı yazı gerek başlığı gerekse içeriği ile bize Kırım Türk matbuatının bir parçası olan ve 2 Mayıs 1918 tarihinden itibaren yirmi üç sayı boyunca İstanbul'da yayın hayatına devam eden Kırım mecmuasını ve bu mecmuadaki "Türklük ve Tatarlık" başlıklı yazı dizisini de anımsatmaktadır. Söz konusu yazı, Bahçesaraylı Çubukçuzâde Safveti Kemal'in kaleminden üç bölüm hâlinde yayımlanmıştır (Kemal, "Türklük ve Tatarlık I" 27-28, "Türklük ve Tatarlık II" 88, "Türklük ve Tatarlık III" 125-126). Bu durum, bu ortak temanın farklı dönem ve coğrafyalardaki Türk-Tatar basının davranış kalıbını ortaya koyarak birleştirici bir ruhu vurguladığı şeklinde değerlendirilebilir.

Yayın akışında döneme özgü güncel konularla da karşılaşmaktayız. Bunlar içerisinden Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Bükreş Büyükelçiliği ve Dobruca Türklüğünün nezdinde Tanrıöver algısını içtenlikle gösteren "Büyük Bir Türk ve Büyük Bir Türk Muhibi" (*Bora*, "Büyük Bir Türk" 2-4) başlıklı yazı dikkat çekmektedir. Aynı sayının Romence kısmında H. S. Tanrıöver'in biyografisine ("Suphi Tanrıöver" 5-7) de yer verilmiştir. Dobruca Türklerinin gözünden Tanrıöver'in büyükelçilik yıllarından bir kesit yazıda şöyle sunulmuştur:

Dobruca'da yaşayan Türkler hakikaten vicdanen mesûd ve bahtiyardırlar. Çünkü bu millete rehberlik eden, bu millete reislik eden, bu millete hizmet eden, bu millete muâvenet ve müzaheretle bulunan Türklerin reisleri en asil, en kadim ve en muhip Türk ailesinden yetişmiş temiz bir Türk'tür. Vicdanı ve imanı mütedeyyin ve kavî bir Türk'tür. Bunun için Türk milletlerinin reislerine büyük bir itimatları vardır. Ezcümle bundan sekiz sene evvel büyük Türkiye'den müstesna olarak yetişmiş büyük bir Türk evladı Bükreş'e elçi sıfatıyla gelmiştir. Ve bugünlerde, büyükelçi rütbesini kazanmış, Dobruca Türklerinin pek sevgilisi ve gözbebeği olan pek muhterem Hamdullah Suphi Hazretleridir. Müşârün-ileyh hazretlerinin asil ve muhip bir aileden olduğunu geçenlerde Bükreş Romen gazeteleri mufassalen yazdılar. Biz tabi daha iyi biliyoruz. Dobruca Türkleri Ambasadör hazretlerini yediden yetmiş kadar tanırlar. Dobruca Türkleri, Ambasadör hazretlerini büyük bir Türk, âlim, fazıl, mütefennin, mütehasıs, avrator, muharrir, büyük bir hatip bilir. Türklüğü o kadar sever, Türk kelimesi üzerinde titrer ve her Türk'ü yüksek görmek ister, Türk'üm der, Türklük ile iftihar eder. Bunu gören Dobruca

Türkleri onunla iftihar ederler. Her vakitte Türklük şeref ve haysiyetini korur ve müdafaa eder. Ambasadör hazretlerinin Romanya'ya gelmezden evvel Romenlerin Türklere karşı büyük bir kıymeti varsa da müşârünileyh hazretleri geldikten sonra o muhabbet kat be kat artmıştır.

Ambasadör hazretleri mütevazı ve alçak gönüllüdür. Her Türk ile gayet samimi görüşür, evladım ne yapıyorsun? sözü Türklerin kalplerini eritir. Çünkü bu soru pek samimi ve pek candandır. İşte bunun için Dobruca Türkleri mesûd, bahtiyardırlar.

Evet bazı Türk meclislerinde Bükreş Büyükelçimiz Gagauz gençlerine fazla hürmet gösteriyor, Gagauzlara fazla muâvenet ve müzahe-rette bulunuyor diyerek konuşuyorlar, bunu hatta Bükreş Türk Dârülfünûn talebeleri de söylüyorlar. Lakin buna şöyle cevap verebiliriz. Bir babanın iki evladı olur, lakin birine fazla muhabbeti olur. Elçimizin Gagauz evlatlarına karşı belki fazla muhabbeti olabilir. Birkaç seneden beri Romanya'da Türk mekteplerine yalnız Gagauz çocukları ve kızları elçilik tarafından gönderiliyor. Dobruca'daki zeki, fakir çocuklar için yer yok. Yalnız bundan birkaç yıl evvel birkaç efendinin çocukları gitti, onların arzuları isaf olundu diye mütemadiyen Türk meclislerinde konuşulmaktadır. Bu bir hakikat olduğu halde ispatını bilemiyoruz. Yalnız şu kadar biliyoruz ki büyükelçimiz Dobruca Türklerini sever, onlarla alakadar olur, her hususta onların saadet ve selametlerini candan arzu eden büyük bir Türk'tür. (Bora, "Büyük Bir Türk" 2-4)

Yazıda H. S. Tanrıöver'in 1931-1944 yılları arasında, Romanya'da Bükreş Büyükelçiliği göreviyle Türkiye Cumhuriyeti'ni temsil ettiği (Tevetoğlu 206, 210) dönemi ana hatlarıyla yansıtan bir içerik sunulmaktadır. H. S. Tanrıöver'in kendisine teklif edilen Belgrad, Bükreş, Kahire ve Paris elçiliklerinden Bükreş'i tercih etmiş olmasında özellikle Dobruca ve Besarabya'da yaşayan ve o dönem nüfusları 350 bini aşkın Müslüman (Türk-Tatar) ve Hıristiyan Gagauz Türklerinin varlığının etkili olduğu bilinmektedir. Görevi boyunca Türkiye-Romanya arasındaki diplomatik ilişkilerin kuvvetlenmesinin yanı sıra özellikle Gagauz Türklüğüne dair faaliyetleri ön plana çıkmaktadır (Guboğlu, "K. Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı" 1051-1052). Elçilik görevi sırasında Dobruca ve Besarabya bölgelerinde incelemeler yap-

miş ve Gagauzların Türk dili ve kültürü bakımından gelenekli yapılarını koruduklarını tespit etmiştir (Tevetoğlu 206). Gagauzlara olan hassaten ilgisi sebebiyle Atanas İ. Manov'un *Potekloto na Gagauzite* (Gagauzların Menşei) adlı eserinin Türkçe'ye tercüme edilmesini sağlamıştır (Acaroğlu 81). 30-40 kadar Gagauz gencini Türkiye'ye orta ve yüksek mekteplere tahsile göndermiştir. Gagauzların yaşadığı yirmi altı kasaba ve köyde Türkçe eğitim veren okul açtırmıştır (Tevetoğlu 207). Hatta Gagauz Türklerinin Marmara (Trakya) Bölgesi'ne iskânı için büyük gayret göstermiştir (Tevetoğlu 209, Acaroğlu 81). Ancak bu girişimi II. Dünya Savaşı yıllarında Besarabya ve Dobruca'nın Kızılordu tarafından işgali sebebiyle gerçekleşmemiştir (Tevetoğlu 210).

Derginin içeriğinde öne çıkan hususlardan biri de Müslüman kimliğin ön planda tutulduğudur. *Bora*'da, dinî kimlik ile etnik kimliğin birbirinin ayrılmaz parçası olduğunu, diğer bir ifade ile Dobruca bölgesinde Türklük, Müslüman kimlikle eş değerdir diyebileceğimiz bir sosyolojik yapıya işaret eden tabirlerle ve konularla da karşılaşılacaktır. Dergide kimi zaman başlıklarda kimi zaman da içerikte kullanılan "Dobruca Müslümanları" (*Bora*, "Bir Hakikat" 2), "Durostor Sancağı Müslümanlarına" (F. İbrahim 5-6), "Dobruca Müslüman Türk camiası" (*Bora*, "Celebi Cihan" 1-2), "Doleantele Populatiunei Musulmane" [Müslüman Nüfusun Talepleri] (9-11) gibi ifadeler bu anlayışı destekler mahiyettedir. Aynı zamanda din temalı yazılarda içki ile mücadele, bölgede yaşayan Müslüman cemaatin muâvenet ve müzaheret (yardımlaşma ve koruma) anlayışında birleşmesini telkin eden konular üzerinde durulmuştur. Dergide ayrıca İslâm dünyası ile ilgili olarak Endonezya'da faaliyet gösteren, El-hâc Ahmed Dahlân Efendi tarafından kurulan *Cemiyet-i Muhammediyye* teşkilatının tanıtıldığı bir içerik de mevcuttur. Temel esaslarının oldukça detaylı sunulduğu yazıda cemiyetin bayrağındaki logonun tasviri, siyasetten bağımsız hareket tarzı, neşriyat vasıtaları, Müslüman kadınlara mahsus birimi (*Cemiyet-i Aysel*) ve eğitim faaliyetleri hakkında bilgi verilmiştir (*Bora*, "Muazzam Bir" 5-7). Yine *Bora*'da, içerikte *Çin Müslümanları* şeklinde tabir edilen Doğu Türkistan Türklüğünün komünizme karşı Müslüman ittifakını oluşturması ve hazırlandığı istiklâl hareketi hakkında bilgilendirme de "Âlem-i İslâm Haberleri" başlığı altında sunulmuştur (8).

Kırım'ın yakın siyasî tarihinde iz bırakan gelişme ve şahsiyetlerin konu edildiği yazılar daha çok Romence sayfalarda karşımıza çıkmaktadır. “26 Noembrie 1917” [26 Kasım 1917], “O Aniversare” [Bir Yıldönümü], “O Personalitate în Lumea Turco-Tătară” [Türk-Tatar Dünyasından Bir Şahsiyet], “Celebi Cihan” [Çelebi Cihan], “Inchinare Eroilor Crimeei” [Kırım Kahramanlarına İbadet] başlıklarının içeriği Kırım'da 1917 Bolşevik Devrimi'nin ardından tesis edilen Kırım Tatar Millî Kurultayı ve bu dönemin siyasî figürlerine ayrılmıştır. Bu yazılarda konu edebî yazı hükmünde diyebileceğimiz bir üslûpla anlatılmıştır. 26 Kasım [9 Aralık] 1917 tarihi, Bolşevik Devrimi'nin akabinde Kırım'da Kurultay Hükümeti'nin kurulduğu (Kırimal 99-100) önemli bir dönüm noktasıdır. Bu tarihî günün anlamı “...Bu değerli günde, Kırım Devlet Parlamentosu'nun açılış mesajı, bağımsızlık idealinin icracısı ve kurucusu olan Çelebi Cihan tarafından okunmuştur. Tüm kuşak Tatarlar bu rüyayı gerçekleştirmek için yorulmadan çalıştı...” (F, “26 Noembrie 1917” 2) sözleriyle ifade edilmiştir. Kırım Hanlığı (1441/42-1783)'nin pâyitahtı Bahçesaray'daki Hanlığın yönetim merkezi olan Hansaray'da toplanan Kurultay'da Tarak Tamgalı gök bayrağın yeniden dalgalanışına dair “Mavi alev, berrak gökyüzünün masmavisi gibi, çünkü görkemli hanların eski sarayında tekrar dalgalanıyor.” (F, “26 Noembrie 1917” 3) ibaresi Kırım Tatarları için ikinci bağımsızlık döneminin anlamına işaret etmektedir. “O Aniversare”, 26 Kasım 1917 tarihinde tesis edilen Kurultay Hükümeti'nin başkanı olan Numan Çelebi Cihan'ın 20. ölüm yıl dönümünün anılması vesilesiyle kaleme alınmıştır. Çelebi Cihan'ın kısa bir biyografisinin ardından nutukları sırasında kitleler karşısındaki duruşu ve tesiri tasvir edilmiştir. Bu tasvir, kitlelere hükmetmekteki olağanüstü yeteneği, izleyicilerin dikkatini en üst seviyeye çıkaran üslûbu, kalabalığın Çelebi Cihan'ın ikna eden sözleri karşısında duygu ve düşüncelerini özdeşleştirmesi, heyecan uyandıran sözlerinin büyümlü bir güce sahip olması, Tatarın ruhunun savaşçı telini nasıl titreştireceğini biliyordu şeklindeki ifadeleri içermektedir. Ayrıca Çelebi Cihan'ın şiirlerindeki vatanseverlik temasının ilham kaynağının millî ideal olduğu vurgulanmıştır (F, “O Aniversare” 4-5). “O Personalitate în Lumea Turco – Tătară” makalesinin konusu, yine Kurultay Hükümeti ile O'nun ikinci dava adamı ve Bolşeviklerce son verilen bağımsızlık sürecinden sonra Kırım istiklâl davası yolunda mücadelesine devam eden Cafer Seydahmet'tir. Bağımsız Kırım devletinin yeniden inşası için mücadele eden Cafer Seydahmet, Türk-Tatar milliyetçi arzularının sözcüsü

olarak *Bolşevik orak çekici karşısında mücadelesine gerilla zekâsı ile devam eden* siyasî bir aktör olarak tanımlanmıştır (Fevzi, “O Personalitate în” 2-3). Cafer Seydahmet, mahkûm milletlerin (Kafkas ve Türk halklarının) kurtuluş davasına hizmet eden ve Batı Avrupa başkentlerinde Bolşevik karşıtı cephe oluşturan Promete hareketinin (Copeaux 17) de önderlerinden biridir. Dolayısıyla Seydahmet, 26 Kasım 1917 Kurultay Hükümeti sürecinin son bulmasının ardından Kırım istiklâl davasını aktif bir şekilde devam ettiren yönüyle ön plana çıkmaktadır. “Inchinare Eroilor Crimeei”, Kırım Tatar Türklerinin ikinci bağımsızlık dönemini (26 Aralık 1917) inşâ eden kadroların *Kırım Kahramanları* olarak anıldığı bir temaya sahiptir. Söz konusu yazıda “Mezarlarınızın kemirilmiş taşları, fedakârlığınız ve imanınız hakkında yüzyıllara hitap eden kutsal sunaklardır.” (Musa, “Inchinare Eroilor” 3) ibaresi Türk-Tatar toplumunun nezdindeki kutsiyeti gösterir niteliktedir.

“Dela Genghis-Han și Timur-Lenk la Atatürk” [Cengiz Han ve Timurlenk’den Atatürk’e], başlığı altında Türk tarihine liderlik ve askerî vasıflarıyla damgasını vurmuş ve *Türk-Tatar Hanları* tabiriyle birbiriyle özdeşleştiren bir anlayışla ele alınan üç şahsiyetin Türk-Tatar toplumunun ortak değeri olduğu ifade edilmiştir. Cengiz Han ve Timur’un Uzakdoğu medeniyetinin Batı Asya ve Avrupa medeniyeti ile el sıkışmasını sağlayan icraatları ve meydana gelen Türk-Tatar uygarlığına katkıları işlenmiştir. Atatürk’e ayrılan kısımda ise on yıl içerisinde benzersiz bir mucizeyi gerçekleştirmesinin yanı sıra Atatürk’ün bütün Türk-Tatarları siyasî anlamda birleştirmese de manevi bütünleşmeyi sağlayan bir lider olduğu söz konusu edilmiştir. Yine Atatürk hakkında “Bugün Karakurum’dan (Moğolistan) Edirne’ye, Kazan ve Kırım’dan Semerkand’a kadar yeni Han’ın yorulmak bilmeyen çabaları sayesinde Türk-Tatar kalpleri aynı idealler için aynı hızda atıyor.” (Fevzi, “Dela Genghis-Han” 2-3) ifadelerine yer verilmiştir.

Romence sayfalarda bulunan bir başka yazı “Poporul Turco – Tătar / ca factor civilizator în Sud-Estul European” [Güneydoğu Avrupa Bölgesinde Bir Medeniyet Faktörü Olarak Türk-Tatar Halkı] başlıklı yazı, ders kitaplarında, Türk-Tatar milletinin “Avrupa’yı işgal eden son barbarlar” olarak yansıtılması tezine karşı kaleme alınmıştır. Cengiz Han’dan başlayarak Altın Orda ve Osmanlı gücüne değinilmiş ve bu iddianın haksızlığı İngiltere, Fransa, Belçika gibi devletlerin sömürgeci anlayışları analiz edilerek izah edilmiştir (Fevzi, “Poporul Turco–Tătar” 3-4). Aynı zamanda Hindistan,

Tunus, Filistin'in bu sömürgeci anlayış sonucu geldiği durum hatta İnkaların yok edilerek köle ticaretine varan (Fevzi, "Poporul Turco – Tătar" 5-6) süreç öne sürülerek Batı dünyasının kendi yorumladığı şekilde yaratmak istediği barbar algısının aksine Türk-Tatar hâkimiyetinin Güneydoğu Avrupa medeniyetinin şekillenmesinde ezici bir rol oynadığı vurgulanmıştır (Fevzi, "Poporul Turco – Tătar" 7).

Bora dergisinin edebî yönü ise her sayısında yer verdiği şiirlerden oluşmaktadır. Hamdi Giraybay'ın "Caş Tatarlarga", "Caşlıkka", "Hocalarga", "Ketme Balam Ayıptır", "Kızlarımızga", "Ne Saklandın O kadar?" adlı şiirleri ile Caş Keday [İrfan Fevzi]'in kaleminden "Dobruca'daki Tatar Kızına", Deryadil'e ait "Ruhya", "Caş Kedayla Bir Yolcu Arasında", "Caş Keday" adlı şiirleri görüyoruz. Bunların dışında dergide Romence iki şiir de yayımlanmıştır. Bunlar İlyas Mirza-Ali Aytar'ın "Dor de Patrie" [Anavatan Özlemi] ile Rıdvan Fevzi'ye ait "Aquarelă de Ramazan" [Ramazan Manzarası] başlıklarını taşımaktadır.

Bunların dışında dergide kutlama, anma mesajları içeren kısa yazılar söz konusudur. "Zece Maiu" [On Mayıs] Romanya'nın ilk kralı I. Carol'un (Jelavich 24), taç giymesinin yıldönümü olan 10 Mayıs 1881 tarihini anma, *Bora*'nın yayımlandığı dönemde Romanya Kralı olan II. Carol'un doğum tarihi olan 16 Ekim itibarıyla 46 yaşına girişini kutlama yazısı olan "Multi Ani Inainte" [Mutlu Yıllar] bu türden yazılardır.

Sonuç

Bora dergisi Romanya'da, Dobruca bölgesine bağlı Silistre Sancağı'nda bir yılı aşkın bir süre on iki sayı boyunca yayımlanmıştır. Bölgedeki Türk-Tatar toplumunun değerlerini, güncel meselelerini gündeme getiren bir yayın çizgisine sahiptir. Dobruca'daki Türk-Tatar toplumunun anayurt Kırım algısını yansıtan yazılarıyla ön plana çıkmaktadır. Bu konuda özellikle Kırım'ın ikinci kez istiklâlini kazandığı 26 Kasım 1917 tarihi ve bu sürecin liderlerine (Numan Çelebi Cihan ve Cafer Seydahmet) atıfta bulunan temalar söz konusudur. Aynı şekilde sayfalarında yer verdiği edebî türlerin içeriğinde de geçmiş köklerin izleri yansıtılmaktadır. Bu yönüyle derginin yayın çizgisi Kırım tarihinin ve kültürünün Kırım ile sınırlı bir coğrafyadan ibaret olmadığını kanıtlar niteliktedir. *Bora*'nın konu yelpazesinde meseleleri Müslüman bakış açısıyla ele alan ve İslâm dininin ilkelerini hatırlatmayı amaçlayan

yazılar da bulunmaktadır. Yayımlandığı dönem itibariyle dergiyi bölgedeki diğer Türk-Tatar süreli yayınlarından ayıran özelliği Romence yazıların da bulunmasıdır. Hâkim bir etnik zümrenin idaresi altında yaşamak durumunda kalan Türk-Tatar toplumunun bütünleşmesi, dayanışma hâlinde olması ve kendi değerlerine yabancılaşmaması *Bora*'nın kamuoyu oluşturma noktasındaki amaçlarıdır. Aynı zamanda Bora, kendisiyle eş zamanlı yayımlanan *Emel Mecmuası* ile misyonu itibariyle örtüşen bir anlayışa sahiptir.

Açıklamalar

- 1 *Bora* dergisinin mevcut sayıları: Mart 1938 (Sayı 1/Yıl 1), Nisan 1938 (Sayı 2/Yıl 1), Mayıs 1938 (Sayı 3/Yıl 1), Haziran-Temmuz 1938 (Sayı 4-5, birleşik sayı/Yıl 1), Ağustos 1938 (Sayı 6/ Yıl 1), Ekim-Kasım 1939 (Sayı 7-8/Yıl 1), Haziran-Temmuz-Ağustos 1939 (Sayı 10-11-12, birleşik sayı/Yıl 2).
- 2 Köşeli parantezdeki yazılar tarafımızca eklenmiştir.

Kaynaklar

- Acaroğlu, M. Türker. "Tanrıöver ve Gagauzlar." *Türk Yurdu*, vol. 6, no. 2, 1967, ss. 80-83.
- Ağuiçenoğlu, Hüseyin. "Ak Toprakla Dobruca Arasında. Dobruca Müslüman Türk Basınında Hicret Konusunda Yapılan Tartışmalar." *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, no. XXII, 2003, ss. 61-75.
- Ağuiçenoğlu, Hüseyin. "Zwischen Bindung und Abnabelung Das 'Mutterland'." *Presse der Dobrukscha der Türkischen Zyprioten in Postosmanischer Zeit*. Ergon Verlag Würzburg in Kommission, 2012.
- "Âlem-i İslâm Haberleri." *Bora (Viscolul)*, no. 3, 1938, ss. 8.
- "Bir Hakikat." *Bora (Viscolul)*, no. 1, 1938, ss. 2.
- "Büyük Bir Türk ve Büyük Bir Türk Muhibi." *Bora (Viscolul)*, no. 10-11-12, 1939, ss. 2-4.
- Büyükcınar, Ayşe Beyza. "Romanya Babadağı Ekseninde Sarı Saltuk ve Heterodoks İslâm." *Uluslararası Balkan Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (6-8 Ekim 2016)*, ed. A. Koyuncu, C. 1, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Balkan ve Ege Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2017, ss. 266-274.
- Copeaux, Etienne. "Prometeci Hareket." *Unutkan Tarih Sovyet Sonrası Türk Dilli Alan*. Haz. Semih Vaner. Çev. Ercan Eyüboğlu, Metis Yayınları, 1997, ss.17-52.
- Decei, Aurel. "Dobruca." *İslâm Ansiklopedisi*. C. 3. MEB Yayınları, 1945, ss. 628-643.
- Deryadil. "Millete Ol Faydalı (Kıssadan Hisse)." *Emel*, no. 129, 1938, ss. 25-26.
- "Doleantele Populatiunei Musulmane." *Bora (Viscolul)*, no. 7-8, 1938, ss. 9-11.

- F, İ./ Caş Keday. “26 Noembrie 1917.” *Bora (Viscolul)*, no. 1, 1938, ss. 2-4.
- F, İ./ Caş Keday. “O Aniversare.” *Bora (Viscolul)*, no. 1, 1938, ss. 4-5.
- Fevzi, İrfan. “Cuvânt Înainte.” *Bora (Viscolul)*, no. 1, 1938, ss. 1-2.
- Fevzi, İrfan. “Poporul Turco-Tătar/ca factor civilizator în Sud-Estul European.” *Bora (Viscolul)*, no. 2, 1938, ss. 3-7.
- Fevzi, İrfan. “O Personalitate în Lumea Turco-Tătară.” *Bora (Viscolul)*, no. 4-5, 1938, ss. 1-4.
- Fevzi, İrfan. “Dela Genghis-Han și Timur-Lenk la Atatürk.” *Bora (Viscolul)*, no. 6, 1938, ss. 1-3.
- Fevzi, İrfan. “Stimate Domnule abonat și prieten.” *Bora (Viscolul)*, no. 6, 1938, ss. 8.
- Fevzi, İrfan. “Celebi Cihan.” *Bora (Viscolul)*, no. 10-11-12, 1939, ss. 1-4.
- Gencer, Ali İhsan. “Berlin Antlaşması.” *İslâm Ansiklopedisi*. C. 5. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, ss. 516-517.
- Guboğlu, Mihail. “Romen Ulusunun Eski Türk Kavimleri ile İlişkileri Hakkında.” *VIII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim)*, C. 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1976, ss. 751-782.
- Guboğlu, Mihail. “K. Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı Döneminden II. Dünya Savaşı'na Kadar Türk-Romen İlişkileri (1923-1944).” *Belleten*, vol. XLVII, no. 188, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983, ss. 1045-1072.
- İbrahim, Fevzi. “Durostor Sancağı Müslümanlarına.” *Bora (Viscolul)*, no. 7-8, 1939, ss. 5-6.
- İbrahim, Nuri. “Bora Mecmuasının Müdürü Bay İrfan Fevzi Kardeşim.” *Bora (Viscolul)*, no. 10-11-12, 1939, ss. 7-8.
- İnalçık, Halil. “Türkler ve Balkanlar.” *Balkanlarda İslâm Miadı Dolmayan Umut! Türkistan'dan Balkanlara*, ed. Muhammet Savaş Kafkasyalı, C. 2, TİKA Yayınları, 2016, ss. 9-41.
- Jelavich, Barbara. *Balkan Tarihi 2: 20. Yüzyıl*. Çev. Z. Savan-H. Uğur, Küre Yayınları, 2006.
- Karpat, Kemal H. “Dobruca.” *İslâm Ansiklopedisi*. C. 9. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, ss. 482-486.
- Kemal, Bahçesaraylı Çubukçuzade Safveti. “Türklük ve Tatarlık I.” *Kırım Mecmuası*, no. 2 (16 Mayıs), 1918, ss. 27-28.
- Kemal, Bahçesaraylı Çubukçuzade Safveti. “Türklük ve Tatarlık II.” *Kırım Mecmuası*, no. 5 (27 Haziran), 1918, ss. 88.
- Kemal, Bahçesaraylı Çubukçuzade Safveti. “Türklük ve Tatarlık III.” *Kırım Mecmuası*, no. 7 (25 Temmuz), 1918, ss.125-126.
- Kırimal, Edige. *Der Nationale Kampf der Krimtürken*. Verlag Lechte, 1952.

- Kiel, Machiel. "Silistre." *İslâm Ansiklopedisi*. C. 37. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, ss. 202-205.
- Mahmut, Enver. "Romen Dilinde Romen-Türk Melez Deyimler." *V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi (23-28 Eylül 1985)*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1987, ss. 125-144.
- "Muazzam Bir Cemiyet-i İslâmiyye 'Cemiyet-i Muhammediyye'." *Bora (Viscolul)*, 1939, no. 10-11-12, ss. 5-7.
- "Mukaddeme: Maksad ve Mesâlik." *Bora (Viscolul)*, no. 1, 1938, ss. 1.
- Musa, Eyüp. "Bir Dilek." *Emel*, no. 8, 1934, ss. 29.
- Musa, Eyüp. "Şille Gecesi." *Emel*, no. 92, 1935, ss. 19.
- Musa, Eyüp. "Inchinare Eroilor Crimeei." *Bora (Viscolul)*, no. 2, 1938, ss. 2-3.
- Muzafarov, Refik ve Nüzhet Muzafarov. *Kırım Tatar Türkçesi Türkiye Türkçesi Rusça Sözlük*. Çev. Nariman Seyityahya (Seytyagyayev), Türk Dil Kurumu Yayınları, 2018.
- Roux, Jean Paul. *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. Çev. Aykut Kazancıgil. İşaret Yayınları, 1994.
- "Suphi Tanrıöver." *Bora (Viscolul)*, no. 10-11-12, 1939, ss. 5-7.
- Tevetoğlu, Fethi. *Hamdullah Subhi Tanrıöver (Hayatı ve Eserleri)*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1986.
- Togan, Zeki Velidi. "Dobruca Türklüğünün Tarihi Hakkında Yeni Nazariyeler." *Tarihten Sesler*, no. 12, 1943, ss.1-3.
- "Türklük ve Tatarlık". *Bora (Viscolul)*, no. 2, 1938, ss. 1-2.
- Ülküsal, Müstecip. *Dobruca ve Türkler*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1966.
- Ülküsal, Müstecip. *Kırım Yolunda Bir Ömür*. Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi Yayınları, 1999.

EK 1. Bora'nın İçindekiler Listesi

Mart 1938, Sayı 1

- Cuvânt înainte [İlk Söz] – İrfan Fevzi, 1-2.
26 Noembrie 1917 [26 Kasım 1917] – İ. F. (Caş Keday), 2-4.
O Aniversare [Bir Yıldönümü] – İ. F. (Caş Keday), 4-5.
Dobruca'daki Tatar Kızına – Caş Keday [Şiir, Kırım Tatar lehçesinde], 6.
Caş Tatarlarga – Hamdi Giraybay [Şiir, Kırım Tatar lehçesinde, 6-7.]
Hayâ İmandandır – Bora, 8-9.
Hocalarımıza Hürmet – Bora [Bu yazı, “Hocalarımıza Hürmet ve Rağbet Edelim” başlığı altında Arap harfli sayfalarda basılmıştır.]
Ve yenha anil fahşai [Âyet-i kerime] – Bora, 4-5.
Yeter Artık – Bora, 3.
Bir Hakikat – Bora, 2-3
Aynı sayının içerik listesinde belirtilmemiş yazılar:
Mukaddeme: Maksad ve Mesâlik – Bora, 1.
Yeter Artık – Bora, 3.
Hocalarımıza Hürmet ve Rağbet Edelim, 6-7.

Nisan 1938, Sayı 2

- Zece Maiu [On Mayıs] – Bora, 1.
Inchinare Eroilor Crimeei [Kırım Kahramanlarına İbadet] – Eyüp Musa, 2-3.
Poporul Turco – Tâtar / ca factor civilizator în Sud-Estul European [Güneydoğu Avrupa Bölgesinde Bir Medeniyet Faktörü Olarak Türk-Tatar Halkı] – İrfan Fevzi, 3-7.
Çaşlıkka – Hamdi Giraybay [Şiir, Kırım Tatar lehçesinde], 8.
Aynı sayının içerik listesinde belirtilmemiş yazılar:
Türk ve Tatar Milleti – Bora, 1-2.
Muâvenet ve Müzaheret, 3-4.
Cemiyet-i Hayriyye (mâbadı var), 4-5.
Tulça [Okuyucudan mektup, Adliye kâtiplerinden mütekaid: Bekir M. Mehmed], 6-7.
Mühim Bir Seyahat, 7.
Hürmete Layık ve Şayeste Hocalarımıza Mahsus Sütun: Her Hususta Bed-bîn Olmak Doğru Değildir – Köstence: Askerî Müftü İslâm Ali, 8.

Mayıs 1938, Sayı 3

- Sfaturi şi Pärereri [Öneriler ve Görüşler] – İrfan Fevzi, 1-3.
Tatar Halk Şairi Abdullah Tukay – Yeni Mersin'den, 3.
Hocalarga – Hamdi Giraybay [Şiir, Kırım Tatar lehçesinde], 4.

Ruhya – Deryadil [Şiir], 5

Teşekkürü Alenî – Balçık kasabası hocaları: Hafız İsmail Hakkı Akyürek, Hatip Yusuf Menlibar, Hatip Hafız Muharrem, İmam Hafız Natik, Ömer Efendi Müezzîn, Neca Etem, 6-7.

Cemiyet-i Hayriyye (Mâbadı), 7-8.

Aynı sayının içerik listesinde belirtilmemiş yazılar:

Şehitler Günü – Bora, 1-2.

Müjde, 3-5.

Millî Şiirlerden Numuneler – Askerî Müftüsü İslâm Ali, 5.

İslâmiyetin Büyük Prensiplerinden Biri de İçki İle Mücadeledir – Mecidiyeli Hafız Latif, 6-7.

Âlem-i İslâm Haberleri, 8.

Haziran-Temmuz 1938, Sayı 4-5

O Personalitate în Lumea Turco – Tatară [Türk-Tatar Dünyasından Bir Şahsiyet] – İrfan Fevzi, 1-4.

Mevlid-i Nebevi (Mâbadı var.), 4-6.

Ketme Balam Ayıptır – Hamdi Giraybay [Şiir, Kırım Tatar lehçesinde], 7.

Dor de Patrie [Anavatan Özlemi] – İlyas Mirza /Ali Aytar [Şiir], 8.

Cemiyet-i Hayriyye (Mâbadı) – Bora, 9-10.

Türkiye Havadisi – Bora, 12.

İçki ile Mücadele – Hafız Latif, 13-14.

Çaş Kedayla Bir Yolcu Arasında [Genç Ozanla Bir Yolcu Arasında] – Deryadil [Şiir, Kırım Tatar lehçesinde], 15-16.

İlmü İrfan – Bora, 16-18.

Acı Hakikatler Tatlı Emeller – Askerî Müftüsü İslâm Ali, 19-20.

Ağustos 1938, Sayı 6

Dela Genghis-Han şi Timur-Lenk la Atatürk [Cengiz Han ve Timurlenk'ten Atatürk'e] – İrfan Fevzi, 1-3.

Rolul Social al Clerului Musulman [Müslüman Ruhban Sınıfının Toplumsal Rolü] – Yaş Keday, 3-8. [Bu yazının eki olarak, Köstence müftüsü Mustafa Ahmet'e, Pazarcık müftüsü Mehmet Hüseyin'e, Silistre müftüsü Ahmet Ali'ye ait birer rapor niteliğindeki hitâpnâmeler yer almaktadır.]

Stimate Domnule abonat şi prieten – İ. Fevzi, 8.

Ruhanî ve Askerî Tabaka Memleketin Gözbebeğidir – Bora, 1-2.

Köstenceli Fevzi Efendi [Nutuk], 2-4.

İçki ile Mücadele – Hafız Latif (Geçen makalenin mâbadı), 4-7.

Çaş Keday' a “mi dersin?” – Pazarcık: Deryadil [Şiir, Kırım Tatar lehçesinde], 7-8.

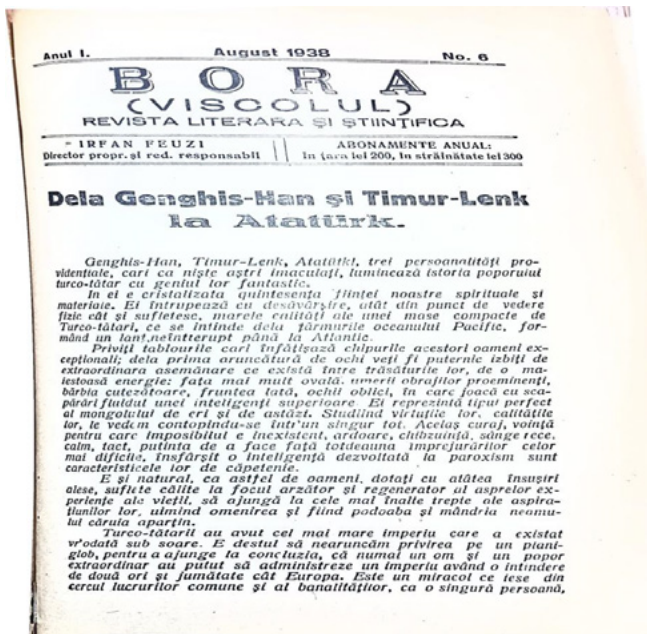
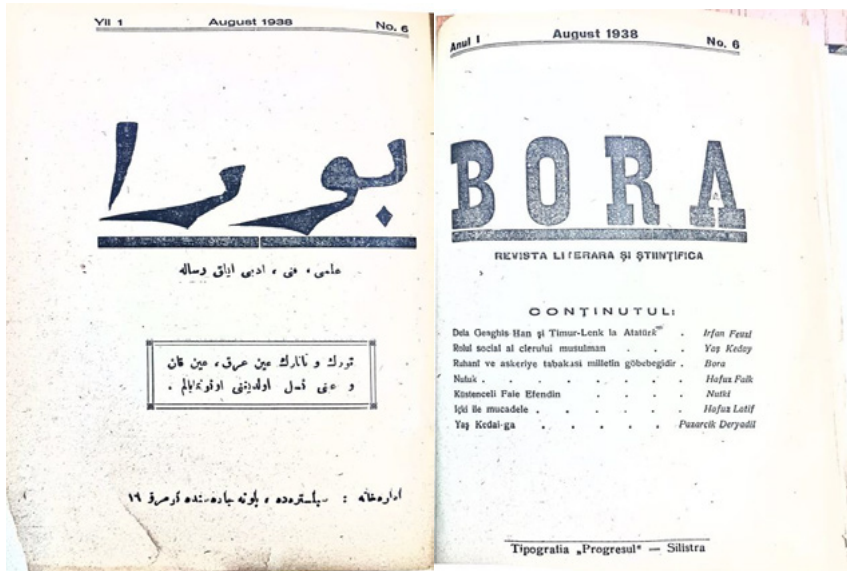
Ekim-Kasım 1939, Sayı 7-8

- Multi Ani Inainte [Mutlu Yıllar] – Bora, 1.
Societățile Culturale Turco – Tătărești [Türk-Tatar Kültür Dernekleri] – İrfan Fevzi, 2-4.
Aquarelă de Ramazan [Ramazan Manzarası] – Rıdvan Fevzi [Şiir], 4.
Kızlarmızga – Hamdi Giraybay [Şiir, Kırım Tatar lehçesinde], 5.
Tătarii din Dobrogea și Problema Crimeeană [Dobruca Tatarları ve Kırım Sorunu] – Temur Tornu Eyüp, 6-9.
Doleantele Populațiunei Musulmane [Müslüman Nüfusun Talepleri], 9-11.
Cemiyet-i Hayriyye (Mâbadı), 11.
Contra Malariei [Sıtmaya Karşı] – Bora, 12.
Mekârim-i Ahlâk [İslâmiyetin Büyük Prensiplerinden Biri de Ahlâktır] – Bora, 1-2.
Acı Hakikatler Tatlı Emeller (Evvelki nüshadan mâbadı) – İslâm Ali (Muftiu Militar), 2-4.
Bayram Tebriki [Durostor Sancağı Müslümanlarına – Fevzi İbrahim] – Kadı Fevzi, 5-6.
Amerika'daki İslâm Haberleri [Âlem-i İslâm'dan Haberler] – Mecidiyeli Hafız Latif, 7-8.
Aynı sayının içerik listesinde belirtilmemiş yazılar:
Ne Saklandın O kadar? – Ahmet Hamdi Giraybay [Şiir, Kırım Tatar lehçesinde], 4-5.
Müjdeler, 6.

Haziran-Temmuz-Ağustos 1939, Sayı 10-11-12

- Celebi Cihan [Çelebi Cihan] – İrfan Fevzi, 1-4.
Suphi Tanrıöver [Hamdullah Suphi Tanrıöver'in kısa biyografisi, Romence], 5-7.
Literatura Turcă [Türk Edebiyatı] – P. Td., 7-8.
Kemal Bey – Bora, 9-10.
Zayıat-ı Azîme – Bora, 11.
Vaktinden Evvel Acı Bir Ölüm – Bora, 12.
“Bora” İkinci Yaşa Girenken – Bora, 1-2.
Büyük Bir Türk ve Büyük Bir Türk Muhibi – Bora, 2-4.
Muazzam Bir Cemiyet-i İslâmiyye “Cemiyet-i Muhammediyye” – Bora, 5-7.
Aynı sayının içerik listesinde belirtilmemiş yazılar:
Bora Mecmuasının Müdürü Bay İrfan Fevzi Kardeşim – Nuri İbrahim, 7-8.
Teşekkürü Aleni, 8.

EK 2. Bora dergisinin Türkçe ve Romence kapak sayfaları ile örnek metin sayfası

From the Press Heritage of the Turkish-Tatar Community in Romania: *Bora* (Viscolul)*

Kamelya Tekne**

Abstract

The historical infrastructure of the Turkish existence in the Balkan Peninsula goes back to an ancient past. The region has been one of the frequented routes of Turkish tribes since the Scythian period. Numerous heirlooms, both in language and in the physical sense, about the Turkish cultural presence in the region, are of a nature that explains this historical sequence. Besides the Anatolian origin, Balkan geography also includes the Crimean Turkish-Tatar community, which has settled in Romania and Bulgaria, as a result of the immigration required by Russian expansionism and the policies implemented.

Bora (Viscolul), which is a part of the press life of the Turkish-Tatar community in Romania, was published in 1938-1939. Although it had a short publishing life like twelve issues, it is one of the relics left for the future in terms of operating with the Silistra (Durostor) of Dobrudja region at the time of its publication.

It is important that the Turkish-Tatar society, which had to live under the political influence of another dominant force other than its homeland, gave life to a magazine like *Bora* with the awareness of national consciousness. The aim of our study is to explain the content of this periodical, which had been operating in Balkan geography and make it known.

Keywords

Turkish-Tatar, *Bora*, Viscolul, Dobrudja, Silistra, Romania, Turkic world.

* Date of Arrival: 20 March 2020 – Date of Acceptance: 18 February 2021

You can refer to this article as follows:

Tekne, Kamelya. "Romanya'daki Türk-Tatar Toplumunun Matbuat Mirasından: *Bora* (Viscolul)." *bilig*, no. 100, 2022, pp. 99-122.

** Dr., Kırklareli University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History – Kırklareli / Turkey
ORCID: 0000-0001-7635-2326
kamelyatekne@klu.edu.tr

Из печатного наследия турецко-татарской общины Румынии: Бора (Висколул)*

Камелия Текне **

Аннотация

Историческая инфраструктура турецкого существования на Балканском полуострове восходит к далекому прошлому. Этот регион был одним из излюбленных маршрутов тюркских племен начиная со скифского периода. Многочисленные свидетельства, отложившиеся как в языке, так и в материальном наследии, о турецком культурном присутствии в регионе имеют характер, который объясняет эту историческую последовательность. Помимо турок анатолийского происхождения, на территории Балкан также присутствовала крымско-татарская община, которая обосновалась в Румынии и Болгарии в результате иммиграции, обусловленной российским экспансионизмом и проводимой политикой.

«Бора» (Viscolul), печатный орган, который являлся частью жизни турецко-татарской общины Румынии, выходил в свет в 1938–1939 годах в Силистре (Дуростор) Добруджинского района. Несмотря на то, что вышло всего двенадцать выпусков, журнал «Бора» является важным источником информации о культуре того периода. Важно, что турецко-татарское общество, которое должно было жить под политическим влиянием другой доминирующей силы, за пределами своей родины дало жизнь журналу, подобному «Бора», в котором отразилось национальное самосознание. Цель нашего исследования – дать характеристику содержания этого журнала, работавшего на Балканах, и сделать его более известным.

Ключевые слова

Турецко-татарское общество, «Бора», Висколул, Добруджа, Силистра, Румыния, тюркский мир.

* Поступило в редакцию: 20 марта 2020 г. – Принято в номер: 18 февраля 2021 г.

Ссылка на статью:

Tekne, Kamelya. “Romanya’daki Türk-Tatar Toplumunun Matbuat Mirasından: Bora (Viscolul).” *bilig*, no. 100, 2022, pp. 99-122.

** Д-р, Университет Кыркларели, факультет искусств и наук, кафедра истории – Кыркларели / Турция
ORCID: 0000-0001-7635-2326
kamelyatekne@klu.edu.tr

Pioneer of Southern Azerbaijan Children's Literature: Samed Behrengi*

Pervane Memmedli**

Abstract

Behrengi, who was closely interested in the problems of his time and the problems of the people he was a member of, realized the importance of raising Turkish children correctly and conveying the right messages to them, and wrote his works in fairy tale form to appeal to children. His masterpiece that brought him the real fame is his work called *Little Black Fish* and this work is described as "political manifesto". S. Behrengi, who taught in the remote village schools of Azerbaijan, always spoke in Azerbaijani Turkish and wrote all of his works in his native language. He wrote articles and essays on education and pedagogy as well as literary works that collected examples of folklore; He did translation work. Samed Behrengi is one of the authors who mirror the inner world of children and wrote about their clean feelings and desires. Therefore, he is considered the architect of children's literature in Iran and Southern Azerbaijan. In this study, within the framework of the life, ideas and works of Samed Behrengi in struggles, the contributions of the artist to the formation of Iran and South Azerbaijan children's literature with the qualitative research method and the *Little Black Fish* sample were examined.

Keywords

Samed Behrengi, Turkish children, fairy tale, political manifesto, Iran, South Azerbaijan.

---

* Date of Arrival: 29 April 2020 – Date of Acceptance: 26 March 2021

You can refer to this article as follows:

Memmedli, Pervane. "Pioneer of Southern Azerbaijan Children's Literature: Samed Behrengi." *bilig*, no. 100, 2022, pp. 123-136.

** Assoc. Prof. Dr., Azerbaijan National Academy of Sciences, Institute of Literature – Baku / Azerbaijan

ORCID ID: 0000-0002-0297-7638

p.memmedova@lit.science.az

Introduction

Behrengi felt the originality and subtleties of the worldview of children in Iran. He was one of the first authors to feel that although they wanted justice, they were prone to miracles.

S. Behrengi, who lived only 29 years, worked as a teacher and engaged in artistic and scientific activities in the last eight years of her life. He has fit many valuable works in a short life. The masterpiece that brought him fame is *Little Black Fish*. This work is described as a “political manifesto”.

S. Behrengi, who taught in the remote village schools of Azerbaijan, always spoke in Azerbaijani Turkish and wrote all of his works in his native language. He collected folklore samples (with Behruz Dehqani); besides literary works, he wrote articles and essays on education and pedagogy; he did translation works. Samed Behrengi is one of the writers who mirrors children to their inner worlds and writes about their clean feelings and desires. Therefore, he is considered the architect of children's literature in Iran and Southern Azerbaijan.

Samed Behrengi was born on June 29, 1939, in the Çerendab district of Tabriz, to a poor family. His father Izzet, with a great deal of trouble, carries and sells water and tries to support his family. Her mother Sara is a housewife. Samed's father was able to get two of his five children, including Samet, educated, albeit with great difficulty. Samed differs from his peers with his intelligence and talent. Because he is a brunette, his father calls him “Karabala” (Black child). Samed's brother, Esad Behrengi, describes his brother's childhood as follows:

“Early in the morning every day, residents saw a boy running fast with his shoes on his seat and asked each other who he was: “Why is he always running?”, “Why is he squeezing his shoes under the armpits?”. It turned out later that this boy is the son of Izzet, a worker living in their neighborhood. Since the school he is studying is far away, he runs so that he will not be late. His shoes were torn and tucked under his armpit to prevent him from running fast ... The boy's name is Samed” (Behrengi 495).

Samed received his primary and secondary education at the Debiristani-Terbiyet ve Danesserayi school in Tabriz. Since his financial situation is not good, Samed continues his education in Tabriz Pedagogy Tehnikumu school

like his brother Assad. At that time, Samet Behrengi published the weekly wall paper *Hande* (Gülüş) with a few friends. His first writings with satirical content began to appear in those years. After finishing the Tehnikum, he is sent to study in the school in the village of Mamagan, which is located between Tabriz and Tufarqan and, as he said, even God forgot. During the last ten years of his life, in various regions of Azerbaijan; He teaches in village schools such as Mamağan, Gogan and Ahircan.

During the years he teaches at Mamagan, he also continues his education. During his teaching career, he attended night classes at the English Language and Literature Department of the Tabriz Literature Faculty. In the same years he turned to Azerbaijani folk literature; compiles and publishes tales, riddles and many other folklore products.

Getting to know the village and peasant life closely in the places where he works stimulates Samed to write and create, to write what he saw and witnessed. He started to be known after he graduated from Tabriz University and wrote many valuable works. Behrengi voluntarily chose to be a village teacher. He always handed out books to children, wanting to wake up to a promising future.

“Behrengi’s first tale is called “Yıldız ve Kargalar” (Star and Crows). He collected and organized lullabies and tales that circulated in the language of the people; he gave them artistic direction and rewrote them.” (Haşimi 18).

He not only collected these but also wrote stories for children. His first stories *Adet* (Custom), *Adsız* (Nameless) were published in 1959. After that, he wrote stories and tales such as *Çuğundursatan Oğlan* and *Little Black Fish* (1967-1969). His articles were published in newspapers for a while and he also wrote in *Mehdi Azadi* and *Adine* newspapers published in Tabriz at that time. Later, his articles were published as a book called *Mecmueyi Meqaleha* (Makaleler Mecmuası / Articles Magazine).

He worked on Azerbaijani folklore and Iran’s education system; identified the problems and offered solutions to these problems. He has written articles for newspapers and magazines under various pseudonyms and also tried to publish newspapers. As it is known, the newspaper was a written mass communication tool and was an important medium for conveying cultural developments to large masses and transferring them to the next

generations (Öztay 235). His written products were published in some well-known newspapers and magazines of his time with the nicknames like “S. Qaranquş”, “Chingiz”, “Adıbatmış”, “Babek”, “Daryuş”, “Nevvab Merağı”, “Behreng”, “S. Adam”, “Solmaz”.

Behrengî wrote his works for children and aimed to find solutions to the problems of poor children. The type of child in his works; Asking, questioning, researching, producing, asking for answers, brave, ready to set off, going over their fears and having a high imagination. In the stories he writes, various messages are delivered to children in accordance with the functionality of the fairy tale genre. Obstacles appear in front of them, just like in fairy tales, and the child overcomes these obstacles and develops himself. “Working, researching, wondering, trying, learning, improving oneself, finding rational solutions to any situation and event that goes wrong, being cautious, not getting something illegally, being brave, facing fears in Behrengî’s tales and stories There are messages such as standing against injustice and standing by the righteous, drawing your own way, not giving up, learning from what happened, being in motion and active, questioning concepts such as right and wrong, being egalitarian, being liberal, being patriotic and having imagination” (Sarpkaya 67).

Of course, the author brought together *Bayatılar* (Azerbaijan lyrical folk poetry genre), *Çocuk Edebiyatının Önemi* (The Importance of Children’s Literature), *İran’ın Tabiatı Üzerine Araştırma* (Research on the Nature of Iran), *Pare-Pare* (In Pieces), *Azerbaycan Efsaneleri* (Legends of Azerbaijan), *Azerbaycan Çocukları İçin Farsi Alfabe* (Persian Alphabet for Azerbaijan Children), *Tapmacalar, Qoşmacalar* (Riddles, Ballads), *Azerbaycan ve İnkılap* (Azerbaijan and Revolution), *Folklor ve Şiir* (Folklore and Poetry), *Makaleler* (Articles), Besides these books, there is also an unpublished *Alfabe* (Alphabet) book. Samed Behrengi, who succeeded in being “the vigilant conscience of the national culture” and “the living language of the peasants of South Azerbaijan”, also deals with translating some literary works written in English and Persian into Turkish. At the same time, the poems of Mehdi Ehevan Salis, Ahmed Şamlu, Nima Yuşic, Foruğ Foruxzad and other poets are translated into Tabriz dialect of Azerbaijan Turkish and presented to the service of their kin. In the “Kar Tanecikleri” (Snowflakes) minimal story, while telling the fate of the snowflake, he saw the fate of the peoples who

were faced with the danger of dissolving and disappearing under the control of the great states, and he was thinking about the ways of escape and exit from this fate (Nəbioğlu 45).

In the story “Alışkanlık” (Habit), Samed Behrengi’s next criticism target is; Uneducated, there are charlatans, who ask students in the name of knowledge, meaningless, nonsense, let’s say, “What is the color of the glass?”, kill their time by waiting for an answer throughout the course. They complain to the principal that if they do not get the correct answer from the students as if the level of the whole class is low. Samed deeply regrets that the inferiors who are used to living like this are named as teachers. He devotes his life to supporting children. He struggles against the poverty of the people, those whom he raised half hungry and half full, and who morally mutilated the offspring he brought to school and entrusted him.

“Ahın Masalı” (The Tale of Ahın) tells about the wise, wise little daughter of a troubled father who loves his family, cares for his three daughters and fulfills their wishes, and returns many people, who are the servants of his soul, to unhappiness, to their previously happy life with the help of magic and enchantment. The master expands on this subject in the narrative of “Telhun” and this time talks about how a merchant father fulfilled the wishes of his seven daughters. It has profound implications for the little girl Telhun to ask for “a heart, a liver” from her father. Samed explains to children and young people that it is necessary to be courageous, brave, not cowardly and not be afraid of struggle with this desire: “Valiant ones die once, cowards how many times a day.” sends his message.

In the story of “Adsız” (Nameless), based on the necessity of calling a person with a certain name and the fact that he is worthy of the name he bears, Samed Behrengi set out to educate his kin who struggle in the whirlwind of ignorance by making them laugh like Sabir and Mirze Celil, open their eyes and show the facts. The author, pitying the ignorance of the person who was cheated with someone else by his wife, wants to tell him the truth with a laugh, and at the end of the work, “Untitled”, who knocked on the door of his house, said: “What is your name?”. The words not to let you in without telling your name show us what “Adsız” (Nameless) thinks, how ignorant and miserable he is.” (Behrengi 34). “What was his name really? He hadn’t read this yet. He had forgotten his name. Maybe he didn’t have a name from

birth. If only he had been that way, he would have been consoled at that moment, he told himself: Our donkey had no tail when it was small. But he knew that whenever he had a name” (Behrəngi 35).

In the story of *Little Black Fish*, the words “Please do not offend me! My name is Karaca Fish. If you say your name, we will meet” also supports the idea that a person or every living thing should have a certain name from birth and should be called with the same name no matter where it is.

For the first time in Baku, in 1987, his works selected under the name of “Love Story” are brought together and published with a large circulation. Samet witnesses the shortcomings of the Iranian education system since the day he was sent to lecture in the village. The Ministry of Education, which blindly applied American educational standards to education and textbooks, did not take into account the children of Mazandaran who had not seen snow in their lives, the villagers who did not celebrate the Christmas holiday and such situations. Children often cannot grasp the foreign words given in the book. Samet takes these into consideration and prepares a new guide. In that book, he chooses and gives common words that are processed in Persian and Turkish and which are commonly used in spoken language. He wanted to go to Tehran and present the book he prepared to the Ministry. After the book is examined, it is asserted that the book should start with the pictures of the crown prince and his wife. It is also said that the first word of the «ş» (sh) part must be started with «şah» (Shah). His brother Esed Behrengi recounts this issue in his memoirs as follows: “I cannot write my signature on the book like many writers who gave nonsense to the minds of the people. I have not taught the letter «ş» (sh) to children with the word” Shah “for once in my life. I quickly passed over the words “Şahbanu” (Shahbanu) and “Veliəht” (Crown Prince). How can I make the first page of my book special for them? Put the roof of our house to fall. I cannot teach the letter «ş» with the words “Şah” (Shah), “Şahbanu” (Shahbanu) and the letter “v” with the word “Veliəht” (Crown Prince). Yes, brother, they offer me this. Tell me, what should I do? Shall I put all the facts and my honor in the way of this book? Then what would I answer my students, children?” (Behrəngi 346).

Samed was bored with all this and left everything there and ran to the village, to the children he missed. As his brother Esed said, at that time the

livelihood was very difficult, the days passed with numerous difficulties. They promised Samed high prize money and high office in the future. But he abandoned them on behalf of his profession.

Samed Behrengi was a very good educator. He chose to teach in remote, neglected villages, which, as he said, even God forgot. It didn't matter where the classroom was. He also taught lessons in the seams, in the cemetery, in the makeshift places where the roof dripped from the rain, as long as the children would not fall behind the lesson. The distances between the villages where he taught and stayed were very far. According to the village residents, he confronted the dogs many times in the winter, by forcefully saving his life.

His friend Saedi wrote about S. Behrengi: "He used to stand in front of the bookstores for hours in his spare time, giving information to the young people who came to choose books." (Saedi 37).

When Samed Behrengi started lecturing in Mamakan, he realized that there are huge differences between the pedagogy principles of Western methodology and real life. First of all, instead of a school around the world, it encountered a one-chambered and no-equipped training center. In his garden, people like Hacı Kulu were lurking in ambush, so that the children who escaped from school were drawn to the carpet factory. In the past, Samed, who often wandered around the village and frequently appeared in public, in associations at weddings, in mosques, uses what he heard and what he knew to increase both his life and lesson experience. Later, they started doing this job with his colleague and student friend Behruz Dehqani. Thus, collecting folklore products from the people's mouth lays the groundwork for the emergence of artistic tales, stories and analyzes. These products are written as they are spoken in Turkish. Then they present it to the Ministry for printing, but broadcasting is not allowed. They have to translate the work into Persian. Only the story of "Telhun" is overlooked and published in Turkish.

Samed Behrengi, while criticizing the deficiencies of the education system in his early writings, gradually reaches out to other layers and problems of the society. In one of his articles on children's literature, he criticizes the passive and useless moral laws of society and says: "It is not the time to limit

children's literature to propaganda and advice. Keep hands, face and body clean, obey parents, listen to the words of elders, do not speak in front of guests; one's success rises early in the morning, the world laughs with your smile, it is necessary to lend a helping hand to the poor, etc. As a result of giving advice with examples, we remove children from important and necessary problems and living conditions of society. Why should we wrap the child with the hope of joy and happiness in uselessness? In this case, it is not possible to breathe and express their sincere feelings without the older sibling's permission. Doesn't a child have the right to learn anything but cleanliness, obedience, listen to the teacher, and moral education? Which teacher's word do they listen to? Which morals should they learn? Those moral owners protect and encourage their own layer by living comfortably. Children need different things besides these" (Behrəngi 123).

S. Behrengi continued to write: "Why not say to our children: There are such children in our country that they did not see the color of meat, even heard the name of cheese but did not rub it on their tongue. This is why there is a small group of people who want to see ordinary people's tables full of food. Why not tell our children: There are more than half of the world hungry and why do they go hungry? And how would it be to stop this hunger? Why not teach our children about history, development and human evolution?" (Behrəngi 124). Samed Behrengi concludes his article as follows: "It is absolutely useless for prosperous people to talk about life, to talk about their love and morality, to people who need a piece of dry bread." (Behrəngi 125).

Being closely interested in the problems of his time and the troubles of the people he belongs to, and knowing about these problems, Behrengî realized the importance of raising Turkish children correctly and conveying correct messages to them and wrote his works in fairy tales or in fairy tale form to appeal to children. Behrengî was an intellectual who could not stay away from the problems of his society; through his works, he tried to convey messages to children that would prepare them for life, solve existing problems in their lifetime and provide future solutions to them. He thought that a didactic method would not be successful and aimed to cover this transmission process with a literary aesthetic distance.

Tales have a special place in S. Behrengi's collections. The tales he compiled with his colleague Behruz Dehqani remained unnoticed for many years. However, after 25 years, self-sacrificing folklorist Mehmedeli Fərzanə presented the original version of these tales in Azerbaijani language.

M. Fərzanə says: "Samed showed his trust in his native language with" *Pare Pare* " , which was considered his first work in 1342 and made him " the owner of knowledge "in his own words. Even an overview of this beautiful and compact work is a vivid proof of the cascade poetry in this language, even though its collector could not read in his native language. He placed the most beautiful and content poems of the poets of both sides, which he considers and touches in this magazine, with more than a hundred folk bayats. The printing of this first work cost Samed dearly and was summoned to court. He was warned for including "Azerbaijan" poem in the book (Fərzanə 11).

Thus, the book is banned and is not printed again during the Pahlavi regime, it is destroyed. And this book is made "pare pare" (in pieces) as it is called by the immoral and despotic regime. M. Fərzanə: "The peace, friendship and closeness between me and these two workers without seeing each other started with this book. They took the book bag on their shoulders, paper and pen in their hands, the feelings they had for the people and the country in their hearts, and they served as the first school teachers and gave way to Azerbaijani villages. they instilled the flame burning in their hearts on the children, they swarmed and mingled with them. For children, they were not teachers, but maybe "Uncle Samed", "Uncle Behruz". Although they were right to teach in secondary school because they graduated from Tabriz University, they considered teaching in primary school more valuable. They collected a great number of fairy tales, folk poetries, riddles, ballads, and proverbs. They wrote monographs of some villages " (Fərzanə 12).

The magazine of Samed and Behruz's Azerbaijani tales is one of the most valuable compilations published in South Azerbaijan so far. The interesting thing is that the fate of this magazine has been as strange as the fate of its compilers. Since they could not find the opportunity to publish these tales, which they collected from among the public, in Azerbaijani, they desperately translated them into Persian; published the first volume in Tabriz and the second in Tehran.

His *Little Black Fish* (Küçük Kara Balık) work won the gold medal in the “Children’s Books Competition” held in Bologna, Italy in 1968. After this success, his books were published in Italian, French, English and Turkish. After making the generals’ coup in Turkey in 1980, Samet Behrengi’s books were found in the homes of many young people who opposed the regime, and the publication of Samet’s works in the country was prohibited. Author Qulamhüseyn Fernud, who researched the works of Samet, was chatting with Erdal Öz, the famous Turkish writer and publishing house manager in 1970 at the publishing house “Arkadaş” (Friend) in Istanbul. A young boy and girl came in, they requested 50 copies of Samet’s books. It was understood from their conversations that they wanted to give Samet’s books with a bunch of roses as gifts to the young people at the wedding (Fernud 27).

Samed Behrengi’s name had circulated in different regions of Southern Azerbaijan during his life. After his untimely death, the publication of his works aroused great interest both in South Azerbaijan and Iran and in different countries of the world.

Samed spoke of such deep human relations in his art and reflected them in such a simple language that the masses of people living in both the village and the city saw and heard their common troubles and voices in his writings. On the day of Samed’s death, Celal Al Ahmet said: “Now how can I believe Samed is dead? He was devoted to his own people, his past, his home. He wanted to prepare and print the *Alfabe* (Alphabet) book. But how many games they played on him. How should I believe Samed’s death? Couldn’t the “Küçük Kara Balık” (Little Black Fish) have joined the Araz river and the Caspian to be reborn? Samed drowned in the river, which is a partner of a tradition, a language, a nation. Araz was as holy to Samet as Medina was for Muslims (Aləhməd 93).

Samed Behrengi mysteriously drowned in Araz creek near the Humar settlement in Iran on 30 August 1968. It is estimated that he was killed by the Shah of Iran. Since he touched on the issues of injustice and poverty in the country in his fairy tales for children, he did not allow him to live under the shah regime. We hear his will almost from the mouth of Little Black Fish. He said in one of his articles: “Let death always approach me easily, but no matter how much I can manage it, I will live, I will not go towards death. It doesn’t matter if one day I face death. Most importantly, what

kind of traces can my art, my life, even death, leave on the lives of others...” (Behrengî 33).

Conclusion

Like many others, I agree: The author actually writes himself, his life, the events that happened to him or were brought to him; he describes the people he praises and loves for his existence, the identities he is proud of, the natural beauties of the country he is a fan of, and the environment in which he lives together. Poets, on the other hand, are influenced by all these features and turn them into poems. The works that do not reflect the secrets of his inner world and the echoes of the events he encountered in his time cannot convince the reader. The meaning of Samed's life, the inspiration of his works were these features, most of the children he was in contact with every day. He was only thinking of the fate of the people from which he came out. Since minors, who will become the elders of tomorrow, could change this fate, he was trying to portray the pains of life in front of the children and tell the secrets of life so that they could have a beautiful future. His first writing experiences, “Adet (Custom) and “Adsız” (Nameless) stories, in which his thoughts in this direction take place, were published in 1959. He transferred the story of “Küçük Kara Balık” (Little Black Fish) to white papers in the early 1960s.

“Küçük Kara Balık” (Little Black Fish) story brings great success to Samed and he returns to the manifesto of his life and promotes its name in various world countries. So much so that the work is deemed worthy of a gold medal at the “International Festival of Children's Literature” in Bologna, Italy in 1965. After this success, “Küçük Kara Balık” (*Little Black Fish*) was translated into Italian, French, English and Turkish languages and published with a large circulation. Besides, it arouses a sense of curiosity towards the literature and people of South Azerbaijan all over the world.

It is referred to and named in different ways among his people: “The living language of Azerbaijani peasants”, “the vigilant conscience of the national culture”, “A traveling teacher who opened his eyes to the world and headed towards Savalan, Xalxal between the lines of Heyderbabaya Selam”, “Turning to the public”, “itinerant teacher”.

Samed Behrengi wrote books for the education of the Azerbaijani language, following the path of H. Rüşdiye, M. Fərzanə, and M. Zehtabi. As it is known from history, difficulties and pressures affected social-political and literary-cultural life in South Azerbaijan (Öztay 81). Despite all the difficulties and the pressures of the Pahlavi regime, he did not give up and continued the struggle. As he said in one of his stories: “No matter how little light is, it appears in the dark.” Samed created thousands of stars from one of his stars, his little light illuminating everywhere.

References

- Aləhməd, Calal. “Səməd Ölmədi.” *Varlıq dərgisi*, vol.6, no. 93, 1979, ss. 87-96.
- Behrengi, Əsəd. *Qardaşım Səməd Behrengi*. Behrengi nəşriyyatı, 1999.
- Behrengi, Səməd. *Məhəbbət Nağılı*. Tərcüməçidən. Azərənəşr, 1987.
- Behrengi, Səməd. *Kissəhə-yi Behreng*. Âhter, 1977.
- Fernud, Gholam-Hosseini. *Mâcâlle-yi Âreş*, vol. 13, no. 27, 1968, ss.24-29.
- Fərzanə, Məhəmmədəli. *Səməd Behrengi və Behruz Dehqaninin Ana Dilində Topladıqları Azərbaycan Nağılları Üzərində Çalışmaları*. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutu Güney Azərbaycan folkloru. II kitab. “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2014.
- Haşimi, Əmir. “Səmədin izi ilə.” *Bakı: Güney Azərbaycan dərgisi*, vol.1, no. 18, 1994, ss. 17-25.
- Nəbioğlu, Sabir. *Səməd Behrengi*. Bakı: Elm və təhsil nəşriyyatı, 2009.
- Öztay, Oğuz Han. “Osmanlı'nın Siyasal Hayatında Basının Rolü: 19. yy. Örneği.” *Social Mentality And Researcher Thinkers Journal*, vol. 6, no. 29, 2020, ss. 235-246.
- Öztay, Oğuz Han. “Güney Azərbaycan'ın Basın Tarihi Üzerine Bir İnceleme.” *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, vol. 55, 2021, ss. 80-90.
- Saedi, Gholam-Hosseini. “Dud âz konde bolând mişâvâd”. *Mâcâlle-yi Âlefba*, vol. 2, no. 37, 1965, ss. 34-40.
- Sarpkaya, Seçkin. “Samed Behrenginin Eserlerinde Çocuk.” *Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, vol.7, no. 67, 2019, ss. 62-73.

Güney Azerbaycan Çocuk Edebiyatının Öncüsü: Samed Behrengi*

Pervane Memmedli**

Öz

Yaşadığı döneminin sorunlarıyla ve mensup olduğu halkın sıkıntılarıyla yakından ilgilenen ve bu problemler hakkında bilgi sahibi olan Behrengi, Türk çocuklarını doğru şekilde yetiştirmenin ve onlara doğru mesajlar iletmenin önemini fark etmiş ve eserlerini çocuklara hitap edecek şekilde masal formunda kaleme almıştır. Ona asıl ün getiren başyapıtı ise “Küçük Kara Balık” adlı eserdir ve bu eser, “siyasi manifesto” olarak nitelendirilir. Azerbaycan’ın ücra köy okullarında öğretmenlik yapan S. Behrengi, hep Azerbaycan Türkçesiyle konuşmuş ve eserlerinin de hepsini ana dilinde yazmıştır. Folklor örnekleri toplamış edebi eserlerin yanında, eğitime, pedagojiye dair makaleler, denemeler yazmış; tercüme işleri ile meşgul olmuştur. Samed Behrengi, çocukların iç dünyalarına ayna tutan, onların temiz duygularını, arzularını kaleme alan yazarlardan biridir. Bu yüzden, İran ve Güney Azerbaycan’da çocuk edebiyatının mimarı sayılır. Bu çalışmada, Samed Behrengi’nin mücadeleler içinde geçen hayatı, fikirleri ve eserleri çerçevesinde, nitel araştırma yöntemi ve *Küçük Kara Balık* örneklemeyle sanatçının, İran ve Güney Azerbaycan çocuk edebiyatının oluşumuna katkıları irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Samed Behrengi, Türk çocukları, masal, siyasi manifesto, İran, Güney Azerbaycan.

* Geliş Tarihi: 29 Nisan 2020 – Kabul Tarihi: 26 Mart 2021

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Memmedli, Pervane. “Pioneer of Southern Azerbaijan Children’s Literature: Samed Behrengi.” *bilig*, no. 100, 2022, ss. 123-136.

** Doç. Dr., Azerbaycan Millî İlimler Akademisi, Edebiyat Enstitüsü – Bakü / Azerbaycan
ORCID ID: 0000-0002-0297-7638
p.memmedova@lit.science.az

Основоположник детской литературы Южного Азербайджана: Самед Бехранги*

Первана Мамедли (Мамедова)**

Аннотация

Самет Бехранги подробно интересовался проблемами общества своего времени, знал о проблемах народа, осознавал важность правильного воспитания тюркских детей и передачи им необходимых знаний. Для этой цели он написал произведения для детей в форме народной сказки. Бехранги, как просветитель-интеллектуал не мог быть равнодушным к проблемам общества, он в своих работах пытался выразить идеи для подготовки детей к проблемам, с которыми они столкнутся в течении их жизни, и дать им ориентированные на будущее пути для их решения. Главное произведение, которое принесло известность автору, – «Маленькая черная рыбка». Оно считается «политическим манифестом».

С. Бехранги, преподавая в отдаленных сельских школах Азербайджана, всегда говорил на азербайджанском тюркском языке и писал все свои произведения на родном языке. Помимо литературных произведений и собранных образцов фольклора (совместно с Бехрузом Дехкани) он писал статьи и очерки по образованию, педагогике, был занят переводческими работами. Самед Бехранги – один из авторов, которые отражают внутренний мир детей и доносят до читателя их чистые чувства и желания. Поэтому он считается зачинателем детской литературы в Иране и Южном Азербайджане.

Ключевые слова

Самет Бехранги, тюркские дети, сказка, “политический манифест”, Иран, Южный Азербайджан.

* Поступило в редакцию: 29 апреля 2020 г. – Принято в номер: 26 марта 2021 г.

Ссылка на статью:

Memmedli, Pervane. “Pioneer of Southern Azerbaijan Children’s Literature: Samed Behrengi.” *bilig*, no. 100, 2022, pp. 123-136.

** Доц., д-р, Институт литературы имени Низами Гянджеви Национальной Академии Наук Азербайджана (НАНА) – Баку / Азербайджан

ORCID ID: 0000-0002-0297-7638

p.memmedova@lit.science.az

Türk Dünyasında Turizmin Ülkeler Arası İş Birliği Temelli Geliştirilmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma*

Muharrem Tuna**

Başak Özyurt***

Ayşe Selin Dülger****

Fatih Türkmen*****

Necmi Uyanık*****

Öz

Araştırmanın temel amacı, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, KKTC, Özbekistan ve Türkiye Cumhuriyeti ülkelerinin mevcut potansiyellerinin belirlenip geliştirilmesi ile turizm alanında iş birliği yapılmasının önemini ortaya koymaktır. Bu çalışmada, örneklemin belirlenmesinde amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemi ve maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Ayrıca, nitel araştırma desenlerinden durum çalışması kullanılmıştır. Çalışmada altı farklı Türk devletinin turizm akademisyenleri, bakan-

* Geliş Tarihi: 31 Ocak 2021 – Kabul Tarihi: 20 Mayıs 2021

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Tuna, Muharrem vd. “Türk Dünyasında Turizmin Ülkeler Arası İş Birliği Temelli Geliştirilmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma.” *bilig*, no. 100, 2022, ss. 137-176.

** Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü – Ankara/Türkiye

ORCID: 0000-0001-5526-7122

muharrem.tuna@hbv.edu.tr

*** Arş. Gör., Trakya Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü – Edirne/Türkiye

ORCID: 0000-0003-3225-0250

basakozyurt1@trakya.edu.tr

**** Arş. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü – Ankara/Türkiye

ORCID: 0000-0001-8897-013X

ayse.dulger@hbv.edu.tr

***** Doç. Dr., Karabük Üniversitesi, Safranbolu Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü – Karabük/Türkiye

ORCID: 0000-0001-6716-7399

fatihurkmen@karabuk.edu.tr

***** Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü – Konya/Türkiye

ORCID: 0000-0003-3692-3168

necmiuyanik@hotmail.com

lık temsilcileri ve turizm sektöründe çalışan yöneticilerinden oluşan 31 kişi ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirildikten sonra elde edilen verilerle MAXQDA 2020 nitel veri analiz programı kullanılarak tematik analiz yapılmıştır. Yapılan analizler neticesinde turizm alanında iş birliğinin Türk devletlerinde ekonomilerin iyileştirilmesi ve siyasi bütünlüğünün korunmasına katkı sağlayacağına; bu ülkelerdeki turizm destinasyonlarının çeşitli yollarla tanıtım ve pazarlamasının yapılması gerektiğine ve turizm iş birliğine yönelik bir çatı örgütün kurulmasına ihtiyaç olduğuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Türk Devletleri, Türk Dünyası, turizm, iş birliği, turizm planlaması.

Giriş

Turizmin ülkeler üzerinde hem olumlu hem de olumsuz yönde ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarda çeşitli etkilerde bulunmaktadır. Ekonomik açıdan turizmin ülkelere sağladığı katkılar; istihdam yaratması, işgücü arzında artış sağlaması, yaşam standartlarını iyileştirmesi, döviz gelirlerini artırması, gayri safi millî hasılda artış sağlaması, bölgesel ihracat gelirlerini artırması şeklinde sıralanabilir (Marzuki 22). Bunlara ek olarak, turizm özellikle gelişmekte olan ülkelerde ödemeler dengesi üzerinde pozitif etki oluşturmaktadır. Bu etkinin sağlanabilmesi için ülkelerin turizm sektörlerini geliştirmeleri gerekmektedir. Söz konusu gelişim ise büyük ölçüde doğal ve kültürel çekiciliklere bağlıdır ve bu çekiciliklerin korunması ve geliştirilmesi oldukça önemlidir. Plansız ve aşırı düzeyde gerçekleşen turizm faaliyetleri çevre üzerinde su kirliliği, hava kirliliği gibi olumsuz etkiler oluşturmaktadır (Zhong vd. 2972). Turizmin ekonomik ve çevresel etkilerinin yanısıra sosyal bir olgu olması nedeniyle yerel kültür ve değerlere de önemli katkılar sağlamaktadır. Bireyleri ve toplumları birbirine yakınlaştırması da turizmin, önemli sosyal etkileri arasındadır (Akdağ vd. 1). Bu etkilerinin yanısıra, turizmin sosyal açıdan olumsuz bazı etkileri de bulunmaktadır. Turizmin gelişmeye başladığı destinasyonlarda yerel kültür farklı kültürlerden etkilenerek özgünlüğünü yitirme tehlikesiyle karşı karşıya kalabilir. Bu nedenle turizmin sürdürülebilir bir anlayışla yapılarak ulusal ve yerel değerlerin korunmasına önem verilmesi gerekmektedir. Turizmin ülkelere sağladığı pozitif etkilerin uzun vadeli

sürdürülebilirliği ise yöneticilerin ve turizm profesyonellerinin faydaları en üst düzeye çıkarma ve maliyetlerini en aza indirmelerine bağlıdır (Kreag 2).

Turizmin olumsuz etkilerinin azaltılarak olumlu etkilerinin artırılmasında kurumlar ve ülkeler arası iş birliğinin rolü önemlidir. Bütüncül bir turizm gelişiminin hedeflenmesi durumunda devlet kurumları arasında, farklı hükümet düzeyleri arasında, çeşitli idari düzeylerde, kamu ve özel sektör arasında iş birliği yapılması büyük önem taşımaktadır (Timothy 53). Bunun yanı sıra, destinasyonlar arası iş birliği sadece birbirine yakın destinasyonlar arasında değil birbirinden uzak destinasyonlar arasında da yapılabilir. Destinasyonlar arasında ortak bir niş turizm türü veya tarihi bir ticaret rotası gibi doğrusal bir coğrafi özellik temelinde iş birliği sağlanabilir (Fyall vd. 20). Zemla (2014)'nın bu konuda yaptığı araştırmada, destinasyonlar arası iş birliği yapılmasının destinasyonların rekabet avantajlarının artırılmasına izin verdiği vurgulanmıştır.

İşbirliği, bölgeler ve sektörler arasında sürdürülebilir büyümenin kilit bir faktörüdür (Ammirato vd. 217). Mikro açıdan düşünüldüğünde de işletmeler teknoloji geliştirmek ve rekabet üstünlüğü elde etmek amacıyla iş birliği yaparak büyük avantajlar elde etmektedir (İlker 192). Bu hususa ülkeler açısından bakıldığında iş birliği yapılmasının taraf ülkelere ekonomik, kültürel ve siyasi açıdan çok sayıda katkı sağladığını söylemek mümkündür. Örnek verilecek olursa; Avrupa Birliğinde, birlik üyesi olan ülkelere hem ekonomik anlamda önemli derecede katkılar sağlanırken, hem de bünyesinde bulunan ülkeler arasında siyasi iş birliği güçlenmektedir. Türk devletleri gibi ortak tarihi geçmişe ve ortak kültürel mirasa sahip olan ülkeler arasında gerçekleştirilen işbirlikleri de taraf ülkelerin kalkınması, gelişmesi ve daha güçlü olması adına önem arz etmektedir.

Tarihsel geçmişlerine bakıldığında ortak dil, kültür ve tarihi paylaşan Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Özbekistan, Türkiye ve Türkmenistan'ın turizm alanında iş birliği yapması ise her bir ülkenin ekonomik ve sosyo-kültürel yönlerden gelişimine önemli katkılar sağlayacaktır. Bahsedilen ülkelerin mevcut turizm potansiyellerinin değerlendirilerek ortak turizm politikalarının izlenmesi, ortak turizm projelerinin tasarlanması ve hatta ortak turizm eğitimi ve öğretimi programlarının hazırlanması; bu kapsamda izlenecek yollar arasında yer almaktadır. Turizm alanında tüm bu işbirliklerinin yapılabilmesi için Türk devletlerinin

gelişimini ve çıkarlarını esas alan bir yapılanmaya da ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışmada da turizm alanında Türk Dünyası ülkelerinin mevcut durumu ele alınmış ve iş birliği temelli tüm ülkelerde turizmin gelişiminin ne şekilde sağlanabileceği sorusuna yanıt aranmıştır.

Türk Dünyası Ülkeleri Arasında Turizm İşbirliği Yapılmasının Önemi

1990'lı yılların başına kadar Türk dış politikasında yeri olmayan Orta Asya ülkeleri, Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında bağımsızlıklarını ilan etmeleriyle birlikte Türkiye ile yakınlaşma sürecine girmişlerdir. Orta Asya Türk halkları ile Türkiye arasında bulunan ortak dil kullanımı ile kültürel, dini, etnik ve tarihi bağlar bu ilişkinin temelini oluşturmaktadır (Wheeler 3).

Ticaret, altyapı, enerji ve haberleşme; Türkiye'nin Orta Asya bölgesi ile ekonomik ilişkilerini derinleştirdiği sektörlerdir (Wheeler 8). Bununla birlikte ülkelere hem ekonomik hem de sosyo-kültürel anlamda pek çok katkı sağlayan turizm sektöründe Türk devletleri arasında işbirliği yapılması önemlidir. Sönmez ve Apostolopoulos (46), çalışmalarında ortak ticari girişimler gibi iş birliğine dayalı çalışmaların yapılması ile taraf toplumlar arasında ilişkilerin güçleneceğini vurgulamaktadırlar. Sancar vd. (292), Türkiye ve Orta Asya ülkelerinin ortak kökene sahip olmaları nedeniyle turizm konusunda ilişkilerini güçlendirmeleri özellikle kültür turizm potansiyellerini arttırmalarının ülke ekonomileri açısından oldukça önemli olduğu hususu üzerinde durmuşlardır. Gülcan (113) ise yaptığı çalışmada Türk dünyası ülkeleri arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinde turizmin önemini vurgularken, ülkeler arasında iş birliğinin sadece ekonomik olarak değil kültürel yaklaşmanın sağlanarak yapılması gerektiğini belirtmiştir. Yılmaz (411) çalışmasında, Türkiye ile Türk devletleri arasında turizm hareketini etkileyen coğrafi hareketleri incelemiş, ülkeler arasında turizm iş birliğinin sağlanması için turizm politikalarının geliştirilmesi gerektiğini ve ortak projeler sayesinde orta ve uzun vadede ülkeler arasında turizm hareketliliğinin sağlanacağını ifade etmiştir.

Ülkelere hem ekonomik hem de sosyo-kültürel anlamda pek çok katkı sağlayan turizm sektöründe Türk devletleri arasında işbirliği yapılması önemlidir. Türkmenistan ve KKTC hariç Türk Konseyi üyesi de olan Türk devletlerinin mevcut turizm potansiyelleri oldukça geniştir ve güçlüdür. Bu

düşünce doğrultusunda 2014 yılında Bodrum'da düzenlenen Türk Konseyi Dördüncü Zirvesi "Turizm İşbirliği" temasıyla gerçekleştirilmiştir (TÜRK-KON). 4-5 Haziran 2014 tarihinde düzenlenen 4. Zirve Toplantısında "Turizm Ortak İşbirliği Protokolü" ile İpek Yolu üzerindeki Türk devletlerinin turizm destinasyonlarından oluşan "Türk Konseyi-Modern İpek Yolu" kapsamında tur paketi oluşturulması ve "Bölgesel Diaspora Merkezleri'nin" kurulması kararları alınmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı).

Türk Devletleri Arasında Gerçekleştirilen İşbirliği Çalışmaları

Türk Konseyi (Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi)

Türk Konseyi ya da diğer adıyla Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi, 3 Ekim 2009 tarihinde kurulmuş olup merkezi İstanbul'dadır. Türk Konseyi'ne üye ülkeler Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkiye, Özbekistan, Macaristan (Gözlemci Üye)'dir. Konsey, Türk devletleri arasında iş birliğini sağlayan çatı kuruluş olarak kabul edilmektedir. Türk Konseyi'nin ilişkili olduğu kurumlar ise aşağıda sıralanmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı):

- TÜRKSOY (Uluslararası Türk Kültür Teşkilatı)
- TÜRKPA (Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi)
- Türk İş Konseyi
- Türk Akademisi
- Türk Kültür ve Miras Vakfı
- Türk Konseyi Ortak Ticaret ve Sanayi Odası

a. TÜRKSOY (Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı)

Türk halklarının ortak kültürünü yaşatmak, gelecek nesillere aktarmak ve dünyaya tanıtmak amacıyla kurulan TÜRKSOY, 1993 yılında faaliyetlerine başlamıştır. Teşkilatın kuruluş aşamasında Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Kültür ve Turizm bakanları anlaşma imzalamışlardır. Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu ülkeler olduğu teşkilatın 8 gözlemci üyesi ile birlikte toplam 14 üyesi bulunmaktadır. Teşkilatın kurulduğu dönem ismi Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi (TÜRKSOY) olarak belirlenmiştir. Fakat daha sonra yeni bir karar alınarak Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı olarak değiştirilmiş-

tir. Teşkilatın Genel Sekreterliği Türkiye'nin başkenti Ankara'da olup başka herhangi bir ülke ya da şehirde temsilciliği bulunmamaktadır (TÜRKSOY).

b. TÜRKPA (Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi)

Merkezi Bakü'de bulunan TÜRKPA, 21 Kasım 2008 tarihinde Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye Cumhuriyeti Parlamento Başkanları'nın İstanbul Anlaşması'nı imzalamalarıyla kurulmuştur (TÜRKPA "Tarihçe"). Faaliyetlerini Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamentoları arasındaki iş birliğini sağlamak amacıyla sürdürmektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı).

c. Türk İş Konseyi

Türk Konseyi tarafından gerçekleştirilen çalışmalar neticesinde, ülkeler arasında ekonomik iş birliğinin sağlanması amacıyla 2011 yılında kurulmuştur. Türk İş Konseyi'nin sekreteryası 2017 yılında alınan karar doğrultusunda İstanbul'da yer almaktadır. Türk Konseyi'ne üye olan ülkelerin oda başkanları, Türk İş Konseyi çatısı altında yılda bir kere biraraya gelmektedirler (T.C. Dışişleri Bakanlığı).

d. Uluslararası Türk Akademisi (TWESCO)

Uluslararası Türk Akademisi ilk olarak, 25 Mayıs 2010 tarihinde Kazakistan'ın başkenti Nur Sultan (o zamanki adıyla Astana)'da bulunan Barış ve Uzlaşma Sarayı'nda ulusal bir teşkilat olarak kurulmuştur. 2012 yılına gelindiğinde ise Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye ortaklığı ile uluslararası bir kuruluş olarak faaliyetlerini göstermeye başlamıştır. Türk devletleri arasında dil, edebiyat, kültür ve tarih alanlarında ortak bilimsel araştırmaların yapılmasını desteklemek ve Türk topluluklarının insanlığa olan katkısını değerlendirmek amacıyla kurulan Türk Akademisinin misyonu; Türk halklarının bilimsel kuruluşlarına bilim ve eğitim konusunda yardımcı olmak, Türk dilini konuşan ülkelerdeki aydınların girişimlerine destek vermek ve onları düzenli olarak bir araya getirmektir (TWESCO).

e. Türk Kültür ve Miras Vakfı

Türk Kültür ve Miras Vakfı 2012 yılında Türk Konseyi İkinci Zirvesi'nde kurulmuştur. Merkezi Azerbaycan'ın başkenti Bakü'dedir. Türk Kültür ve Miras Vakfı faaliyetlerini, Türk mirasının korunması ve üçüncü taraf ülkelerde ortaklık iş birliği çerçevesinde projelerin hayata geçirilmesi amacıyla sürdürmektedir (TÜRKPA "Türk").

f. Türk Konseyi Ortak Ticaret ve Sanayi Odası

Türk Konseyi Ortak Ticaret ve Sanayi Odası, 17 Mayıs 2019 tarihinde Türk İş Konseyi üye kuruluşlarının başkanlarının katılımıyla Astana Ekonomik Forumu bünyesinde şekillendirilmiştir. Türk Konseyi Ortak Ticaret ve Sanayi Odası'nın uluslararası bir statü kazanmasına yönelik olarak da çalışmalar devam etmektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı).

Yukarıda sıralanan işbirlikleri Türk Dünyası Devletleri'nin farklı alanlarda ekonomik ve kültürel gelişimine katkıları sağlamaktadır. Bununla birlikte söz konusu ülkeler arasında turizme yönelik kurumsal iş birliği henüz kurulamamıştır. Bu çalışmanın sorunsalı Türk Dünyası ülkelerinin turizm alanında gelişmelerinin iş birliği temelli ne şekilde gerçekleştirilebileceğinin belirlenmesidir.

Yöntem

Araştırma Deseni

Bu çalışma nitel araştırma yöntem ve teknikleri kullanılarak yürütülmüştür. Nitel araştırma, bütüncül bir yaklaşımla katılımcıların bakış açısıyla olayları, algıları ve olguları anlama, betimleme ve analiz etme amacını taşıyan araştırma yöntemidir (Çokluk vd. 96). Nitel veri analizinde, veriler düzenlenmekte, birimlere ayrılmakta, sentezlenmekte, önemli rol oynayan değişkenler keşfedilmektedir. Nitel araştırmada araştırmacı, topladığı veriler içerisinde gizli duran bilgileri ortaya çıkarmaktadır (Özdemir 328). Bu çalışmada nitel araştırma desenlerinden durum çalışması deseni kullanılmıştır. Durum çalışması, sınırlı bir sistem, süreç, olay ya da durumu sistematik bir şekilde incelemeyi ve durumlara bağlı temaları belirleyip tanımlamayı amaçlamaktadır nitel araştırma deseni (Subaşı ve Okumuş 420). Durum çalışması türlerinden ise “çoklu durum çalışması (çok vakalı çalışma)” yöntemi seçilmiştir. Bu araştırma yöntemi, birden fazla durum üzerinde veya ortamda çalışmayı kapsamaktadır (Aytaçlı 4, Ozan Leymun vd. 377). Bu doğrultuda bu çalışmada, 6 ülkenin (Türkiye, Azerbaycan, Kırgızistan, Kazakistan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Özbekistan) turizm sektörünün mevcut durumu derinlemesine incelenmiştir.

Çalışma Grubu

Bu çalışmada, örneklemin belirlenmesinde amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemi ve maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Ölçüt örnekleme yöntemini kullanan araştırmalarda katılımcılar belirli niteliklere sahip kişilerden oluşmaktadır. Bu nedenle, belirlenen ölçütlere (niteliklere) sahip kişiler çalışmanın örnekleme alınmaktadır (Yağar ve Dökme 4, Yaşar vd. 31, Büyüköztürk 11). Maksimum çeşitlilik örnekleminde katılımcıların çeşitliliğinin üst düzeyde olması amaçlanmaktadır (Kıroğlu, Kesten ve Elma 28). Bu çalışmanın örneklemini Türk Dünyası ülkeleri olan Azerbaycan, Kazakistan Kırgızistan Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Özbekistan ve Türkiye'den akademisyenler, sektör temsilcileri ve bakanlık çalışanları olmak üzere üç farklı grup oluşturmaktadır. Araştırmaya bir Türk Dünyası ülkesi olan Türkmenistan ise veri toplamada karşılaşılan zorluklardan dolayı dahil edilememiştir. Bu çalışmada örneklem seçimindeki temel ölçüt, katılımcıların kendi ülkelerindeki turizm sektörünün güncel durumu hakkında yeterli bilgiye sahip olmasıdır. Akademisyenler, ülkelerin önde gelen üniversitelerin turizm bölümlerinden; sektör temsilcileri, ülkenin en etkili kuruluşlarının yöneticileri arasından; bakanlık temsilcileri ise, altı ülkenin ilgili bakanlıklarının görevlendirdikleri veya gayriresmi olarak ulaşılabilen yöneticileri arasından belirlenmiştir. Çalışma grubu Türkiye (7 katılımcı), Azerbaycan (6 katılımcı), Özbekistan (4 katılımcı), Kazakistan (4 katılımcı), Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (4 katılımcı) ve Kırgızistan (6 katılımcı)'dan 10 kadın ve 21 erkek olmak üzere toplam 31 katılımcıdan oluşmuştur. Araştırma bulguları analiz edilirken kolaylık sağlaması açısından katılımcıların isimleri yerine kodlamaya gidilmiştir. Kodlamaya ilişkin bilgiler Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1
Katılımcıların Demografik Bulguları

	Kamu Sektörü Turizm Paydaşları	Özel Sektörü Turizm Paydaşları	Akademisyenler
Türkiye	K5 / Erkek	K1 / Erkek	K4 / Erkek
	K3 / Erkek	K2 / Erkek	K23 / Erkek K24 / Erkek
Özbekistan	K9 / Kadın	K19 / Erkek K10 / Kadın K8 / Kadın	
	K21 / Erkek	K7 / Kadın K25 / Kadın	K20 / Erkek K26 / Kadın K22 / Erkek
	K17 / Kadın	K27 / Erkek K18 / Erkek	K30 / Kadın
KKTC		K29 / Erkek K6 / Erkek	K31 / Erkek K28 / Erkek
	K14 / Erkek	K12 / Erkek K15 / Erkek	K13 / Kadın K11 / Kadın K16 / Erkek
Toplam	6	13	12

Veri Toplama ve Analiz Yöntemi

Çalışmada nitel veri toplama yöntemlerinden yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın soru setinde yarı-yapılandırılmış 10 adet soru mevcuttur. Sorular, ilgili literatür taranarak oluşturulmuştur (Erol, Çelik; Sancar vd.; Aydemir ve Yaşar; Zorlu). Veri toplama faaliyeti, 2020 yılının Eylül ve Ekim aylarında araştırmacılar tarafından internet üzerinden Zoom uygulaması kullanılarak yüz yüze ve e-posta aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerden elde edilen veriler ile MAXQDA 2020 nitel veri analiz programı kullanılarak tematik analiz yapılmıştır. Nitel veri analizlerinden tematik analiz (betimsel analiz), belirli bir çerçeveye oluşturularak elde edilen verileri düzenlerken kategori ve temalar altında toplamayı amaçlamak-

tadır (Braun ve Clarke 875, Baltacı 379). Bu analizde, veriler özetlenmiş ve yorumlanmış bir şekilde sunmaktadır (Özdemir 336). Katılımcıların cevapları 31 ayrı dosya olarak programa aktarılmıştır. Elde edilen veriler farklı temalar altında bir araya getirilecek şekilde kodlanmış ve sınıflandırılmıştır. Kodlamalar tümdengelsel ve tümevarımsal yollarla oluşturulmuştur. Tümdengelsel kodlama, alanyazında mevcut olan çalışmalar ve teorik çerçeve ile oluşturulmaktadır (Şen ve Öztekin 66). Tümevarımsal kodlama ise, katılımcılardan alınan verilere dayarak ilgili kategoriler ve temalar ortaya çıkarılmaktadır (Bümen ve Yazıcılar 196). Bu kodlar analiz edilmiş, görsel hale getirilmiş ve ardından sonuçlar çıkarılarak yorumlanmıştır.

Araştırmada kullanılan görüşme soruları aşağıda gösterilmiştir.

Sizce Türk Devletleri arasında;

1. Turizm alanında iş birliği Türk Dünyası ülkelerine katkı sağlar mı?
2. Eğer sağlayacağını düşünüyorsanız, Türk Dünyası ülkelerinde turizm alanında iş birliğinin sağlanmasına yönelik neler yapılabilir?
3. Ülkenizin turizmde kullanılan veya kullanılabilecek en önemli turistik değerleri nelerdir?
4. Türk Dünyasının ülkenizdeki ortak kültürel mirasları nelerdir? Bu miras değerleri gelecekte ilgili ülkeler arasında turizm hareketliliği sağlanmasına katkıda bulunabilir mi?
5. Ülkenizin turizmdeki performansını yeterli buluyor musunuz? Ülkeniz turizmde hangi konularda güçlü, hangi konularda zayıftır?
6. Türk Dünyası ülkelerinde bulunan turizm destinasyonlarının taraf ülkelerde tanıtımının ve pazarlamasının yapılması gerekiyor mu? Bu konuda neler yapılabilir?
7. Ülkenizdeki turistik destinasyonlarda;
  - Seyahat acenteciliği,
  - Türk Dünyası ülkelerinden gelecek turistlere yönelik ulaşım (havayolu, karayolu, demiryolu veya denizyolu),
  - Konaklama,
  - Yiyecek-içecek alt ve üst yapıları yeterli midir?

8. Turizm eğitimi konusunda iş birliği yapılması gerekli midir? Bu konudaki görüşleriniz ve önerileriniz nelerdir?
9. Türk Devletleri arasında turizm iş birliğine yönelik bir çatı örgütün kurulması ilgili ülkelere katkı sağlar mı? Bu örgütün ne tür bir yapılanması ve ne tür görevleri olması gerekir?
10. Türk Dünyası ülkeleri arasında seyahatler nasıl kolaylaştırılabilir

Geçerlik ve Güvenirlik (Güven Duyulabilirlik)

Her bilimsel araştırmanın belirli bir seviyede geçerli ve güvenilir olması gerekmektedir. Nitel araştırmada geçerlik, “araçlar, süreçler ve verilerin uygunluğu” anlamına gelmektedir (Leung). Bu kapsamda; hazırlanan sorular için öncelikle biri akademisyen, biri sektör profesyoneli ve birisi de Turizm Bakanlığı veya eşdeğer kuruluş çalışanı olmak üzere üç uzmandan görüşler alınmış ve iç geçerlik sağlanarak soru formu şekillendirilmiştir. Bu uzmanlarla araştırma sürecinde zaman zaman bir araya gelinmiş ve görüşme kayıtları üzerinde değerlendirmeler yapılmıştır. Veri toplanmaya başlanmadan önce araştırmacılar, katılımcılardan elde edecekleri verilerin sadece araştırmada kullanılacağını ve üçüncü kişiler ile paylaşılmayacağını ifade ederek güven sağlamaya çalışmışlardır. Daha sonra her ülkeden birer toplamda altı kişi üzerinde pilot uygulama yapılmış ve araştırma ekibinin geribildirimleri değerlendirmesi neticesinde soru formuna son hali verilmiştir. Görüşme öncesinde veri toplanacak kişilerle bir ön görüşme yapılmış ve soru formu bu kimselerle önceden paylaşılmıştır. Belirlenen kişilere araştırmaya katılmaktan vazgeçme hakkı tanınarak gönüllü ve samimi cevaplar elde edilmeye çalışılmıştır. Çalışma sonuçlarının görüşme yapılan kişilerle paylaşılacağı da bildirilmiştir.

Görüşme esnasında zaman zaman aynı sorular farklı şekillerde sorularak verilerin doğruluğu test edilmiştir. Son olarak araştırmada çeşitlilik sağlamak adına tüm araştırmacılar veri toplama sürecine katılmış ve araştırmacıların elde ettiği sonuçlar süreç içerisinde kıyaslanarak yorumların gerçekçiliği arttırılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte, araştırmanın alanında uzman ve nitel araştırma deneyimi olan beş araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiş olması da inandırıcılığı destekleyen unsurlar arasındadır. Araştırmada Creswell (2009)'in önerdiği katılımcı kontrolü de gerçekleştirilmiş ve inandırıcılık düzeyi arttırılmaya çalışılmıştır. Bunun için görüntülü görüşme ka-

ytıları sonrasında deşifre edilen ifadeler, görüşme yapılan kişilere e-posta yoluyla gönderilmiş ve uygun bulmadıkları kısımlar konusunda geribildirim sağlamaları talep edilmiştir. Azerbaycan ve KKTC katılımcıları ile yapılan görüşmelerde herhangi bir dil sorunu yaşanmamıştır. Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan katılımcılarıyla, o ülke vatandaşı olup Türkiye Türkçesi'ni bilen tercümanlar aracılığıyla görüşme yapılmıştır.

Nicel araştırmalardaki genellemenin yerine nitel araştırmalarda kullanılan aktarılabirliğin sağlanması için Shenton (2004)'un önerdiği yöntem temel alınmıştır. Bu kapsamda, çalışma başlamadan önce hangi ülke, kişi veya kuruluşlardan veri toplanacağı, görüşme yapılacak kişi sayısı, görüşmelerin yapılacağı kişilerin sınırlılıkları, verilerin ne şekilde toplanacağı, her bir görüşmenin ne kadar zaman alacağı gibi konular karara bağlanmıştır. Kodlayıcıların güvenilirliğini belirlemede Miles ve Huberman (1994)'ın önerdiği yöntem kullanılmıştır. Buna göre, iki farklı araştırmacının yaptığı kodlamalar arasındaki görüş birliği ve görüş farklılıkları hesaplanmış ve sonuçta araştırmanın güvenilirliğinin %86 olduğu ortaya çıkmıştır. Bu sonuç %70'in üzerinde bir değer olduğu için araştırma verilerinin güvenilir olduğu görülmüştür.

Bulgular

Turizmin Türk Dünyasına Olası Katkılarına Yönelik Bulgular

Katılımcılara “Turizm alanında iş birliği Türk Dünyası ülkelerine katkı sağlar mı?” sorusu sorulmuş; verilen cevaplara göre bütün katılımcılar iş birliğinin büyük katkı sağlayacağı konusunda hem fikir olmuştur. Bazı katılımcılar, Türk devletleri arasında turizm sektörünü canlandırmak ve geliştirmek için iş birliği yapılmasının neden gerekli olduğuna değinmişlerdir. KKTC'den bir katılımcı (K28), KKTC'nin Türkiye Cumhuriyeti dışında hiçbir ülke tarafından tanınmamasını; diğer bir katılımcı (K29), KKTC'nin ambargo altında bir ülke olmasını neden olarak göstermişlerdir. Kırgızistan'dan iki katılımcı (K20, K22) turizmin birçok sektöre ekonomik ve sosyo-kültürel anlamda olumlu etkisi olan bir sektör olmasını ve Türk devletlerinin turizm anlamında büyük potansiyele sahip olmasını neden olarak belirtmişlerdir. Kazakistan'dan iki katılımcı (K18, K30), ülkede turistlerin bulunduğu destinasyonlarda hizmet kalitesinin düşük olması ve denetim sisteminin olmasını; diğer bir katılımcı (K27) Türk devletlerinin kendi arasında ortak

kültürel mirasın bulunmasını neden olarak göstermiştir. Azerbaycan'dan bir katılımcı (K13), Türk devletleri entegrasyonunun başarısının tüm Avrasya bölgesinde güvenlik ve istikrarı güçlendirmek için stratejik öneme sahip olmasını; Azerbaycan turizminin önündeki engellerini ve turizmde hizmet kalitesinin düşük olmasını neden olarak ileri sürmüştür.

Türk Dünyası Ülkelerinde İş Birliğinin Sağlanmasının Yollarına İlişkin Bulgular

Katılımcılara “Türk Dünyası ülkelerinde turizm alanında iş birliği sağlanmasına yönelik neler yapılabilir?” sorusu sorulduğunda elde edilen cevaplar Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2

Türk Dünyası Ülkelerinde Turizm Alanında İş birliği Sağlanmasına Yönelik Öneriler

Türk Dünyası Ülkelerinde Turizm Alanında İş Birliği Sağlanmasına Yönelik Yapılması Gerekenler	Katılımcılar
Türk devletlerine yönelik turizm sektöründe hizmet standartlarının oluşturulması	K18, K30, K7, K20
Yapılacak işbirliklerinin kâğıt üzerinde kalmayıp uygulamaya geçmesine dikkat edilmesi	K7
Ortak iş birliğine başlanırken öncelikle tarafların yükümlülüklerinin ve haklarının belirlenmesi	K18
Türk devletlerinde turizm uzmanlarının deneyim paylaşımının yapılması	K17, K10
Konaklama hizmetini veren ve yiyecek-içecek servisi yapan çalışanların eğitilmesi	K30, K20
Ulaşım ve hizmet kalitesini yükseltmek için projeler geliştirilmesi	K22
Marka destinasyonların oluşturulmasına yönelik çalışmalar yapılması	K20
Türk devletlerinde turizm sektöründe kalifiye personel yetiştirilmesi konusunda destek verilmesi	K20, K12, K8, K1, K24
Kamu ile özel sektörün beraber çalışması	K25, K10
Türk devletleri arasındaki iş birliğini geliştirmek için Büyük İpek Yolu tur paketi gibi çeşitli tur paketlerinin düzenlenmesi	K7
Ortak projelerin yapılması	K12

Türk dünyası ülkelerinin ortak markalarının oluşturulması	K11
Türk dünyası ülkelerindeki turistik destinasyonların potansiyellerinin ortaya çıkarılması	K14, K18
Türk Dünyası ülkelerinde acentaların çoğaltılması, gerekli tanıtımın yapılması, algının doğru yönlendirilmesi, acentelere teşviklerin yapılması, başta ulaşım olmak üzere turizm hizmet fiyatlarının optimize edilmesi	K13
Turizm altyapısının kalitesinin yükseltilmesi	K13, K3
Yapılacak işbirliklerinde üniversitelerin turizm bölümlerinin de yer alması	K16
Türk devletlerinden gelen turistlere indirim sağlanması	
İşbirliklerine yönelik Türk devletlerinden temsilci üyelerin birbirleriyle belli dönemlerde toplantılar yapması	K10, K9, K18
Göçebe oyunları organizasyonu, müzik festivalleri, halk oyunları yarışmaları, şiir okuma yarışması, arkeoloji ve tarih araştırmacıları için çevrim içi seminerler, bilimsel tematik geziler/turlar, yemek festivallerinin organizasyonu (örneğin kebab yarışması) gibi aktiviteler konusunda işbirliklerinin yapılması	K19
Yapılacak iş birliği kapsamında Türkiye'nin turizm sektöründe sahip olduğu tecrübeyi Türk devletlerine aktarıp turizmde hem özel sektörde hem kamu kurumlarında kurumsallaşma düzeylerinin artırılmasına katkı sağlanması	K5
Türk devletlerinin ortak turizm ürünleri geliştirmesi	
Yapılacak işbirliklerinin Türk kültürünü tanıtıcı özelliğe sahip olması	K2
Yapılacak işbirlikleriyle daha çok turist çekmenin amaçlanması	K23

Tablo 2'de görüldüğü üzere katılımcılar çoğunlukla; hizmet standartlarının oluşturulması, kalifiye personel yetiştirilmesi, kamu ve özel sektörün iş birliği, turizm altyapısının iyileştirilmesi, Türk devletlerinden temsilcilerin periyodik olarak toplantılar yapması, turizm uzmanlarının deneyim alışverişini yapması konusunda öneriler vermişlerdir. Kırgızistan'dan bir katılımcı (K20), kalifiye personel eksikliğini gidermek için "Türkiye gibi turizm konusunda lider olan ülkelere destek sağlanmalıdır" sözüyle, Türkiye'yi sektör çalışanlarına eğitimler veren yönlendirici bir ülke konumunda görmüştür. Türkiye'den bir katılımcı (K2), yapılacak işbirliklerinin Türk kültürünü tanıtıcı özelliğe sahip olması gerektiğini, "Örneğin, Nevruz Bayramı

gibi gerçekten kökü kültürümüzde olan bayramlar bir yıl Türkiye’de kutlanırken, bir yıl Özbekistan’da diğer yıl Kazakistan’da kutlanabilir. Bu gibi ortak büyük etkinlikler yapılabilir” sözüyle ifade etmiştir.

Türk Dünyası Ülkelerinde Turizmde Kullanılan veya Kullanılabilecek En Önemli Turistik Değerlere Yönelik Bulgular

Katılımcılara “Ülkenizin turizmde kullanılan veya kullanılabilecek en önemli turistik değerleri nelerdir?” sorulduğunda elde edilen cevaplar Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3

Türk Devletlerinde Turizmde Kullanılan veya Kullanılabilecek En Önemli Turistik Değerler

Turistik Değerler	Katılımcılar
Sağlık turizmi	K16, K15, K12, K13, K22, K20
Kış turizmi	K15, K13
Tarihi, kültürel ve inanç miras değerleri/İnanç turizmi	K11, K13, K10, K9, K8, K19, K16, K28, K31, K21, K18, K30, K2, K24, K1
Doğal güzellikler	K14, K13, K19, K6, K28, K26, K7, K25, K4, K18, K27, K30, K4, K5
Gastronomi turizmi	K12, K13, K10, K6, K28, K29, K22, K25, K7
Misafirperverlik	K13, K6
Kumar turizmi	K29, K31
Eğitim turizmi	K31
Deniz-kum-güneş turizmi	K31, K3, K2, K24
İpek Yolu	K22, K26, K30
Ekoturizm	K25, K13, K18
Kitle turizmi	K1

Tablo 3’e göre, 15 katılımcı tarihi, kültürel ve inanç mirasları, 14 katılımcı doğal güzellikleri, 9 katılımcı gastronomi turizmini, 2 katılımcı misafirperverliği, 2 katılımcı, kumar turizmini, bir katılımcı eğitim turizmini, 4 katılımcı deniz-kum-güneş turizmini, 3 katılımcı İpek Yolu’nu, 3 katılımcı ekoturizmi, ve 1 katılımcı ise kitle turizmini turistik değer olarak göstermiştir.

Türk Dünyası Ülkelerindeki Ortak Kültürel Miraslara Yönelik Bulgular

Katılımcıların hepsi ortak kültürel miras değerlerinin gelecekte ilgili ülkeler arasında turizm hareketliliği sağlanmasına katkıda bulunacağı konusunda hem fikir olmuştur. Katılımcılara “Türk Dünyasının ülkenizdeki ortak kültürel mirasları nelerdir?” sorusu sorulduğunda elde edilen cevaplar Tablo 4’te gösterilmiştir.

Tablo 4

Türk Devletlerinde Türk Dünyasına Özgü Ortak Kültürel Miraslar

Ortak Kültürel Miraslar	Katılımcılar
Ortak gelenek ve görenekler	K11, K16, K25, K21, K18, K24
Ortak yemekler	K11, K16, K19, K28, K22
Ortak edebi eserler	K11
İpek Yolu	K11, K5
Tarihi yapılar	K15, K10, K9, K8, K19, K29, K31, K25, K21, K22, K25, K20, K26, K17, K27, K3
Ortak dini değerler	K11, K9, K6
Müzik türleri ve edebiyat	K19
Danslar ve şarkılar	K22
Kıl çadırlar	K22
Hıdırellez Bayramı	K17
Nevruz Bayramı	K30, K2
Ortak kültür sporları (Türk okçuluğu, güreş ve at binme)	K2
Destanlar (Koroğlu, Manas, Dede korkut)	K11, K13

Tablo 4’e göre, 6 katılımcı gelenek ve görenekleri, 5 katılımcı, ortak yemekleri, 1 katılımcı edebi eserleri, 16 katılımcı tarihi yapıları, 3 katılımcı ortak dini değerleri, 1 katılımcı ortak danslar ve şarkıları, 1 katılımcı kıl çadırları, 1 katılımcı Hıdırellez Bayramı’nı, 2 katılımcı Nevruz Bayramı’nı, 1 katılımcı ortak kültür sporlarını, 2 katılımcı ortak destanları Türk devletlerinin sahip olduğu ortak kültürel miraslar olarak değerlendirmiştir.

Türk Dünyası Ülkelerindeki Turizm Performans Algısına İlişkin Bulgular

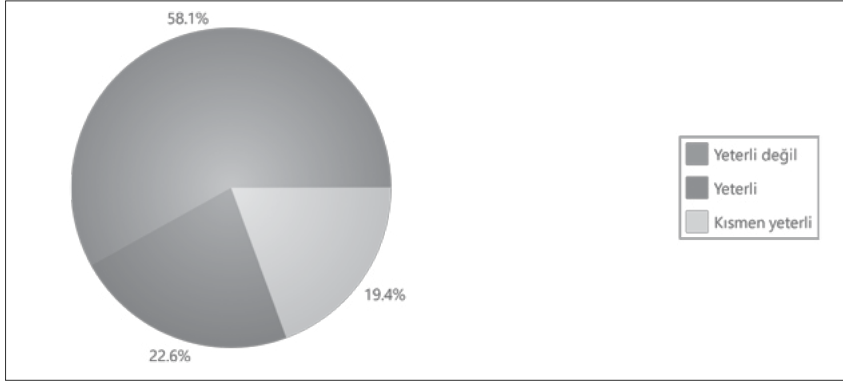
Katılımcılara “Ülkenizin turizmdeki performansını yeterli buluyor musunuz?” sorusu sorulduğunda elde edilen cevaplar Tablo 5’te gösterilmiştir.

Tablo 5

Katılımcıların Ülkelerinin Turizm Performansı Hakkındaki Görüşleri

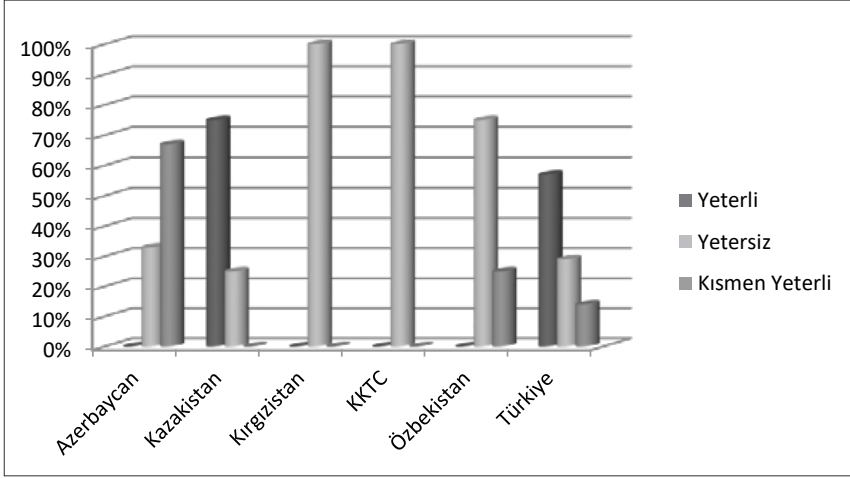
Yeterli (7 kişi)	K3, K5, K1, K4, K17, K27, K30
Kısmen Yeterli (6 kişi)	K15, K14, K12, K13, K24, K8
Yetersiz (18 kişi)	K2, K23, K28, K29, K31, K6, K16, K11, K18, K21, K22, K25, K7, K20, K26, K9, K10, K19

Tablo 5 ve Şekil 1'e göre, katılımcıların %58,1'i (18 kişi) ülkelerindeki turizm performansını yeterli bulmadığını; katılımcıların %22,6'sı (7 kişi) ülkelerindeki turizm performansını yeterli bulduğunu ve % 19,4'ü (6 kişi) ülkelerindeki turizm performansının kısmen yeterli olduğunu belirtmiştir.

Şekil 1. Katılımcıların Ülkelerinin Turizm Performansı Hakkındaki Görüşlerinin Yüzdeleri

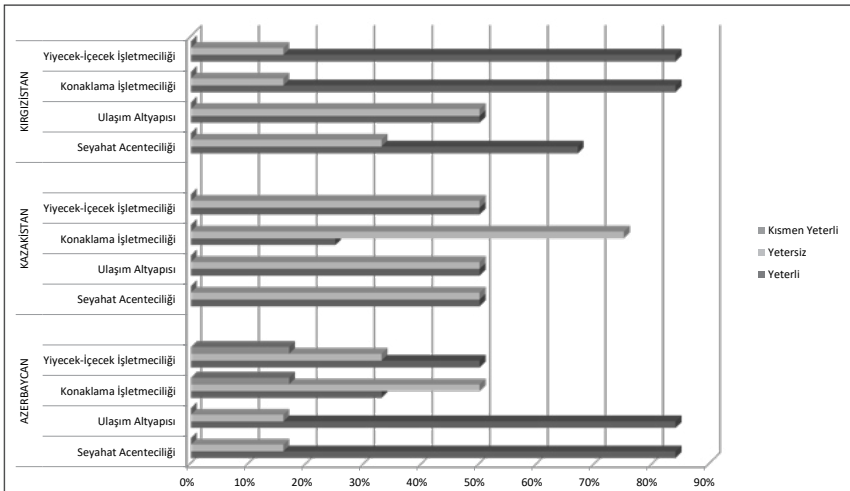
Şekil 2'ye göre, ülkelerinin turizmdeki performansını yetersiz gördüklerini belirten katılımcıların çoğunluğu Özbekistan, KKTC ve Kırgızistan'dan katılan katılımcılardır. Türkiye ve Kazakistan katılımcıları ise ülkelerinin turizmdeki performansını yeterli görmektedirler. Azerbaycan'daki katılımcıların çoğu ülkelerinin turizmdeki performansını kısmen yeterli bulduklarını belirtmişlerdir.

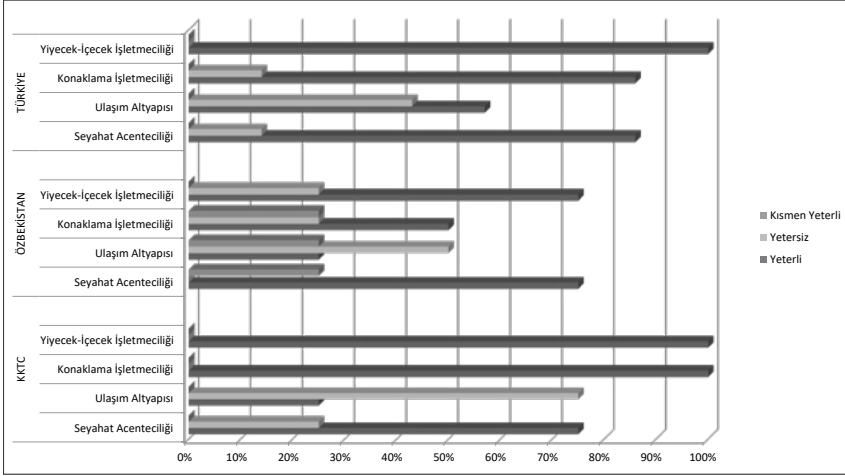

Şekil 2. Turizm Performansı Hakkındaki Görüşlerin Ülkelere Göre Dağılımı

Türk Dünyası Ülkelerindeki Turistik Destinasyonlardaki Yeterliliklere İlişkin Bulgular

Katılımcıların “Ülkenizdeki turistik destinasyonlarda seyahat acenteciliği; Türk Dünyası ülkelerinden gelecek turistlere yönelik ulaşım (havayolu, karayolu, demiryolu veya denizyolu); konaklama, yiyecek-İçecek alt ve üst yapıları yeterli midir?” sorusuna verdiği cevaplar Şekil 3’te gösterilmiştir.

Şekil 3. Katılımcıların “Ülkenizdeki turistik destinasyonlarda seyahat acenteciliği, Türk dünyası ülkelerinden gelecek turistlere yönelik ulaşım, konaklama, yiyecek-içecek alt ve üst yapıları yeterli midir?” Sorusuna Verdiği Cevapların Yüzde (%) Şeklinde Gösterimi

Şekil 3'e göre, Kazakistan'daki katılımcıların çoğunluğu konaklama işletmeciliği, yiyecek-içecek işletmeciliği ve seyahat acenteciliğinin yeterli olduğunu belirtmiş ve ulaşım altyapısının yeterli olup olmadığı konusunda fikir birliği sağlayamamıştır. Kırgızistan'daki katılımcıların çoğunluğu yiyecek-içecek işletmeciliği, seyahat acenteciliği ve ulaşım altyapısının yeterli olup olmadığı konusunda fikir birliğine varamamış ve konaklama işletmeciliğinin yetersiz olduğunu belirtmiştir. Azerbaycan'daki katılımcıların çoğunluğu yiyecek-içecek işletmeciliği, seyahat acenteciliğinin ve ulaşım altyapısının yeterli olduğunu; ama konaklama işletmeciliğinin yetersiz olduğunu belirtmişlerdir. Türkiye'deki katılımcıların çoğunluğu bütün alt ve üst yapıların yeterli olduğu konusunda hem fikir olmuşlardır. Özbekistan'daki katılımcıların çoğunluğu yiyecek-içecek işletmeciliği, seyahat acenteciliği ve konaklama işletmeciliğinin yeterli ama ulaşım altyapısının yetersiz olduğunu ifade etmişlerdir. KKTC'deki katılımcıların çoğunluğu yiyecek-içecek işletmeciliği, seyahat acenteciliği ve konaklama işletmeciliğinin yeterli olduğunu belirtirken ulaşım altyapısının yetersiz olduğunu belirtmişlerdir.

Türk Dünyası Ülkelerinin Turizmde Güçlü ve Zayıf Yönlerine İlişkin Bulgular

Katılımcıların “ülkeniz turizmde hangi konularda güçlü, hangi konularda zayıftır?” sorusuna verdiği cevaplar Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6

Türk Devletlerinin Turizm Sektöründeki Güçlü ve Zayıf Yönlerinin Analizi

	Katılımcılar
Tarihi ve kültürel değerler	K18, K17, K27, K4, K7, K20, K25, K4, K24, K10, K13, K9, K19, K16, K11, K13
Misafirperverlik	K25, K26, K15, K14
Coğrafi konum ve iklim	K29, K30, K3, K13
Turizmi geliştirebilecek potansiyel kaynaklar	K21, K30, K22, K12
Doğal güzellikler	K18, K17, K27, K4, K7, K20, K25, K4, K23, K9
Gastronomi turizmi	K28, K23, K19, K15
Güçlü Taraf Türk dünyası ülkelerinde bazı destinasyonlar arasında düzenli uçması	K29
Kitle turizmi	K6, K28, K2, K1, K5
Acentelerin ve otellerin kaliteli olması	K6, K28
Eğitim turizmi	K31
Gelenek ve görenekler	K25, K26
İpek Yolu	K30, K13
Türk Hava Yolları	K2
Kalite-fiyat dengesinin iyi olması	K2, K1, K3
Gelen turist sayısının fazla olması	K6, K4, K5

	Turizm işletmelerinin belli merkezlerde toplanmış olması	K13, K15
	Kalifiye personel yetersizliği	K11, K12, K13, K19, K9, K8, K21, K26, K25, K17, K30
	1-2-3 yıldızlı otellerin bulunmaması	
	4 ve 5 yıldızlı otel fiyatlarının çok yüksek olması	K12, K13
	Deniz-kum-güneş hizmeti veren turizm işletmelerinin nicelik ve nitelik olarak yetersizliği	K11, K12
	Turizm tanıtımlarının yetersizliği	K11, K13, K20, K17, K30, K3, K24
	Turizm tesisi yatırımlarındaki maliyetlerin yüksekliği	K11
	Turizm sektörünün analizini yapabilecek istatistiksel veri tabanı eksikliği	K13
	Gelen yabancı turistlerin memnuniyet düzeyini ölçmedeki eksiklik	K13
	Deniz kenarlarının temizliği ve çevrenin korunmasına yönelik yetersizlikler	K12, K13
	Turizm eğitiminin yetersizliği	K12, K19, K9, K8, K17, K30
	Turizm sektöründe tecrübe eksikliği	K19, K9, K8
	Turizm sektörü için yeterli düzeyde uluslararası standartlara uygun yapıların olmaması (üst yapı eksikliği)	K10
Zayıf Taraflar	Uluslararası uçuş sayısının yetersizliği	K9, K26, K7
	Uçak bilet ve otel fiyatlarının çok yüksek olması	K8
	Turizm sektöründeki finansman ve altyapı yetersizliği	K13, K21, K26, K7, K27, K30
	Ülkeye Türkiye dışında başka hiç bir ülkeden direk uçuşun olmaması	K6, K31, K29, K28
	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni Türkiye dışında başka hiç bir ülkenin tanınmaması	K6, K31
	Kitle turizmi	K22
	Gelen turistlerin geceleme sayılarının az olması	K20
	Turist çekimindeki yetersizlik	K13, K27, K31, K29
	Hizmet kalitesinin düşük olması	K21, K26, K25, K18, K17
	Yol kenarlarında bulunan dinlenme tesislerindeki hijyen ve hizmet kalitesinin yetersizliği	K18, K17
	Ulaşım imkânlarının yetersizliği	K13, K26, K7, K27, K30
	Turistik bölgelerde yaşayan insanların turistleri kabullenebilmesindeki yetersizlikler	K2
	Terör olayları – Siyasi sorunlar	K14, K3, K1
	Kitle turizmine verilen önemin alternatif turizm türlerine yeteri kadar verilmemesi	K24, K23, K16
	Değişen turist profili ve değişen turizm trendleri karşısında ürün geliştirme ve marka geliştirme noktasında istenilen başarının sağlanamaması	K5

Tablo 6'ya göre katılımcılar çoğunlukla, tarihi ve kültürel değerleri, misafirperverliği, coğrafi konum ve iklimi, turizmi geliştirebilecek potansiyel kaynakları, doğal güzellikleri, gastronomi turizmini ve kitle turizmini ülkelerinin turizmde güçlü yönleri olarak değerlendirmişlerdir. Ülkelerin turizmde zayıf yönleri ise çoğunlukla, kalifiye personel yetersizliği, turizm tanıtımının yetersizliği, turizm eğitiminin yetersizliği, turizm sektöründeki finansman ve altyapı yetersizliği, turist çekimindeki yetersizlik, hizmet kalitesinin düşük olması ve ulaşım imkânlarının yetersizliği olarak ifade edilmiştir.

Katılımcılar Türk dünyası ülkelerinde bulunan turizm destinasyonlarının taraf ülkelerde tanıtımının ve pazarlamasının yapılması gerektiği konusunda hem fikir olmuşlardır.

Türk Dünyası Ülkelerindeki Turizm Destinasyonlarının Taraf Ülkelerde Tanıtım ve Pazarlamasına İlişkin Bulgular

Katılımcıların “Türk Dünyası ülkelerinde bulunan turizm destinasyonlarının taraf ülkelerde tanıtım ve pazarlaması için neler yapılabilir?” sorusuna verdiği cevaplar Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7

Türk Dünyası Ülkelerinde Bulunan Turizm Destinasyonlarının Taraf Ülkelerde Tanıtım ve Pazarlaması için Yapılması Gerekenler

Tanıtım ve Pazarlama için Neler Yapılabilir?	Katılımcılar
Türk Devletlerinde faaliyet gösteren tur şirketlerinin birbirleriyle iş birliği yaparak, bu ülkelere yönelik bilgilendirme turları düzenlenmesi	K17, K26, K7
Turistlerde güven ve turizm bilincinin oluşması için Türklerin doğudan batıya doğru sürdürmüş oldukları 1500 yıllık macerayı, Türk Dünyası ülkelerinin ortak kültürel miraslarının ve destinasyonları farklılaştıran diğer turistik cazibelerinin reklam kampanyaları ile tanıtılması (Bu reklam kampanyalarının Türk devletlerinin tam katılımıyla gerçekleşmesi önerilmektedir. Ayrıca, bu reklamların ülkelerdeki tanınmış televizyon kanallarında, reklam panolarında gösterilmesi önerilmektedir)	K2, K8, K11, K18, K17, K28, K12, K13, K30, K19

Tanıtım ve pazarlama çalışmalarının dijital olarak yapılması	K24, K11, K22, K26, K20, K12, K13, K31
Sanal gerçeklik teknolojisi ile turların düzenlenmesi, bu yolla turistlerin bu ülkelerdeki turizm ürünlerini önce oturdukları yerden deneyimlemeleri, daha sonra oralara seyahat etme ve gerçekte de deneyimleme isteklerinin oluşturulması	K31
Sosyal medya üzerinden paylaşılacak ortak bir video projesinin hayata geçirilmesi	K12
Eğitim turizminin geliştirilmesi için çalışmaların yapılması	K24, K25, K13
Türk Devletleri arasında periyodik olarak kongre, sergi ve fuar gibi etkinliklerin düzenlenmesi	K13, K6, K16, K26, K9, K20, K12, K13, K4, K17, K11
Türk Devletlerinde faaliyette bulunan acentelere teşvikler sunulması	K6, K11
Türk Devletlerinde turistler için daha fazla güvenlik tedbirlerinin alınması ve desinasyonların turistler için güvenli olduğuna yönelik tanıtımlar yapılması	K24, K8
Türk Devletlerinin ortak bir televizyon kanalına sahip olması	K11
Türk devletleri için ortak bir slogan geliştirilip kullanılması	K13
Türk Devletleri arasında ortak bir seyahat acentesi oluşturulup, tanıtımların ortak yapılması	K22

Tablo 7'ye göre, katılımcılar çoğunlukla turistlerde güvenin ve turizm bilincinin oluşması için Türklerin doğudan batıya doğru sürdürmüş oldukları 1500 yıllık macerayı, Türk Dünyası ülkelerinin ortak kültürel miraslarının ve destinasyonları farklılaştıran diğer turistik cazibelerinin reklam kampanyaları ile tanıtılması; tanıtım ve pazarlama çalışmalarının dijital olarak yapılması, Türk Devletleri arasında periyodik olarak kongre, sergi ve fuar gibi etkinliklerin düzenlenmesini Türk Devletlerinde turizmin tanıtım ve pazarlamasının iyileştirilmesi için önermiştir.

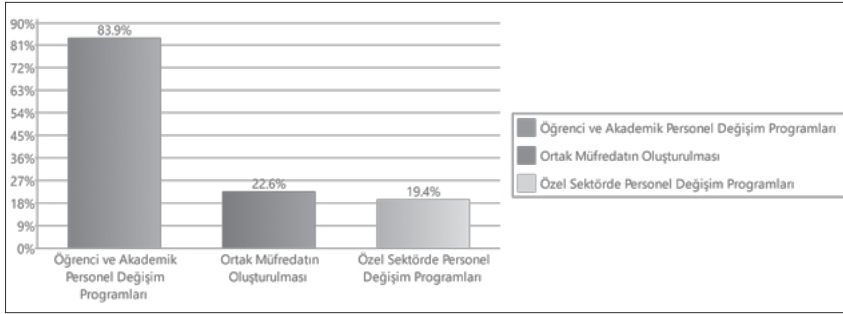
Türk Dünyası Ülkelerindeki Turizm Eğitiminde İşbirliğine İlişkin Bulgular Katılımcıların hepsi turizm eğitiminde iş birliği yapılması gerektiği konusunda ortak görüş bildirmişlerdir. Bu konuda katılımcıların görüşleri ve önerileri Tablo 8'de belirtilmiştir.

Tablo 8

Turizm Eğitiminde İşbirliğine Yönelik Öneriler

Turizm Eğitiminde İşbirliğine Yönelik Öneriler	Katılımcılar
Öğrenci ve akademik personel değişim programlarının daha çok desteklenmesi	K3, K2, K16, K15, K10, K11, K18, K17, K21, K9, K27, K14, K28, K20, K19, K25, K13, K12, K30, K31
Üniversiteler arası diplomaların tanınması	K16
Türk Devletlerindeki üniversitelerin turizm bölümlerinde Türk Dünyası ülkeleri arası öğrenci ve akademik personel değişimlerini yöneten bir merkezi kurumun kurulması	K16
Bu ülkelerde turizm eğitimi veren üniversiteler arasında çevrimiçi sistemde kısa eğitim programları ve değişim kurslarının uygulanması	K18, K22
Öğrenci stajlarının Türk Dünyası ülkelerinde yapılmasına destek verilmesi	K28, K13
Bu ülkelerde turizm eğitimi veren üniversitelerde müfredat birliğinin sağlanması ve bu ortak müfredatın sektör-akademi iş birliğinde oluşturulması	K28, K1, K12, K22, K20
Uzmanların deneyim ve tecrübelerini aktarmak için özel sektörde değişim programlarının yapılması (Özellikle garsonlar, şoförler, temizlikçiler, rehberler, resepsiyonistler gibi hizmet personeli için bir değişim programı oluşturulması)	K12, K31, K17, K7, K21, K14
Türk Devletlerinin ortak bir turizm üniversitesinin olması	K11
Türk Devletlerinde turizm eğitiminin gelişmesi için Türkiye'nin öncü olması	K24, K2

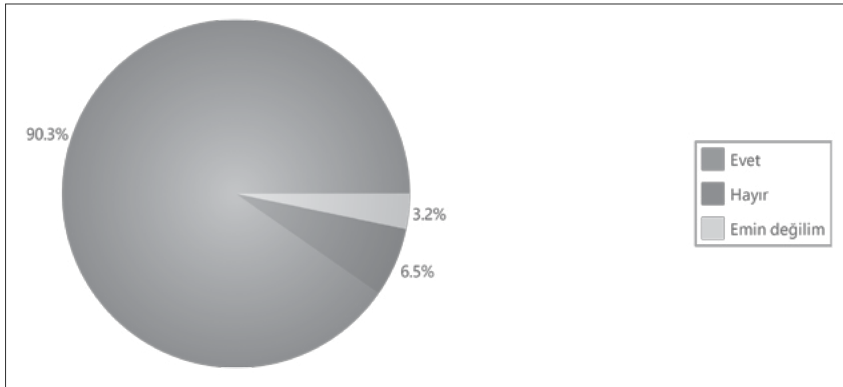
Şekil 4'te gösterildiği gibi ortak turizm eğitimi konusunda katılımcıların %83,9'u, öğrenci ve akademik personel değişim programlarının daha çok desteklenmesini; katılımcıların %22,6'sı, bu ülkelerde turizm eğitimi veren üniversitelerde müfredat birliğinin sağlanması ve bu ortak müfredatın sektör-akademi iş birliğinde oluşturulmasını; katılımcıların % 19,4'ü, uzmanların deneyim ve tecrübelerini aktarmak için özel sektörde değişim programlarının yapılmasını önermişlerdir.

Şekil 4. Turizm Eğitiminde İşbirliğine Yönelik Ana Öneriler

Türk Dünyası Ülkeleri Arasında Turizm İşbirliğine Yönelik Bir Çatı Örgütün Kurulmasına Yönelik Bulgular

Türk Devletleri arasında turizm iş birliğine yönelik bir çatı örgütün kurulması ilgili ülkelere katkı sağlayacağına katılımcıların %90,3'ü evet, %6,5'i hayır ve %3,2'si emin değilim cevabını vermiştir. Bu yüzdeler Şekil 5'te gösterilmiştir.

Şekil 5. "Türk Devletleri arasında turizm iş birliğine yönelik bir çatı örgütün kurulması ilgili ülkelere katkı sağlar mı"? Sorusuna Verilen Cevaplar

Katılımcılar tarafından önerilen çatı örgüt için örnek alınması gereken birlikler ve çatı örgütte yer alması gereken kişiler/kurumlar Tablo 9'da gösterilmiştir.

Tablo 9

Çatı Örgüt için Örnek Alınacak Birlikler ve Çatı Örgütü Oluşturacak Kişi ve Kurumlar

Çatı Örgüt için Örnek Alınacak Birlikler	Katılımcılar
Dünya Turizm Örgütü	K12, K25, K28
TÜRKSOY	K11, K5, K24
Türk Konseyi	K5, K13
Evrensel Seyahat Acenteleri Dernekleri Federasyonu (Universal Federation of Travel Agents Associations-UFTAA)	K1
Avrupa Birliği	K24
Çatı Örgütü Oluşturacak Kişi ve Kurumlar	
Turizm Bakanlığından Temsilciler	K15, K6, K13
Acente Birlikleri ve Otelciler Birlikleri	K13, K15, K6, K20, K19, K4, K1, K3
Turizm ve İlgili Alanlardan Akademisyenler	K4, K6, K11, K19
Konsolosluklardan Temsilciler	K7

Tablo 9'a göre, üç katılımcı (K12, K25, K28) kurulacak çatı örgüt için Dünya Turizm Örgütü'nün örnek alınması gerektiğini belirtmiştir. Yapılanmasının ve görevlerinin benzer olması gerektiği önerilmiştir. Diğer üç katılımcı (K11, K5, K24) kurulacak çatı örgütün TÜRKSOY'u örnek alması gerektiğini ifade etmiştir. İki katılımcı (K5, K13) çatı örgütü kurarken Türk Konseyi'nin örnek alınıp incelenmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu katılımcılardan bir tanesi Türk Konseyi'nin istenilen başarıyı elde edemediğine ve bunun sebeplerine dikkat edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Katılımcı "Saha da görev yapan örneklere bakarak nasıl verimli ve sürdürülebilir bir örgüt kurulması gerektiği üzerinde titizlikle çalışılması gerekiyor ve çok iyi koordine edilmesi gerekiyor. Aksi takdirde, geçmişte yaşadığımız başarısız örneklerden biri olur." sözleriyle bu konuda planlı bir şekilde çalışmak gerektiğini belirtmiştir. Bir katılımcı (K1) Evrensel Seyahat Acenteleri Dernekleri Federasyonu'

nun (Universal Federation of Travel Agents Associations-UFTAA) örnek alınması gerektiğini ifade etmiştir. Bu federasyonun, üyelerinin problemleri ile ilgilenip çözüme ulaştırmaya çalıştığını ifade etmiştir.

Diğer bir katılımcı (K24) Avrupa Birliği’ni kurulacak çatı örgüt için örnek alınacak bir yapı olarak değerlendirmiştir. Çatı örgütün altında AB’nde olduğu gibi çeşitli konseylerin olması gerektiğini ifade etmiştir.

İki katılımcı (K15, K6, K13) çatı örgütün içinde ülkelerin turizm bakanlıklarından temsilcilerin olması gerektiğini belirtmiştir. Yedi katılımcı (K13, K15, K6, K20, K19, K4, K1, K3) acente birlikleri ve otelci birlikleri gibi sektör temsilcilerinin çatı örgüte üye olması gerektiğini ifade etmiştir. Dört katılımcı (K4, K6, K11, K19) turizm akademisyenlerinin de bu örgütte yer alması gerektiğini belirtmiştir. Diğer bir katılımcı Türk Devletlerinin konsolosluklarının da bu örgüte dâhil olmasının yararlı olacağını belirtmiştir.

Katılımcıların “Bu örgütün ne tür bir yapılanması ve ne tür görevleri olması gerekir?” sorusuna verdiği cevaplar Tablo 10’da göstermiştir.

Tablo 10

Çatı Örgüt için Önerilen Görevler

Çatı Örgütün Görevleri	Katılımcılar
Türk Devletlerinin turizm sektöründe bulunan birimlerini ve kurumlarını bir araya getirmek, ülkeler arası koordinasyon ve iletişimi sağlamak	K13, K14, K16, K31, K9
Türk devletleri arasında turizm sektörü için ortak bir plan ve projeler oluşturmak	K13, K16, K30, K31, K22
Türk halklarının ortak değerleri olan kültürel ve manevi miraslarını uluslararası seviyede tanıtmak ve kaynakların birleştirilip ülkelerin turistik değerlerinin tanıtımı ve pazarlamasını yapmak	K13, K11, K18, K31, K22, K9, K8, K19, K5
Türk Devletlerinin turizm sektöründe yaşadıkları problemleri ve eksiklikleri (altyapı yetersizlikleri, nitelikli personel yetersizliği vb.) belirlemek ve bunlara çözüm önerleri sunmak	K13, K16
Türk Devletlerinin birbirleri arasında turist akışını arttırmak	K13, K14, K11, K1

Türk Devletlerinin turizm sektörüne yatırım K14
yapabilme potansiyeli olan iş insanlarını
yönlendirmek

Çatı örgütün yürütme kurulu ve yönetim K31, K6
kurulunu oluşturmak, bu kurulların düzenli olarak
toplanmasını sağlamak, turizm sektöründe ileriye
dönük (uzun ve kısa vadede) planlamalar yapmak

Özel bir denetim komisyonu oluşturup turizm K18
işletmelerinin ortak standartlara ve sertifikasyon
sistemlerine uyup uymadığını denetlemek

Tablo 10'a göre, katılımcıların çoğunluğu, Türk Devletlerinin turizm sektö-
ründe bulunan birimleri ve kurumları bir araya getirip ülkeler arası koordi-
nasyon ve iletişimi sağlamanın; Türk Devletleri arasında turizm sektörü için
ortak bir plan ve projeler oluşturmanın; Türk halklarının ortak değerleri
olan kültürel ve manevi miraslarını uluslararası seviyede tanıtmak ve kay-
nakların birleştirilip ülkelerin turistik değerlerinin tanıtımı ve pazarlaması-
nı yapmanın söz konusu çatı örgütün görevleri arasında olması gerektiğini
ifade etmiştir.

Ayrıca, üç katılımcı (K7, K16, K11) Türkiye'nin turizm sektörünün çok
gelişmiş olduğunun altını çizerek kurulacak olan çatı örgüte Türkiye'nin li-
derlik yapması ve stratejilerin Türkiye'den katılan üyeler tarafından oluşturu-
lmasını önermiştir. Üç katılımcı (K4, K22, K24) bu çatı örgüte devletler
tarafından finansal desteğin ve bütçenin verilmesi gerektiği konusunda hem
fikir olmuştur. Bir katılımcı (K13) bu örgütün herhangi bir kâr amacı güt-
memesi gerektiğini belirtmiştir. Bir diğer katılımcı (K25) çatı örgütün koy-
duğu kurulların bütün Türk Devletlerinde yasal olarak geçerliliğinin sağla-
nabilmesi yönünde hukuki zeminin hazırlanması gerektiğini savunmuştur.
Başka bir katılımcı (K29) bu ortak örgüt sayesinde taraf ülkelerin turizm
sektörüne nasıl katkı sağlayacaklarını açık ve net bir şekilde ifade etme fir-
satı vereceğini belirtmiştir. Bir katılımcı (K3), söz konusu çatı örgütün önce
Türkiye'de kurulmasını ve diğer Türk Devletlerine örnek olmasını önermiş-
tir. Bu örgütün Türk Devletleri arasında millî şuuru oluşturup ve güçlendir-
mesini amaçlaması gerektiğini belirtmiştir. Çatı örgüt ismi için bir katılımcı
(K24) "Türk Dünyası Turizm Konseyi" isminin kurulmasını önermiştir.

Türk Dünyası Ülkeleri Arasında Seyahatlerin Kolaylaştırılmasına Yönelik Bulgular

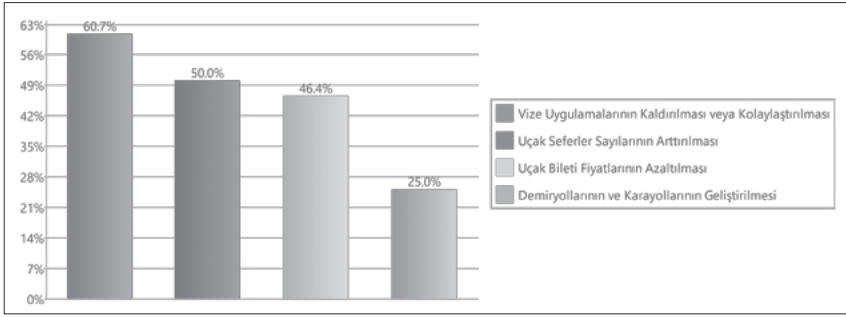
Katılımcıların “Türk Dünyası ülkeleri arasında seyahatler nasıl kolaylaştırılabilir?” sorusuna verdikleri cevaplar aşağıda Tablo 11’de gösterilmektedir.

Tablo 11

Türk Dünyası Ülkeleri Arasında Seyahatlerin Kolaylaştırılması için Verilen Öneriler

Türk Dünyası Ülkeleri Arasında Seyahatlerin Kolaylaştırılması	Katılımcılar
Demiryolu ve karayollarının geliştirilmesi	K12, K20, K21, K17, K18, K24, K16
Uçak bilet fiyatlarının daha düşük olması ve Türk Devletlerinden gelen turistlere özel bir indirim sağlanması	K19, K30, K13, K14, K23, K21, K28, K11, K10, K24, K15, K6
Türk Devletlerindeki havayollarının gelişmesi için THY ile iş birliği yapılması	K5
Hedef pazarlarda Türk Devletlerinin güvenli destinasyonlar olduğuna yönelik imaj çalışmalarının yapılması	K5, K24
Türk Devletleri arasında vize uygulamalarının kaldırılması veya kolaylaştırılması	K30, K13, K1, K29, K20, K7, K28, K27, K8, K23, K9, K17, K18, K11, K6, K2
Türk Devletlerine yönelik uçak sefer sayılarının (özellikle tarifeli seferlerin) çoğaltılması	K4, K7, K28, K27, K5, K23, K9, K21, K17, K18, K10, K2, K3
Türk Devletlerinin ulaşım altyapıları için yatırımları ile ilgili faaliyetlerin başlatılması	K13
Havaalanlarında ve diğer ulaşım araçlarında turist memnuniyeti için çalışan personellerin eğitimlerinin sağlanması	K22
Türk Devletleri arasında tek bir turist vizesi oluşturulması	K17
Yollarda verilen hizmetlerin (dinlenme tesisleri) kalitesinin ve niceliğinin artırılması önerilmektedir	K18

Tablo 11'e bakıldığında katılımcılar çoğunlukla, havayolu dışında demiryolu ve karayollarının geliştirilmesini; uçak bilet fiyatlarının daha düşük olmasını ve Türk Devletlerinden gelen turistlere özel bir indirim sağlanmasını; Türk Devletleri arasında vize uygulamalarının kaldırılmasını veya kolaylaştırılmasını; Türk Devletlerine yönelik uçak sefer sayılarının (özellikle tarifeli seferlerin) çoğaltılmasını önermişlerdir. Bu öneriler yüzdeleriyle beraber Şekil 6'da gösterilmiştir.

Şekil 6. Türk Dünyası Ülkeleri Arasında Seyahatlerin Kolaylaştırılmasına Yönelik Belirtilen Ana Öneriler

Sonuç

Türk Devletleri arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinde “turizm” önemli bir potansiyele sahiptir. Çünkü turizm, toplulukların birbirlerine karşı edindiği önyargıları en aza indirerek ve daha pozitif algı yaratarak kültürel anlamda toplulukların bilincini arttırmaktadır. Bu nedenle turizm, Türk Devletleri arasındaki ilişkilerin ve farkındalıkların olumlu yönde ileriye gitmesinde kilit bir rol üstlenmektedir (Gülcan 113). Türk Devletlerinin ortak kökene sahip olması, aralarındaki turizm ilişkisinin geliştirilmesi ve büyük bir ekonomik güç yaratılması için önemlidir. 2020 yılı içerisinde Azerbaycan ve Ermenistan arasında çıkan Dağlık Karabağ Savaşını Azerbaycan'ın kazanması ve neticede yapılan anlaşmada Azerbaycan ve Nahcivan arasında kara ve demiryolu hattı açılması konusunda mutabakata bağlanması, Türk Dünyasında turizmin önemini belirginleştirmiştir. Bu yol sayesinde Türkiye; kara, demir ve denizyolu hatları ile Türk Dünyası ülkelerine doğrudan bağlanma imkanına kavuşmuştur. Dolayısıyla söz konusu ülkeler arasında yakın gelecekte turizm iş birliği yapılması önemini arttıracaktır.

Bu çalışmada, Türk Devletlerinin turizm alanında iş birliğinin sağlanması için; hizmet standartlarının oluşturulması, kalifiye personel yetiştirilmesi, kamu ve özel sektör iş birliği, turizm altyapısının iyileştirilmesi, Türk Devletlerinden temsilcilerin periyodik olarak bir araya gelmesi ve turizm uzmanlarının deneyim alışverişi yapması konusunda öneriler verilmiştir.

Türk Devletlerinde bulunan turizm destinasyonlarının taraf ülkelerde tanıtımının ve pazarlamasının yapılması gerektiği konusunda bütün katılımcıların hemfikir olduğu görülmüştür. Bu tanıtımın ve pazarlamanın geliştirilmesi için, Türk Dünyası ülkelerinin cazibelerinin reklam kampanyaları ile tanıtılması; tanıtım ve pazarlama çalışmalarının dijital olarak yapılması, Türk Devletleri arasında periyodik olarak kongre, sergi ve fuar gibi etkinliklerin yapılması önerilmiştir. Ayrıca, Türk Devletlerinde turistler için daha fazla güvenlik tedbirlerinin alınması ve destinasyonların turistler için güvenli olduğuna yönelik tanıtımlar yapılması; hedef pazarlarda Türk Devletlerinin güvenli destinasyonlar olduğuna yönelik imaj çalışmalarının yapılmasının da gerekli olduğu konusunda görüşler belirtilmiştir. Bunlara ek olarak, Türk Devletlerinde çalışan acentelere teşvikler sunulmasının olumlu etkilere sahip olacağı da ifade edilmiştir.

Türk Devletleri arasında turizm eğitimi alanında öğrenci ve akademik personel değişim programlarının daha çok desteklenmesi; bu ülkelerde turizm eğitimi veren üniversitelerde müfredat birliğinin sağlanması ve bu ortak müfredatın sektör-akademi iş birliğinde oluşturulması; uzmanların deneyim ve tecrübelerini aktarmak için özel sektörde değişim programlarının yapılması önerilmiştir. Türk Devletleri arasında turizm iş birliğine yönelik bir çatı örgütün kurulmasının ilgili ülkelere katkı sağlayacağı konusunda katılımcıların %90,3'ü hemfikir olmuştur. Bu çatı örgüt için örnek alınabilecek birlikler; Dünya Turizm Örgütü, TÜRKSOY, Türk Konseyi, UFTAA ve Avrupa Birliği olarak önerilmiştir. Çatı örgüte üye olacak kişi ve kurumlar için ise ülkelerin Turizm Bakanlığı temsilcileri; acente, otel vb. birlikleri; turizm ve ilgili alanlardan akademisyenler ile konsolosluklardan temsilciler önerilmiştir.

Türk Devletlerinin turizm sektöründe bulunan birimlerini ve kurumlarını bir araya getirip ülkeler arası koordinasyon ve iletişimi sağlamak; Türk Devletleri arasında turizm sektörü için ortak plan ve projeler oluşturmak; Türk halklarının ortak değerleri olan kültürel ve manevi miraslarının uluslararası

seviyede tanıtmak ve kaynakların birleştirilip ülkelerin turistik değerlerinin tanıtımı ve pazarlamasını yapmak gibi faaliyetlerin söz konusu çatı örgütün görevleri arasında olması gerektiği ifade edilmiştir. Türk Devletleri arasında seyahatlerin kolaylaştırılması için havayolu dışında demiryolu ve karayollarının geliştirilmesi; uçak bilet fiyatlarının düşürülmesi ve Türk Devletlerinden gelen turistlere özel indirimlerin sağlanması; Türk Devletleri arasında vize uygulamalarının kaldırılması veya kolaylaştırılması ve Türk Devletlerine yönelik uçak sefer sayılarının çoğaltılması önerilmiştir.

Sonuç olarak, Türk Dünyasında turizmde iş birliği ruhunun geliştirilmesi için söz konusu devletleri uluslararası ortak bir çatı örgüt altında toplama önerisi, *bu çalışmadan elde edilen en önemli sonuçtur*. Çünkü uluslararası ilişkilerde devletlerden sonra en fazla rolü uluslararası örgütler almaktadır. Ayrıca, bu çalışmada elde edilen bulgular, bu konuda yapılan diğer araştırma bulgularıyla (Zorlu 196, Aydemir ve Yaşar 56, Gülcan 119, Sancar vd. 294-296, Erol ve Çelik 16) paralellik göstermektedir.

Bu alanda benzer çalışma olmasına karşın bu çalışmadaki gibi Türk Dünyası ülkelerinden turizm sektöründe uzmanlaşmış kişilerle kendi ülkelerinin turizminin tüm boyutları hakkında derin görüşmeleri içeren kapsamlı ve detaylı bir çalışma bulunmaması, bu çalışmanın alan yazına teorik katkısı olarak görülmektedir. Ek olarak bu çalışma, politika geliştiricilerin Türk Dünyası ülkelerinin turizm iş birliğinin güçlendirilmesinin gerekliliğini görmeleri konusunda politika düzeyinde uygulamaya katkı sağlamaktadır. Bu çalışma sayesinde ülkeler turizm sektörlerinin güçlü ve zayıf yönlerini görebilir ve turizmi geliştirmek için önerilen yolları uygulamaya koymak için çalışmalar başlatabilirler.

Türk Devletlerinden 31 katılımcının görüşleri alınarak oluşturulan bu çalışma kapsamında katılımcıların görüşleri doğrultusunda aşağıda sıralanan öneriler de getirilebilir:

- Türk Devletleri arasında turizm sektörünün daha rekabetçi olabilmesi adına *Türk Dünyası Turizm Birliği* kurulmalıdır.
- Türk Dünyası Turizm Birliği, Türk devletlerinin tanıtımına ve Türk Dünyası turizminin uluslararası ölçekte pazarlanmasına katkı sağlayabilecektir.

- Yeni turistik destinasyonların Türk Dünyası Turizm Destinasyonları adı altında bir rota veya konsept halinde sunulacak olması ve ilaveten Türk Devletleri vatandaşlarına turizm faaliyetleri amacıyla eşit şartlarda serbest dolaşım hakkının verilmesi, hem Türk Devletlerinde turizm anlayışının gelişmesine hem de turizmden daha fazla gelir elde etmelerine katkı sağlayabilecektir.
- Türk Devletleri arasında turizm sektörüne yönelik ortak mesleki, yaygın veya örgün eğitim programlarının uygulamalı ve teorik boyutta yapılandırılması hem sektörde kalifiye personelin istihdam edilmesine hem de staj ya da öğrenci değişimlerine yönelik fırsatlar oluşturabilecektir.
- Türk Dünyası Turizm Birliği, ilk etapta turizm birliği çatısını hedeflese de ilerleyen dönemlerde Türk Devletleri ile yeni iş birliği çalışmalarının yapılmasına da katkı sağlayabilecektir.
- Türk Dünyası Turizm Birliği, Türk halklarının birbirlerine olan güven duygularını resmi ve STK'lar üzerinden geliştirecek olup, aslında geçmişten günümüze aynı kültürel öğelere sahip olan Türk Dünyasında halkların birbirini tanımalarına ve farkındalıklarının artarak geliştirmesine sebep olabilecektir.
- Türk Dünyası Turizm Birliği sayesinde Türk Devletleri arasında yeni bölgelere ve destinasyonlara, alanlara özgü rehberlik gibi birçok istihdam alanları doğuracaktır.

Kaynaklar

- Akdağ, Gürkan vd. “Turizme Genel Bakış.” *Kavramlar ve Örneklerle Genel Turizm*, ed. A. D. Çakıcı, Detay Yayıncılık, 2019, ss. 1-26.
- Ammirato, Salvatore vd. “Tourism destination management: A collaborative approach.” *Working Conference on Virtual Enterprises*, Springer, 2014, pp. 217-226.
- Aydemir, Burhan, ve İrfan Yaşar. “Dış Politika ve Turizm İlişkisi Bağlamında Türkiye'nin Asya Ülkeleri ile Yaptığı Turizm Anlaşmalarının Değerlendirilmesi.” *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, vol. 19 no. 36-1, 2016, ss. 39-59.
- Aytaçlı, Berrak. “Durum Çalışmasına Ayrıntılı Bir Bakış.” *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, vol. 3 no. 1, 2012, ss. 1-9.

- Baltacı, Ali. "Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?" *Abi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, vol. 5 no. 2, 2019, ss. 368-388.
- Braun, Virginia, ve Victoria Clarke. "Psikolojide Tematik Analizin Kullanımı." Çev. Nihad Şad, Niyazi Özer, ve Abdullah Atli. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, vol. 7 no. 2, 2019, ss. 873-898.
- Bümen, Nilay, ve Ümran Yazıcılar. "Öğretmenlerin Öğretim Programı Uyarlamaları Üzerine Bir Durum Çalışması: Devlet ve Özel Lise Farklılıkları." *Gazi University Journal of Gazi Educational Faculty (GUJGEF)*, vol. 40 no. 1, 2020, ss. 183-224.
- Büyüköztürk, Şener. "Örnekleme Yöntemleri." 2012, <http://cv.ankara.edu.tr/duzenleme/kisisel/dosyalar/21082015162828.pdf>
- Creswell, John W. *Research Design: Qualitative, Quantitative and Mixed Methods Approaches*. Thousands Oaks, CA: SAGE Publications, 2009.
- Çokluk, Ömay vd. "Nitel Bir Görüşme Yöntemi: Odak Grup Görüşmesi." *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, vol. 4 no. 1, 2011, ss. 95-107.
- Erol, Mehmet S., ve Kadir Ertaç Çelik. "Türk Dünyası'nda İşbirliği Denemesi: Türk Keneşi ve Kazakistan." *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, vol. 17 no. 2, 2017, ss. 15-32.
- Fyall, Alan vd. "Destination Collaboration: A Critical Review of Theoretical Approaches to a Multi-Dimensional Phenomenon." *Journal of Destination Marketing & Management*, vol. 1 no. 1-2, 2012, pp. 10-26.
- Gülcan, Bilgehan. "Türk Dünyası İlişkilerinde Kritik Faktör Olarak Turizm." *Yükselen İpek Yolu: İpek Yolu'nda Ekonomi ve Turizm*, ed. Fahri Atasoy, Türk Yurdu Yayınları, 2016, ss. 113-120.
- İlker, Gamze. "Küreselleşme Sürecinde Stratejik İşbirlikleri." *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, vol. 13 no. 1-2, 2010, ss. 191-220.
- Kıroğlu, Kasım, Alper Kesten, ve Cevat Elma. "Türkiye'de Öğrenim Gören Yabancı Uyruklu Lisans Öğrencilerinin Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Sorunları." *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, vol. 6 no. 2, 2010, ss. 26-39.
- Kreag, Glenn. "The Impacts of Tourism. Minnesota Sea Grant." 2001, <http://www.seagrant.umn.edu/tourism/pdfs/ImpactsTourism.pdf>
- Leung, Lawrence. "Validity, Reliability, and Generalizability in Qualitative Research." *Journal of Family Medicine and Primary Care*, vol. 4 no. 3, 2015, pp. 324-327.
- Marzuki, Azizan. "Impacts of Tourism Development." *Anatolia*, vol. 20, no. 2, 2009, pp. 450-455.
- Miles, Matthew B., and A. Michael Huberman. *An Expanded Sourcebook: Qualitative Data Analysis*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, 1994.

- Ozan Leymun, Şenay vd. “Eğitim Ortamlarında Durum Çalışmasının Önemi.” *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, vol. 5 no. 3, 2017, ss. 367-385.
- Özdemir, Murat (2010). “Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma.” *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, vol. 11, no. 1, 2010, ss. 323-343.
- Sancar, Muhammed Fatih vd. “Orta Asya Türk Devletleri ile Türkiye Arasındaki Turizm Potansiyeli ve Ekonomi Açısından İncelenmesi.” *Avrasya Ekonomisi Uluslararası Konferansı*, 2015, ss. 291-297.
- Shenton, Andrew K. “Strategies for Ensuring Trustworthiness in Qualitative Research Projects.” *Education for Information*, vol. 2, no. 2, 2004, pp. 63-75.
- Sönmez, Sevil F., and Yorghos Apostolopoulos. “Conflict Resolution Through Tourism Cooperation? The Case of the Partitioned Island-State of Cyprus.” *Journal of Travel & Tourism Marketing*, vol. 9 no. 3, 2000, pp. 35-48.
- Subaşı, Münevver, ve Kübra Okumuş. “Bir Araştırma Yöntemi Olarak Durum Çalışması.” *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, vol. 21, no. 2, 2017, ss. 419-426.
- Şen, Mehmet, ve Ceren Öztekin. “Bağlam Bilgisi ve Pedagojik Alan Bilgisi Etkileşimi: Sosyokültürel Yaklaşım.” *Eğitim ve Bilim*, vol. 44 no. 198, 2019, ss. 57-97.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. “Türk Konseyi.” (Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi), 2020, <http://www.mfa.gov.tr/turk-konseyi.tr.mfa>
- Timothy, Dallen J. “Cooperative Tourism Planning in a Developing Destination.” *Journal of Sustainable Tourism*, vol. 6, no. 1, 1998, pp. 52-68.
- TÜRKKON. “Turizm.” 2020, https://www.turkkon.org/tr/isbirligi-alanlari/turizm_6
- TÜRKKON. “Turizm.” 31.10.2020, https://www.turkkon.org/tr/isbirligi-alanlari/turizm_6
- TÜRKP.A. “Tarihçe.” 31.10.2020, https://turk-pa.org/tr/content/about_turkpa/history
- TÜRKSÖY. “Hakkında”, 2020, <https://www.turksoy.org/tr/turksoy/about>
- TWESCO. “Akademi Hakkında.” 2020, <http://twesco.org/tr/%d0%b0%d0%ba%d0%b0%d0%b4%d0%b5%d0%bc%d0%b8%d1%8f-%d1%82%d1%83%d1%80%d0%b0%d0%bb%d1%8b/>
- Wheeler, Thomas. *Turkey's Role and Interests in Central Asia*. Saferworld Briefing, 2013.
- Yağar, Fedayi, ve Sema Dökme. “Niteliksel Araştırmaların Planlanması: Araştırma Soruları, Örneklem Seçimi, Geçerlik ve Güvenilirlik.” *Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi*, vol. 3, no. 3, 2013, ss. 1-9.

- Yaşar, Münevver Can vd. “Çocuk Gözüyle Tabiat Anaya Geri Dönüş.” *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, vol. 1, no. 2, 2012, ss. 30-40.
- Yılmaz, Murat. “Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Turistik Hareketlere Coğrafi Bir Bakış.” *Journal of International Social Research*, vol. 11, no. 59, 2018, ss. 406-412.
- Zemla, Michal. “Inter-Destination Cooperation: Forms, Facilitators and Inhibitors– The Case of Poland.” *Journal of Destination Marketing & Management*, vol. 3, no. 4, 2014, pp. 241-252.
- Zhong, Linsheng vd. “Research on Environmental Impacts of Tourism in China: Progress and Prospect.” *Journal of Environmental Management*, vol. 92, no. 11, 2011, pp. 2972-2983.
- Zorlu, Kürşad. “Türk Dünyasında Turizm İşbirliğinin Geliştirilmesine Yönelik Bir Araştırma.” *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, vol. 6, no. 1, 2018, ss. 182-199.

A Qualitative Research on the Cooperation-Based Development of Tourism in the Turkic World Countries*

Muharrem Tuna**

Başak Özyurt***

Ayşe Selin Dülger****

Fatih Türkmen*****

Necmi Uyanık*****

Abstract

The main purpose of the study is to determine the existing tourism potential of Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Cyprus, Turkey and Uzbekistan and to underline the importance of cooperation in the field of tourism. In this study, criteria sampling method and maximum diversity sampling method, which are among the purposeful sampling methods, were used in determining the sample. In addition, a case study, one of the qualitative research designs, was used. In the study, after in-depth interviews were

* Date of Arrival: 31 January 2021 – Date of Acceptance: 20 May 2021

You can refer to this article as follows:

Tuna, Muharrem et al. "Türk Dünyasında Turizmin Ülkeler Arası İş Birliği Temelli Geliştirilmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma." *bilig*, no. 100, 2022, pp. 137-176.

** Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Tourism, Department of Tourism Management – Ankara/Turkey

ORCID: 0000-0001-5526-7122

muharrem.tuna@hbv.edu.tr

*** Res. Asst., Trakya University, Faculty of Applied Sciences, Department of Tourism Management – Edirne/Turkey

ORCID: 0000-0003-3225-0250

basakozyurt1@trakya.edu.tr

**** Res. Asst., Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Tourism, Department of Tourism Management – Ankara/Turkey

ORCID: 0000-0001-8897-013X

ayse.dulger@hbv.edu.tr

***** Assoc. Prof. Dr., Karabük University, Safranbolu Faculty of Tourism, Department of Tourism Management – Karabük/Turkey

ORCID: 0000-0001-6716-7399

fatihturkmen@karabuk.edu.tr

***** Prof. Dr., Selçuk University, Faculty of Literature, Department of History – Konya/Turkey

ORCID: 0000-0003-3692-3168

necmiuyanik@hotmail.com

conducted with 31 people from six different Turkish states, including tourism academics, ministry representatives and managers working in the tourism sector, thematic analysis was conducted using the MAXQDA 2020 qualitative data analysis program. As a result of the study, it was stated that cooperation in the field of tourism will contribute to the development of economies and the maintenance of political unity in Turkish states. Furthermore, it was realized that the tourism destinations in these countries should be promoted and marketed in various ways and an umbrella organization for tourism cooperation needs to be established.

Keywords

Turkish States, Turkic World, tourism, cooperation, tourism planning.

Качественное исследование международного сотрудничества в развитии туризма в странах тюркского мира*

Мухаррем Туна**

Башак Озйурт***

Айше Селин Дюльгер****

Фатих Тюркмен*****

Неджми Уянык*****

Аннотация

Основная цель исследования – определить существующий туристический потенциал Азербайджана, Казахстана, Кыргызстана, Кипра, Турции и Узбекистана и подчеркнуть важность сотрудничества в сфере туризма. В этом исследовании для определения выборки использовались метод выборки по критериям и метод выборки с максимальным разнообразием, которые входят в число целевых методов выборки. Кроме того, использовался тематический анализ, как один из видов качественного исследования. В

* Поступило в редакцию: 31 января 2021г. – Принято в номер: 20 мая 2021 г.

Ссылка на статью:

Tuna, Muharrem et al. “Türk Dünyasında Turizmin Ülkeler Arası İş Birliği Temelli Geliştirilmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma.” *bilig*, no. 100, 2022, pp. 137-176.

** Проф., д-р, Университет Анкары Хаджи Байрам Вели, факультет туризма, кафедра управления туризмом - Анкара / Турция

ORCID: 0000-0001-5526-7122

muharrem.tuna@hbv.edu.tr

*** Ассистент, Университет Тракия, Факультет прикладных наук, кафедра управления туризмом - Эдирне / Турция

ORCID: 0000-0003-3225-0250

basakozyurt1@trakya.edu.tr

**** Ассистент, Университет Анкары Хаджи Байрам Вели, факультет туризма, кафедра управления туризмом - Анкара / Турция

ORCID: 0000-0001-8897-013X

ayse.dulger@hbv.edu.tr

***** Доц., д-р, Карабюкский университет, факультет туризма Сафранболу, кафедра управления туризмом - Карабюк / Турция

ORCID: 0000-0001-6716-7399

fatihurkmen@karabuk.edu.tr

***** Проф., д-р, Сельджукский Университет, факультет литературы, кафедра истории - Конья / Турция

ORCID: 0000-0003-3692-3168

necmiuyanik@hotmail.com

исследовании, после того как были проведены углубленные интервью с 31 корреспондентом из шести различных тюркских государств, включая ученых в области туризма, представителей министерств и менеджеров, работающих в туристическом секторе, был проведен тематический анализ с использованием программы анализа качественных данных MAXQDA 2020. В результате исследования было выявлено, что сотрудничество в сфере туризма будет способствовать развитию экономики и поддержанию политического единства в тюркских государствах. Кроме того, было осознано, что туристические направления в этих странах следует продвигать и продавать различными способами, и необходимо создать зонтичную организацию для сотрудничества в сфере туризма.

Ключевые слова

Тюркские государства, тюркский мир, туризм, сотрудничество, планирование туризма.

Land Swap Formula in the Nagorno-Karabakh Crisis Solution: Goble Plan and Lavrov Plan *

Salih Yılmaz**

Abstract

When we examine the history of Nagorno-Karabakh, we can see that Armenian and Azerbaijani historians have been looking for the truth in the thousand-year history which, in turn, creates a controversial issue. The Nagorno-Karabakh Autonomous Region was established in 1923 and had an official status within Azerbaijan. In order to resolve this conflict, after the dissolution of the USSR, solution proposals were presented under the umbrella of the OSCE Minsk Group. In this study, plans based on land swap and international solution proposals are discussed comparatively. In addition, the land swap strategy that will be implemented within the frame of the ceasefire agreement that took place on November 9, 2020 and that will become a topic for discussion in the future will be evaluated in this study.

Keywords

Nagorno-Karabakh, Minsk Group, Azerbaijan, Armenia, Goble Plan, Lavrov Plan, Lisbon Declaration, Madrid Principles.

---

* Date of Arrival: 21 December 2020 – Date of Acceptance: 30 November 2021

You can refer to this article as follows:

Yılmaz, Salih. "Land Swap Formula in the Nagorno-Karabakh Crisis Solution: Goble Plan and Lavrov Plan." *bilig*, no. 100, 2022, pp. 177-209.

** Prof. Dr., Ankara Yildirim Beyazit University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of History – Ankara / Turkey

ORCID: 0000-0002-5413-0703

salihyilmaz76@gmail.com

Introduction

In history, Armenians gained power in Caucasia and Anatolia with the Treaties of 1813 Gülistan, 1828 Türkmənçay and 1829 Edirne. They have gained land in the Caucasus with the influence of Russia (Tohidi 2). After the Treaty of Turkmencay, many Armenians were settled in Nagorno-Karabakh and present-day Armenia through immigration (Taşkıran 75). In Russia's policy of settling Armenians through immigration, the aim of creating a buffer zone against the Turks in the region and securing their own borders has been a priority (Mehmediyev 90). Since 1828, Armenians were settled in Karabakh, Yerevan and Nakhchivan and caused the demographic structure of the region to change.

In 1914 World War I, when the Ottoman Empire became Russia's rival, Russia started to use Armenians more and settle them in the region. In the Caucasian front, Armenians were used in the war against the Turks (Özkul 244). With the October Revolution that took place in Russia on November 11, 1917, a new era began in the Caucasus. Armenians made an effort to establish their own state (Özçelik 81). Armenians, except Tashnak Armenians, supported the Bolshevik Revolution in order to get the support of the Russians and made an effort to drive the Azerbaijani Turks out of their soil (Özkul 244-245). With the 1917 Revolution, the 11th Red Army from Russia invaded the Republic of Azerbaijan. With the support of Russia, Karabakh was declared an autonomous region in 1923. Karabakh is divided into 2 parts: mountainous (upper) and plain (lower). Armenians were forced to migrate to the mountainous part called upper and an artificial state was created (Aras vd. 28-29, Neciyev 163-186).

In the Nagorno-Karabakh region, which is an autonomous region affiliated to Azerbaijan, since the 1960s, the efforts of Armenians to oppose autonomy and to connect the region to Armenia have resumed (Sariahmetoğlu 13). Between 1980-1994, Armenians frequently rebelled for the independence of the Karabakh region or its attachment to Armenia (Mustafayev 2015: 214). During this period, civilian Azerbaijanis were targeted and provocations were made with the aim of Russia's intervention in the region (Mehmedova 90-91).

The Nagorno-Karabakh problem arose during the USSR Period in 1988, when Armenians declared their independence; they wanted to attach Nagorno-Karabakh region to their lands in Armenia (Cheterian 93-94). Depending on the conditions of the period, the USSR administration acted in favor of the Armenians, allowing a crisis area in the region (Şavrov 59 – 61).

The beginning of the “Karabakh conflict” between Armenia and Azerbaijan generally dates back to February 1988. However, the beginning of the first problems, which are barely remembered even by residents, occurred in Armenia and Azerbaijan, not in Karabakh (Vahapzade 173). In the mid-1980s, it was estimated that around 350.000 Armenians lived in Azerbaijan (excluding the residents of Nagorno-Karabakh) and 200.000 Azerbaijanis lived in Armenia. In the autumn of 1987, ethnic tensions in both republics intensified noticeably, as if both peoples suddenly grasped a kind of signal to initiate an action. In October 1987, a conflict broke out between local authorities and Armenian residents in the village of Çardaklu, in northern Azerbaijan. Armenians rejected the appointment of an Azerbaijani as director for a state farm. Armenians paid special attention to Çardaklu since this was the birthplace of two Armenian marshals of the Soviet Union, Ivan Baghramyan and Hamazasp Babajanyan. On October 18, a small group of protesters was gathered in Yerevan regarding the events in Çardaklu. Soon, some struggles broke out in the south of Armenia, in the regions of Meghri and Kafan, where Azerbaijanis densely populated in many villages (De Waal 20-21, Musayev 11).

The forced expulsion of about 200.000 Azerbaijanis from Armenia in 1988-1989 was not sufficiently covered neither in the Soviet press nor in the international press. It was not known by many that around 50.000 Azerbaijanis were deported from Armenia in the 1940s. Prior to this, thousands of Azerbaijanis were killed in clashes in 1918-1920 (Vsesoyuznaya 11-13, Imranli-Lowe 219-236). In 1998, President Aliyev declared 31 March as the Day of Genocide of the Azerbaijani People, in memory of those killed during all these events. This date was chosen since the massacre of Muslims began in Baku on March 31, 1918.

While trying to identify the roots of the Karabakh problem, we must first reject the idea that this is an “eternal conflict”. The Armenia-Azerbaijan conflicts,

both in form and content, arose more than a hundred years ago. Nagorno-Karabakh, which became the cause of rivalry in 1905 and 1918-1920, was annexed to Azerbaijan in 1921 and its present borders were determined in 1923 (İsmayıl 86, Swietochowski 8). The Executive Committee of the USSR, encouraged by determining the borders of Karabakh, changed the borders of Nakhchivan without the consent of Turkey, which is the guarantor of Nakhchivan's status, with February 18, 1929 dated decree, and 9 villages of Nakhchivan, Gorçevan village and part of Kilid village of Ordubad district were given to Armenian SSR (Mehmetov 647-648, *Azərbaycan Tarixi* 357, İbrahimova vd. 28-84, Şihaliyev 175-192). All this means that the conditions of the Moscow and Kars Treaties regarding the status and borders of the Nakhchivan SSR have been violated. The return of these villages to Nakhchivan by bringing the Moscow-Kars Treaties to the agenda in the final peace negotiations between Azerbaijan and Armenia is a right according to international law (Lütem 237). During the dissolution of the USSR in the 1990s, Karabakh declared its independence on September 2, 1991. However, the declaration of independence was not accepted by any state.

With the declaration of the independence of Azerbaijan on August 30, 1991, the Armenians declared the Artsak Armenian Republic (Özçelik 97). In mutual military competition, on September 24, 1991, as a result of the Jeleznevodsk negotiations, a ceasefire agreement was signed. Armenia has accepted that Karabakh is bound to Azerbaijan. However, Armenians who took advantage of the political conflicts in Azerbaijan and wanted to use the role of Russia in the Chechen crisis, attacked the Khojaly village in February 1992 and committed a massacre (Özçelik 98-99, Aktaş 50). After these attacks, Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE) decided to convene in Minsk on 24 March 1992. In 1993, meetings were held by Minsk group representatives on the solution of the problem.

In this article, it is a priority to put forward the land swap that is expected to come into the agenda in the final agreement in the resolution of the Nagorno-Karabakh crisis and to put forward the solution proposals regarding this in the past, and to draw attention to the political and economic implications of the land swap between Azerbaijan and Armenia in the future agreement. It is necessary to contribute to the reconciliation of the parties in the final

agreement by examining the reasons for the deadlock in the previous negotiations by determining the transition period set forth by the ceasefire agreement signed on 9 November 2020.

It can be argued that the causes of the current Nagorno-Karabakh conflict are hidden in the rivalry fields of the twentieth century. At the beginning of the 21st century, Azerbaijan's foreign policy developed in two directions. First, it developed with neighboring countries (Georgia, Turkey, Russia and Iran) and co-operation; secondly, it had a mutual and close relationship with Western and NATO countries (Mehdiyev 234, Kouhi-Esfahani 96). In Armenia, when Pashinyan came to power in 2018, relations with the United States began to develop while trying to reduce dependence on Russia. According to Russia, the US controlled its Caucasus policies through Armenia. There was a crisis of trust between Moscow and the Pashinyan administration. It is known that Russia took note of Pashinyan's anti-Moscow policies. Just two days before the clashes broke out on September 25, 2020, the country's leading opposition party leader Gagik Tsarukyan (also known for his pro-Russian line) was arrested in Armenia. A short time ago, Pashinyan's ministers brought up the issue of closing the Russian base in Gyumri. Pashinyan, who came to power in Armenia, underestimated Russia for a long time. "When Putin asked for something" Yerevan ignored it. Yerevan followed a policy towards rapprochement with the West and separation from Russia (Yılmaz, *Rusya'nın Dağlık Karabağ*). Some Russian experts list Russia's main expectations from Armenia as follows:

- Pashinyan did not officially recognize Crimea as Russian on behalf of Armenia despite Russia's request, which was seen as hostility by Russia.
- Armenia started to cooperate with NATO in many fields during the Pashinyan period. Russia, on the other hand, was disturbed by all kinds of cooperation of Armenia with NATO.
- NGOs financed by Soros and the USA were effective in Pashinyan's rise to power. Although Russia expressed its discomfort with the activities of these NGOs to Armenia many times, their demands were left unanswered.
- Many pro-Russian politicians and businessmen were arrested in Armenia during the Pashinyan period. Russia's demands to end the persecution of pro-Russian politicians were ignored.

- With the Pashinyan administration, the number of employees of the US Embassy in Yerevan increased significantly. According to Russia, about 2.000 US people started work in Yerevan.
- Russia's influence in Armenia was weakened with the Pashinyan administration. Russian TV channels were banned.
- The Pashinyan administration made an investigation against GAZPROM and tried to establish a negative image for Russian companies. Russia, on the other hand, saw this as a conspiracy by the USA against itself.
- Some ministers in the Pashinyan government made statements regarding the closure of the Russian military base in the country. Russia, on the other hand, thought this was a strategy Pashinyan would implement in the future ((Yılmaz, *Rusya'nın Dağlık Karabağ*)).

The different policies implemented by Azerbaijan and Armenia caused Armenia to become isolated from other countries in the region. We can say that Pashinyan's strategy, which he expected from the West to win a victory, failed. In Azerbaijan, the result is determined on the battlefield. Prigozhin, who is a founder of Russian mercenary company WAGNER and close to the Kremlin, summarized Russia's discomfort with Armenia in an interview with the journalists of the press service of IA REGNUM and Concord: *Karabakh is Azerbaijani territory, while Pashinyan is the US puppet* (RİAFAN, *Пригожин считает*).

The war that started between Azerbaijan and Armenia on September 27, 2020 lasted 44 days and ended with a peace agreement on November 9, 2020 for now. The terms of the peace agreement are as follows:

1. A complete ceasefire and end to all hostilities in the Nagorno-Karabakh conflict is hereby declared from 00:00 Moscow time on 10 November 2020. The Republic of Azerbaijan and the Republic of Armenia, hereinafter referred to as the Parties, shall stay at the positions they occupy.
2. The Agdam District shall be returned to the Republic of Azerbaijan by 20 November 2020.
3. Along the line of contact in Nagorno-Karabakh and along the Lachin corridor, a 1,960-strong peacekeeping contingent of the Russian

Federation with small arms, 90 armoured personnel carriers, and 380 vehicles and other pieces of special equipment shall be deployed.

4. The peacekeeping contingent of the Russian Federation shall be deployed in parallel with the withdrawal of the Armenian armed forces from Nagorno-Karabakh. The duration of the peacekeeping contingent of the Russian Federation is 5 years and it is automatically extended for another 5 years unless one of the Parties should serve a 6 months' notice to contrary.
5. For the purpose of improving the effectiveness of enforcing the agreement by the Parties to the conflict, a peacekeeping centre in charge of enforcing the ceasefire shall be deployed.
6. The Republic of Armenia shall return the Kalbajar District to Azerbaijan by 15 of November 2020, and the Lachin District by 1 December. The Lachin corridor (5 km wide), which will provide access from Nagorno-Karabakh to Armenia and bypass the town of Shusha, shall remain under the control of the peacekeeping contingent of the Russian Federation. Subject to agreement by the Parties, a construction plan will be determined in the next three years for a new route of movement along the Lachin corridor, providing a link between Nagorno-Karabakh and Armenia and then the Russian peacekeeping contingent shall be deployed to protect this route. The Republic of Azerbaijan shall guarantee the safety of traffic of citizens, vehicles, and goods along the Lachin corridor in both directions.
7. Internally displaced persons and refugees shall return to the territories of Nagorno-Karabakh and adjacent areas under the control of the UN Office of the High Commissioner for Refugees.
8. The exchange of prisoners of war, hostages and other detainees as well as the remains of the fatalities shall be carried out.
9. All economic and transport links in the region shall be unblocked. The Republic of Armenia shall guarantee the safety of transport links between western regions of the Republic of Azerbaijan and the Nakhchivan Autonomous Republic with a view to organizing the unimpeded movement of citizens, vehicles and cargo in both directions. The control over the transport communication will be exercised by

the Border Service of the FSB of Russia. Subject to agreement by the Parties, the construction of new infrastructure linking the Nakhchivan Autonomous Republic with regions of Azerbaijan shall be carried out (Yılmaz, *Ermenistan-Azerbaycan Barış Anlaşmasınının* 34).

When we evaluate the articles of the ceasefire agreement between Russia, Azerbaijan and Armenia, we can say that the following views come to the fore:

- There is no explanation within the articles of the agreement about the administration of Nagorno-Karabakh and about ensuring internal security. For example, will Azerbaijan be able to appoint its own governor or a police chief here? Will it serve as the Russian Peacekeeping Force or will it also function as a police force? If it will also serve as a police force, it means that all internal and external security is handled over to Russia. In other words, the control of your own land is passed to Russia for 5 years. Although it is said that Nagorno-Karabakh does not have a status, an open door was left in the final peace agreement to negotiate this situation. It can be explained that unrecognized state of Nagorno-Karabakh announced Russian language as its official language in order to strategically get Russian support in terms of its status in the future.
- Article 7 of the agreement states that “Internally displaced persons and refugees shall return to the territories of Nagorno-Karabakh and adjacent areas under the control of the UN Office of the High Commissioner for Refugees.”, which means that the displaced people will regain their homes and lands in exchange for proof that their property belongs to them. However, only the Azerbaijanis who immigrated from Zangezur Region in 1988 with the expression of Nagorno-Karabakh were not taken into account. If the return of the Armenians was guaranteed, the return of the Azerbaijanis to their villages in Zangezur should also be guaranteed. With this article, all the assets of the Armenians were guaranteed. In other words, Armenians will be able to return to the regions under the control of Azerbaijan as they wish.
- Article 9 of the agreement states that; “All economic and transport links in the region shall be unblocked. The Republic of Armenia shall guarantee the safety of transport links between western regions of the

Republic of Azerbaijan and the Nakhchivan Autonomous Republic with a view to organizing the unimpeded movement of citizens, vehicles and cargo in both directions. The control over the transport communication will be exercised by the Border Service of the FSB of Russia. Subject to agreement by the Parties, the construction of new infrastructure linking the Nakhchivan Autonomous Republic with regions of Azerbaijan shall be carried out.” With this article, just as the Lachin corridor, it was decided to open a transport corridor between Azerbaijan and Nakhchivan. However, there are no explanatory conditions regarding the Nakhchivan corridor, although the length of time (3 years) and width (5 km) of the Lachin Corridor are specified. For example, when will this corridor be constructed? How long will it be? Where will it pass through? There is no clear article regarding this. In the text of the agreement, the expression of “movement of citizens, vehicles and cargo” was used for the Nakhchivan corridor while the Russians announced that it was only for people and food passage. If these corridors cannot be used for trade, then it cannot go beyond just an excuse for Russia to stay in the region. Again, the main drawback in the article is that it is not specified for how many years the Russian FSB Border Guards will control the transportation. As it stands, will the Russians control the Nakhchivan corridor indefinitely? The duration of this should have been certain. A 5-years-period is specified for Lachin corridor, but no time is specified for Nakhchivan corridor. The corridor is made dysfunctional by giving Russia an indefinite control. This article must be updated. Turkey must be the guarantor of Nakhchivan corridor (Yılmaz, *Ermenistan-Azerbaycan* 34-37). After the ceasefire agreement, Russia increased its military effectiveness in the border regions of Armenia and established new police stations. In this context, Turkey’s setting up of military bases on the borders between Azerbaijan-Armenia, depending on the military cooperation agreement with Azerbaijan, will be a deterrent for conflict prevention in the future.

As a result, the agreement is profitable for both Armenia and Azerbaijan as it contributes to the solution of the problem. Azerbaijan has taken its main occupied lands as it had previously wanted. Armenians, on the other hand, reached a situation in which their properties were guaranteed and they could live freely in the regions where they densely lived in 1988. The only

loss for Armenians is that their opportunity to gain independence has been lost. It is not possible to find a solution unless it agrees with Turkey and Azerbaijan. The benefit for Azerbaijan is that it provides territorial integrity with the Nakhchivan corridor. Russia establishes a security wall in Ukraine-Donbas, Crimea, Moldova-Transnistria, Georgia-North Ossetia-Abkhazia, Azerbaijan-Nagorno-Karabakh, Iraq-Northern Iraq and Syria (Yılmaz, *Putin Era* 442). Within this wall, only Northern Iraq is seen as the place that cannot be fully active for now. The effect attempted to be established over Rosneft in Northern Iraq is faced with the objection of England. Russia is trying to strengthen its influence in this region through Iran.

We should say that the “Peace Agreement” between Armenia and Azerbaijan has not yet reached a final result on Karabakh and many other issues. If this ceasefire agreement is not finalized before the end of 5 years and a definitive agreement with international validity is not signed, a crisis is likely to occur in the region. For this reason, we can say that it will be useful to evaluate the land swap formula that will come to the agenda in the final agreement.

The First Nagorno-Karabakh War took place between Azerbaijan and Armenia between February 1988 and May 1994. Although the Karabakh crisis started in 1988-1989, when the Armenians held a referendum for independence and decided on independence, it resulted in the occupation of 7 regions belonging to Azerbaijan and a ceasefire was established through mediators. Negotiations were held on 4-5 May 1994, on the initiative of the Inter-Parliamentary Assembly of the Member Nations of the Commonwealth of Independent States, the Russian Federal Assembly and the Ministry of Foreign Affairs, and hosted by the Council of the Kyrgyz Republic. On May 4-5, 1994, the Bishkek Protocol was signed by the Presidents of the Parliament of Azerbaijan and Armenia, who came together in Bishkek with the mediation of Russia (De Waal 251, Abdullayev 104). The ceasefire entered into force on May 12, 1994. The aim was first to stop the war and then to resolve the problem peacefully. The difference of this agreement from other ceasefire agreements is that it is realized without any foreign military power being placed in the war zone (Kerimov 127). Following the ceasefire agreement, proposals for final peace were made under the leadership of the UN OSCE Group on the resolution of the problem. Although land swap was tried to be brought to the agenda in both peace proposals, the problem

was not resolved due to the objection of Armenia. These two declarations deepened the problem rather than focusing on the solution.

Lisbon Declaration

After 1988, there are four main plans and two main agreements regarding the solution of the crisis in Karabakh. The main agreements are the Lisbon Declaration and the Madrid Principles. On 2-4 December 1996, 54 participating states recognized the territorial integrity of Azerbaijan with the meeting of the heads of states and governments of OSCE member countries in Lisbon, the capital of Portugal. Armenia did not sign the Lisbon Declaration (Hasanov 96). The decisions taken at this summit are summarized as follows:

- Territorial integrity of the Republic of Azerbaijan and the Republic of Armenia;
- Granting the highest autonomy status to Nagorno-Karabakh within the borders of Azerbaijan;
- Ensuring the security of the entire population of Nagorno-Karabakh.

After the Lisbon Summit, a co-chair from France, Russia and the USA was appointed to the OSCE Minsk Group in January 1997. Although this co-chair had made 3 offers to Azerbaijan and Armenia, one was not accepted by Azerbaijan and the other two by Armenia. The plans offered by the Minsk Group are as “Package Solution, “Phased Solution” and “Common State”. In these three plans, it was stated that the armed forces of Armenia should leave Azerbaijani lands. The first plan “Package Solution” was presented on 17 July 1997. In this plan, two treaties were signed; one for determining the conditions of peace and the other was for determining the status of Nagorno-Karabakh. Nagorno-Karabakh was given a special status within Azerbaijan (İşyar 577-595, Ziyadov 109, Mehtiyev 126). Phased Approach plan was presented on December 2, 1997. In this plan, firstly, it was proposed to ensure full peace, then to determine the conditions for the return of refugees and the status of Karabakh, and ultimately to return Lachin, Shusha and former Shaumyan provinces to Azerbaijan. The “Common State” plan was presented on 7 November 1998 (*Azerbaijan Gazetesi*, Hesenov 88). According to this plan, the establishment of an independent Nagorno-Karabakh Republic and a joint state model with Azerbaijan were proposed.

The first two drafts were rejected by Armenia and the third by Azerbaijan (Kerimov 32, Hesenov 122).

Madrid Principles

Madrid Principles were formulated in 2007 to solve the Nagorno-Karabakh crisis between Azerbaijan and Armenia. The plan, which highlights three conditions (non-conflict, territorial integrity and self-determination), was first adopted by both countries. According to the Madrid Principles, firstly, it was proposed that Armenia should withdraw its troops from the regions occupied. Secondly, the withdrawal of the Armenian troops in Lachin and Kalbajar, the return of Azerbaijani immigrants, and giving a wide autonomy to Karabakh were proposed. Recommendations were made on holding a referendum in Nagorno-Karabakh (OSCE Minsk Group 2007, Ziyadov 120, Pokalova 77). Until the last tension in early April 2016, the “Madrid Principles” continued to be presented in a renewed manner. The basic 6 principles are as follows:

- The return of the territories surrounding Nagorno-Karabakh to Azerbaijani control.
- Giving an interim status for Nagorno-Karabakh and providing guarantees for security and self-governance.
- The right of all internally displaced persons and refugees to return to their former places of residence.
- A corridor linking Armenia to Nagorno-Karabakh.
- Eventual determination of the final legal status of Nagorno-Karabakh through a legally binding expression of will.
- International security guarantees, including a peacekeeping operation (Madrid Ministerial Council Document, OSCE Minsk Group Press Release 2008, Ziyadov 120).

While Madrid Principles were being discussed, the ceasefire was partially broken in 2016 and talks were suspended (Nagorno-Karabakh 3). In the process that began in 2016 after the Arab Spring, Russia-Turkey reproached and the talks between the two countries for resolving the Nagorno-Karabakh crisis has brought to the table several times in the meetings in Sochi (Yılmaz

2019b). Turkey-Russia negotiations were shaped in the framework of the decisions taken by the UN (Akçay 101-129, Makili-Aliyev 76-82). There are more than one UN resolutions demanding the liberation of Azerbaijan's occupied territories. The UN Security Council issued a resolution in 1993, confirming that Karabakh is a part of Azerbaijan. The Council of Europe took the same decision in 2005 (Leckie 44-53). In 2008, the United Nations General Assembly called on Armenia to immediately leave the Azerbaijani territories it occupied (Baguiyov 11-24). A new proposal emerged in Turkey-Russia Talks in the framework of mainly Goble Plan (1992), which was brought to the table, and the Lisbon Declaration and the Madrid Principles. This proposal was also called the Lavrov Plan or the Moscow Principles, which was prepared after the 4-days war in 2016. The cooperation between Russia and Turkey in Syria and Libya has influenced the solution of the Nagorno-Karabakh conflict. This cooperation caused Russia to put pressure on Armenia for a solution in Nagorno-Karabakh. Because Russia has concerns that a crisis that may arise with Turkey can negatively affect the cooperation in Syria and Libya, it made the suggestions about the solutions Nagorno-Karabakh be accepted.

Solution Proposal in Karabakh: Goble Plan and Assassination in Armenia

The land swap for the settlement to Karabakh conflict between Azerbaijan and Armenia was on the agenda in talks between Turkey and the US for the first time. Turkey supported Azerbaijan unconditionally during Turgut Ozal era and even mutual statement was given with Russia on this issue (Abilov 33). Land swap was brought to the agenda to find a solution to the Karabakh crisis during Turgut Ozal's visit to the USA. In the Ozal-Bush meeting in the Oval Office on April 28, 1992, the plan for a land swap between Azerbaijan and Armenia was discussed. This plan had a double-corridor formula and these corridors included Lachin and Meghri. The Karabakh-Meghri swap was proposed as a solution. This "Corridor Change Plan", which was suggested by Turgut Ozal in 1992, was brought back as a solution by Paul Goble, an expert on Eurasia issues at the US Ministry of Foreign Affairs. The text known as the Goble Plan was actually based on land swap as Turgut Ozal mentioned (ANI 2019, RUSEN 2020). In

October 1992, UN representative Maresca also offered a land swap. It was suggested that Zengezur should be given instead of Lachin.

The Goble Plan takes its name from the American diplomat who proposed it in 1994. This is a plan based on the land swap between Armenia and Azerbaijan for the final solution of the Karabakh conflict. The Goble Plan is the return of Armenians to most of Azerbaijan's occupied territories and the exchange of part of the Meghri region in southern Armenia (adjacent to Iran) in exchange for the so-called Lachin corridor (Azerbaijan's Lachin region). One of the variants of this plan is to give Armenia a "corridor" from Yerevan to the Iranian border on the west of Nakhichevan to compensate for the loss of access to Iran. Thus, it will be possible for Azerbaijan to interconnect its borders and to have direct access to Turkey border, and it will provide communication between Armenia and Iran (Jacoby 32). However, many Armenian politicians, has brought the geopolitical risk of the emergence of "Great Turkey" and the risk of losing the corridor leading to Iran to the agenda. The main concern of the discussion is that Armenia is entirely surrounded (Georgia, a common border, is not a reliable friend for Yerevan), it is allowed to grant direct access to Azerbaijan's regions and connecting the border with Turkey (De Waal 263).

The "Common State" solution, a proposal that survived for only five months between March-December 1998 and abandoned by the Minsk Group after Azerbaijan was rejected, was also proposed for Azerbaijan, Georgia and Moldova. In this plan, the separatist units within Azerbaijan, Georgia (Abkhazia) and Moldova would unite in the "single state" model. Accordingly, Karabakh and Azerbaijan would form a common state. The proposal also gave the right to establish foreign representation in Karabakh. Azerbaijan was planned to become a confederation (Kilavuz 57-58, Laitin and Suny 168).

Goble Plan was rejected by many representatives of the Azerbaijani administration in 1999. In October 1999, three closest advisors to Heydar Aliyev resigned due to disagreements on the matter. They resigned because there was a possibility of accepting the Goble plan by their government. These were long-term foreign policy advisor Vafa Guluzade, head of the presidential administration Eldar Namazov and foreign minister Tofik Zulfugarov.

In Armenia, the Goble Plan provoked more controversy; for Armenia, the loss of Meghri meant the loss of its southern border with its friendliest neighbor, Iran. In fact, Iran was also against this plan. For Kocharian, who was born in Karabakh, the accusation that he sold the territory of the Republic of Armenia to secure the future of Nagorno-Karabakh was a concern (Laitin and Suny 167). Hence, Kocharian needed the support of Defense Minister Vazgen Sargsyan, who became Armenia's most influential politician in the summer of 1999, hoping to implement this plan. Kocharian traveled to the United States. At the same time, he received a warning from the Armenian Diaspora, which was against the plan. Diaspora claimed that they would not support the country both financially and militarily. The impact of the Armenian Diaspora in the Nagorno-Karabakh crisis has been increasingly decisive after 1990 (Ismailzade 7, Başer and Swain 45-62). On October 11, Aliyev and Kocharyan held a two-hour meeting at the border between Nakhchivan and Armenia. This was their fifth meeting in the past six months. At the OSCE summit in Istanbul in November, there was hope that both sides would declare at least one framework agreement on Nagorno-Karabakh.

On October 27, 1999, US Deputy Secretary of State Strobe Talbott visited Yerevan on his way to Istanbul. He held talks with Kocharian and Vazgen Sargsyan before going to the airport. Then Sargsyan went to the Armenian parliament to attend the meeting in which the government answered the questions of the deputies. This parliamentary meeting was raided by armed Armenians of Tashnak volunteers. Eight people, including Prime Minister Sargsyan and Parliament Speaker Demirchyan, died and eight were injured in this raid (Mufson 1999). These murders caused some political crises in Armenia and drove the country away from its main political line. According to one version, the attackers were ordered to support the peace plan and prevent an imminent action in the Nagorno-Karabakh negotiations by eliminating Sarkisyan, who was ready to make a land swap. The timing of the assassination right after Sarkisyan's meeting with Strobe Talbott was a planned action. Talbott later told the media that both sides were "very, very close" to reach an agreement and that the massacre was a "humanitarian, political and geopolitical disaster" (Baker and Danielyen 1999, Asbarez 1999). Finally, Sargsyan was a close ally of Russia in power structures that could be fully involved in disrupting the peace plan initiated by the

United States. Despite this, it has always been spoken in Armenia that this assassination was planned by the Russian secret services, which were not satisfied with the peace plan and land swap.

While the peace plan and land swap were on the agenda in Armenia's domestic politics in 1999, the peace process was temporarily suspended after the attack. Kocharyan had to struggle with the Yerkrpah movement, which demanded the dismissing of the responsible people after Vazgen Sargsyan's assassination. It took more than a year for Kocharyan to regain his power (Kelbizadeh 73-94). The dialogue between Aliyev and Kocharyan literally resumed at the end of 2000. Until then, the idea of a large-scale land change was no longer on the agenda, as it was not supported in Azerbaijan (How the "Goble Plan" was born 2000). The parties started talking about the land swap plan in 1999. The land swap plan, also known as the Goble Plan, dedicated to the US State Department's regional expert Paul Goble, was planned to sign the peace agreement at the OSCE summit to be held in Istanbul in November 1999, as a result of the negotiations between the presidents of both countries (Ziyadov 117). If there had been no assassination in Armenia, it was predicted that both sides would have been very close to signing such an agreement. The negotiations on swap plan took long time and there were hesitations on this issue since there was no agreement on where the corridors would pass and how deep they would be (Ambrosio 99). Negotiations stopped for a while after the attack in the Armenian parliament. Kocharyan withdrew from a solution in the negotiations due to the security weakness in Armenia (Huseynov 17, Kılavuz 59).

The Goble Plan, which was interrupted by the assassination in Armenia, was re-discussed at a meeting held in Key West/Florida in 2001. It was thought that this proposal would completely solve the problem between the two countries; because Armenians in Karabakh would get the security guarantee while Azerbaijan would preserve its territorial integrity. However, the proposal could not be brought to the signature stage (Harutunian 72, Armenia and Azerbaijan 2001, İsmayilov 121). After the peace plan was destroyed by an assassination, the power in Russia also changed. Russia's new president, Vladimir Putin, began to pursue a more coordinated policy in the Caucasus. Putin, who started a new war in Chechnya and had a harsher attitude against Georgia, began to develop relations with Azerbaijan. On

an official visit to Baku in January 2001, Putin supported Heydar Aliyev. In 1949, he awarded Aliyev with a graduation diploma from the Leningrad KGB Academy. This was the first public confirmation that Aliyev was studying in Leningrad.

On the resolution of the Karabakh crisis in 2001, the three countries France, Russia and the United States, which served as co-chairs of the Minsk Group, seemed to be working closely together for the first time. Peace process progressed (Hopmann 10-11, Lütem 9-39). Aliyev and Kocharyan held two successful meetings in Paris under the presidency of French President Jacques Chirac (Mehtiyev 2). However, “leaks” were published simultaneously in Armenian and Azerbaijani newspapers, as if it had been decided in advance. The texts of the three peace plans prepared by the Minsk Group in 1997 and 1998 were leaked by someone. It can be said that these “leaks” were made to test public opinion on Karabakh and to lay the groundwork for a fourth plan, completely different from the first three. The public reaction to the first three plans was very hostile, especially in Azerbaijan. Almost nobody in Baku supported the reconciliation.

It was reflected in the press that Aliyev made important concessions on the most sensitive issue, namely the status of Nagorno-Karabakh. An official who attended the talks basically stated that he considered Nagorno-Karabakh as “an inseparable part of Armenia”. This surprising proposal to renounce all that is sacred to many Azerbaijanis was followed by a series of Armenian mutual concessions, including the right for Azerbaijani refugees to return. Heydar Aliyev agreed to take Meghri from Armenia in exchange for Nagorno-Karabakh.

Why did the President of Azerbaijan make this unexpected move? As one Western diplomat explained, Aliyev adhered to the “all or nothing” principle. He wanted to take Karabakh completely or to leave it completely. The last thing the Azerbaijani president could accept was that there was an uneasy Armenian-populated region nearby. Aliyev wanted to solve the problem by land swap, which was thought to be the best solution. However, Aliyev’s plan was not supported by the Azerbaijani political elite. Ultimately, the peace initiative could not be explained because of the dissidents who broadcast to the public about the complete establishment of Azerbaijan’s control over Karabakh. The differences between what Aliyev said privately

and his public statements caused some reactions. Negotiations resumed in April 2004 after Ilham Aliyev became the president. Several meetings were held between Azerbaijan and Armenia in Prague between 2004 and 2005, and they are known as the “Prague Process” (Mehtiyev 3, Coyle 115-164, Özkök 2004, Caferov and Aslanlı 252).

Lavrov Plan and 2020 Ceasefire Agreement

As explained before, after the Paris negotiations, land swap was also on the agenda in the Vienna talks in 2002, but no agreement could be reached. Negotiations for peace between the two countries were held in Prague in 2004, but they did not yield positive results. A roadmap for peace was drawn in the 2007 Madrid Principles. In 2008 this roadmap was updated to Madrid principles. The previous plans were mentioned in the 2008 Moscow Declaration. However, all the plans that came to the agenda before the 44-day war failed. In the new period, the 2020 Lavrov plan is on the agenda with the mediation of Russia. Russia’s policy in the South Caucasus is based on the legacy of the empire and the traditional strategies of the military order. Russian generals maintain close ties with Armenia and many of them did not prefer the continuation of the Armenia-Azerbaijan conflict as it would weaken their influence in the region (Minassian 4-6, Abelyan 22-23, Herzig 102). However, after Pavel Grachev’s resignation from the post of Russian Defense Minister in 1996, the role of the Russian army began to wane. This process started to change after President Putin came to power. Instead of military diplomacy, the effect of civilian diplomacy has increased. The cooperation between Russia and Turkey on the issues like Nagorno-Karabakh and Syria has been facilitated with the increase in diplomacy.

Russia’s view on the solution of the Nagorno-Karabakh crisis has been shaped mostly within the framework of the proposals of the Minsk Group. The Minsk group had its own plans for the solution of the Karabakh crisis. The basis for these is the return of the occupied territories to Azerbaijan gradually, the resettlement of OSCE peacekeepers and the postponed status of Nagorno-Karabakh. The idea of creating a confederation in 1998 was also discussed. This would cover Azerbaijan and Nagorno-Karabakh on equal terms (Maresca 260-265). In November-December 1997, OSCE Minsk Group co-chairs made a series of proposals for the solution of the Nagorno-Karabakh conflict. Among them, it was proposed that Azerbaijan

would lease the Lachin corridor to the OSCE in order to connect Nagorno-Karabakh with the outside world. The control here would be provided by the Nagorno-Karabakh Armenians and the OSCE.

Azerbaijan rejected these proposals in accordance with national interests and international legal norms. In June 2002, Azerbaijani President Heydar Aliyev announced that the so-called proposals that were not officially announced by the participants were a proposal for the exchange of the Lachin and Meghri districts. Robert Kocharyan, president of Armenia, refused to reveal the details of these principles. In the meetings, the Armenian side took into account their statements regarding the importance of the Lachin corridor and proposed the restoration of the Aghdam-Lachin-Goris-Sisyan-Nakhchivan route. According to the Azerbaijani side, this corridor could be the most suitable route to Nakhichevan. In this case, both Armenia and Azerbaijan would have security and free movement along the Lachin corridor.

Russia first brought up the plans of the Minsk Group for a comprehensive solution to the Karabakh conflict after the 1994 ceasefire. The basis of these plans was the deployment of the Russian army in the Nagorno-Karabakh region as a peacekeeping force. Russia organized visits to Baku, Yerevan and Khankendi in July 1994 with proposals for political solutions. Russia had a four-stage plan for the solution of the Karabakh problem. According to this plan, Russia aimed to place the Russian army in the conflict zone with the status of “UN Peacekeeping Force” and to have the solution of the problem under its control. Against this plan of Russia, especially the US, UK, Germany and Turkey did not exhibit a close attitude, and therefore Azerbaijan did not accept this plan. Western states took a decision against Russia’s plan in September 1994 involving sending peacekeepers to the region within the OSCE and making it multinational (Sarkisyan 55). According to the OSCE decision, sending a peacekeeping force of 3 thousand people to Nagorno-Karabakh would be suggested to a state to have 30% military force at most (*War in the Caucasus* 1994). Although Azerbaijan accepted this decision, Armenia refused it under the influence of Russia.

During Russia’s influence in Ukraine, Georgia and Syria, the ceasefire between Azerbaijan and Armenia was partially broken in April 2016 and a conflict took place. This 2016 conflict has also led to an increase in Russia’s

efforts to resolve the Nagorno-Karabakh crisis. The fact that the cooperation between Turkey and Russia on Syria issue began to be threatened was among the reasons for this interest; Russia wanted the solution of the crisis of Nagorno-Karabakh and this was one of the reasons (Yılmaz, *Rusya'nın Suriye* 10-250). Russia submitted a draft peace agreement to the parties on April 29, 2016. This draft had the character of a "Phased Solution". In this plan, the deployment of the Russian army as a peacekeeping force was especially emphasized. However, the plan could not be implemented due to the condition that the status of Nagorno-Karabakh should be determined first by Armenia (Ambrosio 95-96).

In Sochi-Astana Talks that began after the November 24, 2015 air space crisis between Turkey and Russia ended, Nagorno-Karabakh issue came into question. During the talks between Turkey and Russia in Sochi on the initiation of political peace process in Syria, a consensus was achieved on the issue that the Nagorno-Karabakh conflict should be resolved (Yılmaz, *Türkiye-Rusya İlişkilerine* 394, Yılmaz, *Турецко-Российские* 301, Yılmaz, *Türkiye-Rusya İlişkileri Analizi* 270). A proposal called the "Lavrov Plan or the Moscow Plan" was submitted to both sides with the appointment of the Foreign Minister Lavrov by Russian President Putin. However, the Pashinyan administration was not close to the Russian plan and left the table in 2020, which disturbed Russia. Russia could not include Azerbaijan in the Eurasian Economic Union and Pakistan in the Collective Security Treaty Organization due to the veto of Armenia. In a sense, Armenia had become a problematic country for Russia. Moreover, although Pakistan was an important country for Russia, Armenia's uncompromising attitude continued. Pakistan is the only UN country that does not recognize the independence of Armenia because of Nagorno-Karabakh.

Although the "Lavrov Plan", which came to the agenda in the Sochi Talks on the Karabakh crisis, was not officially announced, it was largely covered by the ceasefire agreement articles reached on 9 November 2020. The terms added to the Lavrov Plan in 2020 are the unification of Nakhchivan with Azerbaijan by road, and that Shusha will remain under the rule of Azerbaijan. It can be said that the unconditional transfer of five of the seven regions to Azerbaijan is foreseen in the first plan. In the Lavrov Plan, the corridor would remain under Armenian control in order to secure the transition from

Armenia to Nagorno-Karabakh. Russian peacekeepers would be brought to the region. Determination of the final status of Nagorno-Karabakh and the return of Azerbaijani refugees would be delayed. The plan that emerges today is actually a largely implementation of the Lavrov Plan.

Russia's concern about the change of its status quo that was established before in the Caucasus caused it to support Azerbaijan in the Nagorno-Karabakh crisis. The stable attitude of Turkey particularly on Nagorno-Karabakh issue has been one of the factors forcing Russia to solution. Russia thought that it would be impossible to find a solution in Karabakh by excluding Turkey. Therefore, Russia agreed on finding a solution with Turkey. This strategy can be understood from the following statement of Lavrov: "Turkey, our partner, our partnership is strategic in some of our issues. If the US entered the region (In the Caucasus), why can't Turkey enter in? If both sides agree, the Russian soldiers should be deployed in Karabakh. Libya also wants to exclude the United States, Russia and Turkey". (Yılmaz, *Rusya'nın Dağlık Karabağ*). It can be understood from these words that a message was given about the Nagorno-Karabakh problem and Libya. We can say that it is the Armenia, not Russia that does not want Turkey in the table but Russia uses Armenia's position against Turkey. Armenia's building of its national identity after independence on the hostility towards Turkey puts Russia on an advantageous ground.

Russia has a strong military and economic presence in Armenia and has a significant impact on Armenia. Russia has two military bases and many companies in Armenia. In addition, natural gas and electricity are supplied by Russia. A strong dependency relationship has been established between Russia and Armenia. Some military and political circles in Russia believed that the solution of the Nagorno-Karabakh conflict would cause Armenia to free itself from Russian influence and even accelerate its integration with the USA and NATO (Kılavuz 66, German 220).

Russia's insistence on peacekeeping in its plans can be described as a way of continuing to put pressure on both Armenia and Azerbaijan. Russia applies its foreign policy doctrine to be effective not only in Nagorno-Karabakh but also in all mediation and peacekeeping activities in the territory of the former Soviet Union. Western states avoided confrontation with Russia as much as possible in the conflicts in the territory of the former USSR. The

purpose of establishing a three-Co-Chair countries structure within the Minsk Group was to balance the conflicting interests of Russia and the Western Minsk Group members and to minimize their doubts towards each other (Kılavuz 71, Maresca 481-482).

The Armenia-Azerbaijan conflict is positioned within the framework of Russia's geopolitical priorities and interests. Russia aimed to keep Azerbaijan and Georgia under its control with the bases it deployed in the region by preserving its political and military presence in the Caucasus until 2018 due to Armenia. Armenia was seen as a wall against Russia's intervention from the south due to the defense and control of the Caucasus. For Russia, Biden's win in the elections in the US raised a concern that this wall would be overcome through Armenia. The stable position of Turkey as well as the elections in the USA has been effective in Russia's being active in the solution of Nagorno-Karabakh crisis. In this new situation, the possibility of Armenia to cooperate closely with the USA has been left to Russia's initiative.

Conclusions

The Nagorno-Karabakh crisis emerged as an extension of the USSR's western politics, and the USSR intervention was instrumentalized within a certain policy framework. Although Europe opened a front against the Ottoman Empire by using the Armenians in the 20th century, in the 21st century the European Union preferred not to be directly a party to the Karabakh issue. It also avoided competing with Russia for influence in the region. The United States of America has diplomatically stated that Karabakh is in the territorial integrity of Azerbaijan and a solution to the problem should be found. At this point, the main way to achieve lasting peace between Azerbaijan and Armenia is the land swap. Levon Ter-Petrosyan, the first president of Armenia, was removed from power when he was the president who most positively approached this formula. Although Kocharian, one of the leaders of the Karabakh clan, seems irreconcilable, he is the first president to accept the land swap. If the Armenian parliament had not been assassinated in 1999 and the prime minister had not been killed, maybe he could have signed the agreement that envisaged the land swap at the Istanbul summit. Azerbaijan has always viewed the land swap negatively. The reason for this is that the land swap in Nagorno-Karabakh will lead to people's psychological reactions to it.

Today, the Karabakh clan sees itself very powerful and effective in politics in Armenia. According to them, it is not important that the Nakhchivan corridor is given to Azerbaijan, just like in Azerbaijan, it is important for Nagorno-Karabakh to remain in them. Because Pashinyan won the elections, the possibility of signing this peace agreement increased. If there is an agreement on land swap, Russia will definitely ask for concessions for itself. This concession can only be accepted by obtaining a military base in Nagorno-Karabakh. Turkey must strive for the initiations of the final agreement negotiations as soon as possible after determining the final borders. According to the Armenians, if Nagorno-Karabakh was given to them, an environment where they could give all kinds of land would be established. The historical and religious influence of Nagorno-Karabakh on the Armenians will cause the Meghri corridor to be transferred to Azerbaijan. The geographical location of Azerbaijan is very important in the new world order. Russia, Turkey, Iran, China and the US need the geographical position of Azerbaijan. This need is now shared between Russia and Turkey.

Russia has not supported Armenia's Nagorno-Karabakh policy since 1988; it declared its neutrality. The relationship between Azerbaijan and Russia had an effect on the Russian policy in Nagorno-Karabakh. Today, 70% of the weapons used by the Azerbaijani army are Russian goods. Even though Azerbaijan competes with Russia in natural gas and oil, it balances this by purchasing weapons from Russia with the money it earns. Regional relations between Turkey and Russia do not have an alternative. It can be said that both countries have learned from the rivalry in the Russian Empire and the Ottoman Period. In the new period, competitions in the regions of Caucasia, Middle East, Africa etc. may have negative consequences for both countries (Yılmaz and Yakşı 9-57). Neither country intends to conflict with each other. Russia does not want to have any problems with Turkey because of Armenia since it wants to have close relations with Turkey in the future (Panossian 317, Yılmaz, *Birinci Dünya* 2837-2854, Yılmaz, *Ermenistan Cumhuriyeti'nde Okutulan* 111-130).

There is a consensus on the development of a new policy on Turkish perception. For this, they want to start economic relations. Russia also wants to prevent the new administration in Armenia from establishing a block against Russia by placing the USA, Britain and France in the region.

It can be said that peace and stability in the Central Asian region and the Caucasus are undesirable scenarios for some allies such as the USA and France. Russia and Turkey now agree on solving this problem or convincing the other sides to solve this problem. Nagorno-Karabakh was the beginning of the next strategic agreement between the two former empires, Turkey and Russia. Turkey and Russia agreed on Syria and Libya. They have been negotiating on the Balkans, and they want to reach an agreement on the Caucasus (Yılmaz, *Rusya'nın Suriye* 10-250). In the new policy, it has become prominent to use Caucasus as commercially logistics strategy by providing political and economic normalization between Armenia-Azerbaijan and Armenia-Turkey. The South Caucasus (Georgia, Azerbaijan and Armenia) is of great importance to Russia for a number of reasons. Firstly, it is located at the exit of Central Asia and China to the West, and there are energy routes and trade routes that bypass Russia. Russia also thinks that the peace environment between Azerbaijan and Nagorno-Karabakh in the region may prevent Georgia from joining NATO (Yılmaz, *Putin Dönemi* 20-334).

Although Russia's political attitude is generally shaped within the framework of the territorial integrity of Azerbaijan, it has been achieved to return to the peace table with the liberation of other Azerbaijani territories from the occupation except Nagorno-Karabakh. Russia has a plan to guarantee the rights of Armenians in Nagorno-Karabakh. However, since the Pashinyan administration's insistence on self-determination threatened Russia, it ignored this. The fact that the Pashinyan administration has accepted self-determination in Nagorno-Karabakh or Russia's mediator role in this process is a source of concern for Russia, which is governed as a federation, since this situation may set an example for ethnic peoples living in Russia and they may claim the same rights in the lands of Russia in the future (Yılmaz, *Rusya'da Kimler* 20-468). Russia considers that everyone will benefit from the return of Nagorno-Karabakh to Azerbaijan, depending on the latest developments in Armenia. In this way, it will be contributed to the developments of the regions due to the open borders between Iran, China, Turkey and Russia as well as preventing the settlement of the US, England and Israel in the region. Both Russia and Turkey think that the conflict that has continued between Azerbaijan and Armenia for 100 years can be resolved by land swap.

The land swap formula between Azerbaijan and Armenia provides important gains for both countries. In this way, the competition that has been going on for a century will come to an end, and Armenia will be economically connected to Asia and Europe without interruption. The opening of the Meghri corridor or the land swap will also contribute to the normalization of Turkey-Armenia relations. An equitable land swap should be considered in order to turn the historical rivalry between Russia-Turkey and Azerbaijan-Armenia into cooperation. Since the foreign-dependent policy that came to power in Armenia using the Nagorno-Karabakh crisis as an excuse will focus on the development of the country again, it may cause cooperation among the countries of the region to solve many problems. With China's activation of the Silk Road Project, Russia's direct road and rail connection to Europe may cause an economic and political development in the region.

References

- Abdullayev, Elşad. *Dağlık Karabağ Problemi Beynelhalk Hukuk Müstevisinde*. Teshil Neşriyatı, 2004.
- Abelyan, Armen V. *Russia's National Interests in the Transcaucasus and the U.S. Policy: Implications for Armenian National Security*. Thesis. Naval Postgraduate School, 2006.
- Abilov, Shamkhal. "The Discourse "One Nation Two State: The Position of Turkey in the Nagorno-Karabakh Conflict." *Journal of Caspian Affairs*, vol. 1, no. 2, 2005, pp. 29-58.
- Akçay, Deniz. "Dağlık Karabağ Uyuşmazlığında Self-Determinasyon Tezlerinin Göreceliği." *Ermeni Araştırmaları*, no. 65, 2020, pp. 101-129.
- Aktaş, Hayati. *Dağlık Karabağ Sorunu*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2001.
- Ambrosio, Thomas. "Unfreezing the Nagorno-Karabakh Conflict? Evaluating Peacemaking Efforts under the Obama Administration." *Ethnopolitics*, vol. 10, no. 1, 2011, pp. 93-114.
- ANI. "Turgut Ozal to President Bush: Armenia and Azerbaijan could swap territory [Karabakh and Meghri]." 31 January 2019. http://www.aniarc.am/2019/01/31/turgut-ozal-to-president-bush-armenia-and-azerbaijan-could-swap-territory-karabakh-and-meghri/?fbclid=IwAR2MJE6Avt_oEabioibala-2_Gp65JeD0Gk-68k5sTDqz2oR9XLAnaniok (Accessed: 13.12.2020).
- Aras, O. et al. *Karabağ Savaşı, Siyasi Hukuki-Ekonomik Analiz*. Kafkasya Araştırmaları Enstitüsü, 2008.

- “Armenia and Azerbaijan: Key West Peace Talks. Briefing by Three Co-Chairs on Key West Peace Talks”. *Archive of U.S. Department of State, Key West, Florida*, 6 April 2001. <https://2001-2009.state.gov/p/eur/rls/rm/2001/2098.htm> [Accessed: 14.12.2020].
- Azerbaycan Gazetesi*. 23 Temmuz 1997.
- Azərbaycan Tarixi*. C. VI. Elm. 2007.
- Baguiyov, Adil. “Nagorno-Karabakh: Basis and Reality of Soviet Era Legal and Economic Claims Used to Justify the Armenia-Azerbaijan War.” *Caucasian Review of International Affairs*, vol. 2, no. 1, 2008, pp. 11-24.
- Baker, Mark, and Emil Danielyen. “Armenia: US Diplomat Tries to Close Karabakh Deal.” *Radio Free Europe*, 9 October 1999. <https://www.rferl.org/a/1092506.html> [Accessed: 14.12.2020].
- Başer, B., and A. Swain. “Diaspora Design Versus Homeland Realities: Case Study Of Armenian Diaspora.” *Caucasian Review of International Affairs*, vol. 3, no. 1, 2009, pp. 45-62.
- Caferov, Nazim, and Araz Aslanlı. “Karabağ Sorununda Ateşkes ve Rusya.” *Ermeni Araştırmaları*, no. 53, 2016, pp. 239-260.
- Cheterian, Vicken. *War and Peace in the Caucasus; Ethnic Conflict and the New Geopolitics*. Colombia University Press, 2009.
- Chorbajan, Levon et al. *The Caucasian Knot: The History and Geopolities of Nagorno Karabagh*. Zed Books, 1995.
- Coyle, James C. *Russia's Interventions in Ethnic Conflicts, The Case of Armenia and Azerbaijan*. Palgrave Macmillan, 2020.
- De Waal, Thomas. *Black Garden: Armenia and Azerbaijan through Peace and War*. New York University Prese, 2004.
- De Waal, Thomas. *Черный сад. Армения и Азербайджан между миром и войной*. РОССПЭН, 2014.
- German, Tracey. “The Nagorno-Karabakh Conflict between Azerbaijan and Armenia: Security Issues in the Caucasus.” *Journal of Muslim Minority Affairs*, vol. 32, no. 2, 2012, pp. 216-229.
- Harutunian, Ruben. “The Nagorno-Karabakh Conflict: Moving from Power Brokerage to Relationship Restructuring.” *International Negotiations*, vol. 15, no. 1, 2010, pp. 57-80.
- Hasanov, Ali. *Azerbaycan ve AGİK. Ermenistan-Azerbaycan Çatışması ve Dağlık Karabağ Problemi Umumi Avrupa Tehlükesizliyi Fonunda*. 1997.
- Herzig, Edmund. *The New Caucasus, Armenia, Azerbaijan and Georgia*. The Royal Institute of International Affairs, 1999.
- Hesenov, Ali. *Azerbaycan ve AGİT*. 1997.
- Hesenov, Ali. *Azerbaycan'ın Xarici Siyaseti: Avrupa Ülkeleri ve ABD*. 1998.

- Hopmann, P. Terrence. "Minsk Group Mediation of the Nagorno-Karabakh Conflict: Power, Interest and Identity." *Paper prepared for presentation at the Annual Meeting of the American Political Science Association*. August 29-1 September 2013, pp. 10-11.
- "How the "Goble Plan" was born and how it remains a political factor". 9 July 2000.
- <https://reliefweb.int/report/armenia/how-goble-plan-was-born-and-how-it-remains-political-factor> [Accessed:14.12.2020].
- Huseynov, Tabib. "Mountainous Karabakh: New Paradigms for Peace and Development in the 21st Century." *International Negotiation*, vol. 15, no. 1, 2010, pp. 7-31.
- Imranli-Lowe, Kamala. "The Paris Peace Conference and the Armenian Arguments on Garabagh." *Central Asian Survey*, vol. 34, no. 2, 2015, pp. 219-236.
- Ismailzade, Fariz. "The Nagorno-Karabakh Conflict: Current Trends and Future Scenarios." *Instituto Affari Internazionali (IAI), Working Papers*, vol. 11, no. 29, 2011, pp. 1-10.
- İbrahimova, Gülzar, and Vagif Valizada. "Sovietization Of Azerbaijan And Invasion Plans of Nakhchivan Armenians". *The Journal of International Civilization Studies/Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, vol. IV, no. I, 2019, pp. 28-84.
- İsmayıl, Mahmud. *Azerbaycan Tarihi*. Azerveşr, 1993.
- İsmayilov, Füzuli. *Karabağ Konfliktini ABD'nin Global Siyaseti Konteksinde*. Azerbaycan Milli Ansklopedi Neşriyatı, 2001.
- İşyar, Ömer Göksel. *Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu*. Alfa Yayınları, 2004.
- Jacoby, Volker. "The Role of the OSCE: An Assessment of International Mediation Efforts." *The Limits of Leadership: Elites and Societies in the Nagorny Karabakh Peace Process, Conciliation Resources*. Der. Laurance Broers, 2005, pp. 30-33.
- Kelbizadeh, Elnur. "Robert Koçaryan'ın Cumhurbaşkanlığı Döneminde Ermenistan-İran İlişkileri." *Ermeni Araştırmaları*, no. 62, 2019, pp. 73-94.
- Kerimov, Bahadır. *Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan'ın Dış Politikası (1993 – 2003)*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, 2007.
- Kılavuz, İdil Tunçer. "Dağlık Karabağ Müzakerelerinin Geleceği". *TİKA Avrasya Etüdüleri*, vol. 52, no. 2, 2017, pp. 51-78.
- Kouhi-Esfahani, Marzieh. *Iran's Foreign Policy in the South Caucasus: Relations with Azerbaijan and Armenia*. Routledge, 2019.
- Laitin, David D., and Ronald Grigor Suny. "Armenia and Azerbaijan: Thinking a Way out of Karabakh". *Middle East Policy*, vol. VII, no. 1, 1999, pp. 145-176.

- Leckie, Chanda Allan. *The Nagorno – Karabakh Conflict: Obstacles and Opportunities for a Settlement*. M.A. Thesis. Polytechnic Institute and State University, 2005.
- Lütem, Ömer E. “Facts and Comments”. *Ermeni Araştırmaları/Armenian Studies*, no. 2, 2001, pp. 9-29.
- Lütem, Ömer Engin. “Türkiye-Ermenistan İlişkilerinin Güncel Durumu.” *Ermeni Araştırmaları*, no. 50, 2015, pp. 231-373.
- “Madrid Ministerial Council Document.” *OSCE*, 29-30 November 2007. <https://www.osce.org/mc/36562> [Accessed:14.12.2020].
- Makili-Aliyev, Kamal. “Nagorno-Nagorno-Karabakh Conflict in International Legal Documents and International Law.” *Center for Strategic Studies under the President of the Republic of Azerbaijan*, Fall 2013, pp. 76-82.
- Maresca, John. “Lost Opportunities in Negotiating the Conflict over Nagorno-Karabakh.” *International Negotiation*, vol. 1, no. 3, 1996, pp. 471-499.
- Maresca, John J. “Resolving the Conflict over Nagorno-Karabakh Lost Opportunities for International Conflict Resolution.” Chester A. Crocker and Fen Osler Hampson with Pamela Aall (eds). *Managing Global Chaos Sources of and Responses to International Conflict*, United States Institute of Peace Press, 1997, pp.139-175.
- Mehdiyev, Ramiz. *Azərbaycan, Küreselleşmenin Talepleri*. DA Yayıncılık, 2005.
- Mehtiyev, Ramiz. *Lizbon Sammiti-96*. 1997.
- Mehtiyev, Elkhan. “Armenia-Azerbaijan Prague Process: Road Map to Peace or Stalemate for Uncertainty?” *Conflict Studies Research Centre Caucasus Series*, vol. 5, no. 23, 2005, pp. 1-20.
- Mehmetov, İsmail. *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*. Çev. Ekber Necef and Şamil Necefov. Ötüken Yayınları, 2009.
- Mehmediyev, R. *Dağlık Karabağ Kaynakların Diliyle Tarih*. Berikan Yayınları, 2015.
- Mehmedova, H. *Hankendi'den Başlayan İşgal, Karabağ Dün Bugün ve Sabah*. Karabağ Azatlık Teşkilatı, 2014.
- Minassian, Gaidz. “Armenia, A Russian Outpost in the Caucasus?” *Russia/NIS Center*. February 2008. http://www.ifri.org/?page=contribution-detail&id=4943&id_provenance=97 [Accessed:14.12.2020].
- Mufson, Steven. “Leader Had Just Met with State’s Talbott.” *The Washington Post*, 28 October 1999. <https://www.washingtonpost.com/wp-srv/WPcap/1999-10/28/084r-102899-idx.html> [Accessed: 14.12.2020].
- Musayev, Tofik. *Provovie Aspektı Nagorno-Karabaxskogo Konfliktı*. 2001.
- Mustafayev, N. *The Impact Of Nagorno-Karabakh Conflict On Economic Cooperation In The South Caucasus*. Gündoğan Yayınları, 2015.

- “Nagorno-Karabakh: New Opening or More Peril?” *International Crisis Group*, no. 239, 2016, pp. IV+22.
- Neciyev, E. “Azerbaycan’ın Sovyetleştirilmesi Sürecinde Karabağ Problemi.” *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, no. 39, 2011, pp. 163-186.
- “OSCE Minsk Group Co-Chairs Issue Statement on Nagorno-Karabakh.” *Press Release*. 29 November 2007. <http://www.osce.org/mg/49237> [Accessed: 14.12.2020]
- “OSCE Minsk Group Co-Chairs Issue Statement on Nagorno-Karabakh.” *Press Release*, 19 March 2008 <http://www.osce.org/mg/49570> [Accessed: 14.12.2020]
- Özkök, Ertuğrul. “Beş Yerden Çekilsinler Kapıyı Hemen Açalım.” *Hürriyet: Interview with İlham Aliyev*, 9 April 2004.
- Özçelik, İsmail. *Karabağ Tarihi ve Karabağ’da Ermeni Olayları*. Bilge Yayınları, 2003.
- Özkul, Osman. *Dağlık Karabağ Problemi*. Gündoğan Yayınları, 2014.
- Panossian, Razmik. *The Armenians: From Kings and Priests to Merchants and Commissars*. Columbia University Press, 2006.
- Papazian, Talin. “From Ter-Petrossian to Kocharian: Explaining Continuity in Armenian Foreign Policy 1991–2003.” *Demokratizatsiya*, vol. 14, no. 2, 2006, pp. 235-251.
- Pokalova, Elena. “Conflict Resolution in Frozen Conflicts: Timing in Nagorno – Karabakh.” *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, vol. 17, no. 1, 2015, pp. 68-85.
- RIAFA.N. “Пригожин считает, что игры Пашиняна с США привели к войне в Карабахе.” 30 September 2020, https://riafan.ru/amp/1316789-prigozhin-schitaet-chto-igry-ssha-s-pashinyanom-priveli-k-voine-v-karabakhe?__twitter_impression=true [Accessed: 13.12.2020].
- RUSEN. “Özal’ın Karabağ Değişim Planı”. (14 November 2020). <http://www.rusen.org/ozalin-karabag-degisim-plani/> [Accessed:15.12.2020].
- Sarıahmetoğlu, N. *Karabağ*. IQ Yayınları, 2011.
- Sarkisyan, Manvel. *Politiçeskiye Problemi Kavkaza: Armeniya, Politika Armenii v Regione*. The Armenian Center for National and International Studies, 1998.
- “Strobe Talbott Returns to Armenia Meets Koçaryan”. *Asbarez*, 29 October 1999. <http://asbarez.com/41457/strobe-talbott-returns-to-armeniameets-Koçaryan/> [Accessed:14.12.2020].
- Swietochowski, T. *Russia and Azerbaijan: A Borderland in Transition*. Columbia University Press, 1995.
- Şavrov, N.N. *Novaya Ugroza Russkomu Delu v Zakavkazie*. Sankt Petersburg, 1991.

- Şihaliyev, Emin. “Ermenilerin Nahçıvan İddiaları ve XX. Yüzyıl Başlarında Yapılan Katliamlarda Büyük Güçlerin Rolü”. *Ermeni Araştırmaları*, no. 53, 2016, pp. 175-192.
- Taşkıran, Cemalettin. *Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi*. Genel Kurmay Basımevi, 1995.
- Tohidi, Solmaz Rüstemova. “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Ermeniler Tarafından Azerbaycan’ın Erivan, Zengezur ve Karabağ Eyaletlerinde Müslüman Nüfusunun Soykırımı.” *Yeni Türkiye, Ermeni Meselesi Özel Sayısı*, no. 63, 2014, pp. 2653-2666.
- Vahapzade, Bahtiyar. *Şenbe Geceğine Giden Yol*. Azərneşr, 1991.
- “Vsesoyuznaya perepis naseleniya ot 1926 g.” *Zakavkazskaya SFSR*, no. XIV, 1929, pp.11-13.
- “War in the Caucasus: A Proposal for Settlement of the Conflict over Nagorno-Karabakh.” *Special Report of the United States Institute of Peace*. Washington DC, 1994. <http://www.usip.org/sites/default/files/SR9.pdf> [Accessed:14.12.2020].
- Yılmaz, Salih. “Ermenistan Cumhuriyeti’nde Okutulan 10. Sınıf Tarih Ders Kitabında Türkler Aleyhine İfadeler ve Sözde Ermeni Soykırımı.” *Türk Dünyası Araştırmaları*, no 177, 2008, pp. 111-130.
- Yılmaz, Salih. “Birinci Dünya Savaşı’nın 100. Yılında Ermeni Sorunu, Tehcir ve Pontus Sorununa Genel Bakış.” *Yeni Türkiye*, no. 63, 2014, pp. 2837-2854.
- Yılmaz, Salih, and Abdullah Yakşi. “Osmanlı Devleti’nden Günümüze Türk-Rus İlişkileri.” *TYB Akademi*, no. 17, 2016, pp. 9-57.
- Yılmaz, Salih. *Türkiye-Rusya İlişkilerine Bakış (2016-2017)*. Nobel Yayınları, 2018.
- Yılmaz, Salih. *Putin Dönemi Rusya Dış Politikası ve Güvenlik Doktrinleri*. Nobel Yayınları, 2019.
- Yılmaz, Salih. *2018 Yılında Türkiye-Rusya İlişkilerinde Neler Oldu? Что случилось в турецко-российских отношениях в 2018 Году?*. Nobel Yayınları, 2019.
- Yılmaz, Salih. “Rusya’nın Dağlık Karabağ için çözüm planı ne?” *Fikir Turu*, 2020. <https://fikirturu.com/jeo-strateji/rusyanin-daglik-karabag-icin-cozum-planı-ne/> [Accessed: 13.12.2020].
- Yılmaz, Salih. “Ermenistan-Azerbaycan Barış Anlaşmasının Değerlendirilmesi.” *Karabağ Zaferi: Kafkasya’da Yeni Dengelerden Türk ve İslam Dünyasında Yeni İşbirliği Modeline, Rapor*, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi: ULİSA, 2020, pp. 34-39.
- Yılmaz, Salih. *Rusya’nın Suriye Politikası*. İlbilge Yayınları, 2020.
- Yılmaz, Salih. *Putin Era Russia’s Foreign Policy and Security Doctrines*, Nobel Yayınları, 2020.

- Yılmaz, Salih. *Rusya'da Kimler Yaşıyor?*, *Rusya Federasyonu Etnik Atlası*. Rusya Federasyonu Büyükelçiliği-Kültür Bakanlığı-Ankara Rusya Araştırmaları Enstitüsü (RUSEN), 2020.
- Yılmaz, Salih. *Турецко-Российские Отношения-2019*. İlbilge Yayınları, 2020.
- Yılmaz, Salih. *Türkiye-Rusya İlişkileri Analizi-2019*. İlbilge Yayınları, 2020.
- Ziyadov, Taleh. "Nagorno-Karabakh Negotiations: Through the Prism of a Multi-Issue Bargaining Model." *International Negotiation*, vol. 15, no. 1, 2010, pp. 107-131.

Dağlık Karabağ Krizi Çözümünde Arazi Takası Formülü: Goble Planı ve Lavrov Planı*

Salih Yılmaz**

Öz

Dağlık Karabağ tarihini incelediğimizde, Ermeni ve Azerbaycan tarihçilerin bin yıllık tarihin gerçeğini aradıklarını ve bu da tartışmalı bir konu oluşturduğunu görüyoruz. Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi, 1923 yılında kurulmuş ve Azerbaycan'da resmi statüye sahip olmuştur. Bu ihtilafı çözmek için SSCB'nin dağılmasının ardından AGİT Minsk Grubu çatısı altında çözüm önerileri sunuldu. Bu çalışmada Dağlık Karabağ krizinin çözümüne dair arazi takasına dayalı planlar ve uluslararası çözüm önerileri karşılaştırılarak ele alınmaktadır. Ayrıca 9 Kasım 2020 tarihinde imzalanan anlaşma çerçevesinde uygulanacak ve ileride tartışma konusu olacak arazi takas stratejisi de bu çalışmada değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler

Dağlık Karabağ, Minsk Grubu, Azerbaycan, Ermenistan, Goble Planı, Lavrov Planı, Lizbon Deklarasyonu, Madrid İlkeleri.

* Geliş Tarihi: 21 Aralık 2020 – Kabul Tarihi: 30 Kasım 2021

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Yılmaz, Salih. "Land Swap Formula in the Nagorno-Karabakh Crisis Solution: Goble Plan and Lavrov Plan." *bilig*, no. 100, 2022, ss. 177-209.

** Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İTBF, Tarih Bölümü – Ankara / Türkiye
ORCID: 0000-0002-5413-0703
salihyilmaz76@gmail.com

Формула обмена землей в урегулировании кризиса в Нагорном Карабахе: план Гобла и план Лаврова*

Салих Йылмаз**

Аннотация

Когда мы исследуем историю Нагорного Карабаха, мы видим, что армянские и азербайджанские историки искали истину в тысячелетней истории, которая, в свою очередь, порождает спорный вопрос. Нагорно-Карабахская автономная область была образована в 1923 году и имела официальный статус в составе Азербайджана. Предложения по разрешению этого конфликта после распада СССР были представлены под эгидой Минской группы ОБСЕ. В данном исследовании сравниваются предложения по международным решениям и планы, основанные на обмене территориями. Кроме того, в исследовании будет проведена оценка стратегии обмена землями, которая будет реализована в рамках соглашения о прекращении огня, подписанного 9 ноября 2020 года, и станет темой для обсуждения в будущем.

Ключевые слова

Нагорный Карабах, Минская группа, Азербайджан, Армения, план Гобла, план Лаврова, Лиссабонская декларация, Мадридские принципы.

* Поступило в редакцию: 21 декабря 2020 г. – Принято в номер: 30 ноября 2021 г.

Ссылка на статью:

Yılmaz, Salih. "Land Swap Formula in the Nagorno-Karabakh Crisis Solution: Goble Plan and Lavrov Plan." *bilig*, no. 100, 2022, pp. 177-209.

** Проф., д-р. Университет Йылдырыма Беязита, Анкара, факультет гуманитарных и социальных наук, исторический факультет - Анкара / Турция

ORCID: 0000-0002-5413-0703

salihiyilmaz76@gmail.com

Amerika'da Gönüllü Bir Osmanlı Elçisi General Lew Wallace*

Selcen Özyurt Ulutaş**

Gaye Yavuzcan***

Öz

XIX. yüzyıla kadar Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisindeki Ermeniler ve Türkler sorunsuz bir halde birlikte yaşayabilmişlerdi. Fakat gittikçe yayılan milliyetçilik fikrinin etkisine kapılan bazı Ermeni grupların başlattıkları siyasi ve askeri hareketler gittikçe şiddetlenmeye başladı. Özellikle Berlin Antlaşmasının (1878) 61. maddesi sayesinde ayrılıkçı taleplerini uluslararası platforma taşıma imkânına kavuştular. Avrupa'nın ve Amerika'nın dikkatini çekmek isteyen Ermeniler bir taraftan Anadolu'da isyanlar çıkarırken diğer yandan kurdukları siyasi teşkilatlar vesilesiyle yoğun propaganda faaliyetlerine başladılar. Bu çalışma sözde "Ermeni katliamı" propagandalarının öncüsü olan Osmanlı karşıtı faaliyetlerin erken aşamalarında, Amerika içinden Osmanlı sultanı yanlısı bir sesin yükselişini değerlendirmektedir. Bu ses 1881-1885 yıllarında görev yapan Amerikan Büyükelçisi General (Gen.) Lew Wallace'ın sesidir. Çalışma onun İstanbul'daki vazifesi sonrasında Amerika'ya döndüğünde, II. Abdülhamid'e karşı başlayan Ermeni propagandaları karşısında duruş ve tutumunu değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler

II. Abdülhamid, Lew Wallace, Osmanlı, Ermeni, Propaganda.

* Geliş Tarihi: 19 Temmuz 2020 – Kabul Tarihi: 30 Kasım 2021

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Özyurt Ulutaş, Selcen, ve Gaye Yavuzcan. "Amerika'da Gönüllü Bir Osmanlı Elçisi General Lew Wallace." *bilig*, no. 100, 2022, ss. 211-245.

** Dr. Öğretim Üyesi, Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü – Uşak/Türkiye
ORCID:0000-0002-7235-354
selcen.ozyurt@usak.edu.tr

*** Dr. Öğretim Üyesi, İzmir Demokrasi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü – İzmir/Türkiye
ORCID: 0000-0003-1018-4256
gaye.yavuzcan@idu.edu.tr

Giriş

XIX. yüzyılda dünya, devrin büyük devletlerinin iç siyasetlerinde ve buna bağlı olarak uluslararası arenada da pek çok değişime sahne olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu için ıslahatlar, Batı'ya karşı denge siyaseti, bu siyaseti zorunlu kılan koşulların beraberinde getirdiği tavizler gibi meselelere ayrıca isyanlar ve karışıklıklar eşlik etmiştir. Asrın ilk çeyreğinden itibaren Osmanlı Devleti, Batı için artık Doğu Sorunu haline gelirken, bir önceki yüzyılın son çeyreğine doğru Amerika Birleşik Devletleri yeni bir bağımsız güç olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Yeni sorunlarla mücadelede halindeki kadim devlet Osmanlı ve eski hamilerinden sıyrılıp fiilî bağımsızlığını gerçekleştirmek arzusundaki Amerika Birleşik Devletleri, ikincisi için nispeten erken bir tarih olan 1830'da imzaladıkları ticaret anlaşması ile resmî temaslarını sağlamışlardır. Amerika Birleşik Devletleri kısa zaman zarfında dünyanın önemli güçleri arasında dâhil olmaya aday hale gelmiş ve bundan sonra uluslararası siyasetin de etkin bir aktörü olmuştur. Aynı zamanda bu devlet, çeşitli sebeplerle ülkelerinden ayrılan farklı milletlerin mensupları gibi, içinde buldukları koşullardan gayrimemnun Osmanlı tebaasından unsurlar için de bir çekim merkezi teşkil etmiştir. Bu unsurlar arasında farklı sebeplerle Amerika'ya giden Osmanlı Ermenileri üzerine çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Benzer şekilde hazırlanan birçok yayında Amerika'daki Ermenilerin 1890'larda Anadolu'da yaşanan Ermeni isyanlarından sonra vuku bulan göçleri ile özellikle bu tarihten itibaren Amerika'daki faaliyetleri de çeşitli cepheleriyle ele alınmıştır. Şüphesiz bu faaliyetler bir sonraki asrın başında yaşanacak Ermeni olayları karşısında gelişecek Amerikan kamuoyu tepkisi ve siyasî duruşu üzerinde de etkilidir. Mevcut çalışma, 1890'larda Anadolu'da Ermeni isyanları sırasında yaşanan olaylar karşısında Amerika'da gelişen tutumun belirli bir yönünü, önemli bir tarihsel figür temelinde ele almaktadır. Batı'nın ve Amerika'nın Sultan II. Abdülhamid'i adeta şeytanlaştırdığı bir dönemde gerek Sultan, gerekse Osmanlı Devleti için yürütülen kara propaganda karşısında genel söylemin tersini ifade etmekten çekinmeyen General Lew Wallace, 1881-1885 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri'nin elçisi olarak İstanbul'da görev yapmıştır. Bu yönüyle gerek resmî politika gerekse kamuoyu kanaati üzerinde etkili olması beklenen bir isimdir. Gen. Lew Wallace'ın resmî olarak ifa ettiği görev bir yana, aşağıda değineceğimiz kısa hayat öyküsünde de görüleceği üzere o, özellikle edebî şahsiyeti sayesinde tanınırlığı yüksek olan bir isimdir. Kalem aldığı *Ben*

Hur adlı roman geniş bir okur kitlesine ulaşmıştır. Böyle bir durumda Gen. Lew. Wallace'ın yeni filizlenen Ermeni lobileri tarafından serdedilen ve basın organları aracılığıyla halka yayılan görüşler karşısındaki kanaatlerinin belirli bir taban bulmasını beklemek rasyoneldir. Ne var ki bu beklenti, Gen. Lew. Wallace'ın söylemlerinin itibarsızlaştırılması, kıymet görmemesi hatta bazen istihzayla karşılanması suretiyle karşılanmamaktadır. Gen. Lew Wallace'ın gerek Osmanlı Sultanı, gerek Osmanlı Devleti ve gerekse Türklerle alakalı görgü ve bilgilerine kulak tıkanması, ilerleyen süreçte de benzer meseleler karşısındaki tutumun adeta belirleyicisi ve bir ilk örneğidir. Doğuşundan itibaren ve doğası gereği siyasi olan bir meselenin öncülü olan bu aşamada Gen. Lew Wallace'a karşı tutum da bundan sonraki yol haritasını belirlemiştir denebilir. Bununla birlikte gidişatın Gen. Lew Wallace'ın Amerika'daki söylem ve faaliyetleriyle değişmemiş olması, onun Türk tarihi açısından söz konusu dönemde ifa ettiği rolü hiçbir şekilde değersizleştirmez. Gen. Lew Wallace, Ermeni lobilerinin sözde katliam propagandalarına itiraz etmekten de, olaylar ve kişiler hakkında kendi görüş ve yorumlarını her fırsatta dile getirmekten de geri durmamıştır.

Yöntem

Gen. Lew Wallace, ömrü boyunca birçok farklı görev ifa etmiştir. Hukukçu, asker, diplomat kimlikleri olmasına karşın onun en bilinen yönü yazarlığıdır. Amerika'da İncil'den sonra en çok satılan kitap olan *Ben Hur*'un yazarı olması Gen. Wallace'a unutulmaz bir şöhret sağlamıştır. Çocuk denilecek yaştan itibaren yazı yazan ve bu konuda ciddi başarı kazanan Gen. Wallace'ın hayatını en ince ayrıntısına kadar anlattığı otobiyografisi, hakkındaki çalışmaların temel kaynağıdır. Öte yandan Gen. Wallace'ın, Amerikan tarihinin tanıklık ettiği her safhasında etkin bir yer işgal etmesi, onunla alakalı farklı birçok çalışmanın yapılmasına vesile olmuştur.

Osmanlı Devletinin oldukça zor bir dönemde elçilik görevini yürüten Gen. Wallace'ın İstanbul'daki görev yılları da aynı şekilde başlı başına bir çalışma konusudur. Zira son derece çalkantılı ve sıkıntılı bir devirde oldukça kritik görevler üstlenmiş, yalnız temsil ettiği Amerika Birleşik Devletleri ve Osmanlı Devleti'ndeki Amerikan vatandaşları ile ilgili konularda değil, Osmanlı Devleti'nin dış politika meselelerinde de adı geçen bir isim olmuştur.

Mevcut çalışmanın kapsamı onun Amerika'ya döndükten sonraki faaliyetleri ve bunun gördüğü karşılık ile sınırlıdır. Çünkü Amerika'daki Ermeni lobileri tarafından günümüze kadar sürdürülecek olan propagandaların başladığı yıllarda Gen. Wallace, tek başına bedel ödemek suretiyle bu yalanlara karşı mücadele etmiştir. Bu bakımdan çalışma Gen. Wallace'ın Sultan'a ve Türklere dair faaliyetleri ile sınırlı olduğu için iki önemli kaynak kümesinden istifade edilmiştir. Bunlardan ilki Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşividir. Burada yaptığımız taramalar neticesinde Gen. Wallace'dan bahseden belgeler tespit edilmiş ve kullanılmıştır. İkinci kaynak grubu ise 1881-1900 yıllarını kapsayan Amerikan gazeteleridir. Çünkü bu dönemde Amerikan kamuoyunun Türklere hakkındaki birincil bilgi kaynağı gazete yazıları idi. Fakat muhabirlerin gönderdiği ya da gazetelerin yayınladığı yazılar politik ve sosyal yargılarına bağlı idi. Türkiye'de yaşayan pek çok muhabir profesyonel gazeteci değil, diplomatik personel ya da Hıristiyan misyoner idiler. Bu kişilerin Türkiye'nin ilerleme ve reform ihtimaline karşı farklı tutumlar benimsemiş bulduklarından birbirleriyle son derece çelişkili raporlar yazmışlardır (Braden 30). Bu nedenle Amerikan Basın Arşivindeki uzun incelemeler sonucu Gen. Wallace'ın Sultan, Türklere ve Türkiye hakkındaki fikirlerini paylaştığı mükerrer olmayan tüm haberlere, erişilebildiği ölçüde makalede yer verilmeye gayret edilmiştir.

Lew Wallace'ın Sefirlik Öncesi Hayatı

Gen. Lew Wallace'ın hayatı üzerine yapılan çalışmalar bir yana, bizzat kendisi de otobiyografisini kaleme almıştır. Bir anlamda devrin Amerikan tarihinin kısa özeti gibi olan bu hayat öyküsünün cazibesine kapılmadan, konuyu çalışmanın perspektifinden değerlendirdiğimizde, onun hayatını Osmanlı öncesi ve Osmanlı sonrası şeklinde iki safhaya ayırmak mümkündür. Bu ayırım, İstanbul'a gidişinden önceki faaliyetlerinin Amerikan tarihinde işgal etmesine imkân sağladığı mevkie rağmen, Amerika'ya dönüşünde Ermeni propagandalarına karşı tutumunun mevkiine denk bir yankı bulmamasıyla açığa çıkar ve bu özelliğinden ötürü şaşırtıcıdır.

10 Nisan 1827'de doğan Wallace, babasının işi sayesinde devrin şartlarına göre iyi bir hayata sahip olmuştur. Öte yandan kendi ifadesine göre çocukluk ve ilk gençlik yılları annesinin kaybı nedeniyle zor geçmiştir (Theisen 1). Babasının 1837'de vali seçilmesi hayatını ciddi anlamda şekillendirmiştir. Seçimlerden sonra ailesiyle birlikte Indianapolis'e yerleşen Lew'in buradaki

Hükümet binası kütüphanesiyle tanışması hayatının unutulmaz bir anı ve eğitiminde dönüm noktası olmuştur (Farnun 681). Otobiyografisinde Lew Wallace, bu sıralarda tanıştığı ressam Jacob Cox'tan etkilenecek resme ilgisi- nin arttığını ifade etmiştir. Ancak yaptığı resimlerin fark edilmesinden sonra babası “Ülkemizde sanat, günlerini tüketti ve bu günler sizin zamanınıza ulaşmayacak. Resme talep yok. Zengin insanlar çok az ve fakirler de böyle bir zevki karşılayamaz” (50) diyerek resim yapmayı bırakmasını istemiştir.

Gen. Lew Wallace babasının itirazlarına bir süre direnebildiyse de ısrarlar neticesi resim tutkusundan vazgeçmek zorunda kalmıştır. 13 yaşında eğitim almak üzere gittiği Centreville'deki öğretmeni Samuel K. Hoshour, Lew Wallace'ın yazma yeteneğini ilk keşfeden kişidir (Wallace 56-59). Hoshour'un, Wallace'da fark ettiği yazma kabiliyeti onun gayretiyile gelişmiş ve daha çocuk denilecek yaşta ilk romanını kaleme almıştır. *The Man at Arms: A Tale of the Tenth Century* başlıklı 250 sayfalık romanını tamamlaması Wallace'ın yeteneğine olan güvenini perçinlemiştir. Genç Wallace, edebiyatla meşgul iken maceracı yönünü ortaya çıkaran bir karar almıştır. 1843'te, 16 yaşında savaşta Teksaslılara destek olabilmek için evden kaçmıştır. Ancak daha gönüllü yazılmadan yakalanarak eve geri götürülmüştür (Wallace 76-77).

Resimle, edebiyatla meşgul olan ama bir taraftan da savaşmak için evden kaçan Lew Wallace'ın romantik ve maceracı karakteri babasını fazlasıyla rahatsız etmiş, oğlunun sanatla alakadar olmasına açıkça karşı olan babası Wallace'ın hukuk eğitimi alarak sakin bir hayat kurması için baskı yapmıştır. Nihayet babasının telkinleri sonuç vermiş ve Lew Wallace avukatlık lisansını kazandıktan sonra savcı olmuştur (Farnun 682).

Aldığı eğitimin gereği iyi bir işi ve sakin hayatı olan Lew Wallace, bu tekdüzelikten İç Savaş ile çıkmıştır. 1860'ta Abraham Lincon'un Başkan seçilmesinden sonra 11 eyaletin Birlik'ten ayrılarak Konfedere Eyaletleri kurması üzerine 1861'de Amerikan İç Savaşı patlak vermiş ve Lew Wallace bütün görevlerinden istifa ederek savaşa katılmak üzere Indiana'ya gitmiştir. 11. Indiana Gönüller Alayı Komutanı (Forbes 388) olan Lew Wallace 34 yaşında ordunun sivil hayattan gelme en genç Tümgeneralı oldu ise de, 1862'deki Shiloh Savaşı kariyerinde dönüm noktası teşkil etmiştir. Ağır mağlubiyetin nedeni görülen Wallace, Kara Kuvvetleri Komutanı Edwin M. Stanton tarafından görevden alınmıştır (Wallace 25-26).

1878-1881 yılları arasında ise Amerikan tarihinin en popüler haydudu olan Billy the Kidde dâhil olmak üzere bölgede baş gösteren asayiş sorununu çözmek üzere Lincon tarafından Meksika Bölge Valisi olarak atanmıştır (Prince 199-200). Gen. Lew Wallace, onu Amerikan tarihi için unutulmaz kılan romanını da bu dönemde kalem almıştır. Howard Miller, Wallace'ın *Ben Hur* romanının önemini şu şekilde ifade eder: “Ben Hur: A Tale of the Christ, yayınlanmasından sonraki yirmi yıl içerisinde Amerika'da İncil'den sonra en çok satılan ikinci kitap oldu. Ben Hur savaş sonrası yıllarda Amerikan ulusunu birleştirmeye yardım etmiştir.” (153). Walter P. Armstrong da Gen. Lew Wallace ve kitabı için şunları yazmıştır; “Lew Wallace'ın Ben Hur'u bütün zamanların Amerika'da yazılmış en çok satanlar listesinin zirvesindedir. Wallace'a o zamana dek Amerikalı bir yazarın aldığı en büyük mali kazancı sağlamıştır.” (283).

Gen. Lew Wallace'ın İstanbul'a Görevlendirilmesi

Buraya kadar kısaca özetlemeye çalıştığımız üzere Gen. Lew Wallace'ın sanat konusunda yetenekli, romantik ve maceracı bir karaktere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bu karakteri onun hayatına, ilişkilerine yön vermiş ve İstanbul'a kadar uzanan bir serüven yaşamasına vesile olmuştur. *Ben Hur*'un yayıncısı Bay Harper'a göre Gen. Lew Wallace'ın İstanbul'a görevlendirilmesinde de romanın etkisi olmuştur. Bay Harper konu ile alakalı anekdotunu şöyle anlatmıştır;

Bir akşam Garfield'a uğradım. Odaya parmakları sayfaların arasında girdi ve bu kitabın hazırlanmasıyla ilgili bir bilgin var mı? diye sordu. Sanırım var, diye yanıtladım. Eh, benim üzerimde güzel bir izlenim bıraktı. Wallace'a Güney Amerika'da, muhtemelen kabul etmeyeceği bir makam önerdim. Sanırım onu Türkiye'de Horace Maynard'ın ölümünden sonra boş kalan yere göndereceğim. Ben Hur'un, Doğu'da imkânlarını geliştirebileceğini düşündürüyorum”. (Wallace 938-941)

Birleşik Devletlerin Ortalçisi sıfatıyla İstanbul'a görevlendirdiği Gen. Lew Wallace ve eşi yağmurlu bir gecede İstanbul'a ulaştıklarında limanda onları Konsolos Gwyn H. Heap karşılamıştır. Ertesi gün Bay Heap onları Tarabya'daki yazlık ikametgâhına götürmüştür. Sonraki gün, Hariciye Nazırı Asım Paşa'dan gelen ulak nazik bir hoş geldiniz mesajı getirmiştir. Ertesi

gün ise Sultan'ın yaveri tebriklerini iletmiştir (Mckee 193-194). Gen. Lew Wallace çiftini ilk davet eden Profesör Grosvenor olmuştur. Grosvenor, o sırada Robert Kolej'de tarih öğretmenliği yapıyordu ve aynı zamanda cemaat başkanı idi (Mckee 195).

Sultan'ın resmî kabul için daveti kendisine ulaştığında Gen. Wallace, Bay Cox ve Profesör Grosvenor'un da kendisine eşlik etmelerini rica etmiştir (Mckee 197). Yıldız Köşkü'nde gerçekleşen görüşmeyi Grosvenor şöyle anlatmıştır;

Buraya bazen taht odası da denilmekle birlikte içinde ne taht ne de oturacak herhangi bir şey vardı. Karşıda, odanın ucunda, orta boylu, herhangi bir takı ya da süs unsuru taşımayan, Avrupaî tarzda giyinmiş, başının üzerinde düz, kırmızı bir fes olan ince yapılı bir beyefendi duruyordu. Bu kibar, mütevazı, adeta çekingen adam, majesteleri Sultan II. Abdülhamid Han, hanedanın kurucusu I. Osman'ın yirmi birinci kuşak torunuydu. Resmî kabul boyunca Gen. Wallace'ın tam arkasında ve ona yakın bulunmam büyük şansı. Görüşme sona eriyordu. Ve şimdi dedi General Wallace, Bay Gargiulo'ya, "Majestelerine söyleyiniz ki, Amerikan halkının temsilcisi olarak kendilerinin elini sıkamak isterim." Bu duyulmamış ve neredeyse inanılmaz bir istekti. Türkler birbirleriyle dahi el sıkışmazlar. Bir yabancı, bir Hıristiyan ve bir gâvurun, onaylanmış temsilci olsa dahi, Padişahın eline dokunmak istemesi, Ortodoks bir Müslüman'ın zihninde küstah hakaret anlamına geliyor olmalıydı. Ama dedi Bay Gargiulo te reddütle, "Söyle!" diye ısrar etti Gen. Wallace. Hayrete düşmüş Asım Paşa'ya Gen. Wallace'ın talebi aktarıldı. Asım Paşa dili tutulmuş gibi kaldı. Sıra dışı bir gelişme olduğunu fark eden Sultan; "Ekselansları ne istiyorlar?" diye sordu. Asım Paşa, İngilizceye çevirmenin imkânsız olduğu dolambaçlı laflarla, adeta efendisinin ayaklarına kapanarak küstah talebi ilettili. Bir an için Sultan da şaşırıldı. Sonra aniden, solgun yüzünde cılız bir ışıltıyla bir adım öne çıktı ve iki el buluştu! Birkaç kelime daha edildikten sonra görüşme sona erdi. (Wallace 960-962)

Gen. Wallace'ın protokol dışı tavrı aslında karakteri düşünüldüğünde şaşırıcı değildir. Ancak Gen. Wallace'ın o anda beklemeyen bu hamlesi, zannedilen aksine Sultan ile arasında tahmin edilmeyen bir diyalogun da başla-

masına vesile olmuştur. Gen. Wallace, Abdülhamid'in teveccühü sayesinde Sultan'ı pek çok defa ziyaret etmiş; ziyaretlerinde bol bol “Türk tütünü ve kahvesi” içmişlerdir. Bir keresinde Abdülhamid, Gen. Wallace için “Amerikalı doğru adamdır” ifadesini kullanmıştır. Grosvenor, Sultanın ağzından çıkan bu cümleyi mektubunda aynen Türkçe haliyle tekrarlar ve bu ifadenin derinliğini, ciddiyetini İngilizce ifade edememenin zorluğundan şikâyet eder. Abdülhamid'in bu iltifatının arkasında, Gen. Wallace'a duyduğu kişisel yakınlığın yanı sıra o dönemde Amerika'yla ilişkileri iyi tutma arzusunun olduğu şüphe yoktur (Kalın 480). Bu ilişkilerde Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu şartların bir etkisi daha söz konusu edilebilir. Bliss, Kırım Savaşı'ndan sonra Türkiye ile Avrupa'nın Büyük Güçleri arasındaki ilişkinin dolaylı olarak Amerikan elçilerinin Bâb-ı Âli ve Sultan ile ilişkilerine de etki yaptığını ifade eder. Bu tarihten sonra Sultanlar ve onların nazırları, Avrupa'nın diplomatik meseleleriyle yakından alakalı olmayan bazı elçilerle daha gayri resmi ilişkiler tesis etmişlerdir. Belçika ve Hollanda elçileri de bu meyanda sayılabilmekle birlikte, bu bakımdan hiçbir ülke elçisi Birleşik Devletler elçileri Maynard, Gen. Wallace ve Straus mertebesinde değillerdir; bu üç Amerikan elçisi için de, her birinin kişisel yahut siyasî, farklı gerekçelerle Sultan'ın dostluğunu kazanmışlardır (Bliss 543).

Elbette Gen. Wallace ile dostluk, devletin politikasına etki edecek mahiyette değildir. Örneğin Gen. Wallace'ın Osmanlı İmparatorluğu'nda baskısı tükenen İncil'in yeniden basılması için yaptığı başvuruya cevap alamaması üzerine Bâb-ı Âli'ye konuyu sözlü olarak iletmesi üzerine, ancak kitabın ilk sayfasında “sadece Protestanların kullanması içindir,” ibaresi yazması şartıyla izin verileceği cevabını alması dikkat çekicidir. Wallace bu şartı reddetmiş, dolayısıyla talep ettiği izin de kendisine verilmemiştir (Erhan 210).

Osmanlı Devleti'nin zor zamanlarında görev yapan Gen. Wallace'ın yoğun bir mesaisi olmuştur. Gerek kendi hatıralarında gerekse diğer çalışmalarda dört yıllık görev süresi hakkında tafsilatlı bilgiler vardır. Ancak Amerika'daki seçimler, Gen. Wallace'ın akıbetini etkilemiştir.

Amerika'ya Dönüş

Gen. Lew Wallace, Sultan II. Abdülhamid ile yakından görüşme ve onu şartlar dâhilinde tanıma imkânı bulduğu dört yılın sonunda Amerika'ya dönmüştür¹. 1885 Amerikan Başkanlık seçimini Grover Cleveland'ın kazanması

Generalin görevinin sonu olmuştur. Çünkü Cumhuriyetçi olan Gen. Lew Wallace teamüllere uyararak Demokrat Partili Başkana istifasını sunmuştur. Sultan II. Abdülhamid ise bu istifa üzerine General'e "Ülkenizdeki seçimler umduğumuz gibi sonuçlanmadı. Başkan Cleveland'a bir mektup yazıp sizin burada devletinizin temsilcisi olarak kalmanıza izin vermesini talep edeceğim" demiştir. Ancak Gen. Wallace kanunlara aykırı hareket edemeyeceğini söyleyerek bu teklifi kabul etmemiştir. Sultan bu sefer de "Ülkenize olan hizmetinizi tamamladıktan sonra neden gelip benim hizmetime girmiyorsunuz? Sizi Paris veya Londra'ya elçi olarak atarım" diyerek başka bir öneride bulunmuştur. Gen. Wallace göre Sultan, bu tekliflerinde samimi ve ciddidir (Wallace 967).

II. Abdülhamid, diplomatik teamüller çerçevesinde, Gen. Lew Wallace'ı İstanbul'dan ayrılmadan evvel onurlandırmak istemiştir. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivine göre 18 Mayıs 1885'te Sultan, Gen. Lew Wallace'a Birinci Dereceden Mecidi Nişan'ı takdim edilmesine karar vermiştir. Gen. Wallace'da Sultan'ın bu olağan üstü iltifatına kayıtsız kalmamış ve bir görüşmelerinde Sultan'a ve Türklere Amerika'da hizmet edeceğini söylemiştir (Kalın 481, BOA. Y.PRK. 00009. 00045.001)². Bu nişan takdimine dair 8 Ocak 1886 tarihli The Indianapolis Journal'da çıkan bir haber dikkat çekicidir. "Souvenirs From the Sultan" başlıklı yazıya göre Sultan, Bayan Wallace'a da Şefkat Nişan'ı takdim etmiştir. Bayan Wallace'a devlet nişanı verilmiş olması önemlidir. Belçika, Flemenk Kraliçelerine, Rus ve Alman İmparatoriçelerine verilen bu nişan II. Abdülhamid'in teveccühüyle bazı sefir eşlerine de takdim edilmiştir. Kaynaklara göre sadece kadınlar için tasarlanmış olan Şefkat Nişan'ı son derece değerli, görüntü bakımında da estetik olması sebebiyle Avrupa monarşisinin sahip olmak istediği bir nişan haline gelmiştir (Turan 509-510). Ayrıca fotoğraflara ilgisi ile bilinen ve çeşitli vesilelerle yabancı ülkelere albümler hediye eden Sultan, Gen. Wallace'a da bir de albüm hediye etmiştir (Wallace 979).

Gen. Lew Wallace'ın Sultana ayrılık hediyesi ise bir köpektir. Wallace, 14 Şubat 1885'te oğluna yazdığı bir mektupta Londra'ya gidip iyi bir köpek arayışını, istediği gibi bir köpek bulmasını ve onu satın alıp İstanbul'a getirtişini, köpeği Sultan'a takdim edişini detaylı olarak anlatmıştır. Söz konusu mektubun başlangıcı ise şu şekildedir: "Sevgili Henry, Sultan günün her saati ve gecenin büyük kısmında çalışıyor. Onun ne kadar yorulduğunu

gördüğümünden, Eyüp Camii'nin duvarında asılı bulunan Osman'ın kılıcını kuşanmanın buna değip değmediğini düşünmeden edemiyorum.” (Wallace 979). Wallace'ın mektubundaki bu ifadeler, onun Sultan'ı takdirinin insanî ve içten doğasını göstermektedir.

İstanbul'dan ayrılmasını müteakip Gen. Lew Wallace, Sultan'a verdiği “ülkemde size hizmet edeceğim” sözünü tutmuş, birçok Amerikan şehrini dolaşarak Türkiye ve Türkler hakkında konferanslar vermiştir. Amerikan Basın Arşivinde yaptığımız taramalarda Gen. Lew Wallace ile alakalı yüzlerce haber tespit edilmiştir. Ülkenin en çok okunan yazarı olması, askerî geçmişi, siyasî kimliği gibi özellikleri hakkında çok fazla haber yapılmasına neden olmuştur.

İnternet üzerinden de erişilebilir olan Amerikan Kongre Arşivi üzerinde yapılan taramayla Wallace hakkında çok sayıda haber tespit edilebilmektedir. Bununla birlikte bunların büyük bir kısmı onun diplomatlık öncesi kariyeri yahut edebî faaliyetleri gibi konumuzun dışında kalan hususlara dairdir. Konuyla ilgili olarak başvurulmuş haberlerde ise bazen aynı haberin birden çok gazetede yer aldığı görülmüş, dolayısıyla bu hususta da eleme yoluna gidilmiştir. Bu perspektiften Wallace hakkındaki konuyla alakalı ve mükerrer olmayan haberlerin kronolojik olarak değerlendirilmesine gayret edilmiştir.

Amerikan Basınında Sultan II. Abdülhamid ve Gen. Lew Wallace

Daha önce de ifade edildiği üzere 1878 Berlin Anlaşması sonrasında Osmanlı Devleti'ndeki bazı Ermeni gruplar ayrılıkçı taleplerini uluslararası platforma taşıma imkânı bulmuşlardır. Anadolu toprakları üzerinde kurmak istedikleri bağımsız Ermeni devletinin temellerini Amerika ve Batı ülkelerinde atmak isteyen gruplar özellikle basın yoluyla kamuoyu oluşturmaya gayret ediyorlardı. Osmanlı Devleti'ni hususen Sultan II. Abdülhamid'in şahsını hedef alarak Amerikan kamuoyunda ezilen Ermeniler algısını yaratmak için çeşitli haberler ve yazılar yayınlıyorlardı. Gen. Wallace böylesine yoğun bir propaganda döneminde şehir şehir dolaşmış ve gerçekleri anlatmaya gayret etmiştir. Ancak aşağıda da görüleceği üzere neredeyse basın üzerinden bir savaş başlamış ve hem Sultan'ın şahsına hem de Gen. Wallace'a dair ifadeler gittikçe ağırlaşmıştır.

Amerikan basınında Sultan II. Abdülhamid'e dair ön yargı o kadar yoğundur ki 8 Eylül 1881 tarihli ilk haberden itibaren bunu görebilmek mümkündür.

The Salt Lake Daily Herald'da, Gen. Lew Wallace'ın, II. Abdülhamid'e güven mektubunu vererek görevine başladığından bahsedilmiş ve kendisinin her iki ülke arasında dostane ilişkiler kurmak için çalışacağına dair sözleri aktarılmıştır (*The Salt Lake Daily Herald* 8). Haberde dikkat çeken ise başlığıdır. Görevine daha yeni başlayan, Sultan ile ilk defa görüşen Gen. Wallace'a "Sultan sempatzanı" gibi manidar bir yakıştırma yapılmıştır.

Taramalarımıza göre dönüşünden sonra konferanslarına başlayan Gen. Wallace'ın konuşması hakkında ilk haber 1886'da yayımlanmıştır. The Indianapolis Journal'da Generalin şehirde vereceği konferansa dair oldukça tafsilatlı bilgiler verilmiştir. Haberin önemli kısımları şöyledir;

Generalin Türkiye ve Türkler hakkında vereceği konferansın önemli başlıkları şunlardır; önce Türklerin menşeleri, kim oldukları, nereden geldikleri ve görünüşleri hakkında kısa bilgiler verecektir. Osmanlıların nasıl görüldüğüne dair ve kadınlarla ilgili soruları yanıtlayacaktır. Ardından Türklerin kahramanlıklarından, fetihlerinden örnekler vererek Asya'dan Balkanlara nasıl ilerlediklerini izah edecektir. Sonra Boğazın ve İstanbul'un güzelliklerini anlatacaktır. Wallace, Türklerin karakterlerinin anlaşılabilmesi için dinleyicilerle yaşadıklarını paylaşacaktır. Ancak en önemlisi Gen. Wallace dinlemeye gelenlere Sultan Abdülhamid hakkında önemli bilgiler verecektir. Bu sayede tüm bildiklerini Sultanın düşmanı olan İngilizlerden ve Yunanlılardan öğrenen çoğu Amerikalının Sultana dair olumsuz düşünceleri değişecektir. General, katılanlara Sultanın yabancı misafirlerine verdiği akşam yemeklerinden, davetlerden bahsedecektir. Konferansta son olarak Türkler arasında yaygın olan çok eşliliğe yer verilecektir. Bu bölümde konu harem, kadınların eğitim ve oy hakları olacaktır. Kesinlikle hiçbir Amerikalı, General Wallace'ın sahip olduğu Türkleri inceleme ve tanıma imkânına sahip değildir bu nedenle Generalin konferansı büyük bir ilgi görecektir. (*The Indianapolis Journal* 12)

Yazıdan açıkça anlaşılacağı üzere 1886'da Amerikan kamuoyunda Sultan II. Abdülhamid ve Türkler hakkında ciddi bir olumsuz algı vardır. Gen. Wallace konuşmalarında Sultan ve Türkler hakkında kasıtlı, yalan bilgi veren Yunanlıların ve İngilizlerin iftiralalarına cevap vermeyi amaçlamaktadır. Onların, Türkler hakkında yarattıkları olumsuz imajı değiştirme arzusundadır.

1886 yılının Mayıs ayında yine *The Indianapolis Journal*'da Gen. Wallace ile yapılmış uzun bir röportaj yayınlanmıştır. Emekliliğinden sonra yapacaklarını anlattığı söyleşinin çalışmamız için önemli noktası Generalin, Sultan Abdülhamid'i kötölemek maksadıyla çıkan ve Amerika'da ilgili dönemde uzun süre ısrarla tekrar edilen bir haberi yalanlamasıdır. 1882'de ilk önce *San Francisco Wasp*'da (1) sonra *Terre Haute Saturday Evening Mail* (3)'de ve kısa sürede Yeni Zelanda'ya kadar neredeyse tüm dünyaya yayılan yalan haber, baştan aşağı Sultan'ın şahsına yönelik iftiralarla doludur. Elbette ilgili yazıdaki ithamların tekrar tekrar yazılarak gündemde tutulmak istenmesi Sultan Abdülhamid'e ve Türklere yönelik oluşturulmak istenen algının anlaşılması bakımından çok önemlidir. “İstenmeyen Hediye, Bayan Wallace, Sultan'ın Çerkez Güzeli Armağanını Nasıl Aldı” başlıklı yazıyı şöyle özetlemek mümkündür:

Bir gün Bayan Wallace, İstanbul'da evinde otururken kapı çalmış, Sultanın iki hadım hizmetçisi baştan aşağı örtüler içerisinde genç bir kız getirdiler. Bayan Wallace'a; “Sultan size en seçkin, güzel kölesini hediye olarak gönderdi” dediler. Köle kızı gören Bayan Wallace büyük bir şaşkınlıkla “Bu kadın evimizde ne yapacak?” diye sordu. Bunun üzerine Sultanın yaveri büyük bir memnuniyetle gülererek; “Bay Wallace uyandığında ona kahvaltısını, kahvesini getirecek, kıyafetlerini giydirecek” dedi. Bayan Wallace bunu duyunca sinirden dişlerini gıcırdattı ve ardından büyük bir hiddetle “hadi git, sana söylüyorum, saygın bir aileye bu şekilde davetsiz gelmek büyük bir utanmazlık” diyerek bağırdı. Bayan Wallace sinirle bu şekilde bağıırken Bay Wallace eve geldi. Bir bakışta durumu anladı. Fakat büyük bir çelişki içerisinde kaldı. Karısına “Eğer sultanın bu hediyesini geri gönderirsek, onu Birleşik devletlere savaş açacak ve bizi öldürtecek kadar delirebiliriz” dedi.

Habere göre Sultan II. Abdülhamid, Gen. Wallace'a Çerkez bir genç kızı köle olarak hediye etmiştir. Bayan Wallace, kızı görünce çok sinirlenmiş ve kızın derhal geri gönderilmesini istemiştir. Gen. Wallace ise bu hediyeyi geri gönderecek olurlarsa Sultanın uluslararası bir savaş çıkartacak kadar delireceğini iddia etmiştir. Sultan II. Abdülhamid'e böylesi bir iftira atılmasının sebebi nedir diye bakıldığında cevap açıktır. Osmanlı karşıtı bir kamuoyu oluşturulmaya çalışılırken, farklı tabakalara mensup geniş kitlelerin ilgisi-

ni çekebilecek bu anekdot, içkin olduğu olumsuz imajla Amerikan halkına dönük bir algı yönetiminin aracıdır. Bu yönüyle konumuz için önemli olan bu olayı Gen. Wallace'ın yalanlamasının, yalan haberin kendisi kadar ilgiye mazhar olmamasıdır.

Gen. Lew Wallace'ın doğrusunu anlattığı ve yıllarca tekrarlamak zorunda kaldığı ama yalanı kadar itibar gösterilmeyen olayın gerçeği şöyledir;

Generalden bana (gazeteci) padişahın ona verdiği Çerkez kızın resmini göstermesini rica ettim. Çünkü bu konuda çıkan bütün gazete ve kitapları okuduğumu söyledim. Güldü ve beni bitişik odaya götürdü. Büyük, rüya gibi gözleri olan, oryantal kostümle zengin bir şekilde kaplanmış küçük bir Türk kızının, dolgun ve durgun portresini gösterdi. Resim nadir bir güzellikteydi. Sonra General, çok değerli olan bu resmin kendisine nasıl hediye edildiğini anlattı. Generalin Türkiye'de elçilik görevi devam ederken Sultan ona her zaman bir hediye veya başka bir görev teklifinde bulunmuş, diplomatik olarak bir şeyi kabul etmesi konusunda ısrar etmiş. Hatta onu (Wallace) temsilcileri yapmak istemiş. Wallace ise, Amerikan yasalarına göre memurların hediye alamayacağı, yabancı devletler için çalışamayacağı konularında bilgilendirmiş. Sultanın bu açıklamadan pek tatmin olmadığını gören General, ona (Sultana) kendisine yasal yollardan nasıl hediye verebileceğinin yolunu gösterdi ve ancak hizmet süresinin bitiminde iade edilmek suretiyle hediye alabileceğini anlattı... Bir gün, Sultan ile otururlarken, Sultan ona, onu neyin memnun edeceğini sorduğunda, Wallace, eski saraydaki Çerkez kız tablosuna hayran olduğunu söyledi. Bunun üzerine Sultan, tabloyu Generale hediye etti. General Amerika'ya dönünceye kadar resim onda kaldı. İstanbul'dan ayrılmadan önce tabloyu Sultan'a geri getirmeyi teklif ettiğinde ise Majesteleri onu almayı kabul etmedi. General Wallace da o zaman değerli hediyeği yasal olarak kabul edebileceği bir durumdaydı. (*The Indianapolis Journal* 2)

Röportajı yapan gazetecinin de ifade ettiği gibi birçok defa yazılan köle kız hediyesinde bahsedilen Çerkez Kız bir portredir. Gen. Wallace da bunlara gülerek cevap vermiş, yazılan her şeyin yalan ve iftira olduğunu bizzat gazeteciye göstermiştir. Ancak söz konusu lobiler yıllarca aynı yalanı kullanmaktan vazgeçmemiştir. Bu örnek göstermektedir ki, Sultan II. Abdülhamid

ile alakalı olumsuz intiba sağlayabilecek her türlü dezenformasyon, bunu gerçekleştirenlerin esas odağı olan konudan bağımsız ithamlar gündemde tutulmak suretiyle yapılmakta, Sultan'a ilişkin olumsuz bir algı kamuoyunda inşa edilmektedir. Gen. Wallace'ın konuyla doğrudan ilgisi onun isminin Sultan ile yakın ilişkisiyle anılmasını kuvvetlendirmekte; bu örnekte anekdotun mizahi yönüyle adeta itibarsızlaştırılması ve zihinlerde isminin önceki etkisinin farklı bir algıyla ikame edilmesini doğurmaktadır.

Gen. Lew Wallace Dakota şehrinde verdiği Türkler ve Türkiye konferansı 13 Ağustos 1886'da haber yapılmıştır. Konferansta Türklerin, çocuklara ve hayvanlara karşı büyük sevgilerinin olduğundan bahseden Gen. Wallace, Türk erkeklerinin en çok kadınlarından korktuklarını söylemiştir. Türklerin asker, kahraman ve cesur bir halk olmalarının yanında çok kibar insanlar olduklarını da ilave etmiştir. Amerikan halkının Türkler hakkındaki bazı yanlışlarını da düzelteren Gen. Wallace, Türkiye'de çok eşliliğe izin verildiğini ama bunun yaygın olmadığını ayrıca Haremdeki kadınların da hiçbir şekilde köle olmadıklarını özellikle belirtmiştir. Sözlerine yine Sultanın eşsiz kabiliyetine ve karakterine övgüler dizerek son vermiştir (*The Hope Pioneer* 2).

Gen. Lew Wallace'ın Osmanlı anlatımları elbette sadece Sultan Abdülhamid ile sınırlı değildir. 10 Şubat 1887'de Brooklyn Müzik Akademisi'nde yaptığı konuşmada Türklerden büyük bir övgüyle bahsetmiştir. Türkiye'de hiçbir zaman sarhoş bir Türk'e denk gelmediğini ifade eden Gen. Wallace, yine Türklerin son derece kibar ve dindar insanlar olduğunu söyledikten sonra Haremle ilgili hikâyelerin anlatanların hayal ürünü olduğunu belirtip Türkiye'de çok kadınlı evliliğin yaygın olmadığını, kimsenin bakabileceğinden daha fazla kadınlı evlenmesine izin verilmediğini, kadınların evlerinde mahpus olduklarına dair düşüncelerin yanlış olduğunu anlatmıştır (Kalın 484).

1894 yılının son ayında San Fransisco'daki konferansında ise daha ziyade edebiyatçı kimliği ile İstanbul'dan ve Türklerden bahsetmiştir. İstanbul'un güzelliğini büyük bir tutkuyla tasvir eden Gen. Wallace, başkenti her sınıftan ve her milletten insanın kaynaştığı yer olarak tanımlamıştır. Türklerin hayvanlara daima şefkatle davrandıklarını, atlarına asla vurmadıklarını, köpeklerinin ise özgür ve rahatsız edilmeden yaşayabildiklerini anlatmıştır. Türk erkeklerinin kadınlarına çok saygı duyduklarını ifade eden Gen. Wallace, Türk erkeğinin dünyadaki en kibar erkek olduğunu belirtip şunu ekle-

miştir; “Bazı Hıristiyanlar arasında nezaket neredeyse hiç bilinmemektedir ancak en mütevazı bir Türk erkeği dahi gerçek bir Chesterfield³’dir” (BOA.HRS.SYS.00069.23.).

Sultan II. Abdülhamid’i ve Osmanlı Devleti’ni hedef alan Ermeni iddialarının Amerikan gündemini meşgul ettiği bir dönemde Gen. Lew Wallace, Salt Lake şehrindeki konferansında; “Sultan Avrupa’nın en yetenekli diplomatıdır. Tek bir hatanın onun için ölümcül olacağı bilinciyle dengeli hareket eder. Ama hata yapmaz” demiştir (*The Salt Lake Herald* 3).

1894-1985 yıllarına gelindiğinde ise Amerikan basınında Sultan II. Abdülhamid ve onun şahsında Türklere yönelik yalan haberler daha da artmıştır. Çünkü ilgili senelerde Hınçak ve Taşnak örgütleri peş peşe isyanlar başlatıp Anadolu’yu yangın yerine çevirirken batı medyasındaki uzantıları sayesinde Sultanın emriyle Türklerin katliam yaptıklarına dair propaganda yapmaktaydılar. Buna dair bir haber 19 Kasım 1895’de The San Fransisco Call’da “Korkunç Türk’ün Şok Edici Suçları” ve “Sultan Tarafından Kışkırtıldı” başlıkları ile çıkmıştır, Ermenilere karşı uygulandığı iddia edilen zulmün faili olarak doğrudan Sultan işaret edilmektedir. Üstelik yazıda söz konusu iddialara karşı çıkan ya da çıkması muhtemel kişiler için de bir açıklamaya yer verilmiştir. İfade şu şekildedir: “Türkofiller [Türksevici]ler size Ermeni Hıristiyanlara karşı hareketlerin dini bir takibat olmadığını, bilakis tamamen Ermenilerin komplo, fitne ve isyanlarına karşılık gelişen siyasî bir kâkışma olduğunu söyleyeceklerdir.” Devamında Ermenilerin Berlin Anlaşmasından beri Hıristiyan güçlerin himayesi altında üzerlerindeki boyunduruktan kurtulmak için mücadele ettikleri, Amerikan misyoner okullarının Ermenilerde ulusal bağımsızlık fikrini canlandırdığı gibi söylemlerin doğru olmadığı ifade edilmektedir. Bu söylemleri geçersiz kılmak üzere öne sürülen argüman ise “eğer bu dinî bir takibat değilse, herhangi bir kişi Müslüman olduğu anda neden ona karşı zulüm duruyor?” sorusudur. Yazıda Türklere bakış açısını ortaya koyan en açık kısımlardan biri ise şu şekildedir: “neden bu vahşi Türk gürhununun halen barışçıl ve kadim halkların arasındaki güzel topraklarda barınmasına izin veriliyor? Eğer medenileşme kapasitelerini ispatlasa idiler – silahlarla fethettikleri halkların koşullarını iyileştirselerdi – varlıklarını sürdürmelerinin bir bahanesi olabilirdi. Ama 400 yıldır onlar Avrupa medeniyetinin ortasında barbar bir güruh olarak kaldılar ve hala

aralarında yerleştikleri barışçıl halkları yağmalıyorlar.” (*The San Fransisco Call*, 19 Nov.).

Diğer yandan yine aynı süreçte Ermenilerin Amerikan kamuoyuna takdiminde övgüler göze çarpmaktadır. Deseret Evening News'un 28 Aralık 1895 tarihli bir yazısının başlığı “Açlıktan Ölen Ermeniler” ve alt başlığı da “Bu İlgi Çekici Halk ve Onları Rahatlatmak İçin İhtiyaç Duyulan Milyonlarca dolara dair her şey” şeklindedir. Yazıda “Doğu'nun Yankeeleri” tavsif edilen Ermeniler için “Küçük Asya'nın en aydınlık, en zeki ve en akıllı halkı” tanımlaması altında Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilerin yaptıkları mesleklerden ve onların ne kadar iyi eğitilmiş olduğundan söz edilmesinin yanında Ermenilerin dinleri, inançları, evleri hakkında bilgi verilmiş, Ermeni kadınlarının doğulu kadınlar arasında en çekicileri oldukları ifade edilmiştir.

İfade edildiği üzere bu dönemde Amerikan basınında Sultan Abdülhamid'in şahsını hedefe koyarak yoğun bir propagandanın yapıldığını görmek mümkündür. En çarpıcı örneklerden biri ise Amerika'da ilgili dönemde araştırmacı gazeteciliğin öncülerinden kabul edilen Walter Thomas Stead tarafından kaleme alınan “Abdülhamid, Türkiye'nin Sultanı, Yaptığı İyi ve Kötü İşler” başlıklı yazıdır. Yazıdaki şu ifadeler dikkati çeker: “Abdülhamid bütün insanlığın en acınası olanlarından biri addedilmektedir ama ona pek merhamet ya da şefkat gösterilmez. İnsanlar arasında Kayser'in suçları yüzünden papayı suçlama âdeti halen yaygındır ve Abdülhamid de Osmanlı Devleti'nde yaşanan bütün mezalimlerin günah keçisidir.” Yazısına son zamanlarda dünyayı şaşkınlığa uğratan Ermeni olaylarını en iyi bilecek kişi olarak nitelediği Malcom MacColl'dan yaptığı alıntılarla devam eden Stead Türklerin periyodik olarak Hıristiyan nüfusu azaltmaya dönük bir siyaset izlediklerini ifade etmiş ve Türklerin acınası korkaklığının bu sultanı haleflerine nazaran uluorta bir gaddarlığa sevk ettiğini yazmıştır (*The Atlanta Constitution*, 13 Jan).

Yine aynı yılın Eylül ayında Kansas City Daily Journal gazetesinde yer alan “Türkiye'nin Sultanı” başlıklı yazıda Sultan Abdülhamid'den yola çıkarak yapılan yorum şöyledir; “Onun karakteri ve hâkimiyeti hakkında doğru bir fikir edinebilmek için onu kendi standartlarımıza göre değerlendirmemeliyiz. O, soyu, toprakları ve medeniyeti açısından değerlendirilmeli. Onun suçu, Türklerin suçudur.” (*Kansas City Daily Journal*).

Türkiye'nin Sultanı başlıklı, neredeyse bir sayfayı dolduracak hacimdeki bir başka yazıda ise Sultan II. Abdülhamid o sıralarda “dünyanın en merak uyandıran adamı” olarak tanımlanmıştır. Sultan'ın idaresinden yalnız Hıristiyan uyruklarının değil, Müslümanların da memnuniyetsizliği ifade edilmiş, Abdülhamid, kendi sadrazamlarından birinin ağzından *kuruluşundan itibaren imparatorluk tabtına oturmuş en tehlikeli kişi* olarak nitelenmiştir. 1896 Osmanlı Bankası Baskını hadisesine atıfla, hadisenin akabinde çıkan olaylarda 6000'den fazla kişinin (elbette kastedilen Ermenilerdir) katledildiği, Sultan'ın bu katliamı durdurabilecek gücü olduğu halde Müslüman tebaasının üç gün boyunca Ermenilere zulmetmesine izin verdiği kaydedilmiştir. *Onun Hâkimiyeti Altında Hıristiyanlar* alt başlığında [Amerika'daki] kölelik zamanında güneyleki hiçbir kölenin Türkiye'de yaşayan bir Hıristiyan kadar hor görülüp eziyete maruz kalmadığı ifade edilmiştir. Zaman zaman büyük Güçlerin baskısıyla Hıristiyanların şartlarında iyileşmeye dönük sözde reformlar yapılsa da bunların reformları basmak için kullanılan kâğıt kadar değerinin olmadığı belirtilmiştir. Yazıda Abdülhamid için İngiltere'de hakkında çıkan bir kitapta [Malcolm MacColl, *The Sultan and the Powers*, Longman 1896] yer alan ifadelerin abartı olmadığı ifade edilmiştir ki bunlardan bazıları “vahşi barbar”, “on dokuzuncu asrın en muazzam suçlusu”, “yanında Karın deşen Jack'in adeta saygın bir figür olarak kaldığı bir alçak,” “Yıldız Sarayı'ndaki suçlu manyak” şeklinde olup görüldüğü üzere son derece ağır ithamlardır (*The Seattle post-intelligencer*, May 30)

15 Haziran 1897 Tarihli *Waterbury Democrat* gazetesinde ise “Abdülhamid'in Günahları” başlıklı bir sütunluk yazıda Abdülhamid, uzun zamandır bütün Avrupa'yı savaşa sürükleme tehdidiyle eşsiz siyasal ortamın merkezî figürü olarak takdim edilmiştir. Sultan'ın Hıristiyan tebaasına karşı olumsuz tutumu vurgulanmış, Osmanlı Bankası Baskını'nı müteakiben yaşanan kargaşa ortamı bu yazıda da Abdülhamid'in Ermenilerin katledilmesine göz yumduğu bir hadise olarak kaydedilmiştir. Sultan'ın müziğe olan ilgisi “bu korkunç siyasî canavarın müziği sevmesi şaşkıncıdır” şeklinde belirtilmiştir (*Waterbury Democrat*, 15 Jan.).

15 Ekim 1897 tarihli *The Portland Daily Press*'te de aynı şekilde Sultan Abdülhamid'i çeşitli yönleriyle konu alan bir yazı çıkmıştır. “Sultan Hakkında Bir Çalışma” başlıklı yazı doğrudan Sultan'ın annesinin Ermeni olduğu (ki, o dönemde çokça dillendirilen bu iddia yukarıdaki yazıda da yer

almaktadır) ve onun saat yapma merakı ile Ermeni nefretinin de bu soydan gelmesiyle alakalı bulunduğu ifade edilmiştir. Onun büyük hayalinin Halife Ömer zamanındaki gibi bir İslâm devleti tesis etmek olduğu ve bu devlette gerçek müminler ile onlar için çalışmak zorunda olan inançsızlardan müteşekkil iki sınıf bulunacağı kaydedilmiştir. Yazıda dikkat çekici olan bir husus, Abdülhamid'in "ruhları satın almada son derece mahir" olduğunun belirtilmesidir. Onun gördüğü çeşitli seviyelerdeki yabancı temsilcileri he-diyeler ve iltifatlar yoluyla etki altında bıraktığı çeşitli örneklerle de destek-lenerek ifade edilmiştir (*The Portland Daily Press*, 15 Oct.).

Muhakkak bu ve benzeri haberlerin sayısını arttırmak mümkündür. Zira ilgili yıllarda içeride isyanlar dışarıdan baskıyla Osmanlı Devletinin parçalanması-na gayret edilmekteydi. Bu şartlar altında Wallace, konferanslarında Osmanlı Sultanının asil, kibar, nazik, düşünceli ve saygıdeğer bir yönetici olduğunu ısrarla anlatmıştır. Gen. Wallace, Ermeni iddialarına karşı Osmanlı yönetimini savunması nedeniyle her konuşmasında Ermeni dinleyiciler tarafından şiddetle protesto edilmiştir. Hatta Boston Ermenileri, 20 Nisan 1900'de ortak bir bildiriyle Gen. Lew Wallace'ı kınamıştır. Gen. Wallace'ın Chicago'da yaptığı bir konuşma sırasında gerginlik iyice artmış ve konuşması yarım kalmıştır. Fakat Gen. Wallace geri adım atmamış 21 Eylül 1900'de Washington'da yaptığı bir konuşmada Sultan Abdülhamid'i savunmaya devam etmiştir.

Zannediyorum ki Türkiye'nin Sultanını bütün Amerikalılardan daha iyi tanıyorum" diye söze başlayan Wallace, "(Sultan) doğru bir insandır ve onun vaadini bir defa bile olsun yerine getirmediğini görmedim... Türkiye'de Hıristiyanlar, Sultan'ın koruması altındadır ve onun koruması olmadan orada kalamazlar. Türkiye'de yaklaşık 3 milyon Yunan ve 4 milyon Ermeni Hıristiyan bulunmaktadır ve Sul-tan onların hepsini kendi tebaası addeder. Onlar olmasa Türk devleti yıkılır; zira Hıristiyanlar ticaret ehli, Türkler savaşçıdır. Fakat yıkılan tek bir Hıristiyan kilisesi ve yıkılan bir misyoner evi yoktur ki Sultan onu yeniden inşa etmesin. Bunun böyle olduğunu biliyorum. Abdülhamid bilgili bir insan ve saygın bir diplomattır. Böyle olmasa, Osmanlı İmparatorluğu şimdiye çoktan paramparça olmuştu; çün-kü Avrupa'da herkes ona karşıdır. O, (bu Avrupa güçlerinin) birlik halinde hareket etmesine mâni oluyor ve böylece tahtını muhafaza ediyor. (Kalın 483-484)

Çıkan haberlerden anlaşılacağı üzere Gen. Wallace düşüncelerinden dolayı yıllarca Ermeni Lobilerinin ağır saldırılarına maruz kalmıştır.

Çalışmamız kapsamında yaptığımız taramalara göre 1900 yılının Nisan ayında Inter Mountain: Butte Montana'da çıkan haber konuyla alakalı olarak doğrudan Gen. Lew Wallace hakkında yayınlanmış en son ve en ağır yazıdır;

Medeni Dünya Ermenilerin katliamından dolayı dehşete kapılırken Sultanın arkadaşı General Wallace'ın Sultanı savunan yazısı çıktı. İstanbul'da, Amerikan hükümetinin temsilcisi iken şahsen Abdülhamid'e bağlanan Lew Wallace, doğulu hükümdarın pek çok tatlı hatırasını da evine getirdi. Ermeni katliamı, Hıristiyan dünyayı harekete geçirirken, Bay Wallace, Sultan'ın infiali önleme imkânı bulunmadığına dair açıklamalarıyla öne çıktı. Şimdi Amerika, Türk Hükümetinden Amerikan vatandaşlarının tahrip edilen mülkleri ve onlara karşı işlenen suçların tanzimini talep ederken, Bay Wallace, dostunu savunmak için yeni bir fırsat buldu... Gen. Wallace'ın Sultan'ı savunması ne onun başkanlık ettiği hükümetin sorumluluğunu azaltır ne de Amerikan halkı tarafından ve Amerikan Hükümetinin uğraşmak üzere olduğu kan dökücü Sultanın karakterinin beyannameyi sayılıp ciddiye alınmayacaktır. (*Inter Mountain: Butte Montana* 3)

Wallace'ın konuya gerçekçi bir zeminde ve Osmanlı karşıtlığına düşmeden bakan tek isim olmadığını ifade etmiştik. Bunlardan önemli bir isim, Amerika'nın Osmanlı Devleti'ndeki temsilcisi Terrell'den başkası değildir. Terrell, bizzat Sultan II. Abdülhamid tarafından Ermeni meselesi üzerine görüşmek için saraya davet edilmiş, Sultan kendisinden Amerikan kamuoyunun aydınlatılması için bu görüşme hakkında ülkesinde bilgilendirme yapmasını istemiştir (Engin). Terrell, Sultan ile yaptığı görüşmeyi 1 Kasım 1897'de Century Magazine'de yayınlamıştır. Türkçe tercümesi mevcut bulunduğu için tamamını tercüme ve iktibas etmediğimiz bu yayınlı alakalı bizim konumuz açısından dikkat çekici bir husus, Terrell'in "Padişah hazretlerinin gayet zeki bir hükümdar oldukları hakkında General Valas ve diğer meslektaşlarım tarafından edilen sözleri teyit etme konusunda hiçbir tereddüdüm yoktur" (Engin) ifadesiyle Wallace'a yaptığı atıftır. Aynı şekilde onun bundan sonraki konuyla alakalı beyanlarında da Wallace'ın ismi karşımıza çıkmaktadır. 26 Nisan 1900'de Evening Times-Republican'a verdiği

bir demeçte Terrell, konuyla alakalı bilgi ve görüşlerini aktarmıştır. Gazetenin “Terrell Sultan’ı Savunuyor” alt başlığıyla yayınladığı demeçte Terrell, “Gen. Lew Wallace’ın Türkiye Sultanı hakkındaki değerlendirmesine tamamen katılıyorum. Türkiye’ye karşı iddialarımızın özü konusunda büyük bir bilgisizlik var. ...” demektedir. Aynı tarihli *The Indianapolis Journal* da “Eski Orta Elçi Terrell, Gen. Lew Wallace ile Aynı Fikirde” başlığıyla Terrell’in beyanı haber olarak aktarılmıştır. Anlaşılan odur ki, Amerikan basınında hiç olmazsa eldeki iki örnek, Osmanlı hükümeti ve Sultanından yana takınılan her tutumu, Wallace ile özdeşleştirmektedir.

Daha önce, 1895 yılında aynı gazetede “En Zarif Sigara” sloganıyla “Lew Wallace Sigarası” reklamının, Gen. Lew Wallace’ın resmiyle birlikte yapıldığı göz önünde tutulduğunda Wallace’ın kamuoyundaki itibarının ne denli önemli olduğu ve Ermeni söylemlerinin karşılık bulabilmesi için bu itibarın zedelenmesi gerektiği de anlaşılmaktadır. Bu itibarsızlaştırmanın hayatının farklı alanlarına da yansıdığını belirtmemiz gerekir. Gen. Lew Wallace, 1893’te tamamladığı *The Prince of India* adlı romanını Sultan Abdülhamid’e ithaf etmek istemiş ve Ocak 1893’te “bu karakteristik olarak alışılmadık ve dramatik jest” (McKee 239) için Washington’daki Osmanlı yetkililerine başvuruda bulunmuştur. Ne var ki bu teşebbüsüne bir cevap alamamış, muhtemelen talebi Sultan’a iletilmemiştir. McKee, bunun aslında iyi olduğunu belirtir çünkü bu sıralarda Sultan II. Abdülhamid, Ermeni olayları sebebiyle özellikle kötü bir şöhrete sahiptir (1947 239). 1886’da Ludlow’un *The Captain of the Janizaries* adlı kitabı yayınlanmıştır. Bir gazeteci *The Prince of India* ile bu eser arasındaki benzerlikleri fark etmiş ve Gen. Lew Wallace, kitabını 1886’dan önce tertip etmiş olduğu halde, intihalle suçlanmıştır (McKee 244).

29 Nisan 1900’de *The Salt Lake Herald*’da Lew Wallace’ın “Mr. Straus’tan sonra Türkiye’de orta elçi olarak atanmasının düşünülmeyeceğinin kesin bir dille belirtildiği ve Mr. Straus’un görevden çekilmediği” yönünde bir habere yer verilmesi dikkati çeker. Bu bilgi gazetede Amerikan notasına Bâb-ı Âli’den cevap gelmediğine dair haberin hemen devamında aktarılmıştır. Wallace’ın İstanbul’a gitmek gibi bir niyet ve teşebbüsü olup olmadığını söyleyemeyiz ama basında onun İstanbul’a gönderilmesi gerektiğini istihzayla vurgulayan yazılar da çıkmıştır. 21 Mayıs 1900 tarihli *El Paso Daily* gazetesindeki haber, Gen. Wallace, Bay Terrell ve birkaç ay boyunca İstanbul’da kalmış bulunan yazar F. Hopkins’in Sultan’ın hayranları olduğunun ifade

edilmesiyle başlar. Yazı, General'in Türkiye'den talep edilen 90.000 \$'ın tahsilâtı için İstanbul'a gönderilmesi gerektiği yorumuyla sona erer. Haberin algı oluşturmaya dönük mahiyeti, Sultan'ı olumlayan görüşleri çürütmek için, tam tersi bir beyanı mesnetsiz ve münasebetsiz olmasına rağmen doğru kabul etmesiyle açığa çıkmaktadır: Belirtilen isimlerin İngiliz şair William Watson'un Sultan'ı "Abdul Melun" olarak tavsif etmesine "rağmen" onu övdükleri vurgulanmıştır.

1 Mayıs 1900 tarihli *Indianapolis* gazetesinde "Sultan Kötü Bir Adam" başlıklı yazıda Harvard mezunu bir Bulgar olduğu ifade edilen Bay Stoyan Valtralsky'nin Gen. Wallace'ın beyanlarını değerlendirmesine yer verilmiştir. Vatralsky'nin konuya girişinde yaptığı benzetme, yalnız Sultan'a değil, Wallace'a da bundan sonra biçilen rolü de ortaya koyar niteliktedir: "Kabil'in savunucuları ve İskaryot'un hayranları vardı; Abdülhamid'in neden olmasın?" *Ben Hur*'un yazarı için artık Amerikan kamuoyu nazarında inşa edilen kimlik, Kabil ve İskaryot ile benzeştirilen Osmanlı Sultanının savunuculuğudur.

Aynı gazetenin 3 Mayıs 1900 tarihli baskısında, doğrudan Sultan II. Abdülhamid'i itham eden bir yazı kaleme alınmıştır. Sultan'ın hiçbir zaman övgüye değer bir fiille gündeme gelmediği, diğer muktedirlerin zaman zaman iyi işler yaptıkları belirtilerek, Alman İmparatoru, İtalya Kralı, Rus Çarı, Meksika Başkanı ve Belçika Kralı'nın takdir edilecek işlerine örnek verilmiş, Sultan II. Abdülhamid için ise çeşitli ithamlarda bulunularak her zaman kötü işleriyle gündeme geldiği beyan edilmiştir. Konumuz açısından önemlidir ki, bu yazıda da Wallace'ın ismi gündeme getirilmiş, Türkiye'deki Amerikan vatandaşlarına dönük cezasız kalan suçlar olarak, Gen. Wallace'ın görev yaptığı döneme ilişkin örnekler verilmiştir. Yaklaşık yirmi yıl önce gerçekleşen iki münferit olayın örnek verildiği yazıda Gen. Wallace'a karşı ifadeler suçlayıcı olmaktan ziyade, onun girişimlerinin de Osmanlı Devleti'nden sonuç olmayı sağlamadığını vurgulamaktadır. Bununla birlikte onun hakkında artık basına yansıyan haber ve ifadelerin ortak kümesi şablon olarak bu haberde de mevcuttur: Sultan II. Abdülhamid ve Gen. Lew Wallace isimleri ancak ilkinde atfedilen olumsuz fiiller yahut suçlamalarla bir araya gelmektedir.

Gen. Lew Wallace'ın Amerika'daki akıbeti ile Ermeni lobilerinin faaliyetleri arasındaki doğrudan ilişki açıktır. Zira Amerika'daki Ermenilerin yürüttüğü

lobi faaliyetleri doğrudan Gen. Wallace'ı hedef almıştır. 1900 yılının Nisan ayında *Inter Mountain: Butte Montana*'da çıkan söz konusu yazı Gen. Wallace'ın Türkler hakkında bilgi verdiği son yazı olmuştur. Bu yazıdan sonra, Gen. Wallace'ın konferansları hakkında hiçbir bilgi, haber tespit edilememiştir. Gen. Wallace'ın adı, yukarıda değindiğimiz Amerikan tarihinin çeşitli safhalarında işgal ettiği mevki ve oynadığı roller sayesinde tarihten tûmden silinmemiştir denebilir.

Gen. Lew Wallace, 1905'te Cawfordswille'deki evinde hayatını kaybetti. 24 Şubat 1905'te Chanute Times'ta ölümü hakkında çıkan habere göre haftalar süren mide rahatsızlığı yüzünden hiç yemek yiyememiş, sıvı enjeksiyonla beslenmeye çalışılmıştı. Öldüğünde ailesi yanındaydı. Doktoruna söylediği son söz, "artık beni yaratanla tanışmaya hazırım," oldu. Ölümünden sonra bir arkadaşının kızı olan Caroline Ticknor, yazarlar hakkındaki eserine onu da dâhil etmişti. Ticknor'un kaydına göre, "hayatını kaybettiğinde yatırıldığı tabut, kasaba sakini hanımlar tarafından İç Savaş'ın başlarında kendisine takdim edilen bayrağa sarılıydı; yanında otobiyografisinin elde yazdığı son sayfası duruyordu ve göğsünde de Türkiye Sultanı tarafından kendisine bağışlanan madalya iliştilmişti. Bunlar onun askerî, edebî ve diplomatik hizmetlerinin sembolü olarak çok yönü sıfatlarının ve başarılarının sessiz birer hatırlatıcısı idiler" (Ticknor 111).

Sonuç

Amerikan tarihinin tanınmış simalarından Gen. Lew Wallace, yetişkin hayatı boyunca doğrudan ya da dolaylı olarak bu tarihin önemli bir figürü rolünü de ifa etmiştir. Onun bu zaman zarfında katıldığı Amerikan İç Savaşı, yaygın bir çalışma sahası ve popülerleşmiş bir konudur. Doğrudan temasta bulunduğu ve mukadderatına etki ettiği Billy the Kid, hiç olmazsa isim olarak popüler kültürde yaygın olarak bilinen bir şahsiyettir. Onun romanından senaryolaştırılan *Ben Hur*, halen yalnız Amerikan değil, dünya sinema tarihinin önemli ve meşhur bir yapımıdır. Bütün bu özelliklerine rağmen Lew Wallace ismi, en azından ülkemizde hakkında yapılan çalışmalara bakıldığında, rol oynadığı olaylar ve temasta bulunduğu isimler kadar tanınırlığa sahip değildir. Oysa aynı kişi, Osmanlı topraklarında Amerika Birleşik Devletleri'nin resmî görevlisi olarak yaşamakla ve bu topraklarda önemli bir devre tanıklık etmekle kalmamıştır. Günümüzde halen önemli bir sorun olarak gündeme getirilen Ermeni meselesinin uluslararası ölçekte-

ki ilk ayağını teşkil eden aşamada Gen. Wallace, yeni teşekkül eden Ermeni lobilerinin Amerika'daki faaliyetlerinde kara propaganda karşısında gördükleri ve bildiklerini ifade etmekten şaşmayan bir isim olarak temayüz etmiştir.

Generalin, II. Abdülhamid ile tesis ettiği şahsi dostluğun ötesinde her konferansında Sultan'ın ülkesindeki Hıristiyanlara ve Ermenilere asla kötü davranmadığını, Türklerin kibar ve iyi insanlar olduklarını vurgulaması lobilerin söylemleriyle uyuşmamış ve tepkisini çekmiştir. Bazı Ermeni lobilerinin ve muhtemelen aynı güdüyle yayın yapan gazetelerin Gen. Wallace'ı doğrudan hedef almasındaki en büyük neden muhtemelen onun sıradan bir bürokratin ötesinde devrin en popüler yazarı olmasıdır. *Ben Hur*'un yazarı olması onun konferanslarına ilgiyi arttırdığı gibi anlattıklarını daha inanılır kılmış olmalıdır. Gen. Wallace, her ne kadar resmen Osmanlı Devleti namına çalışmasa da Sultana verdiği sözü tutmuş ve Amerika'da Osmanlı'nın ve onun sultanının gerçek durumunu izaha gayret etmeyi adeta bir görev bilerek hizmet etmiştir denebilir.

Onun bu özelliği Gen. Lew Wallace'ın basın organları aracılığıyla adeta itibarsızlaştırılmasına yol açmış, ancak tespit edilebildiği kadarıyla o, Osmanlı Devleti ve Sultanı hakkında şahsî kanaatini ifade etmekten çekinmemiştir. Bu yönüyle, bir başlangıç mahiyetindeki mevcut çalışmada dikkati çekmeye gayret gösterdiğimiz üzere, Gen. Lew Wallace, Ermeni lobilerinin erken dönemlerinde Amerika'daki faaliyetleri eksenindeki çalışmalar için üzerinde detaylı olarak durulması gereken bir isimdir.

Açıklamalar

- 1 Kalın, Sultan ile Wallace'ın tanışmasına dikkati çekerek, bu hadiseden sonra ikisinin arasında diplomatik normların ötesinde bir dostluk ve güven ilişkisinin geliştiğini ifade eder (Kalın 480). Wallace'ın İstanbul'da geçirdiği dört yıllık süreç içerisinde Sultan ve Wallace arasındaki ilişkinin mahiyeti ve General'in uluslararası konularda Sultan ve politikasına dair izlenimleri başı başına bir çalışma konusu olduğu için dâhil edilmemiştir ancak bunun, Osmanlı-Amerikan ilişkilerinin tarihi kadar Sultan Abdülhamid'in şahsiyeti, Abdülhamid devri Osmanlı dış siyasetinin anlaşılmasında da önem arz eden bir konu olduğuna dikkati çekmekte fayda vardır.
- 2 Dikkat çekicidir ki, 1890'larda Osmanlı topraklarını ziyaret eden ve Ermeni olaylarının bazıları sırasında İstanbul'da olan bir başka Amerikalı, Francis Hopkinson Smith'e de Mecidiye ve Osmaniye nişanları verildiği ifade edilir. Bu

bilginin Smith'in ölümünden sonra Amerikan basınında çıkan haberlerde yer aldığı ifade eden Yavuz, Osmanlı arşivinde ise şimdiye dek böyle bir belgeye rastlanmadığını kaydeder. Bkz. Fikretin Yavuz, "Sıradışı Bir Amerikalının Ermeni Olaylarına Bakışı: Francis Hopkinson Smith," *Vakanüvis*, Vol. 3, Prof. Dr. Azmi Özcan Öğrencileri Özel Sayısı, ss. 468-489, s. 486. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/555445>. Yavuz'un makalesi bir diğer Amerikan aydınının aynı olaylar karşısında Wallace ile benzer bir tutum sergilemesi ancak onun da eleştiri oklarına hedef olmasını göstermesi bakımından ayrıca önemlidir.

- 3 Lord Chesterfield; 1694-1773 yılları arasında yaşamış İngiliz devlet adamı ve edebiyatçı. Oğluna yazdığı mektuplar *Centilmenin Eğitimi* adlı kitapta yayınlanmıştır.
- 4 Burada talep edilen para, Ermeni olayları sırasında zarar gören Amerikan binaları gibi maddi hasarın Osmanlı Devleti tarafından karşılanması içindir.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

BOA. HRS.SYS.00069.23.
BOA. Y.PRK.NMH.002.00011.001.
BOA. Y.PRK.NMH.00002.00034.001.
BOA. Y.PRK.BŞK.00009.00045.001.
BOA. Y.PRK.TKM.00033.00017.001.

Gazeteler

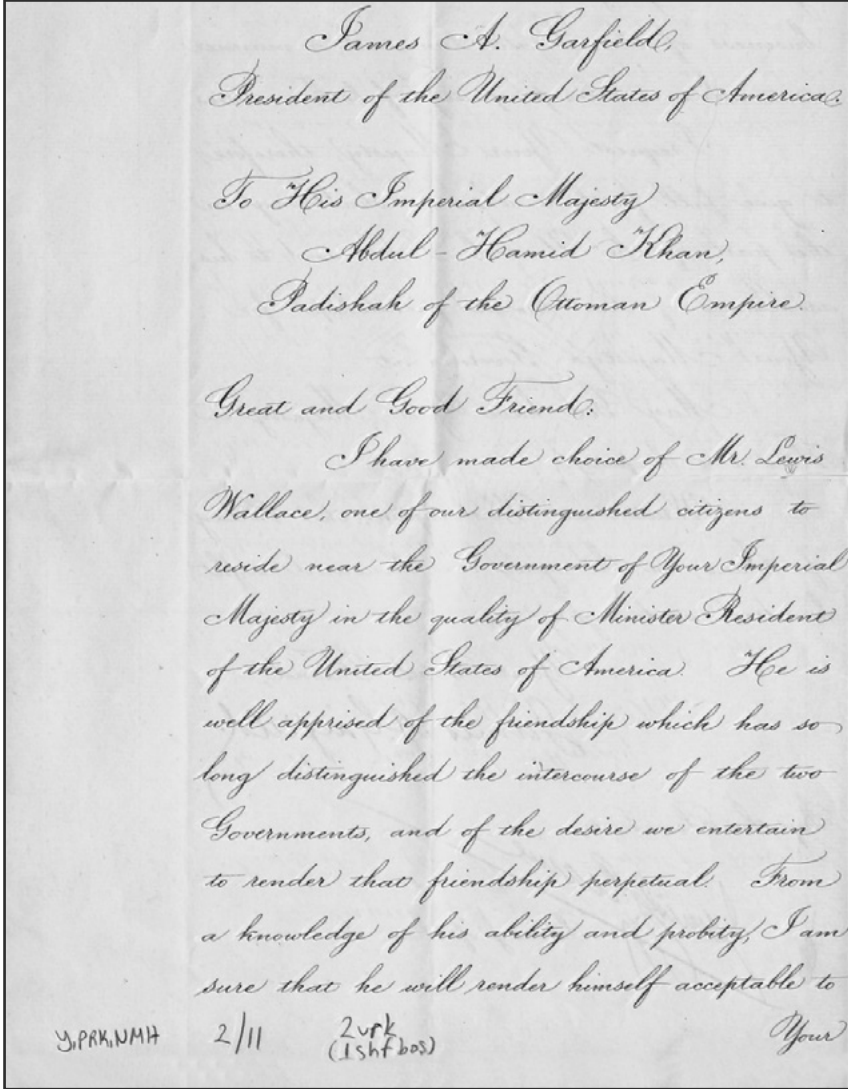
The Salt Lake Daily Herald, 08.09.1881.
The Salt Lake Herald, 14.05.1885.
The Salt Lake Herald, 19.05.1885.
The Indianapolis Journal, 08.01.1886.
The Indianapolis Journal, 21.03.1886.
The Indianapolis Journal, 03.05.1886.
The Hope Pioneer, 13.08.1886.
The Indianapolis Journal, 07.11.1886.
The Salt Lake Herald, 21.11.1894.
The Salt Lake Herald, 22.11.1894.
Inter Mountain: Butte Montana April, 1900.
The La Fayette Gazette, 28.04.1900.
El Paso Daily Herald, 21.05.1900.

Araştırma Eserleri

- Armstrong, Walter. "General Lew Wallace: Indiana Lawyer Who Won Fame as an Author." *American Bar Association Journal*, vol. 34, no. 4, 1948, pp. 283-286.
- Braden, Jean Haythorne. *The Eagle and the Crescent: American Interests in the Ottoman Empire, 1861-1870*. Doktora Tezi, The Ohio State University, 1973.
- Bliss, Edwin Munsel. "Turkey and the Armenian Atrocities." "Osmanlı Devleti ile Siyasi İlişki Kurma Girişimleri (1784-1820)." *International Turkish Art Workshop*, ed. Deniz Ünver, Jacksonville, 1896, pp. 9-18.
- Engin, Vahdet. "ABD Elçisi Terel'e Göre Ermeni Olayları." 02.05.2021, <https://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/abd-elcisi-terele-gore-ermeni-olaylari-ve-ii-abdulhamid/>
- Erhan, Çağrı. "Ottoman Official Attitudes Towards American Missionaries." *The Turkish Year book of International Relations*, no. 30, 2000, pp. 191-212.
- Forbes, John D. "Lew Wallace, Romantic." *Indiana Magazine of History*, vol. 44, no. 4, 1948, pp. 385-392.
- Farnun, George R. "Lew Wallace a Study of a Versatile Life." *American Bar Association Journal* vol. 30, no. 12, 1944, pp. 681-682, 721.
- Gutjahr, Paul C. *Ben-Hur: A Tale of the Christ (1880)*. Anthem Press, 2016.
- Kalın, İbrahim. "Sultan Abdülhamit ve Lew Wallace: Beklenmedik bir Dostluk Hikâyesi." *Ben, Öteki ve Ötesi İslam – Batı İlişkileri Tarihine Giriş*. İnsan Yayınları, 2017.
- Kurat, Akdes Nimet. "Türkiye ile Amerika Birleşik Devleti Arasındaki Münasebetlere Ait Arşiv Vesikaları." *Tarih Araştırmaları Dergisi*, vol. 5, no. 8, 1967, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/818/10381.pdf> (Erişim tarihi: 10.10.2019).
- McKee, I. *Ben-Hur Wallace: The Life of General Lew Wallace*. The University of California Press, 1947.
- Miller, Howard. "The Charioteer and the Christ: Ben-Hur in America from the Gilded Age to the Culture Wars." *Indiana Magazine of History*, vol. 104, no. 2, 2008, pp. 153-175.
- Öztürk, Neslihan. *Türk-Amerikan Diplomatik İlişkileri (1870-1930)*. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi.
- Prince, Le Baron Bradford. *A Concise History of New Mexico*. The Torch Press, 1912.
- Ryal, Miller Robert. "Lew Wallace and the French Intervention in Mexico." *Indiana Magazine of History*, vol. 59, no. 1, 1993, pp. 31-50.
- Şafak, Nurdan. *Osmanlı Amerikan İlişkileri*. OSAV, 2003.

- Theisen, Lee Scott. *The Public Career of General Lew Wallace*. Doktora Tezi. Arizona Üniversitesi, 1973.
- Ticknor, Caroline. *Glimpses of Authors*. Houghton Mifflin Company, 1922.
- Turan, Namık Sinan. “19.Yüzyılda Osmanlı Diplomasisinde Nişanın ve Madalyanın Sembolizminden Yararlanma Konusunda Bir Örnek: Şefkat Nişanı.” *CIEPO 19 Osmanlı Öncesi ve Dönemi Tarih Araştırmaları*, ed. İlhan Şahin vd., C. 1, İstanbul Esnaf ve Sanatkarlar Odası Birliği Yayını, 2014, ss. 503-517.
- Wallace, Harold Lew. *Indiana Magazine of History*, vol. 59, no. 1, 1963, pp. 19-30.
- Wallace, Lew. *Lew Wallace: An Autobiography*, vol. I/II, Harper & Brothers Publishers, 1906.

EKLER

Belge I. Başkan James Garfield'in, General Lew Wallace'in Ortalçisi olarak Atandığına dair Sultan II. Abdülhamid'e takdim etmek üzere yazdığı Güven Mektubu (1881)

Your Majesty and will conduct the business of the Legation in such a manner as to advance the prosperity of both countries.

I request Your Majesty, therefore, to give full faith to what he shall say on the part of the United States and to his assurances of their sincere friendship for Your Majesty's Government.

May God have Your Majesty in His wise keeping.

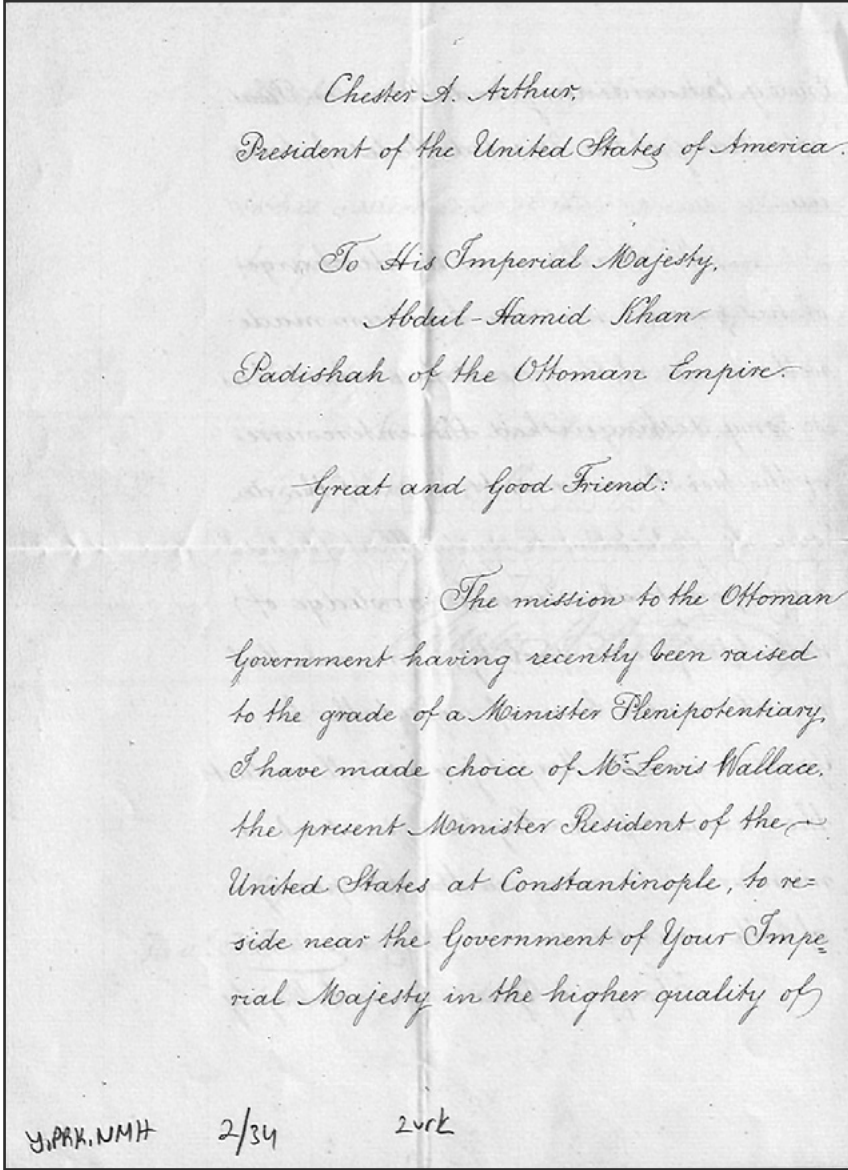
Written at Washington, the 1st day of June, in the year one thousand eight hundred and eighty one.

Your Good Friend,
James A. Garfield.

By the President,

Secretary of State.

Belge II. Başkan Garfield'in ölümünden sonra 1881-1885 yılları arasında Başkanlık yapan Chester A. Arthur'un Gen. Lew Wallace'ı Ortaelçi olarak atadığına dair mektubu (1882)

Envoy Extraordinary and Minister Plenipotentiary of the United States of America.

Mr Wallace on the discharge of his present mission has been made well aware of the friendship which has so long distinguished the intercourse of the two Governments; and of the desire we entertain to render that friendship perpetual. From a knowledge of his ability and probity, I am sure that he will render himself acceptable to Your Imperial Majesty and will conduct the business of the Legation in such a manner as to advance the prosperity of both countries.

I request Your Imperial Majesty

therefore, to give full faith to what he shall say on the part of the United States, and to his assurances of their sincere friendship for Your Imperial Majesty's Government.

May God have Your Imperial Majesty in His wise Keeping.

Written at Washington, the 19th day of July, in the year 1862.

Your Good Friend:

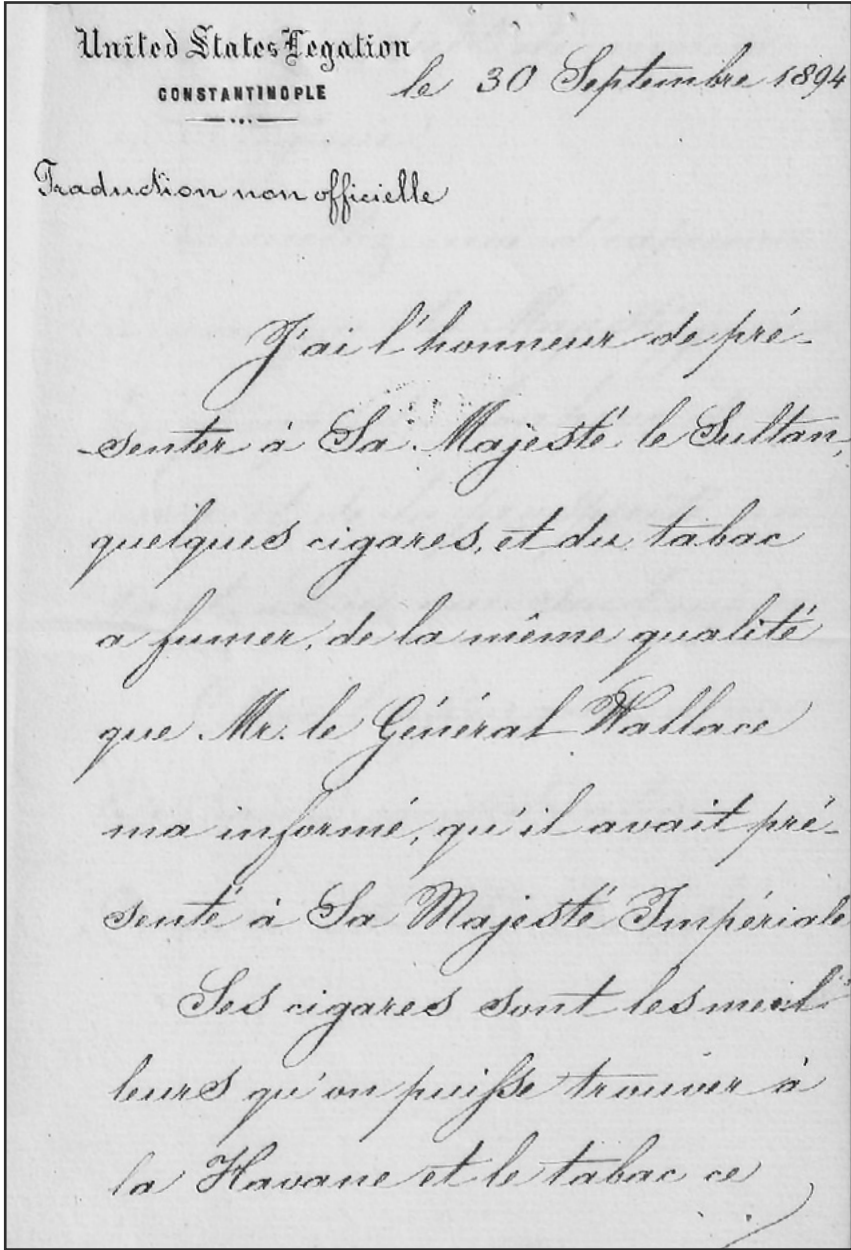
Charles A. Smith

By the President:

Wm. D. Feltgen
Secretary of State.

Belge III. Gen. Lew Wallace’a Birinci Dereceden Mecidi Nişan’ı takılması-na dair belge (18 Mayıs 1885)

Belge IV. Gen. Wallace'ın, Sultan Abdülhamid'e Havana ve Virginia tütünü hediye ettiğine dair elçilik mektubu (30 Eylül 1894)

2
qui ont produit de mieux
en Virginie.

Permettez-moi d'exprimer
le vœu que Sa Majesté jouisse
longtemps du bonheur de la
paix et de la prospérité au-
tant Lui que Son Empire

Avec l'assurance de ma
très haute considération

(Signé) A. W. Ferrell

A Volunteer Ottoman Ambassador in America; General Lew Wallace*

Selcen Özyurt Ulutaş**

Gaye Yavuzcan***

Abstract

Until the 19th century, Armenians and Turks within the borders of the Ottoman Empire lived together without any problems. However, in that century the political and military movements initiated by some Armenian groups, which were under the influence of the idea of nationalism, began to intensify. Especially because of the 61st article of the Berlin Treaty (1878), these groups had the opportunity to bring their separatist demands to the international platform. The Armenians, who wanted to attract the attention of Europe and America, started intense propaganda activities through the political organizations they established, while revolting in Anatolia on the one hand. This study evaluates the rise of a “pro-Sultan” voice in America in the early stages of anti-Ottoman activities, which were the precursors of the so-called Armenian massacre propaganda. This voice is the voice of General (Gen.) Lew Wallace, the American Ambassador who served between 1881-1885 after he returned to America. In this study, it is aimed to evaluate his stances and attitude in the face of the Armenian propaganda that started against Abdulhamid II.

Keywords

Abdulhamid II, Lew Wallace, Ottoman, Armenian, propaganda.

---

* Date of Arrival: 19 July 2020 – Date of Acceptance: 30 November 2021

You can refer to this article as follows:

Özyurt Ulutaş, Selcen, and Gaye Yavuzcan. “Amerika’da Gönüllü Bir Osmanlı Elçisi General Lew Wallace.” *bilig*, no. 100, 2022, pp. 211-245.

** Dr., Usak University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History – Uşak / Turkey
ORCID:0000-0002-7235-354
selcen.ozyurt@usak.edu.tr

*** Dr., İzmir Demokrasi University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History – İzmir / Turkey
ORCID: 0000-0003-1018-4256
gaye.yavuzcan@idu.edu.tr

Генерал Лью Уоллес – добровольный посол Османской империи в Америке*

Селджен Озйурт Улуташ**

Гайе Яввуджан***

Аннотация

До 19 века армяне и турки без проблем жили вместе в пределах Османской империи. Однако в этом столетии политические и военные движения, инициированные некоторыми армянскими группами, находившимися под влиянием идеи национализма, стали усиливаться. Особенно благодаря 61-й статье Берлинского договора (1878 г.) эти группы получили возможность вынести свои сепаратистские требования на международную платформу. Армяне, которые хотели привлечь внимание Европы и Америки, с одной стороны, организовав восстания в Анатолии, начали интенсивную пропагандистскую деятельность через созданные ими политические организации.

В этом исследовании оценивается рост «просултанского» голоса в Америке на ранних этапах антиосманской деятельности, которая была предвестником пропаганды так называемой армянской резни. Этот голос – голос генерала Лью Уоллеса, который находился в должности американского посла в Османской империи в период с 1881 по 1885 гг. Цель данного исследования – оценить его позицию и отношение к армянской пропаганде, начатой против Абдулхамид II, после возвращения Лью Уоллеса в Америку.

Ключевые слова

Абдулхамид II, Лью Уоллес, Османский, Армянский, пропаганда.

* Поступило в редакцию: 19 июля 2020 г. – Принято в номер: 30 ноября 2021 г.

Ссылка на статью:

Özyurt Ulutaş, Selcen, and Gaye Yavuzcan. “Amerika’da Gönüllü Bir Osmanlı Elçisi General Lew Wallace.” *bilig*, no. 100, 2022, pp. 211-245.

** Д-р, Ушакский университет, факультет искусств и наук, кафедра истории – Ушак / Турция
ORCID:0000-0002-7235-354
selcen.ozyurt@usak.edu.tr

*** Д-р, Измирский университет демократии, факультет естественных наук и литературы, кафедра истории – Измир / Турция
ORCID: 0000-0003-1018-4256
gaye.yavuzcan@idu.edu.tr

Yayın Değerlendirme / Book Reviews

Krasnoyarsk Esirlerinin Sesi: Vâveylâ Gazetesi Dizini.

Haz. Dr. Merve Üner, Post Yayınevi, 2021, 112 s.*

Alfina Sibgatullina**

Çeşitli dönemlerde ve çeşitli cephelerde Osmanlı askerinin Ruslara esir düşmesi ve onların Rus kamplarındaki akıbeti konusu ne Türkiye’de ne de Rusya’da ayrıntılı araştırılmış değildir. Çünkü hâlihazırda konuyla ilgili belgeler pek fazla değildir. Ayrıca Rus arşivlerinin dağınıklığı, onlara ulaşmakta yaşanan sorunları artırmaktadır. Bu itibarla Osmanlı esirleri hakkında yeni bulunan her türlü evrak, dosya ve belgenin, hem Rusya hem Türkiye tarihçileri tarafından ayrıntılı bir şekilde ve müştereken değerlendirilmesi gerekmektedir. Ayrıca esirlerin yazdığı mektup ve günlükler, çıkardıkları el yazısı gazete ve dergilerin hepsi bulunamadığı için konuyla ilgili olgun araştırmalar yapılamamaktadır.

Türk tarihçileri tarafından Osmanlı subaylarının Rusya esareti günlerinde *Vâveylâ*, *Kurtuluş*, *Niyet* (Rusçadaki Net, yani ‘yok’ sözünden), *Altay*, *Şimal Yağı* isimleriyle çıkardığı gazeteler tespit edilmiş¹ fakat henüz kapsamlı olarak araştırılmamıştır. Oysa Murat Bardakçı’nın dediği gibi, “subayların hazırladığı bu gazeteler esirlerin birbirleriyle irtibatını ve dünyada olup bitenlerden haberdar olmalarını sağlarken morallerin yüksek tutulmasına da yaramıştı ve işin çok daha önemli tarafı, gazetelerin bir kısmının tamamen el yazısı olmalarıydı. Esaret günlerini boş geçirmek istemeyen birçok kahraman subayımız, gazetelerin bütün sayılarını tek tek hazırlamış, yazılarını yazmış, resimlerini

* Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Sibgatullina, Alfina. “Krasnoyarsk Esirlerinin Sesi: Vâveylâ Gazetesi Dizini. Haz. Dr. Merve Üner, Post yayınevi, 2021, 112 s.” *bilig*, no. 100, 2022, ss. 247-252.

** Prof. Dr., Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü – Rusya
ORCID: 0000-0001-5755-8687
alfina2003@yandex.ru

çizmiş ve her nüshayı defalarca çoğaltıp dağıtmışlardı ve bu yayınların hepsinde saygıdan öte hayranlık uyandıran bir göznuru vardı.”²

Mısır’da İngilizlerin elindeki esir kamplarında aynı teknik zorluklarla çıkarılmış aynı muhtevadaki dergi ve gazetelerin durumu da Rusya denetimindeki kamplarda çıkarılanlardan pek farklı değildir. Söz konusu dergi ve gazetelerin sayısı 21’i bulduğu hâlde³ bunlardan sadece beşi (Badiye⁴, Işık⁵, İzmir⁶, İravadi⁷, Kefes⁸) hakkında yayın yapıldığı tespit edilebilmektedir. Oysa bu süreli yayınlar başka hiçbir yerde basılmamış pek çok metin⁹ içermekte, dönemin siyasî, kültürel ve edebî hayatına dair orijinal bilgiler vermektedir.

Bu bağlamda düşünüldüğünde geçen sene basılan *Krasnoyarsk Esirlerinin Sesi: Vâveylâ Gazetesi Dizini* (Post Yaynevi, İstanbul 2021) adlı kitap hem Türkiye hem Rusya tarihçilerinin ilgisini çekecek niteliktedir. I. Cihan Harbi’nde esir düşen Türk subaylarının Sibirya’nın çok ağır şartlarında bile el yazısı bir gazete çıkarmayı başarması, bu işi 1915-1918 seneleri içinde düzenli bir şekilde yürüterek Krasnoyarsk kampında kalan vatandaşlarını siyasî, tarihî, edebî ve kültürel yönlerde bilgilendirmeyi amaçlaması gerçekten çok ilgi çekicidir. Bugüne kadar Osmanlı esirlerinin Rus esaretinde çıkarmış olduğu başka bir yayın organı hakkında bu ölçüde geniş bir bilgiye sahip olmadığımız için Krasnoyarsk kampında hazırlanmış ve bugün tek nüshası TBMM kütüphanesinde açık erişimde bulunan *Vâveylâ* gazetesi çok önemli ve zengin bir tarihi kaynak sayılmalıdır.

Kitap iki bölümden oluşuyor. İlk bölümünde *Vâveylâ* gazetesi ve Rusya’daki esir kampları hakkında genel bilgi verilmektedir; ikinci bölüm ise sözünü ettiğimiz gazetenin dizinini içermektedir. Doktora tezini “I. Dünya Savaşı ve Sonrasında Rusya’daki Esir Kampları (Sibirya Örneği)” konusunda vermiş olan Dr. Merve Üner ulaşabildiği kaynaklardan, ayrıca Osmanlı esirlerin basılmış hatıratlarından faydalanarak Krasnoyarsk kampında tutulan esirlerin günlük hayatı hakkında kısaca bilgi vermeye çalışmıştır. Türk subaylar arasında uygulanan piyango çekilişi ve kazananlara verilen hediyeler hakkında, sahnelenen tiyatro oyunlarına, bilet karşılığı düzenlenen konserlere dair yazılanlar ayrıntılı ve etkileyicidir. Kitabın bu kısmında Osmanlı esirlerinin onlarla aynı kampta bulunan Batılı subaylardan ilim ve irfan konusunda birçok yeni şey öğrendiği vurgulanıyor. Kampta yapılanlar arasında yabancı dil öğrenmek, resim ve karikatür yapmak, müzik âletleri çalmak, tiyatro sahnelerinde oynamak, konserler ve spor yarışları tertip etmek gibi etkinlikler sayılmaktadır. Bizim bilgilerimize göre, Krasnoyarsk kampında kalan Batılı

esirler arasında savaştan önce Viyana ve Berlin Opera tiyatrolarında çalışmış müzisyenler de vardır ve onlar, savaş esnasında bile yanlarında taşıdıkları müzik aletlerini koruyabilmişler, P.İ. İvanov-Radkeviç yönetimindeki Krasnoyarsk şehir orkestrasında yer alabilmişlerdir.

Bu kampta sadece Türkler değil diğer ülke vatandaşları da gazete ve dergiler çıkarmıştır. Mesela Osmanlı ordusu içinde yer alan Arapların da kendi dillerinde bir yayın organı düzenledikleri bilinmektedir. Nitekim Ruslara 1916 yılında esir düşmüş Türk ordusu subayı Arif Şahidi, hatıratında Ahmet el-Kayali isimli Suriyeli arkadaşı ile birlikte adı, ‘Allah’ın Devesi’ anlamına gelen Arapça bir mizah gazetesi çıkardığını söyler¹⁰. Dönemin ve Sibirya’nın elverişsiz şartlarında tutsak yaşayan subayların mizah eserleri üretmesi, karikatür çizmesi gerçekten şaşırtıcı bir durumdur. Ancak ne Arap asıllı, ne Avrupalı esirlerin Rusya’da çıkardığı gazete nüshalarının bugünlere ulaştığına dair bir bilgimiz maalesef yok. Bu yüzden de tek nüsha hazırlanmış ve esirler tarafından cüzi bir para karşılığında okunmuş *Vâveylâ*’nın tüm 101 sayısının iyi derecede saklanıp, kütüphanede mikrofilm halinde okurlara sunulmasında ilk sırada İsmail Suphi Soysallı’ya (1884-1967) borçlu olduğumuzu söylemeliyiz. Fakat Türk esirleri ve üsera gazeteleri üzerine kaleme alınan makale vb. yazılarda bir Türk devlet adamı olan Soysallı’nın *Vâveylâ*’yı nasıl ve nerede bulduğu hakkında hiç bilgi olmaması da ilginçtir, sadece onun Sovyet Rusya’sına yaptığı bir seyahat esnasında *Vâveylâ*’yı bulduğu ve TBMM Kütüphanesine hediye ettiği belirtilmektedir. *Atatürk Ansiklopedisi*’nde yayınlanan biyografisine göre, TBMM I. Dönemi Burdur mebuslarından olan İsmail Suphi Soysallı Bey 11 Ekim 1920’deki gizli birleşimde okunan Meclis Başkanlığı yazısıyla, Tefrik Rüştü (Aras) Bey, Besim Atalay Bey ve Fuat Bey ile birlikte Sovyet sınırları içinde bulunan Türk kökenli ülkelerde bilimsel incelemeler yapmak, özellikle de savaş sonunda Rusya’nın çeşitli yerlerine dağılmış olan tutsak askerlerin anayurda dönmelerini sağlamakla görevlendirilmiş ve bu görevi başarıyla yerine getirmiştir¹¹. İsmail Suphi Soysallı *Vâveylâ*’yı o seferinde mi buldu, yoksa daha sonra da Sovyet Rusya’sına yolu düştü de o zaman mı buldu, tam olarak bilmiyoruz, ama şunu da belirtelim ki, gazetenin kütüphaneye kayıt tarihi 17 Mart 1936’dır.

Vâveylâ gazetesinin adını ‘Çılgık’ olarak yorumlayan M. Üner, onu vatan ve hürriyet şairi Namık Kemal’in aynı isimdeki şiiri ile bağdaştırır ve Krasnoyarsk esir kampındaki Türklerin, *Vâveylâ* şiirinden esinlenerek, “fikirlerini ve

durumlarını dünyaya duyurmak için çıkardıkları gazetede hürriyet ve vatan kavramlarına ayrı bir vurgu” yaptıklarını söyler. Namık Kemal’in *Vâveylâ*’sından bir parça verdikten sonra ardından *Vâveylâ* gazetesine bir esirin yazdığı *Vatan Kaygısı* şiirinin gelmesi de yazarın bu fikrini daha güçlendirmektedir.

M. Üner *Vâveylâ* hakkında matbuatta ilk yazarlardan değildir, daha önce gazeteden bahseden çalışmaların bazılarında (mesela, A. Uçar, M. Arıkan v.s.) onun gazete değil bir mecmua veya dergi olduğu söylenmektedir. Zaten yayının kendi başlığı da *haftalık herşeyden bahis, ciddî, mizahî mecmuadır*. Tek çizgili 12 sayfalık okul defterinde yayınlanmış olduğuna göre belki de başka bir araştırmacı M. Gümüş’ün verdiği¹² ibareyi kullanarak, *gazetelmeccmua* diye değerlendirmek daha mantıklı olabilir.

TBMM Kütüphanesi sitesindeki yazıya göre, “bu gazete, 1331-1334 (1915-1918) yılları arasında Sibiryâ Krasnoyorsk tutsaklar kampında tek çizgili bir deftere yazılmıştır. Müdür-i mesulü Talat Berkî, Sahib-i imtiyazı A. Hudâî. Sene 1, No. 1, 27 Teşrinisani 1331 - No. 101 1 Mart 1334 kaydı vardır. 14. sayıda Kiril alfabesiyle bir Türkiye haritası ve 454-455 yaprakları arasında 3 ilâve yaprak bulunmaktadır. A. Hudâî, A. Hicrî, B. Seyfî, T. Vecdî, E. Aşkî, Talat Berki’nin şiirleri vardır. Her nüshanın başında Rusça bir mühür vardır. Bu mühür ‘görölmüşdür’ mührü olabilir” deniyor.

Rusya’da her türlü yayına sansür koyulduğu için, *Vâveylâ* ’yı da Müslüman Türk asıllı bir devlet görevlisi veya asker kontrol etmiş olabilir. Fakat mühüre gelince ve mecmuanın sayılarına tek tek bakıldığında ‘görölmüşdür’ mührüne imzasını (tam okunmuyor) bir *praporsçik* (astsubay ile subay arasında bir rütbe) askerinin attığını görüyoruz. Mühürdeki tarih de ilginçtir: *18 Şubat 1918*. Her sayıya aynı tarihli mühür vurulması, tüm sayıların birden gözden geçirilmiş olma ihtimalini akla getiriyor. Yani gazetenin her sayısı kampta okunmadan önce sansürden geçmemiş, Rusların eline daha sonralarda ulaşmış olabilir kanısındayız. Çünkü son gazetenin sayısı olan 1 Mart 1918 sayısına da (yani daha yazılmamış sayıya) *18 Şubat 1918* mühürü vurulduğuna göre, imzasını atan Rusyalı görevli, daha sonralarda okumuş olup, hakkında tahmin yürütemediğimiz bir nedenle tarihi bilerek öne çıkarmış olabilir. Bütün bunlar dikkate alınınca İsmail Suphi Soysallı’nın gazete nüshalarını esirlerden değil, Rus resmî kuruluşlarından almış olabileceği akla gelmektedir. Nitekim bu konu daha derinden araştırmayı beklemektedir.

Dr. M. Üner, *Vâveylâ* 'nin dizinini hazırlarken, her sayıyı ayrı ayrı değerlendirmemiş, yazıları sayfalara göre tek tek tespit ve kayıt etmemiş, yani kronolojik tasvir yerine konusal tasnif usulünü tercih ederek gazetedeki yazıları başlıklarına bakarak tarih, edebiyat ve diğerleri diye üç bölüme ayırmıştır. Bu tür değerlendirmenin gazete içeriğinin ayrıntılarını anlamaya ne kadar yardım ediyor konusu tartışılabilir. Çünkü gazete başlığında da gösterildiği gibi, *her şeyden bâhis, ciddi, mizahi mecmuanın* en az siyasi gündemle, esaret hayatıyla ilgili, mizah v.s. konulu yazı başlıklarının da gösterilmesi, kitabı daha da zenginleştirirdi fikrindeyiz. Mesela *Tarih* kısmındaki yazılar içinde eski çağ tarihi, Türklerin uzak geçmişi üzerine yazılan makaleler yanında esirlerin yaşadığı dönem Rusyasının çalkantılı siyasi gündemi, dünyada yaşanan son gelişmeler hakkındaki resmî telgraflar, savaş cephelelerinden gelen çeşitli haberler beraber yer almıştır. Hâlbuki bunlar rahatça birkaç gruba ayrılıp değerlendirilebilirdi. Yine *Edebiyat* kısmına giren yazılar yanında kampta esirlerin kendi aralarında eğlendikleri piyango oyunu ile ilgili yazının yer alması da pek uygun düşmemiş. *Diğerler* bölümündeki dizinde verilen yazı başlıkları ise *Vâveylâ*'nın kendisine okurlarından gelen mektuplar, soru-cevaplar, editörün başyazıları, kamptaki hayatla ilgili haberlerdir.

Siyasi gündemle alakalı yazıların birçoğunun Rus ve yabancı ülke gazetelerinden alıntı olarak yayınlandığı tespit edilirken, kitapta bazı Rusça gazetelerin isimlerinin, Rus soyadlarının hatalı okunduğu görülmektedir. Kampta kalan esirlerin ulaşılabilirdi Rusça merkezi gazeteler (mesela *Birjevıye Vedomosti, Russkoye Slovo, Novoye Vremya*), Türkçe basılan *Açıksöz, Tercüman, Kıırım Ocağı*, Almanca ve İngilizce yayınlar hakkında kısa da olsa dipnotlarda bilgi verilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Kitabın 2. baskısı hazırlanırken bu hususların dikkate alınması yerinde olur.

Gazetenin dizinini ilim dünyasına sunan Dr. Merve Üner'i tebrik ediyoruz ve en kısa zamanda gazetedeki metinleri de Türk alfabesine çevirip okurlara sunmasını bekliyoruz.

Açıklamalar

- 1 Ahmet Uçar. "Birinci Dünya Savaşında Esir Düşen Türklerin Çıkardığı Gazete ve Dergiler." *Basın Hayatı*, no. 41, Mart-Nisan 2017, s. 14-20. Musa Gümüş. "Türk Basın Tarihinde Üsera Gazeteciliği: Vaveyla Gazetesi/ Mecmuası Örneği ile Devrine Genel bir Bakış (1915-1918)." *Türk Basın Tarihi*, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, C. 2, 2018, ss. 575-600. Musa Gümüş. "*Vâveylâ*

- Gazete/Mecmuası'na Göre I. Dünya Harbi'nde Kafkas Cephesi ve Kafkaslarda Genel Durum (1915-1918)." *Tarih ve Kültür Ekseninde Orta Aras Havzası Uluslararası Sempozyumu*, Ankara 2018, ss. 342-365. Mustafa Arıkan. "Birinci Dünya Savaşı Türk Esirlerinin Kaleminden Esarete Bayram." *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, no. 22, 2019. ss. 309-336. Taylan Esin. "Hilal-i Ahmer, Esirler ve Yusuf Akçura." https://www.academia.edu/10953685/Esirler_Akçura_ve_Hilal_i_Ahmer?auto=download (Erişim tarihi 11.05.2021).
- 2 Murat Bardakçı. "Esir Askerlerimizin Kamplarda Çıkarttıkları Elyazısı Gazeteler." <https://www.hurriyet.com.tr/esir-askerlerimizin-kamplarda-cikarttiklari-elyazisi-gazeteler-4948564> (Erişim tarihi 11.05.2021).
  - 3 Geniş bilgi için şu kaynaklara bakılabilir: Ekmeleddin İhsanoğlu. *Mısır'da Türkler ve Kültürel Mirasları*. ICANAS Yay., 006; Bülent Varlık. "Esaret Gazeteleri." *Tarih ve Toplum*, C. 34, Sayı: 199, Temmuz 2000.
  - 4 Najia Afzali. *Bâdiye (1919) Gazetesinde Edebî ve Kültürel Faâliyet (Literal and cultural mobility in Bâdiye newspaper (1919))*, Gazi Üniversitesi, 2011. Bu yayımlanmamış yüksek lisans tezinde, metinlerin bazı kısımları, yıpranmışlıktan dolayı maalesef okunamamıştır.
  - 5 Gülcan Işık, Ahmet Tetik. *Mısır'daki İngiliz Osmanlı Esir Kampından Mazîye, Bugüne, Yarına IŞIK (1919-1920)*, Ankara 2019.
  - 6 Nâzım H. Polat. "Kahire'deki İzmir." *Ömer Faruk Huyugüznel'e Armağan*, 2010, ss. 101-106.
  - 7 Geçer, Genç Osman. "Esarete Edebiyat ve Burma Thayetmyo Esir Kampında Türkçe Bir Gazete: İravadi". *Türkbilig*, no. 39, 2020, ss. 121-145.
  - 8 Geçer. Genç Osman. "Çanakkale Savaşı'nın Görünmeyen Yüzü: Esarete Edebiyat ve Kahire Turra Kampı'nda Çıkarılan Bir Gazete: Kafes". 100 Yılında Çanakkale Savaşları Uluslararası Kongresi, Ankara-2017, 361-376.
  - 9 Büyük ölçüde Mısır esir kamplarında çıkarılan el yazısıyla ve taşbaskı usulüyle basılmış dergilerdeki metinlerden oluşan bir yayın için bk. Nâzım H. Polat, *İdris Sabih Gezmen "Ebedî Hâdimül-harameyn"*, 2021.
  - 10 Zabıtaya Doblest: Yeniseyskaya Guberniya v Godı Pervoy Mirovoy Voynı. Krasnoyarsk, 2014. s. 223.
  - 11 [https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/İsmail_Suphi_Soysallıoğlu_\(1884_–_1967\)](https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/İsmail_Suphi_Soysallıoğlu_(1884_–_1967)) (Erişim tarihi 11.05.2021).
  - 12 Musa Gümüş. *Türk Basın Taribinde Üsera Gazeteciliği: Vaveyla Gazetesi/ Mecmuası Örneği ile Devrine Genel Bir Bakış (1915-1918)*.

bilig

2021 MAKALE ADI DİZİNİ
KIŞ – BAHAR – YAZ- GÜZ
(SAYILAR: 96-97-98-99)
2021 INDEX OF ARTICLES
WINTER – SPRING – SUMMER – AUTUMN
(VOLUMES: 96-97-98-99)

“XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi’nde Yöntem: Ahmet Hamdi Tanpınar’da Albert Thibaudet Etkisi”, Veysel Öztürk, *Güz/99*, ss. 163-180.

“Method in *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*: Albert Thibaudet’s Influence on Ahmet Hamdi Tanpınar”, Veysel Öztürk, *Autumn/99*, pp. 163-180.

“1946 Seçimleri ve Uluslararası Politikadaki Yansımaları: Soğuk Savaşın Eşiğinde Çok Partili Siyasal Hayata Geçiş”, Yusuf Tekin, İrşat Sarıalioğlu, *Kış/96*, ss. 1-32.

“The 1946 Elections and Its Reflections on International Politics: Transition to Multi-Party Political Life on the Verge of the Cold War”, Yusuf Tekin, İrşat Sarıalioğlu, *Winter/96*, pp. 1-32.

“21. Yüzyıl Becerileri Çerçevesinden Türk Atasözlerine Bir Bakış”, Mehmet Kurudayıoğlu, Nezir Temur, *Güz/99*, ss. 01-25.

“A Glance from the 21th Century Skills Framework to Turkish Proverbs”, Mehmet Kurudayıoğlu, Nezir Temur, *Autumn/99*, pp. 01-25.

“Ahundzade’de Millet Fikrinin Oluşumunun Miroslav Hroch’un Yaklaşımı Cercevesinde Değerlendirilmesi”, Orkhan Valiyev, Bünyamin Bezci, Yaz/98, ss. 49-74.

“Evaluation of the Formation of the Idea of Nation for Ahundzade within the Framework of Miroslav Hroch’s Approach”, Orkhan Valiyev, Bünyamin Bezci, Summer/98, pp. 49-74.

“Atatürk Döneminde Türk Uzmanların Yabancı Ülkelerin Eğitim Sistemleri Hakkında Hazırladıkları Raporlar”, Cengiz Aslan, Kış/96, ss. 283-310.

“Reports of Turkish Experts about the Education Systems of Foreign Countries in the Period of Atatürk”, Cengiz Aslan, Winter/96, pp. 283-310.

“Çağdaş Kazak Edebiyatında Milli Romantizmin Bir Örneği *Ey, Dünya Ey* Romanı Üzerine Bir Değerlendirme”, Gulshat Shaikenova, Hikmet Koraş, Güz/99, ss. 137-162.

“An Example of National Romanticism in Contemporary Kazakh Literature an Assessment of the Novel *Ey, Dünya Ey*”, Gulshat Shaikenova, Hikmet Koraş, Autumn/99, pp. 137-162.

“Dil Devrimi Sırasında Türk Lehçelerinden Alıntılar: Geçmiş ve Bugün”, Şükrü Halûk Akalın, Mustafa Samet Kumanlı, Yaz/98, ss. 165-180.

“Turkic Borrowings in the Turkish Language Reform: Past and Today”, Şükrü Halûk Akalın, Mustafa Samet Kumanlı, Summer/98, pp. 165-180.

“Dil Emperyalizmi mi Kültürel Diplomasi mi? Erken Cumhuriyet Türkiye’sinde British Council ve Halkevleri”, Resul Babaoğlu, Kış/96, ss. 255-282.

“Linguistic Imperialism or Cultural Diplomacy? British Council and The People’s Houses in Early Republican Turkey”, Resul Babaoğlu, Winter/96, pp. 255-282.

“Ermeni Çocuk Edebiyatı Eserlerinde Sürgün ve Göç Teması”, Hakan Dedeoğlu, Yaz/98, ss. 25-48.

“The Theme of Relocation and Migration in Armenian Children’s Literature”, Hakan Dedeoğlu, Summer/98, pp. 25-48.

- “G.T. Timofeyev’in Notları Çerçevesinde 20.Yuzyıl Başında Orta İdil’de Çuvaşların Etnik-Kültürel İlişkileri”, Bülent Bayram, Yaz/98, ss. 1-23.
- “Ethnic-Cultural Relations of Chuvashes in Middle-Volga at The Beginning of The 20th Century within The Scope of G.T Timofeyev’s Notes”, Bülent Bayram, Summer/98, pp. 1-23.
- “Göç Kimlik ve Aidiyet: Amerika’da Yaşayan Türkler Örneği”, Mustafa Kemal Şan, Handan Akyığıt, Bahar/97, ss. 137-175.
- “Migration, Identity and Belonging: The Case of Turkish Americans”, Mustafa Kemal Şan, Handan Akyığıt, Spring/97, pp. 137-175.
- “Kabusname ’de Yer Alan Ögütlerin, Çocuk Eğitimi Açısından İncelenmesi”, Yücel Gelişli, Lazura Kazykhankyzy, Bahar/97, ss. 177-200.
- “Investigation of Qabusnama in Terms of Words of Advice related to Child’s Education”, Yücel Gelişli, Lazura Kazykhankyzy, Spring/97, pp. 177-200.
- “Kamu Diplomasisi Faaliyeti Olarak Bursluluk Programları ve Türk Keneşi Üye Ülkelerindeki Uygulamalar”, Muhammet Musa Budak, Hacı Murat Terzi, Kış/96, ss. 229-253.
- “Scholarship Programs as Public Diplomacy Tool and Implementations in Turkic Council Countries”, Muhammet Musa Budak, Hacı Murat Terzi, Winter/96, pp. 229-253.
- “Kautilya’nın Dış Politika Kuramı Çerçevesinde Hindistan’ın Orta Asya İle İlişkileri, 1991-2019”, Süleyman Elik, Safa Uslu, Yaz/98, ss. 99-122.
- “India’s Relations with Central Asia in Framework of Kautilya’s Foreign Policy Theories, 1991-2019”, Süleyman Elik, Safa Uslu, Summer/98, pp. 99-122.
- “Kazakistan ve Türkiye’deki 1. Sınıf Ana Dil Öğretim Ders Kitaplarının Karşılaştırılması”, Hayati Akyol, Aliya Kuralbayeva, Bahar/97, ss. 109-136.
- “Comparison of the first grades native language textbooks of Kazakhstan and Turkey”, Hayati Akyol, Aliya Kuralbayeva, Spring/97, pp. 109-136.

- “Kazakistan’daki Televizyon Söyleminde Sosyal Bir Sorun Olarak “Mankurtizm” Kavramı”, Yenlik Ormakhanova, Aizhan Serikbayeva, Zeynep Bazarbaeva, Güz/99, ss. 205-226.
“Concept of “Mankurtism” as a Social Problem in Television Discourse of Kazakhstan”, Yenlik Ormakhanova, Aizhan Serikbayeva, Zeynep Bazarbaeva, Autumn/99, pp. 205-226.
- “Kazaklara Türkçe Öğretimi ve Söz Edimsel Bir Karşılaştırma”, Mustafa Durmuş, Alp Kaan Kılınç, Bahar/97, ss. 1-28.
“Teaching Turkish to Kazakhs and a Speech Act Comparison”, Mustafa Durmuş, Alp Kaan Kılınç, Spring/97, pp. 1-28.
- “Kırgızistan’da SSCB Sosyo-Politik Eğitim Sistemi ve Kahrolsun Cehalet Derneği’nin Faaliyetleri (1924-1927)”, Yavuz Ercan Gül, Güz/99, ss. 115-135.
“USSR Socio-Political Education System and Activities of Association Down with Illiteracy in Kyrgyzstan”, Yavuz Ercan Gül, Autumn/99, pp. 115-135.
- “Klasik Türk Şiirinde Terkiplerdeki Somutlaştırma ve Duygu Aktarımı”, Handan Belli, Cafer Mum, Bahar/97, ss. 79-108.
“The Concretization and Conveying of Emotion in the Poetic Compounds of Classical Turkish Poetry”, Handan Belli, Cafer Mum, Spring/97, pp. 79-108.
- “Kum Altında Kalan Kadim Turkistan Şehirlerine Ziyaret”, Tefik Orçun Özgün, Yaz/98, ss. 147-163.
“The Visit to the Ancient Cities of Turkistan Buried Under Sand”, Tefik Orçun Özgün, Summer/98, pp. 147-163.
- “Mas Güreşi - Türk Saha Halkının Milli Sporu”, Aikhal Gabyshev, Ilia Cherkashin, Elena Cherkashina, Bahar/97, ss. 201-222.
“Mas-Wrestling is the National Sport of the Sakha Turkic People”, Aikhal Gabyshev, Ilia Cherkashin, Elena Cherkashina, Spring/97, pp. 201-222.

- “Ontolojik Kaygılar, Tarihsel Gerçekler ve Konjonktürel Gelişmeler: Türkiye’nin Rusya İle İlişkilerinde Süreklilik ve Değişim”, Şaban Halis Çalış, Winter/96, pp. 177-205.
- “Ontological Concerns, Historical Realities and Conjunctural Developments: Continuity and Change in Turkey’s Relations with Russia”, Şaban Halis Çalış, Kış/96, ss. 177-205.
- “Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye Arasında Sosyal Güvence İş Birliklerinin Değerlendirilmesi”, Mehmet Bulut, Güz/99, ss. 85-113.
- “Evaluation of Social Security Cooperation between Turkey and Central Asian Turkish Republics”, Mehmet Bulut, Autumn/99, pp. 85-113.
- “Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Türk Askeri Havacılığı”, Osman Yalçın, Kış/96, ss. 147-176.
- “Ottoman Empire Period of Turkish Military Aviation”, Osman Yalçın, Winter/96, pp. 147-176.
- “Özbek Türkçesi Dilbiliminde Çağrışım Sözlüğünü Oluşturmanın Kuramsal ve “Beşik” Kelimesi Örneğinde Uygulamalı Yöntemleri”, Zilola Khudaybergenova, Yaz/98, ss. 75 -97.
- “Theoretical and Applied Methods of Creating Associative Dictionary of The Uzbek Language (On the Example of the Word “Bes-hik)”, Zilola Khudaybergenova, Summer/98, pp. 75 -97.
- “Rus Basınında TBMM’nin Açılış Süreci”, Okan Yeşilot, Abdrasul İsakov, Kış/96, ss. 121-145.
- “The Establishment of the GNAT in the Russian Press”, Okan Yeşilot, Abdrasul İsakov, Winter/96, pp. 121-145.
- “Sebülürreşâd’ın Hindistan Muhabiri S. M. Tevfik’in ‘Mechul’ Biyografisine Dair”, Ekrem Saltık, Güz/99, ss.55-83.
- “About the ‘Unknown’ Biography of Sebülürreşâd’s Indian Correspondent S. M. Tawfiq”, Ekrem Saltık, Autumn/99, pp. 55-83.
- “Siyaset, Sanayii ve Akademi: 2002 Sonrası Türk Savunma Sanayiinin Büyük Atılımının Dinamikleri”, Merve Seren, Kış/96, ss. 93-119.
- “Politics, Industry and Academia: Examining Dynamics of Turkish Defense Industry’s Great Leap Forward in the Post-2002 Era”, Merve Seren, Winter/96, pp. 93-119.

- “Tataristan’da Etnik Mobilizasyon ve Egemenliğin Yükselişi ve Çöküşü: Elit Devamlığı ve Hakimiyetinin Modelleri”, Deniz Dinç, Yaz/98, ss. 123-146.
“The Rise and Fall of Ethnic Mobilization and Sovereignty in Tatarstan: Patterns of Elite Continuity and Dominance”, Deniz Dinç, Summer/98, pp. 123-146.
- “Türk Dünyası Kültüründe Kamu Yayıncılığı: TRT Avaz Örneği”, Dilan Çiftçi, Yusuf Akyel, İbrahim Özejder, Bahar/97, ss. 55-77.
“Public Broadcasting in The Turkish World Culture: Case of TRT Avaz”, Dilan Çiftçi, Yusuf Akyel, İbrahim Özejder, Spring/97, pp. 55-77.
- “Türk İstihbarat Belgeleri Işığında Osmanlı Mukaddes İhtilal Komitesi ve Çalışmaları”, Şaduman Halıcı, Kış/96, ss. 61-91.
“The Ottoman Supreme Revolutionary Committee and Its Actions in Turkish Intelligence Documents”, Şaduman Halıcı, Winter/96, pp. 61-91.
- “Türk Masalları ile Toplum İnşası”, Neslihan Karakuş, Celile Eren Ökten, Bahar/97, ss. 29-53.
“Community Construction with Turkish Tales”, Neslihan Karakuş, Celile Eren Ökten, Spring/97, pp. 29-53.
- “Türkiye’de Yasama Ombudsmanının Kamusal Uyuşmazlıkların Çözümünde Arabulucu Fonksiyonu”, Hazal Duran, Kış/96, ss. 33-59.
“The Intermediary Function of Turkey’s Legislative Ombudsman in Resolving Public Disputes”, Hazal Duran, Winter/96, pp. 33-59.
- “Türkiye’nin Sorunlu AB Üyeliği Arayışı”, Gökhan Akşemsettinoglu, Kış/96, ss. 207-227.
“Turkey’s Troubled Quest for EU Membership”, Gökhan Akşemsettinoglu, Winter/96, pp. 207-227.
- “Türkiye’nin Yumuşak Güç Tezahürü Olarak Kutuplara Yönelik Bilimsel Araştırmaları”, Ebru Caymaz, Y. Barbaros Büyüksağnak, Burcu Özsoy, Güz/99, ss. 27-53.
“National Polar Research as a Manifestation of Turkey’s Soft Power”, Ebru Caymaz, Y. Barbaros Büyüksağnak, Burcu Özsoy, Autumn/99, pp. 27-53.

- “Türkmen Şair Kerim Gurbannepesov’un *Yazması Ağır Düşen Goşgu’su* (Yazması Zor Gelen Şiir) Üzerine Anlatıbilimsel Bir İnceleme”, Sema Aslan Demir, *Güz/99*, ss. 181-203.
- “Türkmen Poet Kerim Gurbannepesov’s Poem “Yazması Ağır Düşen Goşgu” in terms of Narrative Discourse”, Sema Aslan Demir, *Autumn/99*, pp. 181-203.
- Anma Yazısı / Necrology: “In Memoriam Mehmet Genç”, Murat Çizakça, *Bahar/97*, ss. VII-XI.
- Yayın Değerlendirme / Book Reviews: “Andrew F. Cooper. *The BRICS*. Oxford University Press, 2016”, Birgül Demirtaş, *Bahar/97*, ss. 223-228.
- Yayın Değerlendirme / Book Reviews: “Atasoy, Emin. *Kültür Coğrafyası ve Etnocoğrafyanın Temelleri*. Değişim Yayınları, 2019.”, Elif Alkar, *Yaz/98*, ss. 181-186.
- Yayın Değerlendirme / Book Reviews: “Cengiz Han (Chinggis Khan). Çev. Ahmet Fethi Yıldırım, Vakıfbank Kültür Yayınları, 2019.”, Mesut Özel, *Güz/99*, ss. 233-239.
- Yayın Değerlendirme / Book Reviews: “Gorno-Altaysk’taki Politik Baskılar (1922-1953), Arşiv Belgeleri ve Materyaller. Ed. Ekeyev, N. B. vd., S.S. Surazakov Altayistik Araştırma Enstitüsü, Gorno-Altaysk, 2017, 272 s.”, İbrahim Dilek, *Bahar/97*, ss. 229-236.
- Yayın Değerlendirme / Book Reviews: “İsen, Mustafa. *Usuli Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Tıpkıbasım)*. TYEK Yayınları, 2020.”, Bilal Güzel, *Yaz/98*, ss. 191-196.
- Yayın Değerlendirme / Book Reviews: “İşyar, Ömer Göksel. *Dağlık Karabağ Sorunu - Birinci ve İkinci Savaşın Dinamikleri*. Dora Yayıncılık, 2021.”, Barış Özdal, *Yaz/98*, ss. 187-190.
- Yayın Değerlendirme / Book Reviews: “Mehmet İpşirli. *Osmanlı İlimiyesi*. Kronik Kitap, 2021, 474 s.”, Fırat Küskü, *Güz/99*, ss. 227-232.
- Yayın Değerlendirme / Book Reviews: “Prof. Dr. Okan Yeşilot vd. (Ed.) (2020). *Türk Dünyasında Ortak Alfabe: Uygulamalar, Arayışlar, Teklifler*. İstanbul: Ötüken Yay.”, İsmail Altınöz, *Kış/96*, ss. 311-321.

bilig

2021 YAZAR ADI DİZİNİ KİŞ – BAHAR – YAZ- GÜZ (SAYILAR: 96-97-98-99) 2021 INDEX OF AUTHORS WINTER – SPRING – SUMMER – AUTUMN (VOLUMES: 96-97-98-99)

Akalın, Şükrü Halûk ve Mustafa Samet Kumanlı, “Dil Devrimi Sırasında Türk Lehçelerinden Alıntılar: Geçmiş ve Bugün”, Yaz/98, ss. 165-180.

Akalın, Şükrü Halûk and Mustafa Samet Kumanlı, “Turkic Borrowings in the Turkish Language Reform: Past and Today”, Summer/98, pp. 165-180.

Akşemsettinoğlu, Gökhan, “Türkiye’nin Sorunlu AB Üyeliği Arayışı”, Kış/96, ss. 207-227.

Akşemsettinoğlu, Gökhan, “Turkey’s Troubled Quest for EU Membership”, Winter/96, pp. 207-227.

Akyol, Hayati ve Aliya Kuralbayeva, “Kazakistan ve Türkiye’deki 1. Sınıf Ana Dil Öğretim Ders Kitaplarının Karşılaştırılması”, Bahar/97, ss. 109-136.

Akyol, Hayati and Aliya Kuralbayeva, “Comparison of the first grades native language textbooks of Kazakhstan and Turkey”, Spring/97, pp. 109-136.

- Alkar, Elif, Yayın Değerlendirme / Book Reviews: “Atasoy, Emin. Kültür Coğrafyası ve Etnocoğrafyanın Temelleri. Değişim Yayınları, 2019.”, Yaz/98, ss. 181-186.
- Altınöz, İsmail, Yayın Değerlendirme /Book Reviews: “Prof. Dr. Okan Yeşilot vd. (Ed.) (2020). *Türk Dünyasında Ortak Alfabe: Uygulamalar, Arayışlar, Teklifler*. İstanbul: Ötüken Yay.”, Kış/96, ss. 311-321.
- Aslan, Cengiz, “Atatürk Döneminde Türk Uzmanların Yabancı Ülkelerin Eğitim Sistemleri Hakkında Hazırladıkları Raporlar”, Kış/96, ss. 283-310.
Aslan, Cengiz, “Reports of Turkish Experts about the Education Systems of Foreign Countries in the Period of Atatürk”, Winter/96, pp. 283-310.
- Aslan Demir, Sema, “Türkmen Şair Kerim Gurbannepeşov’un *Yazması Ağır Düşen Goşgu*’su (Yazması Zor Gelen Şiir) Üzerine Anlatıbilimsel Bir İnceleme”, Güz/99, ss. 181-203.
Aslan Demir, Sema, “Turkmen Poet Kerim Gurbannepeşov’s Poem “Yazması Ağır *Düşen Goşgu*” in terms of Narrative Discourse”, Autumn/99, pp. 181-203.
- Babaoğlu, Resul, “Dil Emperyalizmi mi Kültürel Diplomasi mi? Erken Cumhuriyet Türkiye’sinde British Council ve Halkevleri”, Kış/96, ss. 255-282.
Babaoğlu, Resul, “Linguistic Imperialism or Cultural Diplomacy? British Council and The People’s Houses in Early Republican Turkey”, Winter/96, pp. 255-282.
- Bayram, Bülent, “G.T. Timofeyev’in Notları Çerçevesinde 20.Yuzyıl Başında Orta İdil’de Çuvaşların Etnik-Kültürel İlişkileri”, Yaz/98, ss. 1-23.
Bayram, Bülent, “Ethnic-Cultural Relations of Chuvashes in Middle-Volga at The Beginning of The 20th Century within The Scope of G.T Timofeyev’s Notes”, Summer/98, pp. 1-23.
- Belli, Handan ve Cafer Mum, “Klasik Türk Şiirinde Terkiplerdeki Somutlaştırma ve Duygu Aktarımı”, Bahar/97, ss. 79-108.
Belli, Handan and Cafer Mum, “The Concretization and Conveying of Emotion in the Poetic Compounds of Classical Turkish Poetry”, Spring/97, pp. 79-108.

- Budak, Muhammet Musa ve Hacı Murat Terzi, “Kamu Diplomasisi Faaliyeti Olarak Bursluluk Programları ve Türk Keneşi Üye Ülkelerindeki Uygulamalar”, Kış/96, ss. 229-253.
Budak, Muhammet Musa ve Hacı Murat Terzi, “Scholarship Programs as Public Diplomacy Tool and Implementations in Turkic Council Countries”, Winter/96, pp. 229-253.
- Bulut, Mehmet, “Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye Arasında Sosyal Güvence İş Birliklerinin Değerlendirilmesi”, Güz/99, ss. 85-113.
Bulut, Mehmet, “Evaluation of Social Security Cooperation between Turkey and Central Asian Turkish Republics”, Autumn/99, pp. 85-113.
- Caymaz, Ebru, Y. Barbaros Büyüksağnak ve Burcu Özsoy, “Türkiye’nin Yumuşak Güç Tezahürü Olarak Kutuplara Yönelik Bilimsel Araştırmaları”, Güz/99, ss. 27-53.
Caymaz, Ebru, Y. Barbaros Büyüksağnak and Burcu Özsoy, “National Polar Research as a Manifestation of Turkey’s Soft Power”, Autumn/99, pp. 27-53.
- Çalış, Şaban Halis, “Ontolojik Kaygılar, Tarihsel Gerçekler ve Konjonktürel Gelişmeler: Türkiye’nin Rusya İle İlişkilerinde Süreklilik ve Değişim”, Winter/96, pp. 177-205.
Çalış, Şaban Halis, “Ontological Concerns, Historical Realities and Conjunctural Developments: Continuity and Change in Turkey’s Relations with Russia”, Kış/96, ss. 177-205.
- Çiftçi, Dilan, Yusuf Akyel ve İbrahim Özejder, “Türk Dünyası Kültüründe Kamu Yayıncılığı: TRT Avaz Örneği”, Bahar/97, ss. 55-77.
Çiftçi, Dilan, Yusuf Akyel and İbrahim Özejder, “Public Broadcasting in The Turkish World Culture: Case of TRT Avaz”, Spring/97, pp. 55-77.
- Çizakça, Murat, Anma Yazısı / Necrology: “In Memoriam Mehmet Genç”, Bahar/97, ss. VII-XI.
- Dedeoğlu, Hakan, “Ermeni Çocuk Edebiyatı Eserlerinde Sürgün ve Göç Teması”, Yaz/98, ss. 25-48.
Dedeoğlu, Hakan, “The Theme of Relocation and Migration in Armenian Children’s Literature”, Summer/98, pp. 25-48.

- Demirtaş, Birgül, Yayın Değerlendirme /Book Reviews: “Andrew F. Cooper. The BRICS. Oxford University Press, 2016”, Bahar/97, ss. 223-228.
- Dilek, İbrahim, Yayın Değerlendirme /Book Reviews: “Gorno-Altaysk’taki Politik Baskılar (1922-1953), Arşiv Belgeleri ve Materyaller. Ed. Eke- yev, N. B. vd., S.S. Surazakov Altayistik Araştırma Enstitüsü, Gor- no-Altaysk, 2017, 272 s.”, Bahar/97, ss. 229-236.
- Dinç, Deniz, “Tataristan’da Etnik Mobilizasyon ve Egemenliğin Yükselişi ve Çöküşü: Elit Devamlığı ve Hakimiyetinin Modelleri”, Yaz/98, ss. 123-146.
- Dinç, Deniz, “The Rise and Fall of Ethnic Mobilization and Sove- reignty in Tatarstan: Patterns of Elite Continuity and Dominance”, Summer/98, pp. 123-146.
- Duran, Hazal, “Türkiye’de Yasama Ombudsmanının Kamusal Uyuşmazlık- ların Çözümünde Arabulucu Fonksiyonu”, Kış/96, ss. 33-59.
- Duran, Hazal, “The Intermediary Function of Turkey’s Legislative Ombudsman in Resolving Public Disputes”, Winter/96, pp. 33-59.
- Durmuş, Mustafa ve Alp Kaan Kılınc, “Kazaklara Türkçe Öğretimi ve Söz Edimsel Bir Karşılaştırma”, Bahar/97, ss. 1-28.
- Durmuş, Mustafa and Alp Kaan Kılınc, “Teaching Turkish to Ka- zakhs and a Speech Act Comparison”, Spring/97, pp. 1-28.
- Elik, Süleyman ve Safa Uslu, “Kautilya’nın Dış Politika Kuramı Çerçeve- sinde Hindistan’ın Orta Asya İle İlişkileri, 1991-2019”, Yaz/98, ss. 99-122.
- Elik, Süleyman and Safa Uslu, “India’s Relations with Central Asia in Framework of Kautilya’s Foreign Policy Theories, 1991-2019”, Sum- mer/98, pp. 99-122.
- Gabyshev, Aikhal, Ilia Cherkashin ve Elena Cherkashina, “Mas Güreşi - Türk Saha Halkının Milli Spor”, Bahar/97, ss. 201-222.
- Gabyshev, Aikhal, Ilia Cherkashin and Elena Cherkashina, “Mas-W- restling is the National Sport of the Sakha Turkic People”, Spring/97, pp. 201-222.

- Gelişli, Yücel ve Lazura Kazykhankyzy, “Kabusname ’de Yer Alan Öğütlerin, Çocuk Eğitimi Açısından İncelenmesi”, Bahar/97, ss. 177-200.
Gelişli, Yücel and Lazura Kazykhankyzy, “Investigation of Qabus-nama in Terms of Words of Advice related to Child’s Education”, Spring/97, pp. 177-200.
- Gül, Yavuz Ercan, “Kırgızistan’da SSCB Sosyo-Politik Eğitim Sistemi ve Kahrolsun Cehalet Derneği’nin Faaliyetleri (1924-1927)”, Güz/99, ss. 115-135.
Gül, Yavuz Ercan, “USSR Socio-Political Education System and Activities of Association Down with Illiteracy in Kyrgyzstan”, Autumn/99, pp. 115-135.
- Güzel, Bilal, Yayın Değerlendirme / Book Reviews: “İsen, Mustafa. Usuli Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Tıpkıbasım). TYEK Yayınları, 2020.”, Yaz/98, ss. 191-196.
- Halıcı, Şaduman, “Türk İstihbarat Belgeleri Işığında Osmanlı Mukaddes İhtilal Komitesi ve Çalışmaları”, Kış/96, ss. 61-91.
Halıcı, Şaduman, “The Ottoman Supreme Revolutionary Committee and Its Actions in Turkish Intelligence Documents”, Winter/96, pp. 61-91.
- Karakuş, Neslihan ve Celile Eren Ökten, “Türk Masalları ile Toplum İnşası”, Neslihan Karakuş, Celile Eren Ökten, Bahar/97, ss. 29-53.
Karakuş, Neslihan and Celile Eren Ökten, “Community Construction with Turkish Tales”, Spring/97, pp. 29-53.
- Khudaybergenova, Zilola, “Özbek Türkçesi Dilbiliminde Çağrışım Sözlüğünü Oluşturmanın Kuramsal ve “Beşik” Kelimesi Örneğinde Uygulamalı Yöntemleri”, Yaz/98, ss. 75 -97.
Khudaybergenova, Zilola, “Theoretical and Applied Methods of Creating Associative Dictionary of The Uzbek Language (On the Example of the Word “Beshik”)”, Summer/98, pp. 75 -97.
- Kurudayıoğlu, Mehmet ve Nezir Temur, “21. Yüzyıl Becerileri Çerçevesinden Türk Atasözlerine Bir Bakış”, Güz/99, ss. 01-25.
Kurudayıoğlu, Mehmet ve Nezir Temur, “A Glance from the 21th Century Skills Framework to Turkish Proverbs”, Autumn/99, pp. 01-25.

- Küskü, Fırat, Yayın Değerlendirme / Book Reviews: “Mehmet İpşirli. *Osmanlı İlmîyesi*. Kronik Kitap, 2021, 474 s.”, Güz/99, ss. 227-232.
- Ormakhanova, Yenlik, Aizhan Serikbayeva ve Zeynep Bazarbaeva, “Kazakistan’daki Televizyon Söyleminde Sosyal Bir Sorun Olarak “Mankurtizm” Kavramı”, Güz/99, ss. 205-226.
- Ormakhanova, Yenlik, Aizhan Serikbayeva and Zeynep Bazarbaeva, “Concept of “Mankurtism” as a Social Problem in Television Discourse of Kazakhstan”, Autumn/99, pp. 205-226.
- Özdal, Barış, Yayın Değerlendirme / Book Reviews: “İşyar, Ömer Göksel. *Dağlık Karabağ Sorunu - Birinci ve İkinci Savaşın Dinamikleri*. Dora Yayıncılık, 2021.”, Yaz/98, ss. 187-190.
- Özel, Mesut, Yayın Değerlendirme / Book Reviews: “Cengiz Han (Chinggis Khan). Çev. Ahmet Fethi Yıldırım, Vakıfbank Kültür Yayınları, 2019.”, Güz/99, ss. 233-239.
- Özgün, Tevfik Orçun, “Kum Altında Kalan Kadim Turkistan Şehirlerine Ziyaret”, Yaz/98, ss. 147-163.
- Özgün, Tevfik Orçun, “The Visit to the Ancient Cities of Turkistan Buried Under Sand”, Summer/98, pp. 147-163.
- Öztürk, Veysel, “XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi’nde Yöntem: Ahmet Hamdi Tanpınar’da Albert Thibaudet Etkisi”, Güz/99, ss. 163-180.
- Öztürk, Veysel, “Method in *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*: Albert Thibaudet’s Influence on Ahmet Hamdi Tanpınar”, Autumn/99, pp. 163-180.
- Saltık, Ekrem, “Sebilürreşâd’ın Hindistan Muhabiri S. M. Tevfik’in ‘Mec-hul’ Biyografisine Dair”, Güz/99, ss.55-83.
- Saltık, Ekrem, “About the ‘Unknown’ Biography of Sebilürreşâd’s Indian Correspondent S. M. Tawfiq”, Autumn/99, pp. 55-83.
- Seren, Merve, “Siyaset, Sanayii ve Akademi: 2002 Sonrası Türk Savunma Sanayiinin Büyük Atılımının Dinamikleri”, Kış/96, ss. 93-119.
- Seren, Merve, “Politics, Industry and Academia: Examining Dynamics of Turkish Defense Industry’s Great Leap Forward in the Post-2002 Era”, Winter/96, pp. 93-119.

- Shaikenova, Gulshat ve Hikmet Koraş, “Çağdaş Kazak Edebiyatında Milli Romantizmin Bir Örneği *Ey, Dünya Ey* Romanı Üzerine Bir Değerlendirme”, *Güz/99*, ss. 137-162.
Shaikenova, Gulshat and Hikmet Koraş, “An Example of National Romanticism in Contemporary Kazakh Literature an Assessment of the Novel *Ey, Dünya Ey*”, *Autumn/99*, pp. 137-162.
- Şan, Mustafa Kemal ve Handan Akyiğit, “Göç Kimlik ve Aidiyet: Amerika’da Yaşayan Türkler Örneği”, *Bahar/97*, ss. 137-175.
Şan, Mustafa Kemal and Handan Akyiğit, “Migration, Identity and Belonging: The Case of Turkish Americans”, *Spring/97*, pp. 137-175.
- Tekin, Yusuf ve İrşat Sarıalioğlu, “1946 Seçimleri ve Uluslararası Politikadaki Yansımaları: Soğuk Savaşın Eşiğinde Çok Partili Siyasal Hayata Geçiş”, *Kış/96*, ss. 1-32.
Tekin, Yusuf and İrşat Sarıalioğlu, “The 1946 Elections and Its Reflections on International Politics: Transition to Multi-Party Political Life on the Verge of the Cold War”, *Winter/96*, pp. 1-32.
- Valiyev, Orkhan ve Bünyamin Bezci, “Ahundzade’de Millet Fikrinin Oluşumunun Miroslav Hroch’un Yaklaşımı Çerçevesinde Değerlendirilmesi”, *Yaz/98*, ss. 49-74.
Valiyev, Orkhan and Bünyamin Bezci, “Evaluation of the Formation of the Idea of Nation for Ahundzade within the Framework of Miroslav Hroch’s Approach”, *Summer/98*, pp. 49-74.
- Yalçın, Osman, “Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Türk Askeri Havacılığı”, *Kış/96*, ss. 147-176.
Yalçın, Osman, “Ottoman Empire Period of Turkish Military Aviation”, *Winter/96*, pp. 147-176.
- Yeşilot, Okan ve Abdrasul İsakov, “Rus Basınında TBMM’nin Açılış Süreci”, *Kış/96*, ss. 121-145.
Yeşilot, Okan and Abdrasul İsakov, “The Establishment of the GNAT in the Russian Press”, *Winter/96*, pp. 121-145.

bilig

Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi

© Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı

Yayın İlkeleri

bilig, Türk Dünyasının kültürel zenginliklerini, tarihi ve güncel gerçeklerini ve problemlerini bilimsel ölçüler içerisinde ortaya koymak amacıyla yayımlanmaktadır.

bilig'e gönderilecek yazılarda; alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir makale olması veya daha önce yayımlanmış çalışmalarını değerlendiren, bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olma şartı aranır. Türk Dünyasıyla ilgili yazar ve yapıtları tanıtan, yeni etkinlikleri duyuran yazılara da yer verilir.

Makalelerin *bilig*'de yayımlanabilmesi için, daha önce bir başka yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum açıkça belirtilmek şartıyla kabul edilebilir.

bilig, Kış/Ocak, Bahar/Nisan, Yaz/Temmuz ve Güz/Ekim olmak üzere yılda dört sayı yayımlanır. Her yılın sonunda derginin yıllık dizini hazırlanır ve Kış sayısında yayımlanır. Dergi, Yayın Kurulu tarafından belirlenen yurt içi ve dışındaki kütüphanelere, uluslararası indeks kurumlarına ve abonelere, yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde gönderilir.

Yazıların Değerlendirilmesi

bilig'de makale başvurusu bilig.yesevi.edu.tr web adresinden "Makale Yönetim Sistemi"ne kaydolarak yapılır. E-posta ile gönderilen makaleler değerlendirmeye alınmaz.

bilig'e gönderilen yazılar, önce dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir. Uygun görülmeyenler düzeltilmesi için yazarına gönderilir. Yayın için gönderilen makalelerin değerlendirilmesinde akademik tarafsızlık ve bilimsel kalite en önemli ölçütlerdir. Yayın ilkelerine uygun yazılar Yayın Kurulu tarafından incelenir. Dergi kapsamına giren ve değerlendirme için uygun bulunanlar, ilgili alanda uzman hakemlere gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar Makale Yönetim Sisteminde saklanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı, üçüncü bir hakeme gönderilebilir veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlar, hakem ve Yayın Kurulunun eleştirisi ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle

birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Yayına kabul edilmeyen yazılar, sistemden silinmez. Yazıların yayımlanmasında nihai karar Yayın Kuruluna aittir.

bilig'de yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı *Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı*'na devredilmiş sayılır. Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu ve yazım tercihleri, yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan, kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yayın Politikası

bilig'de yayımlanan bütün makaleler aynı zamanda tam metin olarak bilig.yesevi.edu.tr web adresinde açık erişimli olarak yer almaktadır.

bilig'de makale değerlendirme ve yayın aşamasında yazardan hiçbir şekilde ücret alınmaz. Yazara da telif ücreti ödenmez.

Yazım Dili

bilig'de Türkçe ve İngilizce makaleler yayımlanır. Makalelerin Türkçe, İngilizce ve Rusça özetlerine (abstracts) yer verilir.

Yazım Kuralları

bilig'de 97. Sayıdan itibaren MLA atıf sisteminin yazım kuralları uygulanmaktadır. Alıntılar, göndermeler ve kaynakça ile ilgili temel hususlar aşağıda örneklerle gösterilmiş olup örneği bulunmayan kaynaklar için MLA atıf sisteminin 8. versiyonu (<https://style.mla.org/>) esas alınmalıdır.

Makalelerin, aşağıda belirtilen şekilde sunulmasına özen gösterilmelidir:

1. Başlık: İçerikle uyumlu, içeriği en iyi ifade eden bir başlık olmalı ve **koyu** harflerle yazılmalıdır. Makalenin başlığı, en fazla 10-12 kelime arasında olmalıdır.

2. Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i: Makale dosyasında yazar ad(lar)ı ve adres(ler) i bulunmamalıdır. Yazar(lar)la ilgili bilgiler başvuru sırasında Makale Yönetim Sisteminde ilgili alanlara yazılmalıdır.

3. Öz: Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en az 75, en fazla 150 kelimedenden oluşan Türkçe öz bulunmalıdır. Öz içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemelidir. Özün altında bir satır boşluk bırakılarak, en az 5, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir. Anahtar kelimeler makale içeriği ile uyumlu ve kapsayıcı olmalıdır. Makalenin sonunda; yazı başlığı, öz ve anahtar kelimelerin İngilizce ve Rusçaları bulunmalıdır. Rusça özetler gönderilmediği takdirde dergi tarafından ilave edilir.

4. Ana Metin: A4 boyutunda (29.7x21 cm.) kâğıtlara, MS Word programında, *Times New Roman* veya benzeri bir yazı karakteri ile 12 punto, 1.5 satır aralığıyla yazılmalıdır.

Sayfa kenarlarında 2.5 cm boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Yazılar öz ve kaynakça dâhil 7.000 (yedi bin) kelimeyi geçmemelidir. Metin içinde vurgulanması gereken kısımlar, koyu değil eğik harflerle yazılmalıdır. Metinde turnak işareti eğik harfler gibi çifte vurgulamalara yer verilmemelidir.

5. Bölüm Başlıkları: Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir. Ana başlıklar (ana bölümler, kaynaklar ve ekler) koyu ve ilk harfleri büyük; ara başlıklar, yalnız ilk harfleri büyük; alt başlıklar ise ilk harfleri büyük ve italik yazılmalıdır.

6. Tablolar ve Şekiller: Tabloların numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablo çiziminde dikey çizgiler kullanılmamalıdır. Yatay çizgiler ise sadece tablo içindeki alt başlıkları birbirinden ayırmak için kullanılmalıdır. Tablo numarası üste, tam sola dayalı olarak dik yazılmalı; tablo adı ise, bir alt satırda her sözcüğün ilk harfi büyük yazılmalıdır. Tablolar metin içinde bulunması gereken yerlerde olmalıdır. Şekiller siyah beyaz baskıya uygun hazırlanmalıdır. Şekil numaraları ve adları şeklin soluna hizalı şekilde yazılmalıdır. Şekil numarası nokta ile bitmelidir. Hemen yanından sadece ilk harf büyük olmak üzere şekil adı dik yazılmalı ve kaynağı verilmelidir. Aşağıda tablo örneği sunulmuştur.

Tablo 1

Türk Üniversitelerinde Uluslararası Öğrenciler (2017-2018)

	Erkek	Kadın	Toplam
Toplam Uluslararası Öğrenci Sayısı	81706	43324	125030
TÜRKSOY Tam ve Gözlemci Üye Ülkeler	24309	11686	35995
Azerbaycan	12911	4177	17088
Kazakistan	1051	1014	2065
Kırgızistan	1105	821	1926
Moldova	175	225	400
Özbekistan	435	405	840
Rusya	808	621	1429
Türkmenistan	7824	4423	12247
Türkiye'deki Üniversitelerdeki Toplam Lisansüstü ve Lisansüstü Öğrenci Sayısı	2622936	2168678	4791614
Uluslararası Öğrenci Oranı	3,12%	2,00%	2,61%

Kaynak: "Uyruğa Göre Öğrenci Sayıları Raporu." YÖK, 17 Ağustos 2019, <https://istatistik.yok.gov.tr/>

7. Resimler: Yüksek çözünürlüklü, baskı kalitesinde taranmış halde makaleye ek olarak gönderilmelidir. Resim adlandırmalarında, şekil ve çizelgelerdeki kurallara uyulmalıdır.

Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı (yazının üçte birini) aşmamalıdır. Teknik imkâna sahip yazarlar, şekil, çizelge ve resimleri aynen basılabilecek nitelikte olmak şartı ile metin içindeki yerlerine yerleştirebilirler.

8. Alıntı ve Göndermeler: Doğrudan alıntılar tırnak içinde verilmelidir. 2.5 satırdan az alıntılar satır arasında; 2.5 satırdan uzun alıntılar satırın sadece solundan 2 cm içeride, blok hâlinde ve 1.5 satır aralığıyla yazılmalıdır. Dipnot kullanımından mümkün olduğunca kaçınılmalı, bu kullanıma yalnız açıklamalar için başvurulmalı ve otomatik numaralandırma yoluna gidilmelidir.

Metin içinde göndermeler, parantez içinde aşağıdaki şekilde yazılmalıdır:

(Köprülü 15).

İki yazarlı yayınlarda yazarların soyadları aşağıdaki şekilde yazılmalıdır:

(Taner ve Bezirci 22).

Üç ve daha fazla yazarlı yayınlarda, metin içinde sadece ilk yazarın soyadı ve “ve diğerleri/vd.” yazılmalıdır:

(Gökay ve diğerleri 18).

(Gökay vd. 18).

Metin içinde, gönderme yapılan yazarın adı veriliyorsa kaynağın sadece sayfa numarası yazılmalıdır:

Tanpınar (131), bu konuda ...

Aynı yazara ait iki veya daha fazla esere gönderme yapılırsa yazar soyadından sonra yayının ilk birkaç kelimesi yazılarak ayırt edilmelidir:

(Dilçin, *Divan Şiiri* 86).

(Dilçin, *Fuzulî'nin Şiiri* 110).

Aynı soyadı taşıyan yazarlara ait yayınlarda soyadından önce yazar adı kısaltılarak yazılmalıdır:

(S. Kaplan 41).

(M. Kaplan 16).

Sayfa numarası bulunmayan elektronik yayınlarda sadece soyadı ya da başlık yazılmalıdır.

Yazarı belirtilmeyen ansiklopedi vb. yayınlarda ise eser ismi yazılmalıdır, eser ismi uzun ise ilk 2-3 kelimesi yazılmalıdır.

Kişisel görüşmeler, metin içinde soyadı belirtilerek gösterilmeli, ayrıca kaynaklarda da tarihle birlikte belirtilmelidir.

9. Kaynaklar: Metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir. Yararlanılan kaynağın yazarı soyadı önce belirtilecek şekilde gösterilmelidir.

Örnek:

İsen, Mustafa. *Tezkireden Biyografiye*. Kapı Yayınları, 2010.

Köprülü, Mehmet Fuat. *Azeri Edebiyatının Tekâmülü*. MEB Yayınları, 1961.

Kaynağın iki yazarı varsa öncelikle çalışmada ismi önce yazılmış yazarın soyadı bilgisi ile başlanır, künye bilgilerinin alfabetik sıralanmasında ilk yazardan sonrakilerin soyadlarının öne alınmasının işlevi yoktur.

Örnek:

Taner, Refika, ve Asım Bezirci. *Edebiyatımızda Seçme Hikâyeler*. Gözlem Yayınları, 1981.

Kaynağın üç ve daha fazla yazarı varsa, ilkinin soyadı ve adı, sonra “ve diğerleri/vd.” yazılmalıdır.

Örnek:

Altaev, Zhakypbek ve diğerleri. “Essence and Typology of Intellect in al-Farabi’s Epistemology.” *bilig*, no. 95, 2020, ss. 79-95.

Kitap ve dergi adları eğik yazılmalı; makale, kitap bölümü gibi kaynaklar tırnak içinde gösterilmelidir. Kitap künyesinde sayfa numara bilgisi gerekmezken; dergi, ansiklopedi maddesi, kitap bölümü gibi kısa yapıtlarda yararlanılan bölüme ait sayfa aralığı bilgisi mutlaka yer almalıdır.

Örnek:

Berk, İlhan. *Poetika*. Yapı Kredi Yayınları, 1997.

Demir, Nurettin. “Türkçede Evidensiyel.” *bilig*, no. 62, 2012, ss. 97-117.

Aydınğün, İsmail, ve Aşegül Aydınğün. “Crimean Tatars Return Home: Identity and Cultural Revival.” *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 33 no. 1, 2007, ss. 113-128.

Kitabı çeviren, derleyen, yayıma hazırlayan ya da editörlük yapan varsa ismine yazar ve eser bilgisinden sonra yer verilmelidir.

Örnek:

Shaw, Stanford. *Osmanlı İmparatorluğu*. Çev. Mehmet Harmancı, Sermet Matbaası, 1982.

Aydemir, Yaşar. “Lâmiû Çelebi’nin Mecmualara Yansıyan Şiirleri.” *Bursalı Lâmiû Çelebi ve Dönemi*, ed. Bilal Kemikli ve Süleyman Eroğlu, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2011, ss. 149-172.

Yazar ismi yoksa editör, hazırlayan ya da derleyen ismi başta verilmelidir:

Tarlan, Ali Nihat, haz. *Hayâlî Divanı*. Akçağ Yayınları, 1992.

Ansiklopedi maddelerinde madde yazarının biliniyorsa soyadı ve adından sonra, sırasıyla tırnak içinde maddenin başlığı, ansiklopedinin tam adı, cilt numarası, yayınevi, yazılış tarihi ve sayfa aralığı belirtilmelidir:

Örnek:

İpekten, Haluk. “Azmî-zâde Mustafa Hâletî.” *İslâm Ansiklopedisi*, 4. cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, ss. 348-349.

Tezler kaynak gösterilirken sırasıyla tez yazarının soyadı ve adından sonra, *eğik harflerle* tezin tam başlığı, tez tipi, tezin hazırlandığı üniversitenin adı, tezin yazıldığı tarih yer almalıdır:

Örnek:

Karakaya, Burcu. *Garibi’nin Yûsuf u Züleyhâ’sı: İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin*. Yüksek Lisans Tezi. Ahi Evran Üniversitesi, 2012.

Yazmalar “Yazar. Eser Adı. Kütüphane, Koleksiyon, Katalog numarası, yaprağı.” şeklinde kaynak gösterilmelidir.

Örnek:

Âsım. *Zeyl-i Zübdetü’l-Eş’âr*. Millet Kütüphanesi, A. Emîrî Efendi, No. 1326, vr. 45a.

İnternette yer alan bir çalışmaya atıfta bulunmak için yazarın soyadı, adı, yazının başlığı, yayıncı (web site adı), yayın tarihi, bağlantı adresi bilgilerini vermek yeterlidir.

Örnek:

Gökçek, Fazıl. “Mehmet Akif Ersoy.” *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, 03 Ocak 2018, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ersoy-mehmet-akif>.

Kişisel görüşmelerde, kaynak kişinin soyadı, adı, görüşme türü ve tarihi şu şekilde yazılmalıdır:

Demir, Adem. Telefon görüşmesi. 22 Mayıs 2018.

Henüz yayınlanmamış ama yayınlanmak üzere kabul edilmiş makale atıfları da şu şekilde gösterilebilir.

Örnek:

Bayram, Bülent. “G.T. Timofeyev’in Notları Çerçevesinde 20.Yüzyıl Başında Orta İdil’de Çuvaşların Etnik-Kültürel İlişkileri.” *bilig*, (yayımlanacak), doi: 10.12995/bilig.9801.

Yazışma Adresi

Ahmet Yesevi Üniversitesi
bilig Dergisi Editörlüğü

Aşağı Öveçler Mahallesi, 1314. Cadde, No: 19
Çankaya / ANKARA / TÜRKİYE

Tel: (0312) 216 06 00 • Faks: (0312) 216 06 09

bilig.yesevi.edu.tr

bilig@yesevi.edu.tr

bilig
Journal of Social Sciences of the Turkic World
© Ahmet Yesevi University Board of Trustees

Editorial Principles

bilig aims to present the cultural riches as well as the historical and contemporary realities and problems of the Turkic world within a scientific framework.

Submissions to *bilig* should be original articles that will fill a gap in the field or to be a review that evaluates previously published studies and produces new and worthwhile ideas. *bilig* also publishes essays introducing authors and works and announcing new and recent activities related to the Turkic world.

An article to be published in *bilig* should not have been previously published or accepted for publication elsewhere. Papers presented at a conference or symposium may be accepted for publication if this is clearly indicated

bilig is published quarterly: Winter/January, Spring/April, Summer/July and Autumn/October. At the end of each year, an annual index is prepared and published in the winter issue. Each issue is forwarded to subscribers, libraries and international indexing institutions within one month after its publication.

Review of Articles

Article applications at *bilig* are made by registering to the “Manuscript Handling System” at bilig.yesevi.edu.tr web address. Articles sent via e-mail will not be evaluated.

Articles submitted to *bilig* are first reviewed in terms of the journal’s editorial principles. Those found unsuitable are returned to their authors for revision. Academic objectivity and scientific quality are considered of paramount importance in the evaluation of articles submitted for publication. Articles in accordance with editorial principles are reviewed by the Editorial Board. Submissions found suitable are referred to two referees working in relevant fields. The names of the referees are kept confidential and referee reports are stored in

Manuscript Handling System. If one of the referee reports is positive and the other negative, the article may be forwarded to a third referee for further assessment or alternatively, the Editorial Board may make a final decision based on the nature of the two reports. The authors are responsible for revising their articles in line with the criticism and suggestions made by the referees and the Editorial Board. If they disagree with any issues, they may make an objection by providing clearly-stated reasons. Submissions which are not accepted for publication are not deleted from the system. The final decision regarding the publication of the articles belongs to the Editorial Board.

The royalty rights of the articles accepted to be published in *bilig* are considered transferred to Ahmet Yesevi University Board of Trustees. Authors have full responsibility for the views expressed in their articles and for their stylistic preferences. Quotations from other articles and duplication of photographs are permitted as long as they are fully referenced and cited.

Publication Policy

All the articles published in *bilig* are also available as full text on bilig.yesevi.edu.tr web address as open access.

No fee is charged to the author during article evaluation and publication in *bilig*. No royalties are paid to the author, either.

Language of Publication

bilig publishes articles in Turkish and English. Abstracts of the articles will be in Turkish, English and Russian.

Style Guidelines

In *bilig*, the style of the MLA citation system are applied as of the 97th issue. The main points regarding citations, references and bibliography are shown below with examples, and the 8th version of the MLA citation system (<https://style.mla.org/>) should be taken as a basis for sources without examples.

The following rules should be observed while preparing an article for submission to *bilig*:

1. Title of the article: The title should suit the content and express it in the best way, and should be written in **bold** letters. The title should consist of no more than 10-12 words.

2. Name(s) and address(es) of the author(s): The article file should not contain the name(s) and address(es) of the author. Information regarding the author(s) should be written in the relevant fields in the Manuscript Handling System during the application.

3. Abstract: The article should include an abstract in Turkish at the beginning. The abstract should explain the topic clearly and concisely in a minimum of 75 and a maximum of 150 words. The abstract should not include references to sources, figures and charts. Keywords of 5 to 8 words should be placed at the end of the abstract. There should be a single space between the body of the abstract and the keywords. The keywords should be comprehensive and suitable to the content of the article. The English and Russian versions of the title, abstract and keywords should be placed at the end of the article. In case the Russian abstract is not submitted, it will be added later by the journal.

4. Body Text: The body of the article should be typed on A4 (29.7x21 cm) paper on MS Word in size 12 Times New Roman or a similar font using 1,5 line spacing. Margins of 2,5 cm should be left on all sides and the pages should be numbered. Articles should not exceed 7.000 words including the abstract and bibliography. Passages that need to be emphasized in the text should not be bold but italicized. Double emphases like using both italics and quotation marks should be avoided

5. Section Titles: The article may contain main and sub-titles to enable a smoother flow of information. The main titles (main sections, bibliography and appendices) should be bold and their first letters be capitalized; subtitles, only the first letters should be capitalized; sub-headings should be written in italics with their first letters capitalized.

6. Tables and Figures: Tables should have numbers and captions. In tables vertical lines should not be used. Horizontal lines should be used only to separate the subtitles within the table. The table number should be written at the top, fully aligned to the left; the table caption should be in the lower line and the first letter of each word in the caption should be capitalized. Tables should be placed where they are most appropriate in the text. Figures should be prepared in line with black-and-white printing. The numbers and captions of the figures should be written aligned to the left of the figure. The figure number should be written in italics, ending with a period. The caption should immediately follow the number. The caption should not be written vertically, with only the first letter capital, and the references should be stated. Below is a sample table.

Table 1

International Students at Turkish Universities (2017-2018)

	Male	Female	Total
Total Number of International Students	81706	43324	125030
TÜRKSOY Member and Observer Member States	24309	11686	35995
Azerbaijan	12911	4177	17088
Kazakhstan	1051	1014	2065
Kyrgyzstan	1105	821	1926
Moldova	175	225	400
Uzbekistan	435	405	840
Russia	808	621	1429
Turkmenistan	7824	4423	12247
Total Undergraduate and Graduate Students Number at Universities in Turkey	2622936	2168678	4791614
International Student Ratio	3,12%	2,00%	2,61%

Reference: "The Report of the Number of the Students regarding" *YÖK*, 17 August 2019, <https://istatistik.yok.gov.tr/>

7. Pictures: Pictures should be attached to the articles scanned in high-resolution print quality. The same rules for figures and tables apply in naming pictures.

The number of pages for figures, tables and pictures should not exceed 10 pages (one-third of the article). Authors having the necessary technical equipment and software may themselves insert their figures, drawings and pictures into the text provided these are ready for printing.

8. Quotations and Citations: Direct quotations should be placed in quotation marks. Quotations shorter than 2.5 lines should be placed within the flowing text. If the quotation is longer than 2.5 lines, it should be turned into a block quote with a 1.5 cm indentation only from the right and left, and the font size should be 1 point smaller. Footnotes and endnotes should be avoided as much as possible. They should only be used for essential explanations and should be numbered automatically.

Citations within the text should be given in parentheses as follows:

(Köprülü 15).

When sources with two authors are cited, the surnames of the authors should be given as follows:

(Taner and Bezirci 22).

When sources with three or more authors are cited, the surname of the first author is given and 'et. al' is added.

(Gökay et. al 18).

If the text already includes the name of the cited author, only the page number should be given:

In this respect, Tanpınar (131) says ...

When two or more works belonging to the same author are cited, the first few words of the publication should be distinguished after the author's surname:

(Dilçin, *Divan Şiiri* 86).

(Dilçin, *Fuzulî'nin Şiiri* 110).

In manuscripts belonging to authors with the same surname, the name of the author should be shortened before the surname:

(S. Kaplan 41).

(M. Kaplan 16).

In electronic manuscripts with no page number, only the surname or title should be written.

In encyclopaedias and other sources without authors, only the name of the source should be written. If the title is long, the first 2-3 words should be given.

Personal interviews should be cited within the text by giving the surnames and dates should also be cited in the bibliography.

9. References: References should be placed at the end of the text, the surnames of authors in alphabetical order. The work cited should be entered with the surname of the author placed at the beginning:

Example:

İsen, Mustafa. *Tezkireden Biyografiye*. Kapı Yayınları, 2010.

Köprülü, Mehmet Fuat. *Azeri Edebiyatının Tekâmülü*. MEB Yayınları, 1961.

If a source has two authors, the surname of the first author should be placed first; it is not functional to place the surname of the other authors first in alphabetical order.

Example:

Taner, Refika, and Asım Bezirci. *Edebiyatımızda Seçme Hikâyeler*. Gözlem Yayınları, 1981.

If a source has more than three authors, the surname and name of the first author should be written, and the other authors should be indicated by et.al.

Example:

Altaev, Zhakypbek et. al. "Essence and Typology of Intellect in al-Farabi's Epistemology." *bilig*, no. 95, 2020, ss. 79-95.

The titles of books and journals should be italicized; article titles and book chapters should be placed in quotation marks. Page numbers need not be indicated for books. Shorter works like journals, encyclopedia entries and book chapters, however, require the indication of page numbers.

Example:

Berk, İlhan. *Poetika*. Yapı Kredi Yayınları, 1997.

Demir, Nurettin. "Türkçede Evidensiyel." *bilig*, no. 62, 2012, ss. 97-117.

Aydingün, İsmail, and Ayşegül Aydingün. "Crimean Tatars Return Home: Identity and Cultural Revival." *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 33 no. 1, 2007, ss. 113-128.

Translator's, compiler's and editor's names (if there are any) should follow the author and title of the work:

Example

Shaw, Stanford. *Osmanlı İmparatorluğu*. Çev. Mehmet Harmancı, Sermet Matbaası, 1982.

Aydemir, Yaşar. "Lâmiî Çelebi'nin Mecmualara Yansıyan Şiirleri." *Bursalı Lâmiî Çelebi ve Dönemi*, ed. Bilal Kemikli ve Süleyman Eroğlu, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2011, ss. 149-172.

If there is no author name, the name of the editor, preparer or compiler should be given first:

Tarlan, Ali Nihat, pre. *Hayâlî Divanı*. Akçağ Yayınları, 1992.

For **encyclopedia entries**, if the author of the encyclopedia entry is known, the author's surname and name are written first. These are followed by the date of the entry, the title of the entry in quotation marks, the full name of the encyclopedia, its volume number, place of publication, publisher and page numbers:

Example:

İpekten, Haluk. "Azmi-zâde Mustafa Hâletî." *İslâm Ansiklopedisi*, 4. cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, ss. 348-349.

For **theses and dissertations**, the surname and name of the thesis author should be followed by the full title of the thesis in italics, the thesis type, the name of the university where the thesis was prepared, the date the thesis was written:

Example:

Karakaya, Burcu. *Garibi'nin Yüsun u Züleyhâ'sı: İnceleme-Tenkitle Metin-Dizin*. Yüksek Lisans Tezi. Ahi Evran Üniversitesi, 2012.

Handwritten manuscripts should be cited in the following way: Author. Title of the Work. Library. Collection. Catalogue number sheet.

Example:

Âsım. *Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'âr*. Millet Kütüphanesi, A. Emirî Efendi, No. 1326, vr. 45a.

To cite a **study found on the Internet**, it is sufficient to provide the author's surname, name, title of the article, publisher (website name), date of publication, and link address.

Example:

Gökçek, Fazıl. "Mehmet Akif Ersoy." *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, 03 Ocak 2018, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ersoy-mehmet-akif>.

In personal interviews, the surname, name, interview type and date of the source person should be given as follows:

Demir, Adem. Phone Call. 22 May 2018.

An article accepted for publication but not yet published can be cited in the following way:

Example:

Bayram, Bülent. “G.T. Timofeyev’in Notları Çerçevesinde 20.Yüzyıl Başında Orta İdil’de Çuvaşların Etnik-Kültürel İlişkileri.” *bilig*, (yayımlanacak), doi: 10.12995/bilig.9801.

Address

Ahmet Yesevi Üniversitesi

bilig Dergisi Editörlüğü

Aşağı Öveçler Mahallesi, 1314. Cadde, No: 19

Çankaya / ANKARA / TÜRKİYE

Phone: +90 312 216 06 00 • Fax: +90 312 216 06 09

bilig.yesevi.edu.tr

bilig@yesevi.edu.tr